TULAJDONNEVEK ÉS SZÓTÁRAK

Tulajdonnevek és szótárak

Szerkesztette:
FARKAS TAMÁS és SLÍZ MARIANN

ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet –
Magyar Nyelvtudományi Társaság

Budapest, 2020

Tulajdonnevek és szótárak

Szerkesztette:
Farkas Tamás és Slíz Mariann

A tanulmányokat lektorálták:
Benő Attila, Berecz Ágoston, Bölcskei Andrea, Eőry Vilma, Farkas Tamás, Gerstner Károly, Hegedűs Attila, Hoffmann István, Juhász Dezső, Kiss Jenő, Kocán Béla, Laczkó Krisztina, Nagy Levente, Raátz Judit, Slíz Mariann, Szentgyörgyi Rudolf, Tóth Valéria, Uzonyi Pál, Vörös Ottó, Zoltán András

ISBN 978-963-489-236-6 (nyomtatott)
ISBN 978-963-489-237-3 (elektronikus)
DOI: 10.26546/4892373

Készült
az ELTE BTK-n a Tématerületi Kiválósági Program
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

© A szerzők és a szerkesztők, 2020

A kötet elektronikus formában elérhető
az ELTE repozitóriumában: https://edit.elte.hu
az MTA REAL repozitóriumában: http://real.mtak.hu
és a Magyar Elektronikus Könyvtárban: http://mek.oszk.hu

Műszaki szerkesztő: Szabó Panna
A borítótervezésben közreműködött: Forgács Katalin és Fülöp Evelin

Kiadta az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete
és a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Tartalom

Előszó 7

Általános kérdések

FARKAS TAMÁS: A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései 11

Tulajdonnevek az egynyelvű szótárakban

GERSTNER KÁROLY: Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban 39

JUHÁSZ DEZSŐ: Tulajdonnevek a tájszótárakban 53

MÁRTONFI ATTILA: Tulajdonnevek a helyesírási szótárakban 63

Tulajdonnevek a többnyelvű szótárakban

FÁBIÁN ZSUZSANNA: Tulajdonnevek az olasz–magyar szótárakban 95

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Tulajdonnevek a kulturális szótárakban 109

Tulajdonnévszótári típusok

KOVÁCS ÉVA: A történeti helynévszótárak 133

N. FODOR JÁNOS: A történeti személynévszótárak 145

SLÍZ MARIANN: A laikus keresztnévszótárak 165

Magyar tulajdonnevek és magyarázataik más nyelvek szótáraiban

BENŐ ATTILA: Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban 187

BAUKO JÁNOS: Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban 199

SEBESTYÉN ZSOLT: Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban 209

Tulajdonnevekkel összefüggő köznevek a szótárakban

BÁBA BARBARA: A Magyar földrajzi köznevek tárából 223

TAKÁCS JUDIT: Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban 231

Kötetünk szerzői 241

Contents

Foreword 7

General questions

FARKAS, TAMÁS: The fundamental questions of processing proper names in dictionaries 11

Proper names in monolingual dictionaries

GERSTNER, KÁROLY: Proper names in historical and etymological dictionaries 39

JUHÁSZ, DEZSŐ: Proper names in Hungarian dialect dictionaries 53

MÁRTONFI, ATTILA: Proper names in Hungarian spelling dictionaries 63

Proper names in multilingual dictionaries

FÁBIÁN, ZSUZSANNA: Proper names in Italian-Hungarian bilingual dictionaries 95

SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Proper names in cultural dictionaries 109

The types of name dictionaries

KOVÁCS, ÉVA: Historical place name dictionaries 133

N. FODOR, JÁNOS: Historical personal name dictionaries 145

SLÍZ, MARIANN: Non-professional given name dictionaries 165

Hungarian proper names and their definitions in the name dictionaries of other languages

BENŐ, ATTILA: Hungarian proper names in Romanian name dictionaries 187

BAUKO, JÁNOS: Hungarian proper names in Czech and Slovakian name dictionaries 199

SEBESTYÉN, ZSOLT: Hungarian proper names in Ukrainian name dictionaries 209

Common nouns connected to proper names in dictionaries

BÁBA, BARBARA: On the Dictionary of Hungarian geographical common nouns 223

TAKÁCS, JUDIT: Common nouns derived from proper names in Hungarian dictionaries 231

Authors of the volume 241

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 7–8. DOI: 10.26546/4892373.1

Előszó

1. A tulajdonnevek és a szótárkészítés kapcsolatát gyakran jellemzi problematikusként a vonatkozó szakirodalom – eleve nem függetlenül a tulajdonnevek nyelven belüli sajátos helyének, szerepkörének, jelentésének kérdéseitől. Míg egyes szótárak elvszerűen igyekeznek kizárni a tulajdonneveket anyagukból, más szótárak megengedőbbek, esetleg kifejezetten befogadóak a tulajdonnevek irányában, s léteznek ezek típusainak feldolgozására specializálódott tulajdonnévszótárak is. A vonatkozó szótárak profilja, válogatási szempontjai, anyagának elrendezése és kidolgozásának módja ugyancsak többféle lehet, s ezek szintén számos megoldandó elméleti és gyakorlati kérdést vetnek fel a tulajdonnevek lexikográfiájával kapcsolatban.

A jelen tanulmánykötet ennek a sajátos alkalmazott nyelvészeti, illetve alkalmazott névtani problémakörnek a vizsgálatára fordítja figyelmét, a magyar névkutatás és a magyar szótártan vonatkozó fontosabb munkáit, eredményeit és jellemzőit állítva a középpontba. Célja, hogy bár nem teljes, de a korábbiaknál átfogóbb, vagy legalábbis sokszínűbb áttekintést nyújtson e területről, fontosabb és jellemző szótári munkáiról, összetett problematikájáról, s hogy bizonyos vonatkozásokban a magyar tulajdonnevek szótári feldolgozásának szűkebb értelemben vett témakörén túli kitekintést nyújtson olvasóinak.

2. A kötet első nagy fejezete, mely kivételesen egyetlen tanulmányból áll, a tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdéseit tárgyalja. FARKAS TAMÁS azt mutatja be, hogy miképpen kaphatnak helyet a tulajdonnevek a referenciaművek alaptípusaiban, különösen a szótárakban és a szótártan történetében; s hogy milyen elvi és gyakorlati kérdésekkel, illetve lehetőségekkel kell számolniuk a szótárak készítőinek általában egy nyelv tulajdonneveinek a szótári feldolgozása során.

Az egynyelvű szótárak fő típusainak körébe nyújt betekintést a kötet második nagy fejezete. GERSTNER KÁROLY tanulmánya azt tárgyalja, hogy miképpen jelennek meg a tulajdonnevek a magyar nyelv történeti és etimológiai szótáraiban, e két, egymással érintkező szótártípus hazai történetében. Hasonlóképpen vizsgálja JUHÁSZ DEZSŐ a tulajdonnevek megjelenését a magyar tájszótárak (s részben a nyelvatlaszok) anyagában. MÁRTONFI ATTILA pedig egy speciálisabb szótártípus, a magyar helyesírási szótárak történetében követi nyomon a tulajdonnevek egyes típusainak, illetve példáinak felvételét.

A többnyelvű szótárak lexikográfiájának kérdéskörét érintik a kötet harmadik nagy fejezetének tanulmányai. FÁBIÁN ZSUZSANNA az olasz–magyar szótárak fontosabb képviselőinek elemzésén keresztül mutatja be azokat a kérdéseket, amelyek a kétnyelvű szótáraknak a tulajdonnevek szótári feldolgozásával kapcsolatos feladatait és megoldásait jellemzik. SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ pedig egy speciális, az enciklopédia műfajához közel álló típus, az ún. kulturális szótárak műfajában vizsgálja a tulajdonnevek kezelésének további lehetőségeit és szempontjait.

A negyedik nagy fejezet a magyar tulajdonnévszótárak főbb típusainak körébe vezeti olvasóját. KOVÁCS ÉVA tanulmánya a történeti helynévszótárak témaköréről, annak fontosabb képviselőiről ad történeti ívű s napjainkig tartó áttekintést és jellemzést.

N. Fodor János írása a történeti személynévszótárak állományát mutatja be hasonló szempontból és tematikus jelleggel, az egyes nyelvtörténeti korszakok szerinti áttekintésben. Slíz Mariann pedig a laikus keresztnévszótárak eddig kevés figyelemre méltatott témakörét és problémáit teszi módszeres elemzés tárgyává tanulmányában.

A kötet ötödik nagy fejezete a magyar tulajdonnevek lexikográfiai feldolgozását illető szokásos szakmai látókört igyekszik tovább bővíteni. A fejezet három tanulmánya arra fordítja figyelmét, hogy milyen módon és mértékben, illetve milyen (etimológiai) magyarázatokkal jelenik meg a magyar tulajdonnévanyag a szomszédos országok, illetve (állam)nyelvek szótáraiban. Benő Attila a román, Bauko János a cseh, illetve szlovák, Sebestyén Zsolt pedig az ukrán tulajdonnévszótárak anyagában teszi vizsgálatának tárgyává ezt a kérdést.

A tanulmánykötet utolsó nagy fejezete a tulajdonnevek állományával összefüggő köznevek irányába tágítja tovább a témakör kutatását. Bába Barbara írása a magyar földrajzi köznevek szótári feldolgozásának már megvalósult példáját mutatja be. Takács Judit tanulmánya pedig a köznevesült tulajdonnevek szótárakba foglalásának kérdéskörét és további lehetőségeit tárgyalja.

3. A kötetben megjelent tanulmányok többsége előadásként elhangzott a 2017. november 29-én, az ELTE Bölcsészettudományi Karán megtartott, Alkalmazott Névkutatás 2017. Nevek és szótárak című konferencián. A konferencia szervezői az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete, a KRE Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani Tagozata voltak. A konferencia-előadások java, további tanulmányokkal kiegészülve, alkotja a jelen tanulmánykötet anyagát.

Az egyes tanulmányok szerzői a magyar nyelvtudomány, különösképpen a névkutatás, illetve a lexikográfia magyarországi és határon túli művelői, jórészt egyúttal szótárak szerkesztői, szerzői. A kötetben szereplő 14 tanulmány anonim lektorálásáról két-két (olykor három) szakember gondoskodott, a kötet szakmai színvonalát biztosítandó. A szerzők rövid bemutatását a kötet végén, a további közreműködők felsorolását a kötet címnegyedében adjuk közre. Munkájukat ezúttal is köszönjük.

A kötet elkészítését, illetve hagyományos és szabad hozzáférésű, online megjelentetését az ELTE Bölcsészettudományi Karán megvalósuló Tématerületi Kiválósági Pályázat, valamint a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatása tette lehetővé. Támogatásukért szintén köszönettel tartozunk.

A szerkesztők

Foreword

The volume entitled Proper names and dictionaries deals with a special field of applied linguistics or more exactly, applied onomastics. Studying the lexicographic processing of proper names, its types, opportunities, and wider problems, it focuses on the results of Hungarian onomastics and lexicography. The thematic chapters contain 14 peer-reviewed papers from authors who represent various scientific institutions of contemporary Hungarian linguistics.

Általános kérdések

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 11–36. DOI: 10.26546/4892373.2

A tulajdonnevek szótári feldolgozásának alapkérdései*

1. A tanulmány témája. A szótárkészítés és a tulajdonnevek kapcsolatát gyakran szokás a *probléma* és *problémák* szavakkal jellemezni. Többek közt, például: „A tulajdonnevek – természetüknél fogva – állandó problémát okoznak a szótárkészítőknek" (PRÓSZÉKY 1997: 332); „A nevek szótári beillesztésének vagy azok kihagyásának problémája magával a lexikográfiával egyidős" (BROZOVIĆ RONČEVIĆtől idézi GLUŠAC–DOMORAT–DOMAZET 2018: 98); „a szótárkészítés művészetének egyik legnehezebben kezelhető problémája […] a köznevek és a tulajdonnevek elhatárolása"[1] (NICOLAISEN 1995: 386; saját fordítás – F. T.).

A jelen tanulmány ezt a sajátos – alkalmazott nyelvészeti, illetőleg alkalmazott névtani (vö. RAÁTZ 2015) – kérdéskört, a tulajdonnevek lexikográfiai feldolgozásának problematikáját tárgyalja áttekintő igénnyel. Figyelmét egyrészt a problémakör általános kérdéseire fordítja, másrészt konkrétabban szól a magyar lexikográfia és a magyar névkutatás vonatkozó eredményeiről és sajátságairól.

A tanulmány bevezetésképpen felvázolja, hogy milyen módon jelenik meg e témakör a nemzetközi, s főleg a hazai lexikográfiai, illetve névtani szakirodalomban. Szól arról, hogy miképpen kapnak helyet a tulajdonnevek a referenciaművek alaptípusaiban, különösen a szótárakban, s egyúttal a szótártan történetében.

Mindezeket követően fordítja figyelmét a tulajdonnevek szótári feldolgozásának elvi és gyakorlati lehetőségeire. Szól arról, hogy milyen fenntartások fogalmazódhatnak meg általában a neveknek a szótárakba való felvételével kapcsolatban. Számba veszi, hogy potenciálisan milyen különböző nyelvi, azaz nyelvészeti és névtani szempontú (s akár enciklopédikus jellegű) információk kapcsolódhatnak a tulajdonnevekhez a szótárak anyagában (bár egy-egy szótár ezeknek természetesen mindig csak egy részét foglalja magában). Tárgyalja azt, hogy milyen szempontok befolyásolják a nevek felvételét általában az egynyelvű, illetve a kétnyelvű szótárakba. Ezt követően szól a névszótárak lehetséges típusairól, majd a névszótári tartalmak, illetve struktúra meghatározásának speciális kérdéseiről.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a tulajdonnevek szótári feldolgozásai a hazai és a nemzetközi tudományosság, illetve a nagyközönség szempontjából egyaránt fontosak. Ezen irányok kapcsán is utal a tanulmány a magyar névtani lexikográfia aktuális helyzetére. Végezetül – bár esetünkben inkább a jövő lehetőségeként – igyekszik felhívni a figyelmet az elektronikus, illetve online névszótárak potenciális előnyeire, s általában a lexikográfiai feldolgozásokkal kapcsolatos tudományszervező munka, illetve tudománytámogatás fontosságára.

---

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program támogatásával.

[1] „What they were faced with was one of the most intractable problems in the art of dictionary making, i. e. the separation of the nouns and names."

2. A problémakör a modern lexikográfiai és a névtani szakirodalomban

2.1. A nemzetközi szakirodalom reprezentatív munkáiban. A tulajdonnevek szótári kezelésének kérdéskörével egyaránt foglalkozik a nemzetközi lexikográfiai és névtani szakirodalom. A sokszerzős reprezentatív nemzetközi kézikönyvek sorából a Walter de Gruyter kiadó Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft (HSK.) sorozatának lexikográfiai és névtani kötetei (HAUSMANN et al. Hrsg. 1989–1990, EICHLER et al. Hrsg. 1995–1996), illetve az Oxford University Press (OUP) kézikönyvsorozatának megfelelő kiadványai (DURKIN ed. 2015, HOUGH ed. 2016) egyaránt önálló fejezetben, illetve egymást kiegészítő fejezetekben tárgyalják a témát (HSK. 5/2: SEIBICKE 1990a és 1990b, GREULE 1990, SCHMID 1990; HSK. 11/1: REICHARDT 1995, MÖLLER 1995, EICHLER 1995; OUP: STYLES 2015, MCCLURE 2015, ill. GRANT 2016). Az említett kézikönyvekbeli fejezetekben egyrészt a témakör általános és elméleti kérdéseiről esik szó, másrészt és különösen pedig egyes konkrét – (elsősorban) a brit, illetve a német (és szláv) – területek hagyományos és aktuális névlexikográfiai gyakorlatának bemutatásáról. (A HSK. névtani kézikönyvében további fejezetekben is felmerülő módon: a nemzetközi névkutatás alapvető intézményrendszerét és tényezőit bemutató, illetve a köznevesülés összefüggéseit tárgyaló fejezetek sajátos alpontjaiként; VAN LANGENDONCK 1995: 280, NICOLAISEN 1995: 386–388.) További példaként a szláv nyelvek névkutatására is kitekintve: a nagy szláv onomasztikai konferenciák egyikének egyenesen központi témája volt a névszótárak kérdésköre (vö. MAJTÁN red. 1983), de a témakör akár egy karcsú névelméleti összefoglaló munkában is önálló fejezetet érdemelhetett ki (kétnyelvű kiadásban l. BLANÁR 2009: 58–62, ill. 131–135). Bár a tulajdonnevek lexikográfiájának problematikája mindkét szakterületen a kevésbé frekventált témák közé tartozik, az említett szakirodalmi tételek e kérdéskör relevanciáját és figyelemre érdemes voltát is jól jelzik számunkra.

2.2. A hazai lexikográfiai szakirodalomban. Ha témánkat A magyar szótárirodalom bibliográfiája című – az 1. kiadást követően egy 2., javított és bővített kiadásban is megjelent –, átfogó igényű kiadvány alapján közelítjük meg (MAGAY szerk. 2004, 2011), akkor a magyar névszótárak témakörét hagyományosan alulreprezentáltnak, illetve kidolgozatlannak láthatjuk a hazai lexikográfia szempontjából. E bibliográfia 1. kiadása mindössze 7, illetve 8 névszótárat tartalmaz, a különböző szótári alaptípusok (etimológiai, helyesírási, kiejtési, továbbá egyéb szótárak, szótárszerű művek) kategóriáiba sorolva be őket (MAGAY szerk. 2004: 34, 44, 46, 48–50). A bibliográfia újabb kiadása ugyanakkor – a szerkesztőkhöz érkezett javaslatok nyomán – már nagyságrendekkel gazdagabb és árnyaltabb képet kínál. Egyrészt azáltal, hogy további névszótárakat vesz fel anyagába – részben időközben megjelent, részben a korábbi kiadásból kimaradt szakmunkákat –, s így már jó másfél tucat különböző névszótárat tartalmaz. Másrészt annak révén, hogy e tételek nagyobb részét immár egy önálló, Névszótárak című kategóriában adja közre (a 2. kiadás egyetlen új kategóriája az egynyelvű szótárak körében: MAGAY szerk. 2011: 63–65, vö. még 44, 56–57, 59, 93).

Mindazonáltal a javított és bővített kiadás sem tudja igazán megoldani a felmerülő problémákat. Bár a szerkesztői szándék szerint a kötet rendszerezése „fölér egy szakszerű szótártipológiával" (MAGAY szerk. 2011: 19), a névszótárak támasztotta általános, illetve konkrét kihívásokat nem sikerül következetesen kezelnie, hiszen ugyanazon névszótári típus képviselői részben, illetve több esetben különböző szótártípusok alá

sorolva kapnak helyet benne. Megjegyezhetjük továbbá, hogy a névszótárak, de különösen a névszótárszerű munkák köre – nem szólva itt a laikus és dilettáns utónévkönyvek bőséges kínálatáról – jóval gazdagabb a valóságban (vö. FARKAS 2012: 322–327, SLÍZ 2020a: 182). Az említett tényezők a névszótárak problémakörének több szempontból sajátos, nem könnyen kezelhető, s akár nem is egyértelműen megoldható kérdéseivel állnak összefüggésben.

Az utóbbi évek magyar lexikográfiai szakirodalmának egyes fontos munkáiban ugyanakkor célzott figyelmet kapott a tulajdonnevek szótári kezelésének kérdésköre is. A magyar egynyelvű szótárak, illetve szótártípusok történetét feldolgozó idegen nyelvű, többszerzős tanulmánykötetben (FÁBIÁN ed. 2012) külön fejezetet alkot a tulajdonnévszótárak témaköre (FARKAS 2012); egy további, tematikus szótártani tanulmánykötetben (FÁBIÁN–SZÖLLŐSY szerk. 2015) pedig két kiváló írás is a tulajdonnevek bizonyos szótártípusokban való kezelésének problematikáját vizsgálja (egy- és kétnyelvű szótárakban, illetve írói szótárakban: UZONYI 2015, MÁRTONFI 2015).

2.3. A hazai névtani szakirodalomban. A magyar, illetve a külföldi névszótárak palettájának különböző részleteit – tematikus vagy a megjelenés ideje szerinti rendben, átfogó igénnyel – különösen KISS LAJOS és HAJDÚ MIHÁLY igyekezett több alkalommal is szemlézni és felmérni. A névkutató és lexikográfus KISS LAJOS egyrészt a magyar névtudományi konferenciákon elhangzott, az európai névkutatás fejlődését felvázoló plenáris előadásaiban adott következetesen számot a nemzetközi színtéren megjelent fontosabb névszótárakról és névtárakról (KISS 1970a, 1989), másrészt a helynév-etimológiai szótárak, illetve nyelvtörténeti szótáraink egyes típusai kapcsán tekintette át a fontosabb műveket és jellemzőiket (KISS 1991, 1994). HAJDÚ MIHÁLY elsősorban a személynévszótárak nemzetközi és hazai irodalmára fordított kiemelt figyelmet: e témakörnek szentelte a Magyar Névtani Dolgozatok egyik első füzetét (HAJDÚ 1977), egy újonnan megjelent névszótár ismertetését is széles látókörű szemlévé tudta alakítani (HAJDÚ 1998), s névtani nagymonográfiájában (HAJDÚ 2003: 327–330) és családnévszótárának bibliográfiájában (CsnE. 517–520) is részletes áttekintésüket adta az olvasónak. Számos hazai és külföldi névszótár, illetve szótárszerű munka ismertetése lát továbbá napvilágot a hazai szakfolyóiratok, elsősorban a Névtani Értesítő hasábjain is.

Több névszótárunk szerzője közölt cikket előzetes elképzeléseiről, az előmunkálatokról, a felmerülő kérdésekről tervezett vagy már készülőben lévő munkája kapcsán, több esetben próbaszócikkekkel együtt (pl. KISS 1970b, KÁZMÉR 1987, HAJDÚ 2008; akár később el nem készült szótárak esetében is, pl. PAPP 1960); ugyanők más munkáikban egyes kapcsolódó névtani problémákat igyekeztek tisztázni. Az elkészült és megjelent névszótárak pedig egy sor különböző lexikográfiai problémára adtak választ immár a gyakorlatban is. A kérdéskör átfogó jellegű elméleti kérdései viszont kevésbé kaptak teret szakirodalmunkban.

2.4. A témakör kutatásának újabb hazai eredményei. Általánosságban elmondható tehát, hogy a tulajdonnevek szótári feldolgozásának problematikája átfogó igényű, célzott figyelemben az utóbbi időkig nemigen részesült a hazai kutatásokban. Ezért állította az onomasztika és a lexikográfia e közös érdeklődési területét egynapos konferenciájának középpontjába az Alkalmazott Névkutatás című konferenciasorozat 2017 őszén megtartott, Nevek és szótárak című alkalma. E rendezvény előadásainak többsége, további tanulmányokkal kiegészülve, biztosítja a jelen írást is magába foglaló tanulmánykötet

(FARKAS–SLÍZ szerk. 2020) anyagát, mely ilyen értelemben újszerű kezdeményezésként vállalkozik e témakör módszeresebb vizsgálatára.

E kötet tanulmányait is számításba véve, a tulajdonnevek szótári kezelését illetően rendelkezésünkre áll jelenleg több alapvető szótártípusunk hazai irodalmának áttekintése. Az egynyelvű szótárak közül a történeti és etimológiai szótárak (GERSTNER 2020), a tájszótárak (JUHÁSZ 2020) és az írói szótárak (MÁRTONFI 2015), valamint a helyesírási szótárak (MÁRTONFI 2020), továbbá a többnyelvű szótárak vonatkozó gyakorlatának feldolgozása (különböző nyelvpárok vonatkozásában, német és orosz: UZONYI 2015: 76–82, olasz: FÁBIÁN 2020; illetve a kulturális szótárak típusában: SZILÁGYI-KÓSA 2020). (A legalapvetőbbnek tekinthető egynyelvű szótártípus, az értelmező szótárak kapcsán kevés mondanivalónk akadna, amint arról a későbbiekben még lesz szó.)

A fentebb már említett, angol nyelvű összefoglaló (FARKAS 2012) mellett a tulajdonnévszótárak több fő típusáról készült hasonló összegzés: tudománytörténeti jellegű áttekintés a történeti helynévszótárakról (KOVÁCS 2020, vö. még KERTÉSZ 2000), illetve a történeti személynévszótárakról (N. FODOR 2020), s több tanulmány született a keresztnévszótárak egyes típusairól, illetve konkrét problematikájáról (általában: FARKAS 2006, a laikus keresztnévszótárakról: SLÍZ 2020a és 2020b, az online utónévkeresőkről: FARKAS 2019). Témánkhoz kapcsolódóan említendők azok a feldolgozások is (többségük a jelen kötetben), amelyek a környező országok és nyelvek szótáraiban vizsgálják meg a magyar tulajdonnevek közreadásának, illetve magyarázatainak módját (cseh, illetve szlovák: BAUKO 2020, ukrán: SEBESTYÉN 2020, román: BENŐ 2020, horvát: GLUŠAC–DOMORAT–DOMAZET 2018).

Végezetül pedig, a tulajdonnevek és lexikográfia kérdésköréhez tágabb értelemben kötődnek azok a tanulmányok (l. a jelen kötet anyagában), amelyek a tulajdonnevek állományához kapcsolódó bizonyos közszói kategóriák: a köznevesült tulajdonnevek (TAKÁCS 2020), illetve a földrajzi köznevek (BÁBA 2020) lehetséges szótári feldolgozásának témájával foglalkoznak.

3. Tulajdonnevek a szótárban, enciklopédiában és enciklopédikus szótárban

3.1. Szótár, enciklopédia és enciklopédikus szótár. A szótár és az enciklopédia (lexikon)[2] egyaránt szócikkeket tartalmaz, melyek tipikusan betűrendben követik egymást. A felszíni hasonlóság mögött azonban alapvető különbség áll: a szótár a nyelv, az enciklopédia pedig a világ alkotóelemeit igyekszik számba venni és bemutatni. A két megközelítés, illetve a két kategória között ugyanakkor nincs éles határ (vö. az Encyclopædia Britannica vonatkozó frappáns megfogalmazásával; idézi PAJZS 2015: 120). Ezt jelzi az enciklopédikus szótárként számon tartott típus – a „szótárba oltott enciklopédia" kategóriája – is, melynek alapja a szótári feldolgozás, bizonyos enciklopédikus információkkal kiegészülő módon. (A problémakörhöz l. FÁBIÁN–SZÖLLŐSY szerk. 2015 több tanulmányát, elsősorban – a tulajdonnevek kérdésére külön kitérve – FÁBIÁN 2015, kül. 28–33.) Egy-egy konkrét mű profilját a várható felhasználói igények, illetve a szerkesztői-kiadói

[2] A referenciaművek három fő típusát a *szótár, enciklopédia* (nem különböztetve meg a *lexikon*-tól), valamint *enciklopédikus szótár* terminussal jelölöm a továbbiakban. A tipológia és a terminológia ennél jóval problematikusabb a szakirodalomban (l. FÁBIÁN–SZÖLLŐSY szerk. 2015), ennek részleteivel itt azonban nem célom foglalkozni. (A fogalom- és terminushasználatban magam alapvetően FÁBIÁN 2015-öt tekintem iránymutatónak.)

célok határozzák meg. A kidolgozás módja, mélysége, az egyes információtípusok aránya igen változó lehet, sokféle jó megoldást téve lehetővé a gyakorlatban.

3.2. Tulajdonnevek a referenciaművek egyes típusaiban. A szókészlet és a névkészlet (lexikon és onomasztikon) közt hasonlóságok, illetve kapcsolatok, kölcsönös meghatározottságok állnak fenn. Lényegesek szempontunkból a (köz)szó és a (tulajdon-) név jelentése közötti különbségek is, amelyeknek szintén megvannak a maguk lexikográfiai következményei.

A tulajdonnevekhez kapcsolható információk a referenciaművekben egyfelől a név nyelvi oldalához (formájához, használatához, jelentéséhez) kötődhetnek, másfelől a tulajdonnév konkrét, egyedi jelöltjéhez, enciklopédikus jellegű tartalmakként. Előbbiek a nevek esetében is a szótári, míg utóbbiak az enciklopédikus (lexikonszerű) feldolgozást igénylik. A minimális szótári értelmezéshez ugyanakkor az enciklopédikus jellegű információk egy részére is elengedhetetlenül szükség lehet, ami eleve nem idegen a szótár műfajától sem (MÁRTONFI 2015: 85). Mindezek kapcsán itt érdemes még megjegyeznünk: a szótár/enciklopédia különbségtétel szempontjából egy konkrét mű címe nem feltétlenül számít mérvadónak (vö. FÁBIÁN 2015: 19). Tartalmuk és jellegük alapján például az Irodalmi alakok nagy lexikona (TÓTFALUSI 2010–2011) ténylegesen enciklopédia, az igen gazdag tartalmú Keresztnevek enciklopédiája (KnE.) enciklopédikus szótár, a Családnevek enciklopédiája (CsnE.) pedig szótárnak tekinthető szakmunka. (Az utóbbi munkacíme egyébként: Mai családneveink lexikona, s az eredeti elképzelés szerint a híres névviselőkre vonatkozó, azaz enciklopédikus jellegű adatokat is közölt volna; vö. HAJDÚ 2008. A végső címét nyilván az egy évvel korábban ugyanezen kiadónál megjelent KnE. mintája határozhatta meg.)

A különböző szótárakban jobbára nem vagy csak kevéssé találunk tulajdonnévi szócikkeket, míg az enciklopédiákban ezek könnyen a többséget is alkothatják. Érdemes azonban már most előre bocsátanunk: ha a tulajdonnevek nyelvi jelek – ami, úgy vélem, nem vonható itt kétségbe –, akkor szótári módon is kidolgozhatóknak kell lenniük. Igaz, ez a szótári kidolgozás egy sor sajátos kérdést vet fel (melyekről a későbbiekben bővebben esik majd szó). A tulajdonneveket elsősorban és célzottan speciális típusú szótárak, a névszótárak dolgozzák fel.

Az adott tulajdonnév fajtája, ha nem is egyértelműen határozza meg, de jelentős mértékben befolyásolhatja a szótári/enciklopédikus feldolgozás valószínűségét. Az irodalmi művek szereplőinek tulajdonnevei például inkább enciklopédikus feldolgozásban részesülnek (pl. TÓTFALUSI 2010–2011), melyekben egyébként szintén előfordulhatnak szótári jellegű információk (pl. Rejtő Jenő humoros névadásának a regényekből kiolvasható motivációi kapcsán; l. RejtőLex.). Az írói neveknek is elképzelhető azonban szótári jellegű feldolgozása (vö. SEIBICKE 1990b: 1293–1294, l. pl. PARROTT 2004), amellett, hogy írói nevek az írói szótárakban is helyet kaphatnak (bár ezt írói szótára válogatja; bővebben l. MÁRTONFI 2015: 94–98). A keresztnevek ugyanakkor – már ha nem konkrét személyeket jelölnek – az enciklopédiákban kevésbé fordulnak elő, bizonyos szótártípusokban viszont – például a kétnyelvű szótárakban (vö. UZONYI 2015: 77–79, 81), s eleve a leggyakoribb névszótári típus, az utónévkönyvek anyagában – jellemzően megtalálhatóak.

3.3. Tulajdonnevek a szótárakban. A tulajdonnevek címszóként való felvételével kapcsolatban a szótárkészítők, illetve az egyes szótárak előtt alapvetően négyféle lehetőség áll (vö. MUFWENE 1988: 269; az egynyelvű szótárak alapvető típusainak körében, magyar viszonylatban l. GERSTNER 2020, JUHÁSZ 2020, MÁRTONFI 2015). Mégpedig:

1. A szótár nem veszi fel, hanem elvszerűen kihagyja a tulajdonneveket. Ez az eljárásmód jellemzi elsősorban és általában a „leginkább esszenciális szótári műfajú" modern értelmező szótárakat (bár e szempontból a nemzetközi gyakorlat, illetve hagyomány sem egyöntetű, vö. UZONYI 2015: 72–76). Ezt indokolhatja egyebek mellett az a fajta nem ritka megközelítés, mely szerint a tulajdonneveket azonosítani lehet, de „a szó szoros értelmében" értelmezni nem (MÁRTONFI 2015: 91). A további egynyelvű szótártípusok körében már változatosabb a gyakorlat, bár ezeknél is – különösen a modernebb munkákban – általában a tulajdonnevek mellőzése látszik jellemzőbbnek: többnyire külön indoklás nélkül, „hagyományosan", esetleg terjedelmi okokra hivatkozva, ugyanakkor nem feltétlenül teljes következetességgel valósítva meg azt (vö. UZONYI 2015: 72–73, 81).

2. A szótár nem hagyja ki elvszerűen, viszont külön függelékbe vagy pótkötetbe utalja a tulajdonneveket (illetőleg azok bizonyos típusait), ami a ritkább megoldási módok közé tartozik. Ez lehet a szükségszerű megoldás a később, kiegészítőleg elkészült munkák esetében, mint a PÁPAI PÁRIZ FERENC latin–magyar szótárának 1767. évi, BOD PÉTER-féle kiadásába bekerült latin–magyar keresztnévjegyzék esetében (l. FEKETE 1991). Ezt az utat választották később eleve, elviekben a 19. század végén a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz.) és a Magyar tájszótár (MTsz.) szerkesztői, az előszavakban ígért függelékek azonban nem készültek el. Így járt el viszont ténylegesen is a Régi magyar glosszárium (Gl.), függelékben közölve a forrásanyagában előforduló tulajdonneveket; A magyarországi középkori latinság szótára (MKLSz.) pedig eleve későbbi pótkötetbe utalta a neveket.

3. A szótár nem hagyja ki, éspedig törzsanyagába veszi fel a tulajdonneveket (pontosabban azok bizonyos típusait), rendszerint kisebb-nagyobb következetlenségekkel. Ezzel az eljárásmóddal a legtöbb egynyelvű szótári alaptípus számos képviselőjének esetében találkozunk (akár még 19. századi értelmező szótárainkban: CzF., Ball. is), különösen jellemző gyakorlatnak számít pedig a kétnyelvű szótárak körében (vö. UZONYI 2015: 76–82, FÁBIÁN 2020).

4. A szótár kifejezetten és csakis tulajdonneveket, azok valamely fajtáját, típusát vagy körét dolgozza fel. Ez a névszótárak kategóriája, mely a nyelvi elemek lexikográfiai szempontból sajátos jellegű szelekcióján, elkülönítésén alapul, s a szótárak alapvető típusaival részben együtt, más szempontokból viszont azoktól elválasztva lehet tárgyalható (vö. MAGAY szerk. 2011 fentebb már hivatkozott gyakorlatával is).

Ezen alapvető lehetőségek közül választhatnak tehát a tulajdonnevek címszóvá tételével kapcsolatban a szótárak készítői. A szótári előszók gyakran nem foglalnak állást expressis verbis ebben a kérdésben, rendszerint nem részletezik, s különösen nem indokolják vonatkozó döntésüket. A tényleges megvalósulás, az elvek gyakorlatra váltása pedig nem ritkán bizonyul következetlennek (akár az előszóban leírtakkal is ellentétesnek) az elkészült művek esetében. Az, hogy a tulajdonnevek címszóként való felvételét valóban következetesen elhárító szótárak is tartalmazhatnak tulajdonneveket a szócikkek szövegében, illetve tulajdonnevek felhasználásával alakult további formákat a címszók sorában, mindezektől természetesen független kérdés, és jó indokokkal (többek közt a közszavak korai adatolásának igényével vagy a köznevesüléssel keletkezett lexémák felvételének szükségességével) magyarázható.

3.4. Tulajdonnevek a szótárak és a szótártan történetében. Az első lexikográfiai szakmunkaként számon tartott mű, az olasz PAOLO BENI 1612-ben Padovában megjelent munkája tíz pontban tárgyalja a tökéletes szótár ismérveit, elsősorban az egynyelvű

szótárakra vonatkoztathatóan. E pontok közt szerepel az is, hogy egy szótár ne vegyen fel tulajdonneveket. (UZONYI 2015: 72.)

A lexikográfia történetének egy sor egynyelvű klasszikus szótári műve tipikusan, illetve többnyire mellőzi is a neveket. A SAMUEL JOHNSON-féle szótár (1755) például minden olyan szót, melynek a tulajdonnevekhez köze volt (pl. *Benedictine, Calvinist*), kihagyott az anyagból (GRANT 2016: 572). Az Oxford English Dictionary eredeti kiadásának (1884–1928) első szerkesztője, JAMES MURRAY a tulajdonneveket a szókészlettel ugyan ezernyi ponton érintkező, de a lexikográfia hatókörén kívüli kérdéskörnek tekintette (GRANT 2016: 572–573). A GRIMM testvérek nevével fémjelzett német nagyszótár (1852–1954) szintén elvszerűen, de a szótár jellege és célkitűzései szempontjából is mondott le a (ti. csak ritkán újfelnémet eredetű) hely- és keresztnévanyag felvételéről; igaz, végül nem teljes következetességgel (UZONYI 2015: 76).

A régi szójegyzékek, nomenklatúrák, szótárak anyagában ugyanakkor értelemszerűen akadhattak tulajdonnevek, hiszen – adott értelemben a többnyelvű szótárak előzményeiként – a latin nyelv elsajátítását így szolgálhatták hathatósan (magyar viszonylatban l. GERSTNER 2020: 39, vö. Gl. 793–805). A 16. századtól pedig egyre több képviselője akadt Európában a tulajdonnévszótárak korai típusának, s többek közt a CALEPINUS-féle szótárhoz is megjelent (1544-ben) függelékként egy onomasztikon (HAJDÚ 2003: 23).

A magyar szótártan utóbbi két évszázadára fordítva figyelmünket, érdemes szempontunkból kiemelni, hogy TELEKI JÓZSEF nagyívű – 1817-ben elkészült és 1821-ben megjelent – tervezetében, mely „egy tökéletes magyar szótár" elkészítésére vonatkozott, bővebben is foglalkozott a kérdéssel. A személyneveket és a helyneveket is szótárazandónak ítélte, de a közszavakétól elkülönülő közreadásukra tett javaslatot (TELEKI 1821: 17–18). HORVÁT ISTVÁN ezzel egyidőben tette szóvá egy „Magyar Onomasticon" hiányát, illetve elkészítésének fontosságát (HORVÁT 1821: 49); ennek gondolata a későbbiekben többeket és konkrétabban is foglalkoztatott (l. még MIKESY 1970, ill. N. FODOR 2020, KOVÁCS 2020). Azt az elvi álláspontot ugyanakkor, miszerint a magyar nyelv teljes szótárának – a közszavak állományának különböző csoportjai mellett – a tulajdonnevek több fontos típusát is fel kellene dolgoznia, a 18. század végén már ARANKA GYÖRGY megfogalmazta (ARANKA 1795–1796/1978: 281).

A hazai gyakorlatban azután, fontosabb 19., majd 20. századi szótáraink között a tulajdonnevek kezelésének többféle módjára találunk példát, amint arról a fentebbiekben már esett szó. A magyar egynyelvű szótárak zöme nem vesz fel tulajdonnévi szócikkeket, vagy legalábbis jobbára nem vesz fel ilyeneket. A magyar szótártörténet legnagyobb, 21. századi vállalkozásának, A magyar nyelv nagyszótárának (NSzt.) – mint történeti érdekű, de alapvetően értelmező szótárnak – a 2000-es évek közepétől megjelenő kötetei is következetesen és elvszerűen mellőzik a tulajdonneveket. Önmagában jelzésértékű, hogy a nagyszótár szerkesztési elveiről szóló tájékoztató mindössze hét sorban foglalja össze a tulajdonnévi címszavak problematikájával kapcsolatos tudnivalókat (Nszt. 1: 30–31). Tulajdonnévi érintettségű, illetve a tulajdonnév kategóriájához közel álló elemek mindenesetre, szükségszerűen, előfordulnak anyagában (MÁRTONFI 2015: 91–92).

A tulajdonnévszótárak területére fordítva figyelmünket megállapíthatjuk, hogy történetük nem egy töredékben, torzóban maradt vállalkozást ismer, s a megjelent munkák zöme egyéni, esetleg kisebb munkacsoporthoz kötődő szakmai teljesítményként született meg. Elkészítésük nagy munkát és többirányú szakmai felkészültséget igényel, az elkészült szótárak pedig több szempontból, illetve többféle szakterület számára, s nem ritkán az érdeklődő szélesebb közönségnek is jól hasznosítható anyagot kínálnak.

Ehhez képest sajnálatosnak tűnik, hogy megalkotásuk láthatólag kevéssé minősül (szakmai) közérdeknek, ahogyan általában a lexikográfiai tevékenység tudományos megbecsültsége is bőven hagy kívánnivalókat maga után. Legfontosabb tulajdonnévfajtáink alapvető (név)szótári feldolgozásai mindenesetre rendelkezésünkre állnak, bár számos feladat és lehetőség van még előttünk ezen a téren is. (Mindezekről e tanulmány későbbi szakaszában esik még majd szó.)

4. A tulajdonnevek szótári leírásának lehetőségei

4.1. Fenntartások a tulajdonnevek felvételével kapcsolatban. A tulajdonnevek nyelvrendszerbeli elhelyezhetőségének kérdése nem feloldhatatlan probléma, mely azonban nyelvelméleti megközelítéstől függően is okoz több vagy kevesebb gondot a nyelvtudomány művelőinek (vö. VÁRNAI 2005, kül. 64–68). Logikusnak látszik mindenesetre a gondolatmenet: ha a tulajdonnevek nyelvi jelek, akkor nyelvi sajátságokkal bírnak, és nyelvészeti szempontból is jellemezhetőknek kell lenniük, tehát (nem csupán enciklopédiába, hanem) szótárba (is) valók. (Az elvi kérdésekről részletesebben l. MUFWENE 1988, a gyakorlatiakról különösen MÖLLER 1995.) Szótározhatóságuk, illetve szótározandóságuk megítélését azonban a tulajdonnevekkel kapcsolatos bizonyos alapvető kérdések, illetve fenntartások is befolyásolhatják. A jellemzőbbek az alábbiak:

1. Lexikai egységek-e a tulajdonnevek? Egyrészt kijelenthető, hogy a lexikon és az onomasztikon több vonatkozásában megkülönböztethető egymástól; többek közt a tulajdonnevek akár több önálló szóból is állhatnak, s a közszókéhoz hasonló módon (ti. szófajok szerint) nem kategorizálhatók (GRANT 2016: 575–576, MÖLLER 1995: 324, VÁRNAI 2005: 64–75). Másrészt azonban, tágabb értelemben a tulajdonnevek is tekinthetők lexikális egységeknek, tehát szótári módon is kidolgozhatók (MÁRTONFI 2015: 87).

2. Van-e jelentése a tulajdonnévnek? A tulajdonnév jelentésének mibenléte sokat vitatott problémaköre a vonatkozó kutatásoknak (összegző módon l. pl. VAN LANGENDONCK 2007: 20–84, SLÍZ 2015: 95–96, RESZEGI 2018). Ennek részleteibe itt nem bocsátkozván bele, azt a típusú megközelítést tarthatjuk célravezetőnek, mely szerint a tulajdonnévnek is van jelentése, bár a közszavakétól eltérően annak lényegét a nevek megkülönböztető és egyedileg azonosító, dentotatív szerepében határozhatjuk meg. A szótárak szempontjából mindehhez hozzátehetjük, hogy azok sem eleve csupán fogalmi jelentéssel bíró, hanem más típusú szavakat is felvesznek anyagukba. Mindezek alapján tehát a tulajdonnév szótárba is, jelentésével együtt is felvehető, s utóbbi megadásában az enciklopédikus jellegű meghatározások is helytállónak tekinthetők (vö. MÖLLER 1995: 324). Így a gyakorlatban, „lexikográfiai értelemben a lexikonszerű leírással megadható denotatív jelentést" is tekinthetjük a tulajdonnév jelentésének azok számos típusának, illetve szótári feldolgozásának esetében (HOFFMANN 2006: 445–446, 1. lábjegyzet).

3. A nyelvhez, közelebbről az adott nyelvhez tartoznak-e a tulajdonnevek? A kérdéssel kapcsolatban felvethető egyrészt, hogy a tulajdonnevek ismerete bizonyos értelemben helyek, személyek stb. ismeretét jelenti, s a nyelvet ezek nélkül is használhatjuk; azaz: a nevek nem a szorosabban vett nyelvi tudás részét képezik (MUFWENE 1988: 270, 274). Megjegyezhető másrészt, hogy a tulajdonnevek nem nyelvspecifikus elemek olyan módon, mint a közszavak; megalkotásukat követően bármely nyelvben univerzálisan használhatók (MÖLLER 1995: 324). Ugyanakkor a tulajdonnevek fordíthatóságának, nyelvek közötti megfeleltetésének problémája általában (l. pl. FARKAS 2009), illetve a tulajdonneveknek a kétnyelvű szótárakban való jellemző megjelenése a gyakorlatban

(vö. UZONYI 2015: 76–82, FÁBIÁN 2020) szintén figyelmeztet arra, hogy a valóságban korántsem ilyen egyszerű a helyzet. Ezenkívül egy bizonyos tulajdonnévhez egy-egy adott nyelvben különböző, nyelvészetileg releváns információk kapcsolódhatnak, ami ugyancsak a nevek szótárazása melletti érvként veendő számításba (vö. MUFWENE 1988: 277, ill. l. még alább).

4. További, gyakorlatias szempontok. Egy nyelv teljes szókészlete a gyakorlatban szótárazhatatlan, ám ez ugyanígy – sőt, akár még inkább – igaz a tulajdonnévkincsére. A nyomtatott szótárak esetében a terjedelmi megfontolások – a közszói és tulajdonnévi állomány együttes szótárazásából adódó egyéb problémák mellett – szintén a nevek kihagyása mellett szólhatnak. Ezt ugyanakkor olyan szempontok is befolyásolhatják, mint hogy van-e az adott nyelvnek megfelelő névszótára, ennek hiánya ugyanis értelmezhető lehet úgy, hogy az egyéb szótáraknak többféle feladatot kell magukra vállalniuk (l. a horvát etimológiai szótár példáján: BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2008).

4.2. Nyelvi információk a tulajdonnevek szótári leírásában. A tulajdonnevekre vonatkozó nyelvi információk sokfélék lehetnek, egy adott szótár pedig – profiljának megfelelően – ezeknek csupán egy részét tartalmazza. Sajátos esetben akár gyakorlatias ajánlások is létezhetnek, melyek ezen információknak a minimális körét igyekeznek meghatározni. A nemzetközi helynév-standardizáció területén, ennek szempontjából egy helynév leírásában például a következők minősülnek a legszükségesebbeknek: a megnevezett hely pontos meghatározása (különböző tartalmi elemekkel); további (egyéb standardizált, illetve korábbi) nevek megadása; szükség és lehetőség szerint továbbá: nyelvtani nem, szám, határozott, illetve határozatlan forma, kiejtés, hangsúly, hanglejtés, valamint egyéb releváns nyelvi információk, melyek a név használatának jobb megértését szolgálják (MÖLLER 1995: 327–328).

Az alábbiakban a tulajdonnevek szótári leírásában számba vehető nyelvi információk releváns típusait igyekszem felvázolni, néhány rövid megjegyzés kíséretében.

1. **A legalapvetőbb nyelvi információk,** melyek a tulajdonnév jelentését, illetve lényegi használatát meghatározzák:

a) Tulajdonnévi volta: az adott nyelvben meglévő nyelvi elem (nyelvi egység), éspedig nem közszó (vö. MUFWENE 1988: 269, 275). Ez egyébként azt is jelenti, hogy ilyen értelemben egy megfelelő címmel közzétett puszta névlista (pl. [férfi/női] keresztnevek betűrendes felsorolása) is szótárként értelmezhető.

b) A tulajdonnév típusa, fajtája: a definícióhoz tartozó megfelelő klasszifikációval; például helynév, illetve településnév; személynév, illetve utónév, közelebbről férfi vagy női (ill. akár gendersemleges) utónév. A fentebbi megjegyzéshez is kapcsolódva: az utóbbi információ segíthet például abban, hogy egy keresztnevet megfelelően értelmezzünk, illetve használhassunk (adott esetben például a névviselő, illetve a nyelvtani nemek szempontjából).

c) A tulajdonnév egyedi azonosító értéke: a tulajdonnévi jelentés lényegének megfelelően, a névhez kapcsolódó enciklopédikus információk egy részét is tartalmazva; például helynév esetében a lokalizáció megadásával, konkrét személy nevének esetében a névviselő azonosításával. Utóbbi lehet releváns egy történeti névtár szempontjából, míg egy családnév- vagy keresztnévszótár általában nem tér ki hasonló információkra.

d) Másnyelvű megfelelő megadása: többnyelvű szótárakban alapvető, de más szótártípusokban is lehetséges nyelvi vonatkozású tájékoztatásként.

e) A tulajdonnév nyelvi formája, névterjedelme: a tulajdonnévvel kapcsolatos lényegi információ, melyet tipikusan már a címszó maga közvetít, ide értve például, többek közt a tulajdonnév szerves részét képező névelő vagy köznévi utótag meglétét, illetve hiányát.

2. **Történeti-etimológiai információk,** melyek a tulajdonnevek szótárakba való felvételét és leírását is a legjellemzőbben (sőt, látszólag szinte tipikusan; vö. MÖLLER 1995: 327) meghatározhatják:

a) A tulajdonnév nyelvi eredete, szerkezete, egykori közszói jelentések, névadási motivációk: a névcikkek tartalmát legtipikusabban domináló szótári információk (részben és bizonyos értelemben a közszói szócikkek jelentésmegadásai helyett szereplően).

b) Névtörténeti adatok: különösen a korai adatokra (speciális esetekben akár a keletkezés idejére, körülményeire is) vonatkozó információként.

c) Származéknevek és kapcsolódó nevek: ritkábban, sokszor csupán utaló jellegű elemekként (pl. a keresztnévszótárakban viszont gyakori tartalomként).

d) Köznévi származékok: a tulajdonneveket és a közneveket tartalmazó szótárakba is felvehetők (pl. *freudi elszólás, fine china* 'porcelán'; az adott helyről származó lakosság megnevezései: *Capetonians, Durbanites* stb.; vö. MÖLLER 1995: 327).

3. **A nyelvi jellemzőkre, szabályokra vonatkozó információk** (vö. MUFWENE 1988: 274 is), melyek potenciális köre erősen nyelvfüggő (a magyar esetében többük például eleve irreleváns):

a) Nyelvtani nem: ha az adott nyelvben létezik (nem csupán, de különösen a rendhagyónak számító esetekben releváns információként).

b) Szám: a többes számú tulajdonnevek kapcsán.

c) Névelőhasználat: a határozott névelővel használandó tulajdonneveknél.

d) Toldalékolás: bizonyos esetekben, mint például a magyar helységnevek hol? és hová? kérdésre válaszoló helyhatározóragjainak vonatkozásában.

e) Kiejtés: különösen idegen nyelvi eredetű, illetve régi(es) nevek esetében.

f) Hangsúly, hanglejtés: előbbi számos, utóbbi egyes nyelvek esetében.

g) Helyesírás, elválasztás: a megfelelő írásrendszerek esetében.

4. **A névhasználati jellemzőkre vonatkozó információk,** amelyek egyébként a további szótári (különösen: történeti-etimológiai) tartalmak szempontjából is fontosak lehetnek:

a) Névváltozatok: az adott nyelven belüli történeti, illetve szinkrón névváltozatok, különösen írás- és ejtésváltozatok, illetve a név alap-, sztenderdizált, normatív, hivatalos változata (utóbbiak bizonyos névfajták, így a helységnevek, utónevek esetében tipikusan fontos információként).

b) Névgyakoriság: elsősorban bizonyos névfajták (mint a család- és keresztnevek) esetében jellemző lehetőségként.

c) Nyelvföldrajzi elterjedtség: a fontosabb, hagyományos névfajták több kategóriájában lehetséges (bár a szótárakban inkább ritkán előforduló) tartalomként.

d) Szociokulturális háttér: különösen történeti vonatkozásban, illetve multikulturális társadalmakban jellemző információként (l. a nemzetközi szakirodalomban; pl. zsidó, hugenotta, normann személynevek, vö. MCCLURE 2015: 284).

e) További pragmatikai szempontok, használati, illetve stílusérték, asszociatív potenciál: az adott név használatát befolyásoló további tényezőkként (pl. az informális, illetve szlengnevek esetében; TSEPKOVA 2018: 210–212).

A utóbbiakban számba vett információk némelyike első ránézésre talán enciklopédikus jellegű tartalomnak tűnhet. Mivel azonban olyan, az adott nyelvi elem használatára

vonatkozó tájékoztatást adnak, melyek megfelelői a közszavakat feldolgozó szótárakban is természetszerűleg megtalálhatók, ezeket is nyelvi vonatkozású, azaz szótári jellegű információként kell számon tartanunk.

4.3. Egyéb, enciklopédikus jellegű tartalmak. Az enciklopédikus szótárak sokféle további, az adott tulajdonnévhez, illetve az általa jelölt egyedhez kapcsolható információt tartalmazhatnak. Ilyenek például a helynevek, illetve helységnevek esetében a földrajzi leírás, illetve a lakosságra vonatkozó információk; személynevek esetében a névviselő társadalmi hovatartozásának megadása vagy a híres névviselők életrajzi adatai. Ezek körét, egyáltalán felvételét, valamint részlességét természetesen ezekben az esetekben is az adott konkrét munka célja határozhatja meg.

5. Tulajdonnevek az egy- és többnyelvű szótárakban

5.1. A tulajdonnevek felvétele az egynyelvű szótárakba. Mint arról az eddigiekben már részletesebben esett szó, az egynyelvű szótárak alapvetően, illetve elsősorban közszói címszavakat tartalmaznak, s többnyire mellőzik a tulajdonnevek felvételét. Szemléletesen mutatják ezt azok az esetek, amelyek azt is jelzik, hogy egy-egy konkrét, egymással összefüggő és alakilag megegyező tulajdonnév és közszó több szempontból is elválasztható, illetve lexikográfiailag is megkülönböztetendő egymástól. Így például az Oxford English Dictionary címszavai közt ott szerepel a *derby* közszó, különböző jelentéseivel együtt, de a *Derby* tulajdonnevet (melynek ez a köznevesült formája) már nem találjuk meg a címszók sorában (STYLES 2015: 255). Az más kérdés, hogy egyes esetekben az értelmező szótárbeli jelentés megadásakor is történhet utalás egy-egy köznevesült forma tulajdonnévi hátterére, bár ez tipikusan nem feladata az adott szótártípusnak (a magyar értelmező szótárak példáján l. TAKÁCS 2020: 233–234).

Ez a példa is azt mutatja, hogy a tulajdonnevek címszóként való felvételétől egyébként következetesen tartózkodó szótárak is tartalmazhatnak olyan címszavakat, amelyek közel állnak, illetve szorosan kötődnek a tulajdonnevek kategóriájához. A magyar nyelv nagyszótárának (Nszt.) példájára utalva vissza ezúttal, ide tartozhatnak a köznevesült névformákon túl a tulajdonnévi előtagú, de közszói értékű összetételek (pl. *Achilles-ín*); a jellegzetesen tulajdonnévként, illetve azok részeként használt közszók (pl. *breki, bányászakadémia*); illetve a tulajdonnevet tartalmazó állandósult szókapcsolatok (pl. *[Boldogasszony],* önálló közszói használatának hiányát a szögletes zárójellel jelezve) is (MÁRTONFI 2015: 92–93, további magyar értelmező szótári típuspéldákra l. UZONYI 2015: 73).

A tulajdonneveknek az egynyelvű szótárakba való felvételét (pontosabban felvételét vagy kizárását, illetve hogy milyen tulajdonneveket és milyen mértékben vesznek fel) többféle tényező befolyásolhatja. Ezek közé tartoznak:

1. Az adott nyelv lexikográfiai hagyományai: például az orosz kizáróbb, a német viszont nyitottabb, változatosabb, s egyúttal kevésbé következetes e szempontból (részletesebben l. UZONYI 2015: 74–76).

2. Az adott szótártípus: a korábban elmondottak szerint az értelmező szótárak általában inkább kizáró, más szótártípusok potenciálisan megengedőbb jellegűek, vagy akár jellemzően befogadóak a tulajdonnevek irányában, mint a kiejtési vagy a helyesírási szótárak (a már említetteken túl, utóbbiakhoz l. EWALD 2018 is). A szótártípus, illetve az adott szótár érdeklődése, profilja a felveendő tulajdonnevek fajtáit és konkrét egyedeit is nagyban meghatározhatja; például nyelvtörténeti jelentőségű nevek felvételét az etimológiai

szótárban (vö. GERSTNER 2020), a helyi nyelvjárást és környezetet reprezentáló nevekét egy tájszótárban (vö. JUHÁSZ 2020), a kulturális és országismereti szempontból fontos tulajdonnevekét egy egynyelvű tanulószótárban (vö. UZONYI 2015: 75–76).

3. Szerzői szándék, szerkesztői, illetve kiadói döntés: számos további szempontot vehetvén figyelembe (pl. az elkészítendő szótár tervezett terjedelme, a szótár által ellátandó funkciók).

Az egyes tulajdonneveknek az egynyelvű szótárakba való bekerülését – ha az adott szótár meg is engedi ezt – mindezeken túl természetesen számos esetlegesség, következetlenség kísérheti (példáit l. az itt fentebb hivatkozott tanulmányokban is).

5.2. A tulajdonnevek felvétele a kétnyelvű szótárakba. A kétnyelvű szótárakban általánosan megszokott jelenség a tulajdonneveknek – elsősorban bizonyos személynév- és helynévfajták képviselőinek, de egyes intézményneveknek is – a címszóként való megjelenése (vö. UZONYI 2015: 76–81). Ezek az adott név másnyelvű megfelelőjéről – ennek hiányában legalább (referenciális, denotatív) jelentéséről –, illetve az adott név használatáról nyújtanak információt az olvasónak. A másnyelvű ekvivalens megadása mind az etimológiailag átlátszatlan tulajdonnevek (pl. a keresztnevek nagy többsége), mind a (legalább részben) közszói elemekből álló tulajdonnevek (pl. intézménynevek, uralkodói ragadványnevek) esetében releváns funkció (utóbbira l. kül. FÁBIÁN 2020: 97–98, ill. 9. és 12. lábj.).

A felveendő tulajdonnevek körét persze jól meg kell válogatni, s bár bekerülésük többé-kevésbé esetlegesnek bizonyulhat, bizonyos szempontok jellemzően az adott tulajdonnevek felvétele mellett szólnak (a magyar, illetve az orosz, német és olasz nyelv viszonylatában l. UZONYI 2015: 76–81, FÁBIÁN 2020: 97). A fontosabb szempontok:

1. A két nyelvben eltérő névforma (hang-, illetve betűsor), vagy akár az azonos forma mellett is eltérő kiejtés, hangsúly. Nem csupán, de különösen is az ún. hamis barátok, a két nyelvben ekvivalensnek tűnő, ám eltérő jelentésű, használatú tulajdonnevek esetén.

2. Sajátos nyelvtani viselkedés (nyelvtani nem, grammatikai esetek) megléte.

3. A tulajdonnév fajtája, jelöltjének fontossága (általában, illetve az adott szótár profiljának szempontjából). Ezek sokféleképpen indokolhatják az adott nevek felvételét, még az olyan első ránézésre talán kevésbé érthető esetekben is, mint a keresztnevek, illetve idegen nyelvű ekvivalenseik megadása (tanulságos elemzéssel l. UZONYI 2015: 77–79).

4. S végül, természetesen a szerzői, szerkesztői, kiadói szándék, illetve a szótár esetleges speciális profilja (pl. útiszótár, szakszótár) is nagyban meghatározza a tulajdonneveknek az adott szótárba való bekerülését.

E témakör kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy az ekvivalensek kérdése nem mindig magától értetődő, illetve egyértelmű. Így például a *Pál* keresztnév orosz szótári ekvivalense lehet a *Пал* és a *Павел*, az olasz *Luigi* keresztnévnek a magyar *Lajos* és az *Alajos,* a *Buda* magyar helységnév német megfelelője a *Buda* és az *Ofen* is. (A példák forrása, illetve magyarázata: UZONYI 2015, FÁBIÁN 2020. Eltekintünk itt ugyanakkor attól a kérdéstől, hogy a szótárazandónak ítélhető ekvivalensek körén túlmenően egy-egy keresztnévnek további egyedi megfelelői is számba vehetők lehetnek; vö. FARKAS 2009: 27–32.) A kétnyelvű szótárak körében sajátos helyet elfoglaló kulturális szótárak pedig tipikusan nem is az adott tulajdonnév ekvivalensének megadására, mint inkább a név jelentésének, illetve denotátuma jelentőségének magyarázatára törekednek (SZILÁGYI-KÓSA 2020).

6. Tulajdonnevek a névszótárakban

6.1. A névszótárak típusai. A tulajdonnévszótárak lehetséges típusait különböző szempontok alapján határozhatjuk meg:

1. Jellemzően lexikográfiai megközelítéssel, a fő szótártípusok szerint (elsősorban: történeti és etimológiai, de akár egyéb típusú, pl. kiejtési szótárak).

2. Névtani szempontból, a feldolgozott névfajták szerint, névszótárakként (helynévszótár, keresztnévszótár stb.). Ez tűnik a jellemzőbb megközelítésnek, mely azért is indokolt, mert az egyes névfajták nagymértékben különböznek egymástól, így szótári feldolgozásaikat eltérő tartalmak, jelleg, illetve problematika jellemzi, s az egyes névfajták is rendszerint különálló szótári feldolgozásban részesülnek. (Nem véletlen, hogy a nemzetközi lexikográfiai kézikönyvek is fő névfajták szerinti fejezetekben tárgyalják a tulajdonnévszótárak kérdéskörét: HAUSMANN et al. Hrsg. 1989–1990. 2: 1267–1296, DURKIN ed. 2015: 255–291.) Tipikusan önálló munkákként jelennek meg például a keresztnévszótárak és a családnévszótárak, míg a két névfajta együttes feldolgozására jóformán csak az elképzelés szintjén idézhetünk példát (vö. TUCKER 2008). E névszótári típusok mellett léteznek, ám jóval ritkábbak azok a névszótárak, amelyek a tulajdonnevek szélesebb körét, többféle fajtáját dolgozzák fel együttesen saját szempontjaik szerint (pl. a névkiejtési szótárak; l. MAGAY 1970, ill. 1974). Egyes névszótárak több fő szótártípus jellemzőit egyesítik magukban.

3. A szótárak forrásanyaga, profilja, jellege, célja, célközönsége alapján beszélhetünk továbbá szinkrón vagy diakrón, deskriptív vagy preskriptív szempontú (ill. normatív), tudományos célú vagy ismeretterjesztő jellegű stb. névszótárakról (vö. MAGAY 2015).

Összességében tehát többféle kereszteződő szempont lehetséges, melyek alapján elvileg a névszótárak igen változatos tipológiájával számolhatnánk. Ugyanakkor nem minden elképzelhető típus fordul elő a valóságban, nem is lennének egyformán relevánsak, szükségesek, illetve megvalósíthatók (a családnévszótárak lehetséges tipológiájának példáján l. BRENDLER 2002).

Önmagában az egyes névfajták szótári feldolgozásának is igen eltérő esélyei vannak a gyakorlatban. Egyértelműen a keresztnévszótárak alkotják a legnagyobb érdeklődésre számot tartó, s így egyúttal a leggyakoribb névszótári típust. A családnévszótárak már jóval ritkábbak, más személynévfajták pedig még kevésbé kapnak, illetve kaphatnak önálló, szótári jellegű feldolgozást. A személynevek melletti másik fő névfajtát magukba foglaló helynévszótárak képezik a tulajdonnévszótárak hasonlóképp jellemző további nagy kategóriáját. Az egyéb névfajták esetében a névszótári feldolgozások azonban már jóval ritkábbnak számítanak (vö. SEIBICKE 1990b).

Az egyazon típust képviselő egyes névszótárak konkrét tartalmuk, jellegük, kidolgozottságuk alapján természetesen szintén változatos képet mutatnak. Ennek legszemléletesebb példáját, természetesen, a keresztnévszótárak különösen gazdag palettája (vö. HAJDÚ 1977, FARKAS 2006, SLÍZ 2020a) szolgáltatja.

6.2. A névszótári tartalmak és struktúrák. A névlexikográfia területén a szótári struktúra kialakításában, a tartalom megválogatásában és elrendezésében sajátos kérdésekkel és megoldásokkal is találkozhatunk. (Több vonatkozásukhoz, áttekintő igénnyel, a főbb névfajták szótári feldolgozásai kapcsán l. STYLES 2015, MCCLURE 2015.)

Mindenekelőtt két alapvető műfaj különbségével kell számot vetnünk: a névtári és a névszótári jellegű feldolgozás és közzététel lehetőségével. A névtár a nevek jelöltjei

(a denotátumok) szerinti megközelítést alkalmazza: személynévtárak esetén a személyek, helynévtárak esetén a megnevezett helyek szerinti, a földrajzi elvet is figyelembe vevő elrendezést. A névszótár ugyanakkor a jelölők (az egyes névformák, azaz a nyelvi szempontú megközelítés) szerinti, tisztán betűrendes közzétételi módot követi. Előbbi típus az adattári, utóbbi a szótári jellegű munkákhoz köthető. A két tipikus műfaj közt azonban számos érintkezést, átmeneti lehetőséget, illetve konkrét munkát ismerünk. (A kérdéskörhöz l. pl. PAPP 1966, KOVÁCS 2020.)

Szótári szempontból egészen egyedi elrendezéseket tesz lehetővé a keresztnévanyag közzététele. A férfi és a női keresztneveket elkülönítő hagyományok, illetve névjogi szabályozás esetén – mint Magyarországon – a keresztnévkincs jellemzően kétfelé, férfi és női nevekre oszlik. Ennek megfelelően, célszerűségből is, a keresztnévszótári feldolgozások szintén eleve kétfelé, akár külön kötetekre is oszthatják anyagukat. A keresztnévanyag közzétételének további sajátos módja lehet a névnapok szerinti elrendezés. De akad példa a keresztnévanyag etimológiai, illetve jelentéstani szempontú, avagy a szociokulturális jelleg és konnotációk szerinti tagolására és közzétételére is. (FARKAS 2006: 248, MCCLURE 2015: 274.)

A szótárba bekerülő névanyag megválogatása sokféle szempont alapján történhet. Befolyásolja ezt az adott névfajta, illetve a feldolgozandó névállomány jellege, a szótár célkitűzése és profilja, az egyes nevek bármely értelemben vett jelentősége, a kapcsolódó szakirodalom fejlettsége, s további kifejezetten gyakorlatias tényezők és megfontolások, de esetlegességek is (l. még TUCKER 2008: 196–198). A tartalmi elemeket, a szótárba felvett információk típusait is hasonló vonatkozások határozzák meg.

A szócikkesítés szempontjából természetesen alapvető feladat a poliszémia, a szinonímia és a homonímia jelenségének a tulajdonnevek körében megfelelő értelmezése, illetve az ezzel összefüggő gyakorlati problémák megoldása. Ugyanakkor már az alak vagy a jelentés alapján történő szócikkesítés kérdése is elsőrendű fontosságú lehet, amint azt legszemléletesebben helynévszótáraink mutatják. KISS LAJOS ismert és elismert munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) e szempontból tulajdonképpen inverze a közszavak állományát feldolgozó szótáraknak, ugyanis a szócikkek szervező elve az azonos denotátumra való vonatkozás: az azonos helyekre vonatkozó különböző neveket egy szócikken belül dolgozza fel. A debreceni helynévkutatók későbbi szótári vállalkozása, a Korai magyar helynévszótár (KMHsz.) ezzel szemben az egyébként jellemző szótári megközelítést képviseli, mely az egyes névalakokat alapul véve építi fel szócikkeinek sorát. (A problémakörre l. HOFFMANN 2006: 445–447.)

A címszó kiválasztása, illetve meghatározása többféle szempont mérlegelését igényelheti a történeti jellegű névszótáraknál (részletesebben l. HOFFMANN 2006), s általában minden olyan névállomány szótári feldolgozásánál, melyek esetében nem indulhatunk ki egyszerűen a sztenderd névváltozatokból. Szerepet játszhat ebben olyan nyelvészeti jellegű szempont, mint az etimológia, de névhasználati tényezők, mint a névgyakoriság kérdései is. A bokrosítás lehetőségeit és esetleges alkalmazását az adott szótár jellege, anyaga és készítőinek szándékai határozzák meg.

A lemmatizáció, illetve a kialakítandó betűrend kapcsán vethet fel kérdéseket egyes névszerkezetek (pl. a tipikusan több szóból álló intézménynevek vagy címek, a határozott névelőt tartalmazó tulajdonnevek), illetve bizonyos nyelvek sajátos grammatikai jellemzőinek megléte (dél-afrikai példákon l. MÖLLER 1995: 325–326).

Végezetül érdemes röviden említést tenni a névszótárak járulékos részeiről is. Egyrészt fontosnak kell tartanunk a szótárral és használatával kapcsolatban eligazító, szakszerű,

egyúttal azonban gyakorlatias és felhasználóbarát szótári bevezetőket. Ezek jelentőségét olykor a szakma is alábecsüli, a laikus névszótárak esetében viszont különösen szembesülhetünk a hiányukkal (legszembetűnőbben természetesen a keresztnévszótárak körében). Másrészt külön érdemes itt szólnunk a névszótárak mutatóinak lehetőségeiről. E téren elsősorban a névelemmutatók, illetve a névvégmutatók előnyeire utalhatunk. Ezeket a számítógépes szótárkészítés korában már könnyen el lehet készíteni, s függelékként csatolni az alapműhöz (l. pl. az ezredelőn megjelent névtörténeti szótárainkban: ÁSznt., KMHsz.). Névvégmutató feldolgozások, az egykori technológiai lehetőségek híján vagy a terjedelem okán is, később külön szótári műként születtek meg (mint a CsnSz.-hez másfél évtizeddel később elkészült CsnVégSz., vagy az ÚCsnT.-hez eredetileg tervezett, de meg nem jelent a tergo változat esetében).

7. Feladatok és lehetőségek a tulajdonnevek szótári feldolgozásában

7.1. A megfelelő információk közvetítésének szükségessége. A tulajdonnevek szakszerű szótári feldolgozásai megbízható adatokat és információkat nyújtanak mind a tudományosság különböző területei, mind az érdeklődő szélesebb közönség számára.

Ahogyan a tulajdonnevek lexikográfiájának láthatólag legjellemzőbb összetevője a nevek történeti-etimológiai szempontú vizsgálata, úgy szótári feldolgozásaik további tudományos hasznosíthatóságát is legszemléletesebben ezekkel példázhatjuk. A történeti hely- és személynévanyag elemeivel kapcsolatos információk általában számos nyelvtörténeti tanulsággal járnak, köztük a szókincs kutatásának, s így egyúttal más szótáraknak a szempontjából is: korábbi adatolásra, akár addig ismeretlen közszavak kimutatására, korábbi adataink és ismereteink újraértékelésére biztosíthatnak újabb lehetőségeket (az angol lexikográfia példáin l. Grant 2016: 573–574, 576–583). A történeti névanyag nyelvtudományon kívüli felhasználására a legjobb példákat pedig a történettudomány szolgáltatja. E vonatkozásaik alapján is fontos feladat – különösen korai nyelvemlékeink és nyelvtörténeti korszakaink, illetve eddig kevésbé vagy módszeresen még nem vizsgált forrásaink esetében – a névtörténeti adatok feltárása, egyebek mellett módszeres és jól használható szótári típusú feldolgozása. Fontos eredmény ezért magyar vonatkozásban például, hogy az utóbbi két évtizedben az Árpád- és Anjou-kori magyar tulajdonnévanyagot reprezentatív igénnyel feldolgozni szándékozó történeti szótárak is készültek (ÁSznt., Slíz 2011 és 2017, ill. HA., KMHsz.), bár további teendőkkel (mint az Árpád-kori névállomány etimológiai szótári feldolgozásában) e téren is számolnunk kell még (vö. még N. Fodor 2020, Kovács 2020).

Fontos feladat továbbá, hogy a nagyközönség számára is színvonalas, megbízható és megfelelően használható szótári feldolgozások álljanak rendelkezésre. Ezek általános értelemben vett ismeretterjesztő szerepükön túlmenően további, gyakorlatias funkciókat is betölthetnek. Erre adnak példát a helységnév-azonosító szótárak (legreprezentatívabb képviselőjük: Lelkes 2011), különösen pedig a leginkább közhasználatúnak, gyakorlati célúnak számító névszótári típus, a szülők névválasztását segíteni hivatott utónévkönyvek kínálata. Utóbbiak közt számos laikus, akár kifejezetten szakszerűtlen, dilettáns, sőt áltudományos munka található, a keresztnévszótárakban szóba jöhető félrevezető információk és tartalmak, illetve az elkövethető hibák széles palettáját produkálva (részletesebb elemzésüket l. Slíz 2020a, 2020b; persze hasonló a helyzet az online utónévkeresők körében is, l. Farkas 2019: 65–74). Mindez amellett is hangsúlyozandó, hogy ugyanakkor szakszerű magyar utónévkönyvek (mint a MUnk. és különböző kiadásai; speciális profillal

FEKETE 2007; KnE., FERCSIK–RAÁTZ 2017a és 2017b), illetve az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült, online elérhető Utónévkereső (Unk.) is rendelkezésére áll az érdeklődőknek. A keresztnévszótárak területén ellátandó feladat továbbá a kifejezetten a nemzeti és etnikai kisebbségek névadását, névválasztását támogató névkönyvek biztosítása (ezekről l. RAÁTZ 2005, FARKAS 2019: 74–75). Ez – a jogszabályi elvárásnak eleget téve, ugyanakkor változó kidolgozottságban – rendelkezésére áll a hazai nemzeti és etnikai kisebbségeknek (S. DÁVID szerk. 2004, BRENNER–ERB–KNIPF 2015; utóbbi immár egy 2., átdolgozott és bővített kiadást képviselve a német kisebbség vonatkozásában). Ezekhez képest bizonyos fáziskéséssel, de a határon túli magyarság sajátos szempontjainak megfelelően is készült már utónévkönyv, azonban a paletta itt még igen hiányos (romániai magyar vonatkozásban l. J. KOVÁCS 2018; szlovákiai viszonylatban előkészületben, vö. BAUKO 2016; máshonnan hasonló munkáról nincs tudomásunk). Az utóbbi kiadványok egyúttal a viszonylag ritkának számító kétnyelvű névszótárak sajátos típusát is képviselik.

A magyar tulajdonnévanyaggal kapcsolatos alapvető, rendszerezett és szakszerű információkat a nemzetközi színtéren, idegen nyelven is fontos elérhetővé, illetve hozzáférhetővé tenni. Ennek lehetnek jó eszközei az idegen nyelvű, illetve kétnyelvű, legalábbis idegen nyelvű bevezetővel és tájékoztatóval ellátott, reprezentatív anyagú névszótárak. Ezen a téren azonban viszonylag kevés munkát tudunk felmutatni. Készült kétnyelvű keresztnévszótár a szinkrón magyar keresztnévkincsről (angol–magyar: HAJDÚ 1983, román–magyar: J. KOVÁCS 2018), és német nyelven is közzétett bevezetője (illetve latin forrásszövegei) révén az Árpád-kori személynévtár (ÁSznt.) tartalma is hasznosítható lehet a magyarul nem tudó külföldi kutatók számára. A családnévszótárak palettájáról kétnyelvű, bár szűkös információtartalmú sajátos munka állhat az angolul olvasó érdeklődők rendelkezésére (CsnVégSz., a CsnSz. a tergo feldolgozásaként). A helynévszótárak kategóriáját pedig legújabb helységnévazonosító szótárunk képviseli e színtéren (LELKES 2011; angol és német nyelvű használati útmutatóval). Bizonyos mértékű idegen nyelvi útmutatással néhány további névszótári jellegű munka (névszótár, -adattár, mutatókötet) is rendelkezik (l. FARKAS 2015: 38). Mindezeken túl pedig különösen jó lehetőséget nyújthatnak az olyan lehetséges nemzetközi projektek, amelyek más nyelvek névkincse mellett magyar anyag szótári feldolgozására is vállalkoznak. Ennek kínálja jó példáját a Dictionary of Medieval Names from European Sources (DMNES.) című online nemzetközi keresztnévszótári projekt, melynek magyar szerkesztője és magyar modulja is van (bővebben l. UCKELMAN–SLÍZ 2015). A magyar névtani lexikográfiának ezekben az irányokban szintén lennének még feladatai, elősegítendő a magyar nyelvű, s főleg a magyar eredetű tulajdonnévanyag jobb megismerését és helytállóbb értelmezését, kezelését a nemzetközi szakirodalomban, különösen a kárpát-medencei térségben, a szomszédos országok és nyelvek szakirodalmában, egyúttal névszótáraiban (vö. az aktuális körképpel, a jelen kötetben: BENŐ 2020, BAUKO 2020, SEBESTYÉN 2020).

7.2. Az elektronikus, illetve online szótárak lehetőségei. A szótárak készítésének, közzétételének és használatának területén részben lezajlott, részben folyamatban lévő paradigmaváltás része, hogy a hagyományos, papíralapú szótárak mellett egyre nagyobb szerepet kapnak az elektronikus, illetve digitalizált, s még inkább az informatizált, többnyire online hozzáférhető munkák. Ezek számos jellemző előnnyel bírhatnak (vö. pl. GAÁL 2015, PAJZS 2015):

1. Jobb (szélesebb körű, könnyebb, gyorsabb) hozzáférést biztosítanak az adott szótári munkához (különösen az interneten könnyen megtalálható és szabad eléréssel használható szótárak esetében).

2. A papírszótárakat jellemző terjedelmi korlátok nem érvényesek rájuk, ami egyrészt a szótári anyag, tartalom, másrészt a szótár, a szócikkek kevésbé tömör és kötött szerkesztési-közzétételi módjait tekintve nagyobb fokú szabadságot, jobb áttekinthetőséget és további új lehetőségeket teremt.

3. Célszerűbb (gyorsabb, hatékonyabb, akár egyénre szabott) felhasználást (kereshetőség, megjelenítés) biztosítanak anyagukban.

4. Könnyebben (gyorsabban, jobb rendszerességgel) bővíthető, frissíthető, fejleszthető a tartalmuk.

5. Sokoldalúan bővíthetők, összekapcsolhatók más elektronikus tartalmakkal, alkalmazásokkal – a tulajdonnévszótárak esetében különösen az alábbi irányokban, illetve vonatkozásokban:

a) További szótárak, névszótárak, a megfelelő tartalmakkal összefüggésben (pl. gördített etimologizálás esetén).

b) Kapcsolódó névadattárak, adatbázisok (és akár forrásanyagok) az adatok vonatkozásában.

c) Statisztikai információk, illetve ezek vizuális megjelenítését lehetővé tevő alkalmazások (pl. aktuálisan is generálható diagram, grafikon).

d) Névatlaszok, illetve térinformatikai alkalmazások, a kapcsolódó adatok nyelvföldrajzi képének (területi elterjedtség, sűrűség és gyakoriság) megjelenítésére.

e) További, enciklopédikus jellegű információk, tartalmak (pl. híres névviselők, helytörténeti vonatkozások), a felhasználói érdeklődés, igények sokoldalúbb, multifunkcionális kielégítésére.

Az elektronikus, elsősorban online szótárak tehát számos előnnyel rendelkezhetnek a hagyományos, papíralapú szótárakkal szemben. Ezekkel a lehetőségekkel a magyar tulajdonnévszótárak területén azonban egyelőre mérsékelten sikerült élni.

A legjellemzőbb eredmény e téren, hogy több – papíralapon is megjelent – névszótárunk egyúttal digitális formában, szabadon elérhető, (pdf fájlként) le is tölthető az internetről, anyagukban így egyúttal szabadszavas kereséssel is kutathatunk. Az informatizált szótári jellegű feldolgozások tipikus és egyelőre lényegében kizárólagos hazai képviselői, nem meglepő módon, a széles körű érdeklődést kielégíteni szándékozó utónévkeresők. A műfaj aktuális képviselői szakszerűségük, információgazdagságuk, praktikusságuk, valamint naprakészségük és ismertségük alapján igen változatos palettát alkotnak (bővebb elemzéssel l. Farkas 2019: 65–74). Példájuk jól jelzi, hogy a fentebb említett előnyök, könnyebbségek – ebben a szótártípusban a szótári alaptartalmak máshonnan való viszonylag egyszerű átemelhetőségével együtt – az amatőr, szakszerűtlen munkáknak is nagymértékben kedveznek. Tanulságosnak látszik ugyanakkor az is, hogy míg az MTA Nyelvtudományi Intézetében fejlesztett Utónévkereső (Unk.) a legsokoldalúbb, tartalmát és szakszerűségét tekintve egyaránt a legjobb magyar online utónévkereső alkalmazás, többféle gyakorlatias szempontból (mint a folyamatos fejlesztés és naprakészség, a kiegészítő alkalmazások, illetve a széles körű ismertség hiányosságai alapján) mégsem tudja teljes mértékben kibontakoztatni a benne rejlő lehetőségeket.

A szótári tartalmakhoz kapcsolt kiegészítő alkalmazásokra ugyancsak az utónévkeresők közt találunk jó példát: a nem igazán szakszerű, de folyamatosan és sikeresen fejlesztett Magyar Keresztnevek Tára (MKT.) oldalán – a népességnyilvántartás statisztikai

adatsoraira épülően – a felhasználó által kiválasztott nevek divatjának időbeli alakulását látványosan bemutató grafikon egy kattintással előállítható. A térinformatikai, illetve térképes megjelenítés lehetőségei egyelőre az online névtárak és névatlaszok példáin szemléltethetők (TMCsA., ill. MNH., EHA.). Ezek a megfelelő online névszótárhoz is hasonlóképpen kapcsolódhatnának, ha állna ilyen a rendelkezésünkre (vö. a nemrég zárult német családnévatlasz-, illetve az ennek folytatásaképpen is közel 25 [!] éves időtartamúra tervezett elektronikus német családnévszótár-projekt példájával; bővebben l. BÁRTH 2019: 156–158).

7.3. Zárásképpen. Az egyes nyelvekre vonatkozó kutatások kiterjedtségének és színvonalának jellemző mutatója szótárirodalmának gazdagsága – állapíthatjuk meg általában, s így a tulajdonnevek szótári feldolgozásának témaköre kapcsán is (vö. HOFFMANN 2006: 452). A hazai, illetve magyar nyelvű lexikográfiai munkálatok támogatásának terén azonban sok tennivaló akadna még, melyek az előttünk álló lehetőségek jobb kihasználását segíthetnék. E komoly szakértelmet követelő, s igencsak idő- és munkaigényes területen a stabil és hosszabb távon tervezhető szakmai és intézményi háttér, a kiszámítható anyagi és erkölcsi támogatás, illetve az ezeket biztosító tágabb tudományos és társadalmi környezet közreműködésére nagy szükség lenne. Különösen akkor, ha valóban nagyívű, továbbá az egyes szótárak elkészítése mellett azok folyamatos fejlesztését (elektronikus, online szótárak esetében már csupán a fenntartását is) biztosító szótári projekteket szeretnénk célul magunk elé tűzni. Ezek vonatkozásában, egyfelől, nem tűnnek éppen kedvezőnek a körülmények. Másfelől viszont, az egyre nagyobb számban és egyre inkább hozzáférhetővé váló (digitalizált) forrásanyagok, a vonatkozó kutatások eddigi bőséges eredményei és színvonala, valamint napjaink informatikai lehetőségei jó alapot és lehetőségeket biztosíthatnak e speciális terület művelői és várható újabb, ígéretes jövőbeli eredményei számára is.

Felhasznált források

ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

Ball. = BALLAGI MÓR, *A magyar nyelv teljes szótára* 1–2. Franklin, Pest, 1867–1872.

BRENNER KOLOMAN – ERB MARIA – KNIPF ERZSÉBET 2015. *A magyarországi német utónevek jegyzéke.* 2., átdolgozott és bővített kiadás. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest. http://ldu.hu/attachments/file/55c1da40ce468a37560000b8 (2020. 05. 31.)

CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.

CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink.* A magyar nyelv kézikönyvei 17. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.

CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.

CsnVégSz. = *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára XIV–XVII. század.* Szerk. FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009.

S. DÁVID EMESE szerk. 2004. *Nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve.* Aranyhal Könyvkiadó, Budapest.

DMNES. = *Dictionary of Medieval Names from European Sources.* Főszerk. UCKELMAN, SARA L. http://dmnes.org (2020. 05. 31.)

EHA. = *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz.* Szerk. BÁRTH M. JÁNOS. SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtése alapján. http://eha.elte.hu (2020. 05. 31.)

FEKETE ANTAL 2007. *Keresztneveink, védőszentjeink.* 3., javított és bővített kiadás. Szent István Társulat, Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2017a. *Keresztnevek. A legfontosabb tudnivalók a leggyakoribb nevekről.* Az ékesszólás kiskönyvtára 46. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2017b. *Örök névnaptár. A mai magyar keresztnevek legteljesebb gyűjteménye.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Gl. = *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára.* Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

HA. = *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. Közzéteszi HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék / Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.

HAJDÚ MIHÁLY 1983. *Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótár / Hungarian–English, English–Hungarian Dictionary of Christian Names.* ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport, Budapest.

KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350.* 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.

KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. A magyar nyelv kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.

J. KOVÁCS MAGDA 2018. *Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár / Dicţionar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez.* AESZ-füzetek 16. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.

LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Argumentum – KSH Könyvtár, Budapest.

MAGAY TAMÁS 1974. *Idegen nevek kiejtési szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

MKLSz. = *A magyarországi középkori latinság szótára* 1–. Kiad. HARMATTA JÁNOS etc. Akadémiai Kiadó etc., Budapest, 1987–.

MKT. = *Magyar Keresztnevek Tára.* http://magyarnevek.hu (2020. 05. 31.)

MNH. = *Magyar Nemzeti Helynévtár.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. http://mnh.unideb.hu (2020. 05. 31.)

MTsz. = *Magyar tájszótár* 1–2. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.

MUnk. = LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

Nszt. = *A magyar nyelv nagyszótára* 1–. Főszerk. ITTZÉS NÓRA. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2006–.

NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.

PARROTT, JEREMY 2004. *Change all the Names. A Samuel Beckett Onomasticon.* The Kakapo Press, Szeged.

RejtőLex. = *Rejtő lexikon. Rejtő Jenő 27 nagyregényének világa 2500 szócikkben.* Főszerk. FARKAS ANDRÁS. Quattrocento, Budapest, 2012.

SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik, Budapest.

SLÍZ MARIANN 2017. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. https://doi.org/10.26546/5061158

TMCSA. = *Történeti magyar családnévatlasz*. Szerk. N. FODOR JÁNOS. http://www.csaladnevatlasz.hu (2020. 05. 31.)

TÓTFALUSI ISTVÁN 2010–2011. *Irodalmi alakok nagy lexikona. 1. Mítoszok és mondák. 2. Magyar irodalom.* Argumentum, Budapest.

ÚCSNT. = HAJDÚ MIHÁLY, *Újmagyarkori családneveink tára XVIII–XXI. század. I. Adatok.* Szerzői kiadás, Budapest, 2012.

Unk. = *Utónévkereső.* Készítette RAÁTZ JUDIT – SASS BÁLINT. http://corpus.nytud.hu/utonevportal (2020. 05. 31.)

Hivatkozott irodalom

ARANKA GYÖRGY 1795–1796/1978. A jó szótár követelményeiről. In: ÉDER ZOLTÁN, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 275–284.

BÁBA BARBARA 2020. A Magyar földrajzi köznevek táráról. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 223–230. https://doi.org/10.26546/4892373.14

BÁRTH M. JÁNOS 2019. Az európai névföldrajzi kutatások és digitális névadatbázisok az online térben. Nemzetközi kitekintés. *Névtani Értesítő* 41: 153–163. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.8

BAUKO JÁNOS 2016. Alkalmazott névtudomány, anyanyelvi keresztnévtervezés Szlovákiában. *Magyar Nyelvőr* 140: 267–278.

BAUKO JÁNOS 2020. Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 199–207. https://doi.org/10.26546/4892373.12

BENŐ ATTILA 2020. Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 187–197. https://doi.org/10.26546/4892373.11

BLANÁR, VINCENT 2009. *Vlastné meno vo svetele teoretickej onomastiky / Proper Names in the Light of Theoretical Onomastics.* Matica slovenská, Martin.

BRENDLER, SILVIO 2002. On the Lexicography of English Surnames (LES). Some problems and prospects. In: BOULLÓN AGRELO, ANA ISABEL ed., *Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas, Santiago de Compostela, 20–25 setembro 1999.* Fundación Pedro Barrié de la Maza, A Coruña. 1299–1306.

BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2008. How to treat the proper name in an encyclopaedic dictionary. In: BRYLLA, EVA – WAHLBERG, MATS eds., *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala, 19–24 August 2002.* Institut för språk och folkminnen, Uppsala. 4: 48–57.

DURKIN, PHILIP ed. 2015. *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691630.001.0001

EICHLER, ERNST 1995. Methoden und Probleme der Namenlexikographie: Slavisch und Deutsch-Slavisch. In: EICHLER, ERNST et al. Hrsg., *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of*

Onomastics / Manuel international d'onomastique. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 329–334. https://doi.org/10.1515/9783110114263.1

EICHLER, ERNST et al. Hrsg. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

EWALD, PETRA 2018. Namen im Orthographiewörterbuch. In: HEUSER, RITA – SCHMUCK, MIRJAM Hrsg., *Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik.* De Gruyter, Berlin–Boston. 407–432. https://doi.org/10.1515/9783110547023-018

FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár" műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 17–38.

FÁBIÁN ZSUZSANNA 2020. Tulajdonnevek az olasz–magyar szótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 95–107. https://doi.org/10.26546/4892373.6

FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed. 2012. *Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries.* Lexikográfiai füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.

FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk. 2015. *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

FARKAS TAMÁS 2006. Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó, Budapest. 246–252.

FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal* vagy *Viktória, Eugén* vagy *Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.

FARKAS, TAMÁS 2012. Proper Name Dictionaries in Hungary. In: FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed., *Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries.* Lexikográfiai füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–329.

FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–47.

FARKAS TAMÁS 2019. Keresztnévszótárak és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 63–80.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2020. *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. https://doi.org/10.26546/4892373

FEKETE ANTAL 1991. *Keresztneveink nyomában. (Bod Péter névjegyzékének vizsgálata.)* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 191. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

N. FODOR JÁNOS 2020. A történeti személynévszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 145–164. https://doi.org/10.26546/4892373.9

GAÁL PÉTER 2015. Nyelvi és enciklopédikus információk az online szótárakban. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 127–135.

GERSTNER KÁROLY 2020. Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 39–52. https://doi.org/10.26546/4892373.3

GLUŠAC, MAJA – DOMORAD, BERNARDICA – DOMAZET, BETINA 2018. A magyar névanyag a horvát szótárakban. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén*. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Eszék. 97–109.

GRANT, ALISON 2016. Names and Lexicography. In: HOUGH, CAROL ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming.* Oxford University Press, Oxford. 572–584. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.25

GREULE, ALBRECHT 1990. Ortsnamenwörterbücher. In: HAUSMANN, FRANZ J. et al. Hrsg., *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1276–1284. https://doi.org/10.1515/9783110124200.2

HAJDÚ MIHÁLY 1977. *Keresztnévszótárak repertóriuma*. Magyar Névtani Dolgozatok 3. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1998. Fercsik Erzsébet – Raátz Judit, Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 20: 134–139.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2008. Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona" munkálatairól. *Névtani Értesítő* 30: 167–184.

HAUSMANN, FRANZ J. et al. Hrsg. 1989–1990. *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.

HOFFMANN ISTVÁN 2006. Címszóválasztás nyelvtörténeti szótárakban. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó, Budapest. 445–452.

HORVÁT ISTVÁN 1821. Veszprém Vára Nevéről. A' Tekéntetes Veszprémi Káptalan Nagy Érdemü Tagaihoz Tisztelet Jeléül. *Tudományos Gyűjtemény* 5/3: 37–70.

HOUGH, CAROL ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming.* Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001

JUHÁSZ DEZSŐ 2020. Tulajdonnevek a tájszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 53–62. https://doi.org/10.26546/4892373.4

KÁZMÉR MIKLÓS 1987. Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század. *Magyar Nyelv* 83: 59–71.

KERTÉSZ GYULA 2000. *Magyar helységnévtárak, helynévlexikonok és szótárak. (Történeti tipológiai áttekintés.)* Történeti statisztikai füzetek 12. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest.

KISS LAJOS 1970a. Az európai névtudomány fontosabb eredményei. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 16–26.

KISS LAJOS 1970b. A Földrajzi nevek etimológiai szótárának tervezete. *Magyar Nyelvőr* 94: 334–344.

KISS LAJOS 1989. Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 18–31.

KISS LAJOS 1991. A helynevek eredetét magyarázó szótárak típusairól. In: SZÉKELY GÁBOR szerk., *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza, 1991. május 3–4.* Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 1: 292–298.

KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–412.

KOVÁCS ÉVA 2020. A történeti helynévszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 133–144. https://doi.org/10.26546/4892373.8

MAGAY TAMÁS 1970. A névkiejtési szótár problematikája. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 359–362.

MAGAY TAMÁS 2015. Szótár, enciklopédia és tipológia. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 9–16.

MAGAY TAMÁS szerk. 2004. *A magyar szótárirodalom bibliográfiája.* [1. kiadás.] Lexikográfiai füzetek 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAGAY TAMÁS szerk. 2011. *A magyar szótárirodalom bibliográfiája.* 2., javított és bővített kiadás. Lexikográfiai füzetek 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAJTÁN, MILAN red. 1983. *VIII. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica – Prešov [Dedinky] 2. – 6. júna 1980).* Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, Bratislava – Banská Bystrica – Prešov.

MÁRTONFI ATTILA 2015. Kisenciklopédia a szótárban? A tulajdonnevek (írói) szótári kidolgozása. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 85–99.

MÁRTONFI ATTILA 2020. Tulajdonnevek a helyesírási szótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 63–91. https://doi.org/10.26546/4892373.5

MCCLURE, PETER 2015. Personal and Surname Dictionaries. In: DURKIN, PHILIP ed., *The Oxford Handbook of Lexicography.* Oxford University Press, Oxford. 271–291. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691630.013.17

MIKESY SÁNDOR 1970. Személynévkutatásunk első szakaszához. *Magyar Nyelv* 66: 197–207.

MÖLLER, LUCIE A. 1995. Methods and Problems in Proper Name Lexicography. In: EICHLER, ERNST et al. Hrsg., *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 324–328. https://doi.org/10.1515/9783110114263.1

MUFWENE, SALIKOKO S. 1988. Dictionaries and Proper Names. *International Journal of Lexicography* 1/3: 268–283. https://doi.org/10.1093/ijl/1.3.268

NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1995. Name and Apellative. In: EICHLER, ERNST et al. Hrsg., *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher

zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 384–393. https://doi.org/10.1515/9783110114263.1

PAJZS JÚLIA 2015. Szótár és enciklopédia az online világban. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 120–135.

PAPP LÁSZLÓ 1960. Beszámoló az Árpád-kori személynévszótár munkálatairól. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 126–131.

PAPP LÁSZLÓ 1966. Szinkrón anyagú névtárak készítése. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ szerk., *Szótártani tanulmányok.* Tankönyvkiadó, Budapest. 55–76.

PRÓSZÉKY GÁBOR 1997. Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 326–335.

RAÁTZ JUDIT 2005. Nemzetiségi utónévkönyvek. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 27: 322–328.

RAÁTZ JUDIT 2015. Alkalmazott névtan. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 227–247.

REICHARDT, LUTZ 1995. Arbeits- und Darstellungstechniken der Namenforschung: Namenbücher. In: EICHLER, ERNST et al. Hrsg., *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 304–312. https://doi.org/10.1515/9783110114263.1

RESZEGI KATALIN 2018. A tulajdonnevek jelentésszerkezete funkcionális kognitív keretben. *Magyar Nyelvjárások* 56: 5–23. https://doi.org/10.30790/mnyj/2018/01

SCHMID, WOLFGANG P. 1990. Gewässernamenwörterbücher. In: HAUSMANN, FRANZ J. et al. Hrsg., *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1284–1291. https://doi.org/10.1515/9783110124200.2

SEBESTYÉN ZSOLT 2020. Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 209–219. https://doi.org/10.26546/4892373.13

SEIBICKE, WILFRIED 1990a. Personennamenwörterbücher. In: HAUSMANN, FRANZ J. et al. Hrsg., *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1267–1275. https://doi.org/10.1515/9783110124200.2

SEIBICKE, WILFRIED 1990b. Weitere Typen des Namenwörterbuchs. In: HAUSMANN, FRANZ J. et al. Hrsg., *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie / An International Encyclopedia of Lexicography / Encyclopédie internationale de lexicographie.* Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 2: 1291–1296. https://doi.org/10.1515/9783110124200.2

SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.

SLÍZ MARIANN 2020a. A laikus keresztnévszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 165–184. https://doi.org/10.26546/4892373.10

SLÍZ, MARIANN 2020b. Hungarian non-professional dictionaries of first names. Methodological problems caused by the lack of lexicographic and onomastic knowledge. *International Journal of Lexicography.* https://doi.org/10.1093/ijl/ecaa009

STYLES, TANIA 2015. Place-name Dictionaries. In: DURKIN, PHILIP ed., *The Oxford Handbook of Lexicography.* Oxford University Press, Oxford. 255–270. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691630.013.16

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2020. Tulajdonnevek a kulturális szótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 109–130. https://doi.org/10.26546/4892373.7

TAKÁCS JUDIT 2020. Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 231–240. https://doi.org/10.26546/4892373.15

TELEKI JÓZSEF 1821. Egy tökélletes magyar szótár' elrendeltetése, készítése módja. In: HORVÁT ISTVÁN kiad., *Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Muzeum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire.* Trattner, Pest.

TSEPKOVA, ANNA V. 2018. A Dictionary of Secondary Toponymic Nominations as an Educational Guide to a Foreign Language and Culture. *Onomástica* 4: 203–216.

TUCKER, KEN 2008. A new approach to personal name dictionaries. The proposed Canadian forenames and surnames dictionary. In: BRYLLA, EVA – WAHLBERG, MATS eds., *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002.* Institutet för språk och folkminnen, Uppsala. 4: 195–224.

UCKELMAN, SARA L. – SLÍZ MARIANN 2015. Többnyelvű névtani lexikográfia: a Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt. *Névtani Értesítő* 37: 203–220.

UZONYI PÁL 2015. A tulajdonnevek kezelése az egy- és kétnyelvű szótárakban. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 71–84.

VAN LANGENDONCK, WILLY 1995. International Onomastic Organizations. Activities, Journals, and Collections. In: EICHLER, ERNST et al. Hrsg., *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11/1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 277–280. https://doi.org/10.1515/9783110114263.1

VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names.* Trends in Linguistics. Studies and Monographs 168. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110197853

VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

FARKAS TAMÁS
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7732-2302
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, The fundamental questions of processing proper names in dictionaries

It is commonplace to approach the relationship between lexicography and proper names with the words "problem" and "problems". The current study provides a comprehensive overview of this unique question, the lexicographic processing of proper nouns, within applied linguistics and applied onomastics. While detailing general questions and tendencies the study focuses on Hungarian results and characteristics of research into the topic. The introduction details how the question has been raised in the lexicographic and onomastic literature. This is followed by an overview how proper names have appeared in various subcategories of reference works, especially in dictionaries and the history of lexicography. The next section focuses on the theoretic and practical problems and solutions to the lexicographic processing of proper names. The study details the general arguments that are raised in connection with including names in dictionaries. The study lists what types of lingual, linguistic, and onomastic information (even of an encyclopaedic nature) can be listed next to a proper name in a dictionary. (Each dictionary only contains a sub-set of these, and differences can arise in different languages.) The study then examines the aspects that define the inclusion of proper names in monolingual and bilingual dictionaries. Unique questions pertaining to the possible types of name dictionaries, their structure and formation are also examined. The lexicographic processing on proper names is a vital question of national and international academic discourse, and is of interest to the general public as well. The tendencies of contemporary lexicography should thus be reviewed in light of these tasks. Finally, the study highlights the potential advantages of digital and online name dictionaries and highlights the importance of organisational lexicographic and academic work.

Tulajdonnevek az egynyelvű szótárakban

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 39–52. DOI: 10.26546/4892373.3

Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban*

1. Általános szótárak és tulajdonnevek. A köznév (nomen appellativum) és a tulajdonnév (nomen proprium) közötti alapvető különbség évezredek óta ismert. Egyszerűen fogalmazva: az első általánosít, az utóbbi egyedít. Ennek következtében szókészleti helyzetük is eltérő, és az idők folyamán lexikográfiai kezelésük is különbözővé vált. Bár nem tartozik szorosan e cikk témájához, igen röviden érinteni kell a magyar szótártörténet kezdeteit.

A magyar nyelv és főleg a magyar szótörténet szempontjából jelentős szójegyzékek, nomenklatúrák és szótárak (pl. Schlägli szójegyzék; Pesti Gábor: Nomenclatura sex linguarum; Gyöngyösi szótártöredék; Murmellius: Lexicon; stb.) mindkét szótípust tartalmazzák, mondhatni természetes módon. A középkor műveltségét meghatározó latin nyelv szavainak elsajátítását szolgálták ezek a művek is, illetve a latin szavak tükrözték a szűkebb és tágabb világ valóságelemeit is. Ezek közé nemcsak köznevek, hanem tulajdonnevek is tartoztak. A kezdetben csak latin nyelvű szójegyzékek idővel kiegészültek más nyelvek szavaival is, megteremtve ezáltal a későbbi két- vagy többnyelvű szótárak alapjait. A szójegyzékekben található tulajdonnevek közül főleg a helynevek voltak fontosak, hiszen egy-egy ország vagy város megnevezése a latinban és az egyes nemzeti nyelvekben lényegesen eltérő lehetett, ami az adott földrajzi objektum azonosítását is megnehezítette vagy akár lehetetlenné is tette. A gyakorlati célú lexikográfiai művek – egyszerűen szólva a mai értelemben vett két- vagy többnyelvű szótárak – Murmelliustól kezdve (1533) Szenci Molnár Alberten (1604) és Pápai Páriz Ferencen át (1708) a mai napig tartalmaznak személy- és helyneveket magyar és megfelelő idegen nyelvi formában.

Minden írott (illetve a 19. század végétől kezdve rögzített hangzó) nyelvi megnyilvánulás az idő múlásával a nyelvek történeti vizsgálatának anyagaként használható. Ilyen nyelvi anyagnak tekinthetők az egyes múltbeli korszakokban vagy napjainkban készült, az adott társadalmi, gazdasági és műveltségi ismereteket lexikálisan tükröző két- és többnyelvű, az értelmező, a táj- és különféle szakszótárak, melyek – amint arra fentebb utaltam – akár tulajdonneveket is tartalmazhatnak. Az ilyen jellegű szótárak akár csak érintőleges vizsgálata kívül esik ennek a tanulmánynak a keretein (igyekezetem szerint jól megokolt kivétel az alábbi **2.** pontban tárgyalt CzF.). Írásomban ugyanis csak azokkal a szótárakkal foglalkozom, amelyek a különféle primer forrásokból származó lexikális anyagukkal – beleértve az említett szótártípusokat is – nyelvi-kronológiai(-etimológiai) tekintetben a tudományos kutatás számára szekunder, ám rendkívül fontos forrásul szolgálnak. Hasonló okokból nem foglalkozom a mai magyar lexikográfia legjelentősebb munkálatával, A magyar nyelv nagyszótára (Nszt.) folyamatosan megjelenő köteteivel sem. Ez az évtizedek óta várt kézikönyv alapvetően értelmező szótár, amely azonban történeti perspektívájú abban az értelemben, hogy alak- és jelentésváltozatait az 1772-től (egyelőre) 2010-ig publikált különféle jellegű forrásokból származó idézetekkel mutatja be.

* A tanulmány az 124127-es számú NKFIH-pályázat (Új magyar etimológiai szótár. Második ütem) támogatásával készült. Köszönöm anonim lektoraim javaslatait, amelyek révén írásom tartalmasabb és értékesebb lett.

Ezen idézetekben természetesen tulajdonnevek is szerepelnek, ám ezek nem érintik egy-egy címszó jelentéseinek értelmezését, és – értelemszerűen – semmiféle közvetlen etimológiai vagy nyelvtörténeti vonatkozásuk sincs. (Az előzőekben említett szótártípusok történeti áttekintéséhez vö. FÁBIÁN ed. 2011, 2012; MURÁTH szerk. 2014.)

2. A CZUCZOR–FOGARASI-féle szótár és a tulajdonnevek. Mielőtt rátérnék arra, hogy a szorosan vett történeti és etimológiai szótárak miként kezelik a tulajdonneveket, ilyen összefüggésben szólni érdemes a 19. század közepének kiemelkedő lexikográfiai alkotásáról, a CZUCZOR–FOGARASI-féle szótárról. A magyar nyelv szótára (CzF.) a Magyar Tudós Társaság (ma: MTA) 1844. december 16-ai nagygyűlési határozata értelmében csupán értelmező szótárként készítendő el, de a végső változat szócikkei számos esetben tartalmaznak nyelvtörténeti és etimológiai megjegyzéseket is. Ezért néhány sorban foglalkozom azzal, hogy ezek az utalások miként jelennek meg a szótárban.

A CzF. 1. kötetének 3. lapján olvashatunk „a szótárba tartozó egyes szókról". Témánk szempontjából a következő szakaszt kell kiemelni: „Családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek stb. *tulajdonneveik,* mivel a szófejtegetésben felvilágosítást adhatnak, szinte felveendők, mint: *magyar, cseh, Örs, Sajó, Pécs* stb." [kurziválások az eredetiben – G. K.]. Ennek megfelelően – csupán földrajzi helyzetükre utalva – kisebb települések nevét is megtalálhatjuk. Ilyenek például: *Abácsfalva* 'falu Udvarhely székben'; *Abád* 'falu Heves megyében'; *Leányvár* 'faluk Esztergom és Zemplén, puszta Tolna m.[egyében]'; stb. A nagyobb városok közül csak kettőt említek, melyeknél a szócikk bizonyos történeti és (gyakran nem helytálló) etimológiai vonatkozásokat is közöl:

> **Buda:** (1), Magyarország iker fővárosainak egyike. […] Nevét Kézai krónikája szerént Buda fejedelemtől, Ethele (Attila) testvérétől vette.
>
> **Debreczėn, Dėbrėczėn:** (1), tősgyökeres magyar városaink egyik legnagyobbika, Bihar megyében. […] Némelyek szerint a tót *dobra zem* (jó föld) vagy *dobrá tzená* (jó vásár) szókból származott volna.

Csupán megemlítem, hogy természetesen megtaláljuk a szótárban a *Bakony*-t, a *Balaton*-t, a *Duná*-t és más földrajzi objektumok nevét is.

A személynevek közül is lássunk néhányat:

> **András:** Közvetlenül *Andreas*-ból vétetett, mely hellen elemzés szerint jelent *férfiast, erőst*. Másképp: *Andorás, Andris, Andor, Endre*, kicsinezve: *Andriska, Andorka;* előtéttel *Bandri, Bandi.*
>
> **Álmos:** 1) Alunni kivánó, aki alhatnék. […] 2) Sok alvást szerető, gyakran aluvó, illetőleg tunya. […] 3) Álmok fejtegetésével foglalkodó. […] 4) Mint fő és személynév Ügek fiának és Árpád vezér apjának neve, melyet a névtelen jegyző főképen az *álom* szóból elemez, minthogy, úgy mond, születése anyjának álmában jósoltatott meg. Bíborban született Koszta leirása szerént: *Salmutzes*. […] Régi oklevélben (1270-ből) előfordúl *Álmod* (Olmud) is mint személynév. Álmosnak neveztetett Kálmán király testvére is.
>
> **Ilona:** (hellén eredetü, am. világító, fényes, *ελενη* am. fáklya vagy *ελη* szótól am. napvilág, meleg; világ; vagy mások szerént am. hóditó, *αιοεῶ*

igétől); női kn. tt. *Ilonát.* Helena. […] Kicsinyezve: *Ilonka, Ilu, Iluska, Ilka, Ikó, Ila, Pila*.

Veronika: (1) női keresztnév, a görög *phereniké* szótól, mely am. győzelemhozó, győzelmes.

Amint a fentiekből kiviláglik, a CzF. szerkesztői a népneveket is a tulajdonnevek közé sorolták, és számos ilyen szó hosszabb-rövidebb szócikkekben meg is található a szótárban.

3. A tulajdonnevek a történeti lexikográfiában. A továbbiakban a ténylegesen nyelvtörténeti és etimológiai szótárakat tekintem át a tulajdonnevek kezelése szempontjából. A **3.1.** részben a nyelvtörténeti, a **3.2.** részben a (történeti és) etimológiai kézikönyvekről írok. (Ezen szótártípusok általános jellemzéséhez vö. KISS 1994.)

3.1. Nyelvtörténeti szótárak

3.1.1. A magyar történeti lexikográfia kezdetei a 19. század közepéig nyúlnak vissza. JERNEY JÁNOS történész a korabeli kutatásokat hátráltató helyzetként értékelte, hogy nem állt rendelkezésükre olyan gyűjtemény, amely a különféle oklevelekben és krónikákban található magyar szavakat tartalmazná. Ezt a hiányosságot megszüntetni akarván adta közre a Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából című, két füzetből álló művét. Az Előszóban a következőket írja: „E' hézagot kívántam betölteni, midőn az árpádiak korszakát a' XIV-dik század első évéig fölkarolva, a' hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó-, család-, személy-, hivatal-, eszköz- 's egyébb ide vonatkozó, bármirészben magyar szóértelmet tartalmazó neveket és szólásformákat összegyüjtvén, szótáralakban körülbelöl mintegy ötezer vezérszóval ellátva közrebocsátom" (JERNEY 1854: V). A felsorolásból látható, hogy a feldolgozott szóanyag lexikális jellege eléggé vegyes.

Találunk benne közszavakat, sőt ezeknek különféle jelezett vagy ragozott alakjait is:

Adjon: Oggun 1 Hb.cs [cs = cselekvő ige] (mond: agygyon).

Áldomás: Aldamas, Aldumás Bknj [Béla király névtelen jegyzője] 16, 22 „Et in eodem loco (Tarczal hegyen) more paganismo, occisso equo pinguissimo, magnum aldamas fecerunt". „Et more paganismo fecerunt aldumás" pogány szertartásu áldozat, mely lakomából állott főleg.

Párkány: Parcan 1295 „Ad erteriorem munitionem castr (Gimus), quae vulgariter Parcan dicitur" vár külső része, Nitrában.

Teremté: Terumteve 1 Hb (m: teröntevé [Sic! – G. K.]) cs.

A szótári anyag túlnyomó része tulajdonneveket tartalmaz, amelyek között természetesen igen sok olyat találunk, amely valamilyen közszóból keletkezett. A személynevekre vonatkozóan a következőket írja JERNEY: „Szótárunkban nem kevés oly anyagra találand a' figyelmes olvasó, melyből az ős magyar nép szokása, gondolkozása és életmóda tanulságos vonásokban tűnik föl. Ime sajátságos férfi nevek például, Alacsony, Bekegő, Bikacső, Bors, Büszke, Csekelő, Haragos, Irgalom, Irigy, Jólegény, Kemény, Kenő, Kevély, Keverék, Lipe, Lusta, Lökő, Maradék, Medve, Nőetlen, Ortó, Öklelő, Rigó, Serkentő, Szegény, Szomorka, Tagadó, Tekerő, Titok, Vendég, Vénlegény, Villám, Zúzó, a' nőnevek közt továbbá: Ajándok, Banya, Csókadó, Drága, Gyönyörű, Játék, Jobbcsecsű, Kecs,

Kúpcsecs, Liliom, Szép, Szerelmes, Szerető, Tükör, Utáló, Viola 'stb. sokkal jellemzőbbek, semhogy a' népéletre belülök eredményeket nem vonhatnánk" (JERNEY 1854: IX) – ehhez különösebb hozzáfűznivalónk nincs.

A személynevekhez kapcsolódóan, de már a helynevekre utalva írja a szerző a következőket: „Nem levén czélom magyar Onomasticon írása […], azon személyneveket, melyek kéttelenűl görög vagy római eredetű martyrologiai nevekből alakulván, magyarban jelentéssel nem bírnak, minők például: Csepán, Deső, Isop, Jákó, Mikó, Pető (Stephanus, Desiderius, Josephus, Jacobus, Nicolaus, Petrus) stb végképen mellőztem; ellenben mint helynevet besorolám az ilyekből magyar ragok hozzájárultával alakultakat, minők: Jánosd, Miháld, Samud stb." (JERNEY 1854: VIII). A helynevek között a településnevek mellett víz- és dűlőneveket is szép számban találunk:

Adony: Odun 1208 szn; Odon 1262 hn; Addon 1279 hn Fejérben.
Ágas-halom: Agosholm 1229 VR 358 § hrhegy [hrhegy = határhegy] Kolosmben Erdélyben.
Árok-töve: Aruktue 1055 hr [hr = határ].
Barcs: Barch 1248, „Ad stagnum Barch," tó Csallóközb.
Esk-üllő: Esculeu Bknj 27 „ln loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum juramento firmaverunt, et a die locus ille nuncupatus est Esculeu, eo, quod ibi juraverunt" most Esküllő fu [fu = falu] Dobokában Erdélyben.
Fejér-Körös: Feyerkeres 1299 fó [fó = folyó] Békésben.

Az adatokat évszám követi, de a források megadása általában hiányzik: JERNEY ezt helytakarékossággal indokolta. Ha egy-egy adat a Halotti beszédből, Anonymustól, Kézaitól vagy a Váradi regestrumból származik, a lelőhelyre utalás nem marad el. Ilyen módon ez a szótár korlátozottan használható, de mindenképpen fontos mű a tulajdonnevek kutatását tekintve. Ezt az erényét még az sem kisebbíti, hogy eredetmagyarázat egyik szócikkben sem található.

3.1.2. 1865-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízta a nyelvész és történész MÁTYÁS FLÓRIÁNt egy nyelvtörténeti szótár összeállításával. Az MTA tagja össze is gyűjtötte *zs* betűig a Magyar nyelvtörténeti szótárba szánt anyagot, ám a közzététel a *borul* igénél abbamaradt. Ennek oka a mű iránti érdektelenség volt, a második füzetből alig kelt el néhány tucat. A szótár címszavai elsősorban közszavak, azonban ezek szócikkeiben is találunk személy-, illetve helynévi adatokat:

Aczél: 1. Személynév. *Ioannes dictus Achyl*. 1340, C. D. VIII. 4. 474.; 2. Helynév. *Achelkirtus possessio*. 1386. C. D. VIII. 4. 268.
Agyag: „Vadit ad quemdam [Sic! – G. K.] locum Ogyoguozuw vocatum" 1262. C. D. VII. 3. 46.
Bika: 1. férfinév. „Beko et Bika cum uxoribus filiis et filiabus." 1198. Mon. 11. 194. 2. **taurus**.
Bogár: 1. személynév. „Artifices hy sunt: filius Buhte, bogar filius Boda" 1211. Mon. 8. 108. […] 2. **insectum, musca**.

Ezek mellett olyan címszavak is szerepelnek, amelyek csupán tulajdonnévként adatolhatók:

Aladár: Férfinév. Filiis Ivanca de Peeth, nec non filiis Aladarii fratris eorumdem. 1295. C. D. VII. 2. 183.

Antal: Férfi keresztneve, **Antonius.** „Castrenses de villa Mogorey, una cum Antalo filio Vytalus de Maach." 1277. Mon. 9. 94.

Bora: Barbara. *Ozthan Bornemizza Boranak adak az feldeth.* 1554. R. M. Ny. E. III. 11.

A fenti példákból látható, hogy a szócikkek megfelelnek a filológiai elvárásoknak: az egyes adatokat évszám és forrásmegjelölés követi, így az adatokat ellenőrizni lehet. MÁTYÁS FLÓRIÁN műve is heterogén tartalmú, köz- és tulajdonneveket egyaránt közlő szótár, ami nem meglepő, hiszen az adott korban ez általános jelenség volt. (Csak az érdekesség kedvéért: a *Béla* névre vonatkozó adatok és különféle fejtegetések öt hasábot töltenek meg.)

3.1.3. A 19. század vége felé jelent meg SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND szerkesztésében a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz.). Az 1. kötet ii. lapján a 3. pontban azt olvashatjuk, hogy a szótárból „ki kell rekeszteni […] *b)* a tulajdonneveket, kivéve a keresztneveket, népneveket, s azokat, melyek egy-egy köznévnek magyarázatául szolgálhatnak (pl. Alsó-Őr, Felső-Őr sat.); […]". A xvii. lapon már az áll, hogy a szótárhoz csatolandó függelékben fognak majd állni a keresztnevek és „népnevezetek". Ennek ellenére a szótári szócikkek között találunk népneveket is, ám csupán néhányat, azokat is csak kiismerhetetlen szempontok szerint válogatva. Mondhatni, természetesen címszóként szerepel a **magyar,** és érthető a **tót** és a **kun** (az NySz.-ben **kún**) szerepeltetése is, bár az utóbbi népnév adatolása mindössze egy-két szólásra korlátozódik. A magyar nyelv (és nép) történetét tekintve ugyanígy várható lenne a magyar írásbeliségből jól adatolható *besenyő, cseh, német, szász* és egyéb népnév felvétele is, ezeket azonban hiába keressük a szótárban. – Az NySz. végül is nem tartalmazza azt a függeléket, amelyben ígérete szerint a kereszt- és népneveket sorolta volna föl (l. még az OklSz.-ról írottakat).

3.1.4. Az NySz. pótlékaként elkészített Magyar oklevélszótár (OklSz.) bevezetésében (Az anyag kiaknázásának elvei; különösen: XI–XIII) ZOLNAI GYULA hosszasan foglalkozik a tulajdonnevek kezelésének kérdésével. Mivel szótárát a régi közszók gyűjteményének tekintette (miként a szótár anyagának jelentős részét összegyűjtő SZAMOTA ISTVÁN is), a tulajdonneveket kihagyta a szótárból, de kijelenti: „A tulajdonnevek történelmi és hangtörténeti fontosságát egyetlen nyelvész sem vonta kétségbe, de helyesen jár el a nyelvtudós, ha a *neveket* tudatosan különválasztja a *szóktól*, s mikor *szó*tárt készít, nem vegyít ebbe olyan elemeket, melyeknek tárgyalása külön *neves*könyvbe (onomasticon), illetőleg a történeti hangtanba való" (OklSz. XI) (a kurziválások az eredetiben – G. K.). Álláspontjának megfelelően az OklSz.-ban csak akkor szerepelnek hely- és személynévi adatok, ha azok magyar közszókat tartalmaznak, ez utóbbiak szócikkébe sorolva őket. Az eljárás bemutatására álljanak itt néhány szócikkből megfelelő adatok:

Bérc: 1258: ad locum qui dicitur Kuzep*berch;* 1338: In loco Meggyesmaal*berchy* dicto; 1448: In ascensu cuiusdam montis wlgo Zeenheghetew *Bercz* vocati; stb.

Bükk: 1203/1254: In loco qui dicitur *Byc*feu; 1337: A quodam loco *Byk*zad vocato; stb.

Hév (hő): 1288/1326: In fluuio *Heu*yo constructum; 1394/1446: Iuxta quendam monticulum wlgo *Hew*halom vocatum; stb.

Nyak: 1379: Tendendo per idem Berch in vno loco Babolna *naka* nominato.

Só: 1200 k.: Usque ad fluuium *Sou*you; 1411: in loco Thalabor*sowa* vocato; stb.

A fenti, viszonylag jól érzékelhető szerkezetű helynevekkel szemben vannak olyanok is, amelyek önálló szócikket kaptak. Ezekről ZOLNAI a következőket írja: „*Beretytyó*-t, *Erdély*-t – megvallom – elvemtől eltérőleg vettem föl külön cikkekben, csupán azért, mert teljes bizonyossággal kimutatott alkotó elemeik (*berek+jó*, *erdő+elv*) annyira elhomályosodtak már, hogy a szótár minden használója bizonyára mai egybeforrt alakjuk szerint s nem alapszavaiknál keresné őket, azonban az alapszóknál is megtalálja az olvasó a szükséges utalásokat" (OklSz. XII). Úgy gondolom, helyeselhető ez a szerkesztési gyakorlat.

A szótárba – általános kivételként – felvett keresztnevekkel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A keresztnevek ugyanis mintegy a tulajdonnév és köznév határán állanak, természetüknél fogva minden más névnél jóval sűrűbben fordulnak meg ajkunkon, nyelvünk természetéhez legjobban simultak, s nagyobbára teljesen magyaros alakot öltöttek, úgyhogy tanulságos fejlődésük föltüntetését szótáram céljához sokkal közelebb állónak tarthattam" (OklSz. XII). Ezzel egyben az NySz. ígéretét is beváltotta az OklSz. Lássunk néhány példát keresztnévi szócikkekből:

András: 1225: *Endre;* 1242 k.: *Endere;* 1282 k.: *Andreas;* 1321/1323: Kenches*andras*folua; 1336: Scenth-*anduryas;* 1602: *Andor;* stb.

Bálint: 1558 k.: ? *Baint;* 1577: *Walent, Walint;* 1584: *Balynth;* stb.

Ërzsëbet: 1244 k.: *Ersebyth;* 1334: Scent*elsebeth;* 1451: Zenth*ersebeth;* stb.

Az OklSz. a *-d* és *-di* képzős származékokat (a származékságra való utalással) szintén a megfelelő alapszó szócikkében közli, mivel a szerkesztő szerint ezek a szavak „csupán hely- és személynevekűl szolgáltak, melyeknek ennélfogva közszói minőségük alig lehetett" (XIII). A következő szavak illusztrálják ezt a szintén elfogadható eljárást:

Balog: 'balkezes; rosszindulatú' – 1230: Villa *Bolugd;* 1234: Ad caput arbustorum *Bolugd.*

Bárány: 1266/1297: Villa *Barand;* 1358: Possessionum […] *Barand.*

Szamár: 1171: In uilla *Zamard;* 1211: ad stagnum *Somardy.*

Összességében elmondhatjuk, hogy az OklSz. jól átgondolt elvek alapján közöl tulajdonneveket egy olyan szótárban, amely alapvetően köznevek szótörténeti adatait tárja az olvasók elé.

3.1.5. A történeti szótárak keletkezési időrendjében haladva röviden szólni kell a SZILY KÁLMÁN szerkesztette különleges műről, A magyar nyelvújítás szótáráról is. Mint közismert, a 18–19. század fordulójának legjelentősebb nyelvi és kulturális mozgalma, a nyelvújítás számos új szóval gazdagította időlegesen vagy tartósan a magyar szókészletet.

A mű szerzője a következőket írja az előszóban: „Íme, a mit igértem, kedves olvasóim, előttetek fekszik „a magyar nyelvújítás krónikája“, szótári alakban. Semmi egyéb, mint krónika; se nem teljes, se nem tökéletes” (NyÚSz. VI). Az egyes szócikkekből megtudhatjuk, ki, mikor és mely művében (esetleg levelében) használta először az adott szót, illetve számos esetben azt is, hogy milyen más javaslatok születtek egy-egy fogalom, jelentés megnevezésére. A két kötetből álló, gazdag szómutatót tartalmazó szótár címszavainak túlnyomó többsége természetesen közszó, de a tulajdonneveket is érintette a nyelv iránt elkötelezettek magyarítási buzgalma, így ilyen lexikális anyag is színesíti a szótárt. Lássunk néhány példát előbb a helynevek köréből:

> **Budapest:** Széchenyitől (1831: Világ, 331) idéz SZILY: „fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni, melly kevés év, sőt hónap mulva olly megszokottan s könnyen hangzanék mint Bukarest” (NyÚSz. 424) – Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesítésekor vált ez a név az ország fővárosának hivatalos nevévé.
>
> **Tátrafüred:** a németül *Schmecks*-nek nevezett településnek 1839-ben az ott alapított fürdőről a *Nagyszalóki fürdő,* 1842-ben a *Tátrai-fürdő* magyar nevet ajánlották. Ebből alakult a *Tátrafüred,* mégpedig a következőképpen: „1846 július 31-ikén az akkor ott (Schmecksen) mulató közönség nevezte el e helyet, a regényes Balaton-Füred pendantjául” (NyÚSz. 584).

A német *Leipzig* magyarításaként keletkezett *Lipcse* szócikkét talán érdemes teljes terjedelmében közölni:

> **Lipcse:** Sándor István 1791 (Sokféle 2:112). – A 112. lapon *Liptse,* holott u. o. 104. lapon meg Lájptzig és még 4: 34 is *Liptsét* rekeszben Lajptziggal magyarázza. Bizonyosan a régi Lipsia és a liptómegyei Lipcse csengett a fülében. Így ő Jenát *Jenő*nek, Bolognát *Abony*nak, Thebaet *Tabány*nak, Bern-et *Berény*nek akarta nevezni. Még furcsább: Dresda *Darázsd,* Kopenhága: *Kappanhágó;* Stockholm: *Istókhalma;* Solothurn: *Szólótorony;* Julius Caesar: *Gyula császár;* Kalendarium Julianum: *Gyulai Kalendárium.* (Sokféle 2: 110–115; 4: 233; 12: 220–243). Vö. Adal. 301. – Dugonics (Jólánka 1:599) egész komolyan állítja, hogy *Riga* régente *Rigó* volt (NyÚSz. 210).

A személynevekkel több szócikk is foglalkozik, de a **Keresztnevek** címszó (NyÚSz. 172) alatt jó néhány olyat találhatunk, amelyek ebben az időszakban keletkeztek: *Aranka* (~ lat. *Aurelia*), *Bódog* (~ lat. *Felix*), *Frigyes* (~ ném. *Friedrich*), *Győző* (~ lat. *Victor*) stb. A szócikk végén a következőket írja SZILY: „Érdekes lenne kikutatni, hogy az újabb időkben kik nevezték magukat *legelőször Álmos, Árpád, Attila, Béla, Elemér, Géza, Gyula, Jenő, Kálmán, Ödön, Szabolcs, Tihamér, Zoltán*nak stb.”

Ismert lehet, hogy az *Etelka* (NyÚSz. 83, 172) és *Jolánka* (NyÚSz. 492) női nevet Dugonics András alkotta, a *Szilárd* (NyÚSz. 308) pedig előbb köznévként gyökeresedett meg (Szemere Pál leleménye az 1816 előtti időből).

A NyÚSz. nagy érdeme, hogy a dolog természeténél fogva hiányos anyag bemutatásával lehetővé tette a nyelvújítás korának mind a köz-, mind a tulajdonnevek állományát érintő szótörténeti feltárását.

3.1.6. A magyar történeti szótárak között kiemelkedő helyet foglal el a SZABÓ T. ATTILA által elindított Erdélyi magyar szótörténeti tár (SzT.). Ez a monumentális szótár valójában SZABÓ T. ATTILA erdélyi helynévtörténeti gyűjtésére épül, melyet az egykori kolozsvári kutató eleve egy más, nem szótári jellegű nagy munkában szándékozott közreadni.

A műfaj jellegzetességeiből fakadó módon ebben a szótárban is előkerül az a kérdés, hogy milyen szóanyag kerüljön be az egyes szócikkekbe. Az alaphelyzet itt is világos: csak közszavak alkotnak önálló szócikkeket. Tulajdonnevek azonban közvetett módon jelen vannak ebben a szótárban is. Más történeti (és etimológiai) szótárakhoz hasonlóan köznevesüléssel létrejött szavakat itt is találunk; pl.:

> **asztrakán:** 'prémfajta' – 1807: (Vásárolt) 3 *Astragánt*; 1809: *ásztrokánynal*; 1838: *Asztrakán*; stb.
> **atilla:** 1851: *Atilla*; 1857: *átilla.*
> **fukar:** 1722: *fukár, fukar.*

Bizonyos összetételekben és jelzős szerkezetekben álló tulajdonnevek is szerepelhetnek címszóként; pl.:

> **Péter-alma:** 'almafajta' – 1697: Bán Ferencz hagyot két Almafát ... edgyik *Péter alma*, másik mosolygó.
> **Mátyás király barna pénze:** 'bronzdénár' – 1637/1639: *Matthjas kiralj barna penze* njom M. 3 p. 34.
> **János király tallérja:** 'Szapolyai János pénze' – 1584: Bakj pal … Illie(n) ezwst marhakat Newez vala ... wgy mint Serlegeket, Mosdot, poharokot *János kiralj tallért* es egj eoregh maiczos parta eowet; 1611: Egj *János kiralj tallér,* egj mas Rendbelj talleral egiwt nio(m) p. 14 f. 2. d. 62.

Számos olyan címszó is található az SzT.-ben, amely helynévből jött létre *-i* képzővel, különösen olyan nevekből, amelyek alaki viselkedése nyelvtörténeti szempontból is érdekes; pl.:

> **alfalvi:** 'gyergyóalfalusi' – 1610: *Alfalj;* 1647: *Alfalvi;* 1658: *Alffaluj.*
> **bonchidai:** 1591: *Bonczidai;* 1717: *Bonczhidai.*
> **borgói:** 1670: *Borgai;* 1757: *Borgoi.*

A legtöbb (feltehetőleg több ezer) tulajdonnév számos közszói szócikkben az Án (= állatnév), Hn (= helynév) és Szn (= személynév) szakaszokban található, és ezzel gazdag tárházát kapjuk az értékes szótörténeti adatoknak. Lássunk néhány példát erre a megoldásra is:

> **borjú:** Hn. 1695: az *Borjú* Ret; 1757: A *Bornyu* Mező, a holl az egész Falunak *Bornyai* Szoktak Nyaralni; 1765/1801: a *Borjú* motsár; 1768: A *Bornyu* kútnál; 1850 k.: *Borjú* gyepű.
> **boros:** Szn. 1497: Johannem *Boros* de Zenthgrazia; 1569: *Boros* Kristóf; 1685: *Boros* Borka.

csákó[1]**:** 'szétálló, felfelé görbülő' – **Án.** 1805: Második Pár ökör . . . a *Tsáko* Tsábéli, a Jámbor hojszbéli; 1807: *Csákó* fekete szarvú... ŭszŏ.

diós: Hn. 1526: *dyos*kerth vocitatus; 1672: az *Dijos* berekben; 1687: Az *Diós* Irtoványban; 1716: A *Diós* veremben; 1725: az *diós* bungordban; stb.; **Szn.** 1584: *Diós* Balinth.

macska: Hn. 1604: Az *maczka* vereon aloll az szekeres fejebe az keozen eghette(m) zenet; 1726: Az *Matska* nyuzo domb alat; 1805: A' *Matska* lik nevű helyben; 1811: *Matska* szék oldala nevű hellyben; 1864: *Macska* Mály.

Az SzT.-ben található (közvetett vagy közvetlen) tulajdonnév-állományt gazdagnak mondhatjuk. Ez egyrészt a feldolgozott források jellegéből fakad, hiszen a különféle birtokösszeírások, peres eljárások jegyzőkönyvei, városi-községi tanácsi hivatalos iratok, anyakönyvek, adásvételi szerződések, misszilisek stb. ezrével tartalmaznak hely- és személyneveket egyaránt. Másrészt ez a szótár kifejezetten törekedett a címszó-gazdagításra, és ezáltal olyan címszavak is keletkeztek, amelyek a korábbi (és nagyrészt a mai) magyar lexikográfiában nem állnak ilyen helyzetben. Ilyenek általában a jelzős szerkezetek, az *-i* képzős alakok (hacsak nincs jelentésbeli többletük) stb. Ám SZABÓ T. ATTILA ezzel az eljárással (és egyéb szerkesztési megoldásokkal) arra törekedett, hogy minél több olyan nyelvi anyagot mentsen meg és tegyen közzé, amely más formában hozzáférhetetlen lenne a szakemberek vagy az érdeklődő laikus olvasók számára.

3.1.7. A magyar történeti szótárak sorában fontos helyet foglal el egy, a maga nemében egyedülálló szótár. Ez a BERRÁR JOLÁN és KÁROLY SÁNDOR szerkesztette Régi magyar glosszárium (Gl.), mely az alcíme szerint Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Lexikográfiai és nyelvtörténeti jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen nélküle igen nehézkes lenne a sokféle helyen őrzött, nem is mindig megfelelő formában publikált lexikális anyag felhasználása. Az 1290 körül keletkezett Vatikáni glosszákkal és az 1610 körüli időből származó Herbolarium Vincentiae-vel jelölhető időhatárok közötti ötvenhét forrás is tartalmaz természetesen tulajdonneveket, és ezeket a Gl. is közli: elkülönítve a közszavaktól, a szótár végén, mintegy függelékként. (A szótár közszói részében bizonyos szintagmák tagjaként is előfordulnak tulajdonnevek, amelyekre az adott tulajdonnév szócikkében mindig utalás történik.) Ha egy-egy tulajdonnév *-i* vagy *-beli* képzővel is előfordul, ez az alak a közszavak között szerepel címszóként, természetesen utalással a megfelelő névre, illetve a névnél utalást találunk a közszói címszóra.

Sajátosnak tűnik a szerkesztőknek az az eljárása, hogy a tulajdonneveket nem a ma megszokott köznyelvi alakjukban teszik meg címszónak, hanem a forrásokból adatolható korabeli, sokszor latinos formában. Ez a megoldás az egyénneveknél kevésbé okoz gondot az azonosíthatóság tekintetében, hiszen az *Asveros,* illetve a *Jovis* viszonylag könnyen „transzformálható" a ma használt *Ahasvérus,* illetve *Jupiter* formára. Viszont az *Udalrikus* vagy a *Korlát* esetében már gondban lehetnénk, ha a címszóként álló nevek után nem állna ott németül a „jelentésük", vagyis a mai magyar névformával azonosítható német megfelelő. Ilyen módon az első esetben az *Ulrich,* a második esetben a *Konrad* névnek a korabeli (meglehet, hibásan lejegyzett, esetleg népetimológiás) alakjával van dolgunk. A személynevek között (érthető módon) viszonylag számos adata van a *János* és a *Mária* keresztnévnek.

A helynevek közt természetesen sok olyat találhatunk, amelynek korabeli és mai névformája (ejtésformája) azonos: *Ázsia, Balaton, Garam, Hollandia, Székesfehérvár* stb. Több olyan helynév is van, amelyet ma már nem használunk, de történelmi ismereteink segítségével lokalizálni tudjuk őket: *Antverpia, Athénás, Florencia, Helvécia, Slézia* stb., de a német megfelelők itt is segítségünkre vannak.

A helynevek közül a német értelmezések nélkül viszont számosat aligha tudnánk mai megfelelőikkel azonosítani. Lássunk ezekre is néhány példát: *Aretopolis* 'Bern', *Argentína* 'Straßburg' [!], *Briganton* 'Bregenz', *Gedanon* 'Gdańsk', *Leopolia* 'Lemberg' stb.

A Gl. köznévi része mellett a tulajdonneveket bemutató szócikkek is jól használható adalékokat tartalmaznak a magyar történeti onomasztikai kutatások számára.

3.2. Etimológiai szótárak. A tisztán történeti szótárak után áttérünk az etimológiai szótárakra. Ezek közül a hangsúlyosan tudományos igények kielégítésére törekvő szótárak a szóeredeztetés mellett szótörténeti adatokat is közölnek, hiszen megalapozott etimológiát általában nem lehet szótörténet nélkül felállítani.

3.2.1. Időrendben haladva a GOMBOCZ–MELICH-féle Magyar etymologiai szótárral (EtSz.) kell kezdenünk. Ennek a kézikönyvnek sajátos módon nincs bevezetője, melyből a különféle szerkesztési elvekre, megoldásokra vonatkozó információkat szerezhetnénk. A füzetekben megjelenő szótár hátsó borítójának külső oldalán azt olvashatjuk, hogy a köznyelv szavain kívül felveszik a tájszavakat, „valamint a tulajdonnevek közül is azokat, amelyeknek világos az eredetük s amelyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van". Ezzel követik azt a lexikográfiai gyakorlatot, amelyet már a CzF.-ben, majd (kicsit szűkebb körre kiterjedően) az OklSz.-ban is tapasztalhattunk. Az EtSz. A, Á kezdetű részében a következő hely- és személyneveket találjuk: *Aba* szn., *Ábel, Ábrahám, Abrud* hn., *Acintus* szn., *Acsa* hn., *Ádám, Adolf, Adorján, Aglënt* szn., *Ágnës, Ágosta* hn. (Augsburg), *Ágoston, Ágota, Ajton, Akastyán-hegy, Ákos, Aladár, Alajos, Alap* szn., *Albërt, Álmos, Alpár* szn., *Amadé, Amália, Ambrus, Ancilla* szn., *Anda* szn., *András, Angyalos* szn., *Anianus, Anna, Antal, Apaj* szn., *Apalin* szn., *Apostol* hn., *Apsa* szn., *Arad, Árbusz* szn., *Ardán ~ Ardány* hn., *Ardó* hn., *Arnold, Áron, Árpád, Árva* hn., *Ata* szn., *Aténás, Athlamos* szn., *Atilla, Atlanti*(-tenger), *Auguszt* szn., *Ausztria, Azariás* szn. Ezeknek vagy sosem volt magyar köznévi alapjuk, vagy pedig elhomályosult morfémaszerkezetekké váltak *(Ardó, Árpád),* és így lehettek tulajdonnévvé. A 102 lapon 53 tulajdonnév áll címszóként; ez mindenképpen nagy számnak mondható egy alapvetően köznévi etimológiai szótárnak szánt műben. Más kezdőbetűket tekintve nyilván más (jobbára alacsonyabb) számokat kapunk, de több más tényező mellett feltehetőleg a tulajdonnevek túlzott felvétele is oka lehetett annak, hogy az EtSz. torzóban maradt.

Tulajdonneveket, főleg helyneveket a szótár köznévi szócikkeiben, a szótörténeti adatoló részben is találunk, gyakran csupán az illető adat forrására utalva, a konkrét adat közlése nélkül; pl.:

apa: 1141–61 *Apa* szn.
apró: 1145/1443: *apro*kwrthwel hn.
berek: 1138 *berek*zeg hn.
bika: 1193 *biqua*cut hn.
bodnár: 1388 *Bodnar* szn.

3.2.2. Második etimológiai szótárként a BÁRCZI GÉZA szerkesztette Magyar szófejtő (SzófSz.) szótárt kellene megvizsgálni. Erről a megjelenése idején hiánypótló műről szerkesztője a következőket írja: „Ez a szófejtő szótár nem a szakembereknek, hanem elsősorban a művelt magyar közönségnek szól" (SzófSz. V). Ennek következtében a szócikkek alapvetően a legfontosabb etimológiai információk közlésére szorítkoznak. A szótörténet pusztán annyiból áll, hogy közli az első adat keletkezési idejét és forrását. Ha egy-egy szó első adata személy- vagy helynévből származik, erre a hn. (= helynév), illetve szn. (= személynév) rövidítés utal, majd következik az első köznévi adat évszáma, lelőhelye, pl.:

alma: [hn. összet. 1236/1239. OklSz., kn. 1225. OklSz.]
bíz: [szn. szárm. 1211. MNy. 31: 159, kn. XIV. sz. v. BesztSzj.]
hős: [szn. 1206. NySz., kn. XIV. sz. v. BesztSzj.]
mocsár: [hn. v. kn. 1231/1397. OklSz. kn. 1342. Nyr. 42: 364]
ösvény: [hn. 1222. OklSz., kn. XV. sz. e. f. JókK. NySz.]

A SzófSz. – mint láthatjuk – magától értetődő módon elismeri a tulajdonnevek fontosságát a szótörténetben, de céljainak megfelelően a mintegy 350 lapos szótár csupán utal ezekre a megfelelő szócikkekben.

3.2.3. A magyar történeti lexikográfia eddigi legnagyobb alkotása a BENKŐ LORÁND főszerkesztésében megjelent A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz.). A mintegy háromezer lapon található, a 130 000-et meghaladó lexikális adat (szóalakok és jelentések), valamint a szócikkekben található idegen nyelvi adatok óriási száma, az etimológiai kifejtések megalapozottsága nemzetközi tekintetben is a műfaj legjobbjai közé emelték ezt a szótárt. Ez a kézikönyv már a címében is hangsúlyozza a szótörténet és az etimológia egységét, és ezt a szócikkek felépítésében is jól láthatjuk. Az egyik előzménytől, az EtSz.-től eltérően azonban semmilyen tulajdonnév nem áll címszóként: „Szótárunkban a magyar szókészletnek csak a köznévi elemeit dolgoztuk föl. A magyar tulajdonneveket (hely- és személyneveket) – mind elvi, mind gyakorlati meggondolások alapján – kirekesztettük; ezeknek történeti-etimológiai feldolgozása egy vagy több külön névtár feladata. A tulajdonnevek kirekesztése természetesen csak a címszóanyagra vonatkozik; az egyes szavak történeti dokumentációjában ezek magától értetődően nagy számban szerepelnek, hiszen a régi magyar köznevek jelentős része korai nyelvemlékeinkben hely- és személynévként fordul elő" (TESz. 1: 8). Ám a tulajdonnevek sokkal következetesebben szerepelnek a szótörténeti adatoló szakaszban, mint az EtSz.-ben. Erről a következőket olvashatjuk: „Az alakváltozatok dokumentálására a címszó származékait […] és tulajdonnévként előforduló adatait is felhasználjuk. A származékok sz. (= származék) jelzést kapnak, a tulajdonnévi adatokat pedig szn. (= személynév), illetőleg hn. (= helynév = földrajzi név) jelzéssel látjuk el" (TESz. 1: 19). A szóalakokat többé-kevésbé jól meg lehet állapítani a tulajdonnevek esetében is, de az alakokhoz kapcsolódó jelentések elvonása ezekből már sok esetben nehézségekbe ütközik. Erre vonatkozólag a következő tájékoztatást kapjuk: „Ha a forrás nem teszi lehetővé a jelentés teljesen egyértelmű meghatározását, vagy pedig tulajdonnév alapján tüntetjük fel valamelyik jelentés első felbukkanását, akkor erre a bizonytalanságra az értelmezés szövege elé tett kérdőjellel hívjuk fel a figyelmet" (TESz. 1: 19). (Természetesen mindig szerepel az illető jelentés első biztos

adata is.) A tulajdonnevek nemcsak a címszavak alakváltozatai között szerepelnek, hanem az **Sz:** rövidítéssel bevezetett, a kiemelt származékokat közlő szakaszban is; pl.:

> **acél:** 1135 k.: ? „Tornatores: . . . *Acil*" szn. (PRT. 8: 270); 1229/1550: ? *Acél* szn. (VárReg. 360.) – **J**: 1135 k.: ? 'edzhető vasféleség, vasötvözet; Stahl' # (1. fent), 1395 k.: 'ua.' (l. fent) – **Sz: ~os** 1335: *Acilus* hn. (OklSz.).
> **ág:** 1158/1323/1403: ? „que terminatur ... ab oriente . . . Voduez, et *Agi*fei" hn. (Karácsonyi: Szt. István 81); 1193: eger*ag* hn. (ÓMOlv. 55) – **J:** 1158/1323/1403: ? 'folyó ága; Flußarm' # (1. fent), 1193: 'ua.'(1. fent) – **Sz: ~as** 1141–61: ? *Agus* szn. (OklSz.); 1229/1550: *Agos*holm hn. mn. (VárReg. 358.) | **~azat** 1510: Kewzep*agazath* hn. (OklSz.).
> **bátor[1]:** 1138/1329: „Hec sunt nomina seruorum *Bahatur*..." szn. (MNy. 32: 132); [1177]/1202–3/15. sz.: *Batur* hn. (Györffy 1: 598); 1180 k./12–13. sz.: ? *Buatir* szn. (PRT. 8: 270); 1230: *Baatur* hn. (Györffy 1: 848); 1323: *Bathor*ighaz hn. (Györffy 1: 710) – **J:** 1138/1329: ? 'merész, hős; mutig' # (1. fent), 1372 u./1448 k.: 'ua.' (1. fent).

A példák számát bőven szaporíthatnánk, de az itt megadottakból is világosan látszik, hogy a tulajdonnevek a szavak adatolásának kronológiájában tapasztalható fontosságuk miatt kellő súllyal szerepelnek a szótörténeti adatok között.

3.2.4. A tudományos igényű magyar etimológiai szótárak sorában (egyelőre) utolsó a német metanyelvű Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen (EWUng.), melynek főszerkesztője szintén BENKŐ LORÁND volt. Gyakran – és tévesen – a TESz. német fordításaként emlegetik ezt a kézikönyvet, jóllehet attól több lényeges tekintetben is eltér; ennek taglalása nem feladata ennek a cikknek. Az természetesen igaz, hogy a TESz.-ben felhalmozott szótörténeti adatok közül igen sok megtalálható az EWUng.-ban is, ami nyilvánvalóan teljesen érthető dolog. Ám semmi esetre sincs szó az adatok mérlegelés nélküli „átlapátolásáról": a szerkesztés során alapos rostálás történt, illetve új adatok is beépültek az új szótárba. Amiben szintén hasonlóság van a TESz. és az EWUng. között, az a tulajdonnévi adatok azonos módon való kezelése. Lássuk ehhez a TESz.-ből idézett példák EWUng.-beli megfelelőit (A = származék; ON = helynév; PN = személynév; B = jelentés). (Ha az adat után nem áll forrásjelölés, az azt jelenti, hogy az adat a TESz.-ből származik.)

> **acél:** 1086 ? *Acil* PN (DHA 240); 1229/ *Acel* PN; 1335 *Acilus* A, ON – **A: ~os** 1335 ON.
> **ág:** [1131–41]/ ? *Agus* PN; 1193 eger*ag* ON; – **A: ~as** [1131–41] PN (?), 1229/ ON | **~azat** 1510 ON.
> **bátor[1]:** 1086 ? *Buatir* PN (DHA 240); 1138/ *Bahatur* PN; 1177/ *Batur* ON; 1230 *Baatur* ON; – **B:** 1086 ? 'mutig' # (t), 1138/ 'ds'.

Elmondhatjuk tehát, hogy a tulajdonnevek szótörténeti felhasználását tekintve az EWUng. is eleget tesz azoknak a magas elvárásoknak, amelyeket a TESz. óta támasztanak a szakemberek egy jó történeti és etimológiai szótárral szemben. És csupán megemlítve: ugyanez érvényes az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő Új magyar etimológiai szótárra is, hiszen a tulajdonnevek kezelését tekintve nem tér el az említett két szótártól.

3.2.5. A tényszerűség kedvéért meg kell említeni a ZAICZ GÁBOR főszerkesztésében készült Etimológiai szótárt (ESz.) is. A SzófSz.-hoz hasonlóan ez is a művelt nagyközönség igényeit szándékozik kielégíteni. A szótörténet ebben is rendkívül szikár: lényegében az első adat évszámára szorítkozik, és csupán akkor jelöli egy-egy adat tulajdonnévi jellegét, ha az kronológiailag elsőként adatolható. Ebben a szótárban nem találunk különbséget a személynévi és helynévi adat között, egységesen a tn. (= tulajdonnév) rövidítést alkalmazzák a szerkesztők, és a tulajdonnévi adat esetleges származék volta is jelöletlen marad; pl.:

farag: [1357 tn., 1416 u.]; vö. TESz.: helynévi származék.
féreg: [1152 tn., 1372 u.]; vö. TESz.: személynévi származék.
kard: [1319 tn., 1405 k.]; vö. TESz.: személynévi származék.

4. Összegzés. Összefoglalva a fentieket elmondhatjuk, hogy a magyar szókészlet eredetével foglalkozó szótárak között (beleértve a CzF.-et is) világos különbséget tapasztalhatunk. A 19. századi ihletésű kézikönyvek (CzF., EtSz.) – bár deklaráltan közneveket dolgoznak fel – különféle indokokkal tulajdonneveket is felvesznek címszavaik sorába, és igyekeznek megfelelő etimológiát adni hozzájuk. Velük szemben a modern(ebb) szótárak a tulajdonnevek fontosságát meg nem tagadva csupán a köznévi címszók adatolásában használják ezeket, a tulajdonnévi jellegből fakadó bizonytalanságokat kellő óvatossággal kezelve. Ám ilyen módon is (különösen a TESz., de jelentős mértékben az EWUng. is) gazdag tárházát jelentik annak a művelődéstörténeti szempontból is színes és fontos lexikális anyagnak, amelyet tulajdonneveknek nevezünk.

Felhasznált források

CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.

ESz. = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. A magyar nyelv kézikönyvei 12. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.

EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.

EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.

Gl. = *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából 1–2*. K. n., Pest.

MÁTYÁS FLÓRIÁN 1868–1871. *Magyar nyelvtörténeti szótár[-kisérlet]* 1–3. K. n., Pest/Pécs.

NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.

NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.

OklSz. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye.* Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.

SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

Hivatkozott irodalom

FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed. 2011. *Hungarian lexicography I. Bilingual dictionaries*. Lexikográfiai Füzetek 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed. 2012. *Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries*. Lexikográfiai Füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–412.
MURÁTH JUDIT szerk. 2014. *Hungarian lexicography III. LSP Lexicography.* Lexikográfiai Füzetek 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GERSTNER KÁROLY
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1945-2667
Nyelvtudományi Intézet
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

KÁROLY GERSTNER, Proper names in historical and etymological dictionaries

The fundamental difference between common nouns (nomen appellativum) and proper names (nomen proprium) has been known for thousands of years. Put simply, the former generalizes, the latter individualizes. As a result, their place in the lexicon is different, and their lexicological consideration has also parted ways. The study touches on how the outstanding lexicographic work of the 19th century, the Czuczor–Fogarasi dictionary, references proper names. While the dictionary is fundamentally an explanatory dictionary, its entries often contain historical or etymological information. Beyond reference books that do not deal directly with proper names, dictionaries focusing on the history of other parts of speech also list several proper names, as the importance of these in the history of both society and language is evident to researchers. Based on the above, the study first provides an overview of the methods applied in historical dictionaries (e.g., Magyar oklevélszótár [Dictionary of Hungarian deeds], Erdélyi magyar szótörténeti tár [Historical dictionary of Transylvanian Hungarian]) and etymological dictionaries (e.g., Magyar etymológiai szótár [Etymological dictionary of Hungarian], A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára [Historical and etymological dictionary of Hungarian]). Both dictionary types are rich repositories of data for the lexical material known as proper names.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 53–62. DOI: 10.26546/4892373.4

Tulajdonnevek a tájszótárakban

1. A tanulmány tárgyáról, forrásairól. Hogy mit kezdenek a tájszótárak a tulajdonnevekkel, az elég esetlegesnek tűnik. A legkövetkezetesebb és legegyszerűbb megoldás a hárítás: ha a szerző vagy szerkesztő az előszóban, illetve a bevezetőben kijelenti, hogy tulajdonneveket nem vesz fel a szótárába. A nyitás a nevek felé azonban már sokféle lehet; ezeknek a megoldásoknak a típusait igyekszem körvonalazni, egy rövid jövőbeli kitekintéssel.

Külön foglalkozom a három fő tájszótártípus: az általános tájszótárak, a regionális szótárak és a tájszó-tárak névkezelésével. Az általános tájszótárakból mindet bevonom a vizsgálatba, a másik két kategóriában válogatok a művek közül. (A tájszótárak állományát mintegy kéttucatnyira becsüljük, műfaji határaik azonban nem mindig élesek; még akkor sem, ha a címben szerepel a *tájszótár* megjelölés.) A szótárak után röviden kitérek – mintegy függelékszerűen – a nyelvjárási atlaszok névkezelésére is.

A névtani információk forrásai a szócikkeken kívül az előszók/bevezetők és bizonyos függelékek lehetnek. A bevezetők többnyire utalnak arra, hogy felvesz-e az adott mű tulajdonneveket a szócikkek közé, és ha igen, miféléket. Van azonban olyan szótár is, amely bár nyit a nevek felé, de erről a bevezetőben elmulaszt nyilatkozni. Emiatt nem kerülhettem el, hogy – előzetes tájékoztatás hiányában – egyszerűen átlapozzak bizonyos szótárakat.

2. Az általános tájszótárak tanúsága. Az általános tájszótárak közös jellemzője, hogy szóanyagukat az egész nyelvterületről gyűjtik, illetve közlik. A következőkben ezen műveket tárgyalom a tulajdonnevek kezelése szempontjából.

2.1. Magyar tájszótár (Tsz., Magyar Tudós Társaság 1838). Első tájszótárunkat, amelyet a Magyar Tudós Társaság jegyez, feltehetőleg DÖBRENTEI GÁBOR és VÖRÖSMARTY MIHÁLY rendezte sajtó alá. Még nem előzte meg kidolgozott lexikográfiai koncepció, és ez a tulajdonnevek kezelésében is megmutatkozik: sem a DÖBRENTEI GÁBORtól való Előbeszéd, sem a SCHEDEL [TOLDY] FERENCtől származó Utóirat nem tér ki a kérdésre, de a mű tartalmaz hely- és személyneveket. Néhány szócikk a szótár elejéről (betűhű közlésben):

> **Ábri,** Abrahám, kicsinyitve. Székely szó Albisban. *Szabó Elek.*
> **Ábris,** Ábrahám. Kemenesali szó, Vas várm. *Lévai László.*
> **Bábi,** Barbara vagy Biri. Kezdi széki szó. *Szabó Elek.*
> **Bencze,** 1) Benedek; 2) nyúl. Kemenesali szó, Vas várm. *Lévai László.*
> **Bera,** Albert. Palócz szó. *Szeder Fábián.*
> **Bora,** Boris, Borbála. Palócz szó. *Szeder Fábián.*

SZABÓ ELEK nemcsak a székely szók közzétételében serénykedett, hanem gyakran kalandos – Ázsiába vivő – magyarázatokat is illesztett a tulajdonnévi adatközlések végére. Lássunk erre is néhány szórakoztató példát:

Bene, Dálnokban ezen nevezetet viselő katonák vagynak, – ázsiai származásu szó. Kezdi székben divatos. *Szabó Elek.*

Csernáton, két nevezetes falu ugyanazon völgyben és patak mellett Kezdi székben. Az ázsiai nagy tengerszigetek közűl China felé egyiknek neve Ternatani. Kezdi széki szó. *Szabó Elek.*

Csia, nemes familia' vezeték nevezete. Czofalván T. Lisznyóban. Chinának egy tenger-szeme Csiaonak neveztetik. Kezdi széki szó. *Szabó Elek.*

Csik, székely nemes, és katonaság' vidéke, a' hol vagyon az első székely gyalog ns. regiment' stabja; fenyős erdős helyekkel és havasos hegyekkel körűl kerített kies szép hely, – az, hol sokkal több a' szurok, mint a' méz. A' chinai birodalomnak kebelében termő fák között, viasz-termő fa is iratik, mellynek a' neve Csikha, a' fa viasz gyánta és szurok lévén; tehát az illyetén fa Csikha nevet viselve, Csíkban is az efféle fa tevén a' bővebbi lételt; – innen a' Csík nevezet sem csíktól jön le, a' mely ottan nem is lehetett, nem lévén nádas tók; hanem a viaszt termő fákról, 's következőleg ázsiai nevezetből."

2.2. Magyar tájszótár (MTsz. 1–2, SZINNYEI szerk. 1898). SZINNYEI a szótár bevezetőjében a következőket írja: „Ezek [ti. az alak szerinti tájszavak] teszik a szótár főrészét, a mely után külön-külön jegyzékbe foglalva következnek: a *dajkanyelv* (gyermeknyelv) szavai, a *keresztnevek* nyelvjárási változatai, az *állatok tulajdonnevei* s az *állat-hivogató* és *űző szavak.*" (1: IV). Ezek a megígért függelékek azonban nem készültek el, a 2. kötetben sem találhatók.

2.3. Új magyar tájszótár (ÚMTsz. 1–5, B. LŐRINCZY főszerk. 1979–2010). A szótár előszava így nyilatkozik: „Tulajdonneveket és tulajdonnévi származékokat általában nem vettünk fel, kivéve a nyelvjárási jellegű csillagneveket, a tulajdonnévi eredetű növény- és állatneveket (pl. *bánfipál-alma, ilonabogár*) és tárgy megnevezéseket (pl. *árpádvilla, debreceni csengő*). Tulajdonnévi címszónk csupán néhány van (pl. *Derecske, Kossuth, Pilátus*), ezeket érdekes és jellegzetes frazeológiai egységek miatt alakítottuk ki." (1: 12). Ezek közül a *Derecske* szócikkét idézem:

Derecske fn. **Sz:** *Megjöttek Derecskéről* (Sarkad 793): dér borít mindent. || SzamSz.

2.4. Nagy magyar tájszótár (NMTsz., KISS G. főszerk. 2019). Az ÚMTsz.-hez hasonló, elhárító állásponton van legújabb általános tájszótárunk is: „Megjegyezzük, hogy gyűjtésünk a köznevekre terjedt ki, a korábbi tájszógyűjteményekben szép számmal található tulajdonneveket – például földrajzi neveket – nem vettük fel gyűjteményünkbe" (10). Tulajdonnévi eredetű köznevek azonban az ÚMTsz.-hez hasonlóan előfordulnak az NMTsz.-ben is (l. pl. az *ilonabogár, katibogár, katalin, katalinka, katóka, katókabogár, katókavirág* típusú tájszavakat).

3. A regionális szótárak tanúsága. A regionális szótárak a tájszavakon kívül köznyelvi szavakat is az állományukba vesznek, ha azok az adott táj vagy település szókincsének szerves részét alkotják. A következőkben e szempontból tárgyalom a vizsgálatra kiszemelt forrásműveket.

3.1. Szamosháti szótár (SzamSz. 1–2, CSŰRY 1935–1936). CSŰRY BÁLINT klasszikus tájszótára korát megelőző teljesítmény volt a két világháború között. Az ezer oldalt meghaladó két kötetével egy kistáj népi nyelvhasználatának reprezentatív gyűjteményét adja. (Kevés nyelvjáráskutató volt képes megközelíteni ezt a teljesítményt mennyiségi és minőségi szempontból.) A tulajdonnevek felvételét is melegen támogatta. Ezt írja:

> „Különös tekintettel voltam a tulajdonnevekre s ezek közt a földrajzi nevekre. Szótáramban gazdag anyagot talál a kutató helynevekre, határrésznevekre vonatkozólag is. Íme egypár: *Erge, Galambos-erge, Kút-ergéje, Sebes ásvány* (ér és pataknevek), *Daru-kiáltó, Ördöngös, Zsaró, Csató, Ölyű-szeg, Setét-szeg, Kender-átó, Tömeg, Ravaszodu, Láz, Gaz, Nagy-gaz, Varga-gaz, Kétrét-gaz, Harminc-öl, Öt-apróföld, Nyolc-apróföld, Három-ér, Három-hold, Hat-fa, Hat-hold, Húsz-tó* stb. (határnevek).
> A helység-, falu- és városnevek közt különös tekintettel voltam azokra, melyeket a nép a köznyelvi alaktól eltérően ejt, mint pl. *Kórógy (Kóród), Majtiny (Majtény), Szakmár (Szatmár), Pettyin (Pettyén), Józsipháza (Józsefháza), Odorján (Adorján), Városa (Szinyérváralja), Nomény ~ Nominy (Namény)* stb. A Szamosháton divatos keresztneveket becéző változataikkal egyetemben nemcsak nyelvi, hanem néprajzi érdekességüknél fogva is mind fölvettem. A családneveket már csak válogatva vettem föl. A gúnyneveket tanulságos voltuknál fogva szintén felöleltem.” (12.)

A nevek felvételének oka tehát lehet a kiejtésbeli eltérés, a morfológiai változatosság (pl. beceneveknél), a néprajzi vonatkozások vagy egyéb motivációs sajátságok (pl. gúnyneveknél). Példaként idézzük a *Darukiáltó* és a *Kendereskert* szócikkét:

> **Darukiáltó** *Darukijátóu̯* hn. (Vizenyős, lápos hely, régen a darvak tanyája.) (Kölcse.)
> **Kendereskert** *Kendereskērt* hn. (Szárazberek).

3.2. Ormánysági szótár (OrmSz., KERESZTES szerk. 1952). Az OrmSz.-nak sem a szótári hagyatékot jegyző KISS GÉZA Bevezetőjében, sem pedig a kéziratot sajtó alá rendező KERESZTES KÁLMÁN előszavában (A szerkesztő bevezetése) nem találtam érdemi kitérőt a tulajdonnevek kezelésére. Hogy mégis vannak a szótárban ilyen szócikkek, arról az átlapozáson kívül a bevezetések után álló (számozatlan oldalon található) rövidítésjegyzék tájékoztat. A lista élén rögtön két ilyet olvashatunk: „csn. = családnév”, „dn. = dűlőnév”. Történeti adatok felhasználására utal a következő rövidítésfeloldás: „r. csn. = régi családnév; (1561-i dicalis jegyzékből, 1696-i dicalis adólajstromból, 1741-i conscriptio domestica[-]ból és az 1808-i Tanubizonyságtevő levélből kiírt családnevek).” Lássunk ezek után néhány tulajdonnévi szócikket:

> **Ádámbörce** *Ádámbörci* dn. (földhát; Palkonya). Vö. b ö r c .
> **Almás** ~ dn. (Kórós, Csehi). L. F a r k a s - , N a g y - , V a d a l m á s .
> **Atak** ~ Középkori elpusztult falu. Vö. A t a k i m e z ő , N a g y a t a k .
> **Babér** ~ Gyakori ökörnév (l. ö k ö r).
> **Balázs** ~ szn. ’a nagyotakaró ember neve a közmondásokban, szólásokban’: *Úgy böcsű, mim Balázs a gatyáját. – Neki Balázs, lāt ád Isten*

(törik, szakad, ennek a dolognak menni kell)! Vö. B a l á s . L. S z e n t B a l á z s .

Barahó r. csn. l. c s a l á d .

Bárcás ~ gyakori ökörnév (l. ö k ö r).

Amint a példákból is látszik, a szócikkek közé kihalt falunevek és állatnevek is bekerültek, illetve a frazémák tulajdonnevei is címszóvá válhattak.

3.3. Szlavóniai (kórógyi) szótár (SzlavSz. 1–3, PENAVIN 1968–1978). PENAVIN OLGA mestere és példaképe CSŰRY BÁLINT volt, szótárának előképe pedig a SzamSz. Bevezetőjében ezt írja: „A népnyelv egész szókincsének összegyűjtésére törekedtem, azaz felvettem a közszókat [ti. a köznyelvi szókat – J. D.] és a tájszókat is, éppen úgy, mint már Csűry Bálint tette a Szamosháti szótárban. […] Indulatszókat, állathívogató és terelő szókat, földrajzi neveket, dűlő neveket [!], utcaneveket, családneveket, csúfneveket, keresztneveket (becéző alakjukkal is) felvettem, noha nem törekedhettem teljességre, mert nagyon felduzzasztották volna a szótár anyagát, csak a valamilyen szempontból érdekesebbeket szemeltem ki.” (8.) Széles tehát a nevek merítési köre, változatos az anyag, emellett viszont a szemelvényesség dominál. Néhány példa a szócikkek közül:

Dakóbokra *Dakó^{u}bokrà* hn. Kórógyi határrész neve.

Dávidka *Dàovitykà ~ Dàovitykó^{u}* szn. „kis Dávid”.

Devetke *Devetke* szn. csúfnév Szentlászlón.

Dezsővőgyi *Dezsővő^{ü}gyi* hn. szentlászlói határrész neve.

Fiastyúk *Fijàstyúk ~ Fijàstík* fn. „csillagkép, a Pleiades része”.

Gyönyörű *Gyönyörű* Harasztiban a Kürtös család egyik ágának csúfneve.

György *György* férfi személynév (*Gyurà, Gyurkà* – a fiatalok beceneve, *Gyuri* fiatalok és öregek beceneve).

3.4. A moldvai magyar tájnyelv szótára (MMTnySz. I/1–2, II, PÉNTEK szerk. 2018). A szótár szerkesztője, PÉNTEK JÁNOS így helyezi el a művet a tájszótárak között: „Az MMTnySz. szándékom szerint a regionális szótáraknak abba a típusába tartozik, amelynek mintájaként a *Szamosháti szótárat* szokás említeni” (I/1: 7). Ugyanakkor már az Előszó első bekezdésében megjegyzi: „Az eredetileg »enciklopédikus« szándékot is szerényebbre kellett fognom. Be kellett látnom: ha nem számolok a realitásokkal, akkor számomra is – mint egy évszázada több elődöm számára – a szótár továbbra is terv marad, vagy az utánam következő nemzedék(ek)re testálom a folytatását” (I/1: 5).

Ami a nevek felvételét illeti: „A köznévi elemek mellett kisebb számban, szintén a források függvényében, tulajdonnevek is kerültek a szótárba: személynevek (családés keresztnevek, becenevek), helynevek, településnevek stb. Különösen a kicsinyítő és becéző formák miatt a keresztnevekre a CsángA. anyagának gyűjtése idején is fokozottabban odafigyeltek, hozzátartoznak az anyaghoz, nem tehettem meg, hogy lemondjak róluk.” (I/1: 9.) Míg a személynevekre a CsángA., addig a helynevekre főleg HALÁSZ PÉTER gyűjtései, idevágó publikációi szolgáltatták a forrást. (Erre a „Hn.” rövidítés feloldásakor is történik utalás a 10. lapon.) Lássunk néhány példát!

Albény ~ (ált.) településnév; nume de localitate; place-name: Albeni. **Megj.** Bogdánfalva része.

Albert *Álbert* (Di), *Albét* (Esz) férfi kn. prenume bărb.; male forename. CsángSz.

Alexandru *Álëkszándru* (Tn) férfi kn.; prenume bărb.; male forename. **Kics.** *Álëkszándruska.* (Tn)

Babos ~ (Kr) csn.; nume de fam.; surname. **Hn.** *Babosok* szántó (Kr). HPHn.

4. A tájszó-tárak tanúsága. Tájszótáraink legnagyobb és legváltozatosabb csoportját azok alkotják, amelyek – a szakirodalmi hagyományokat követve – megelégszenek a tájszónak minősíthető lexémák szótárazásával. A tulajdonnevek felvételét illetően három típusba sorolhatók (a határok lehetnek életlenek is).

4.1. Névkizáró szótárak. A legtisztább eset a nevek teljes kizárása. Ebbe a csoportba tartoznak például a következők: KISS JENŐ Mihályi tájszótára (MihTsz.), HEGEDŰS ATTILA Kisnémedi tájszótára (KisnTsz.), SZABÓ JÓZSEF és SZ. BOZÓKI MARGIT Koppány menti tájszótára (KmTsz.) és PESTI JÁNOS Alsómocsoládi tájszótára (AmTsz.). A hárítások egyszerűek és egyértelműek, nemigen kívánnak illusztrációt. A lényeg: a neveknek névtárakban, névgyűjteményekben van a helyük.

4.2. Névbefogadó szótárak. A másik alaptípust a névbefogadó szótárak jelentik. Jól szemlélteti ezt IMRE SAMU Felsőőri tájszótára (FTsz.). Idézzük a nevekre vonatkozó állásfoglalását: „A közszavak mellett felvettem szótáramba néhány tulajdonnevet is. Így például olyan, Felsőőrben gyakori vagy legalábbis jól ismert családneveket, melyek bizonyos hangtani sajátságokat igen pregnánsan tükröznek, vagy meglehetősen szokatlan hangfejlődést mutatnak; pl.: *Bedenëk* 'Benedek', *Pongorác* 'Pongrácz', *Adrán* 'Adorján', *Bukics* 'Vukics', *Prunnër* 'Brunner' stb." (13.)

A helynevekkel kapcsolatban IMRE SAMU megjegyzi, hogy azokat már publikálta, de a korábbi közlése nem volt teljes: „Ebben a közleményben azonban csak a határrészek elnevezései, a dűlőnevek szerepelnek, a belső településsel kapcsolatos nevek (községrészek neve, utcanevek) nem. Szótáramba – mintegy pótlásként – felvettem ezeket az adatokat is. A népi utcanevek regisztrálását azért is fontosnak tartottam, mert néhány évvel ezelőtt az addigi házszámos rendszerrel szemben hivatalosan is megtörtént az utcák elnevezése, sajnálatos módon a helyi hagyományok szinte teljes kizárásával, egy-két fordítástól eltekintve lényegében csupa német nevekkel. Így az eredeti népi magyar elnevezések egy-két nemzedéken belül minden bizonnyal teljesen feledésbe mennek. […] Felvettem a szótárba egy-két egyéb földrajzi objektumnak, például hídnak az elnevezését is. Ezt pedig azért tartottam fontosnak, mert ezek a nevek régebben általános használatúak voltak, de a Pinka folyó szabályozásával, új mederbe való terelésével mint létesítmények megszűntek, s nevük is rövidesen el fog tűnni." (13.)

A nyelvterület peremén, szigethelyzetben, erős asszimilációs folyamatok közepette érthető a nyelvi leletmentés fontossága, így az indokok nagyon hasonlóak, mint amit fentebb PÉNTEK JÁNOStól olvashattunk a moldvai magyar tájszótár bevezetőjében. Figyelembe kell venni továbbá azt a körülményt, hogy a 20. század 50-es, 60-as éveiben nem volt egyszerű dolog eljutni ezekre a nyelvszigetekre és ott kiterjedt gyűjtést végezni,

majd az összegyűlt anyagot megfelelő módon tudományosan is közzétenni. Így minden efféle gyűjtés és közzététel – hézagossága ellenére – felbecsülhetetlen értékű.

4.3. Sajátos névbefogadó szótárak. A névbefogadó tájszó-tárak közé is sorolhatók, de sajátos alcsoportként is kezelhetők azok a művek, amelyek névanyagát valamely eddig nem említett tényező (is) meghatározza.

4.3.1. Kiskanizsai szótár (KiskSz., Markó 1981). Markó Imre Lehel a szótárát átmeneti jellegű alkotásnak tekinti: „Szótáram […] középhelyet foglal el a regionális teljes szótárak (Csűry Bálint, Bálint Sándor) és a szorosan vett tájszótárak (Imre Samu) típusa között" (8). Az átmenetiség okaként (hogy ti. elég sok köznyelvivel megegyező szót is szerepeltet) a passzív gyűjtési módszert jelöli meg: „A majdnem négy esztendő alatt naponként, folyamatosan végeztem a gyűjtést. Ennyi idő alatt szavaknak a százezreit lehetne lejegyezni példamondatokkal együtt. Én azonban a passzív módszerrel való gyűjtést választottam. A kívülálló óvatossága késztetett erre, mivel a szókincs nem nyelvjárásomból való. Kerültem még a lehetőségét is annak, hogy kérdéseimnek nem megfelelő feltevésével, kiejtésemnek elütő jellegével megzavarjam mind a szemantikai, mind a fonetikai spontaneitást." (7–8.) Feltehetőleg ez a gyűjtési alapelv határozza meg a tulajdonnevek kezelését is: ami a spontán diskurzusban felbukkan, szótári egység lehet, de célzott gyűjtést és feldolgozást a szerzőtől elvárni nem lehet. Idézzünk néhány tulajdonnévi szócikket:

Reza *Rëza* szn. a Teréz beceneve.
Szent György-nap *Szen Györ-nap* fn. szent György ünnepe (ápr. 24.). M e g j . Ezen a napon zöld ágat tűznek a kapura, mert akkor a boszorkányok nem tudnak a házba menni, s nem tudják az állatokat megrontani.
Szűzanya *Szüzanya* fn. Szűz Mária. *Jaj Szüzanyám, në haggy el!*
Tölös ~ dn. a temető melletti erdőszél, régebben sok tölgyfa állt benne.
Új-hegy *Uj-högy* dn. a homokkomáromi szőlőhegy része.
Úrnapja *Urnaptya* fn. 'az oltári szentség ünnepe'. *A is vütte az eget Urnaptyán.*
Üszögös Ferenc *Üszökös Ferenc* fn. szent Ferenc napja október 4-én. *Üszökös Ferencko nëm szabad vetnyi, mer akko üszökös lëssz a búza.*
Vadalmás *Vadómás* dn. Lazsnakpuszta melletti erdőrész.

A szerző az egyházi ünnepnapok neveit tulajdonnévnek tekinti, és a helyi nyelvjárási ejtésmód mellett különös figyelmet fordít a jeles napokhoz fűződő néphagyományokra is.

4.3.2. Büki tájszótár (BükiTsz., Balogh 2004[1], 2016[2]). Balogh Lajos hosszú évtizedeken keresztül dolgozott szülőfaluja, a Vas megyei Bük tájszavainak összegyűjtésén. A munkát szótára első kiadása (2004) után sem hagyta abba, így a 2016-os bővített kiadás már jóval gazdagabb anyagot tartalmaz. Saját statisztikája szerint a 2824 szócikkből 250 a tulajdonnévi (BükiTsz.[2] 30). Ez megközelíti a tíz százalékot, ami átlagon felüli névtani figyelmet jelent. Idézem a szótár bevezetőjének a tulajdonnevekre vonatkozó részét: „A tájszótárak többsége csak közszavakat tartalmaz, tulajdonneveket nem. Kivételesen eltértem ettől a gyakorlattól azzal, hogy bevettem a szótárba a környező községek nevét is, elsősorban azért, mert a népi név hangalakjában és morfológiai szerkezetében sok esetben eltér a hivatalos névtől. Például a népi név *Kál,* a hivatalos név *Sajtoskál,*

a népi név *Bű,* a hivatalos név *Bő,* így tehát valójában ezek a tulajdonnevek is tájszónak, táji névváltozatnak tekinthetők. Egyúttal megadom a települések *hová?* kérdésre felelő határozóragos alakját. Ezzel kívánom föltüntetni, hogy az adott település [ti. neve – J. D.] a helyi használatban külső vagy belső helyviszonyragot kap-e." (24.)

A szerző azzal a megjegyzéssel, hogy a tulajdonnevek helyi ejtésmódja vagy morfológiai viselkedése számos regionalizmust hordozhat, így alkalmas lehet tájszói minősítésre, még nem hozott merőben új attitűdöt a magyar tájszótár-irodalomba, de azzal, hogy következetesen beépítette a szomszédos települések neveit, illetve mindegyiknek közölte a *hová?* kérdésre felelő ragos alakját, valószínűleg egyedülálló elvárással bővítette a nevek iránt nyitott tájszótárak módszertanát. Azzal is többletet rótt ki a maga számára, hogy a Vas megye földrajzi nevei című adattárból átemelte a Bükre vonatkozó dűlőneveket, a történeti adatokkal és népi névmagyarázatokkal, megjegyzésekkel együtt (BükiTsz.[2] 25). BALOGH LAJOS tehát a büki helynevek minél teljesebb körű és minél részletesebben dokumentált szerepeltetésével igyekezett bővíteni a szótárát.

4.3.3. Palóc tájszótár (PTsz., TÓTH 1978[1], 2007[2]). BALOGH LAJOShoz hasonlóan TÓTH IMRE is évtizedeken át gyarapította tájszógyűjteményét; Ipoly menti palóc tájszótára (1978) később bővítve, Palóc tájszótár címmel jelent meg (2007). A bevezetésben (20) részletesen foglalkozik műve tulajdonnévi anyagával. Viszonylagos teljességgel közli a kiemelt település, a szülőfalu, Bernecebaráti ragadványneveit és külterületi helyneveit. A helyneveket a hozzájuk tartozó történeti adatokkal, tárgyi és néprajzi megjegyzésekkel, a 70-es évek állapotát rögzítő művelési ági besorolással HÁLA JÓZSEFtől vette át (Földrajzi nevek az Ipoly mentén). Erősen válogatva néhány más Ipoly menti település helynevei is a szótárba kerültek; ezek közlését valamilyen néprajzi vagy nyelvi érdekesség indokolja.

A többi tájszótártól eltérően nagy jelentőséget tulajdonít a ragadványneveknek; eredet és fajta (motiváció) szerint öt típusba sorolja őket, példákkal szemléltetve: „keresztnévből keletkeztek: *Albert, Laci, Misa* stb., 2. vezetéknévből származók: *Balyog, Hinő, Lajtos* stb., 3. foglalkozásból vagy tisztségből adódtak: *Bíró, Vótbírójék, Harangozó,* illetve *Bába, Tojásos, Tyúkász* stb., 4. csúfnév: *Csendes, Fingos, Fityisz* stb., 5. lakóhelyet vagy származást jelölők: *Fölysők, Budaj, Huntyi, Letovai* stb. Akadnak ma már megfejthetetlen keletkezésű és hangalakú (esetleg eltorzított) ragadványnevek is." (20.) Ugyanott névszociológiai, névlélektani megjegyzést is tesz: „A ragadványnevek túlnyomó többségét valóban megkülönböztetésre használják, s azok használatáért az érintettek nemigen neheztelnek." „Végül egy-két jellegzetes családi név mellett szerepelnek még a szótárban azok a becenevek is, amelyek Ladó János *Magyar utónévkönyv*ében nem találhatók."

5. Rövid kitekintés a nyelvatlaszokra. Tanulmányomnak nem szerves része a tájszótárakkal sok rokon vonást mutató másik fontos dialektológiai forráscsoportnak, a nyelvatlaszoknak a névtani szempontú szemlézése. Egy hasonló próbálkozásom már volt, amikor A romániai magyar nyelvjárások atlasza (RMNyA.) névállományát, névkezelési gyakorlatát tekintettem át (JUHÁSZ 1999). Már akkor felmerült bennem, hogy módszeresen össze kellene gyűjteni minden nyelvatlasz tulajdonneveit. Ez a „feltérképezés" – a teljes címszókészlet számbavételével – időközben megtörtént SZABÓ PANNA doktori (PhD) értekezésében (2018), de még nem látott napvilágot, és részletes értékelése is várat magára. Addig is, amíg ez a célzott tanulmány meg nem születik, érdemes egy figyelemfelhívó pontban kitérni a témára. Lássuk először azt, hogy milyen névfajták milyen egyedekkel képviseltetik magukat a nyelvjárási atlaszokban!

A tájszótárakkal ellentétben a helynevek jelenléte az atlaszokban csak jelképes: *Maros, Kolozsváron, Kolozsvárra, Marosvásárhelyen, Marosvásárhelyre, Szamos*. A hangtani realizációk felderítése mellett a *Kolozsvár* és a *Marosvásárhely* városnév a helyhatározóragok viselkedése, azaz a morfológia okán került a kérdőívbe.

A jóval nagyobb arányú személynévi jelenlét fő mozgatórugója is a morfológiai sajátságok egy részének rendszertani és táji jellegű feltárása. Az egyik ilyen nyelvtani részrendszer a kicsinyítés-becézés. A következő keresztnevek kicsinyítő-becéző alakjairól készültek térképek: *András, Anna, Aurél, Béla, Erzsébet (Erzsi), Ferenc, Gizella, György (Gyuri), Gyula, Ilona, Irén, István (Pista), János (Jani), Jolán, József (Józsi), Júlia, Károly, Katalin* (*Kati,* fiatal–idős megoszlásban is), *Lajos, László, Magdolna, Margit, Mária (Mari), Mihály, Miklós, Pál, Péter, Sándor, Zoltán, Zsuzsanna.*

A másik morfológiai részrendszer a nevek ragozása, jelezése (különös tekintettel a határozóragokra). Íme a példák: *Erzsiék, Erzsiéké, Erzsiékhez, Erzsiéknél, Erzsiéktől, Erzsihez, Erzsinél, Erzsitől, Ferenchez, Ferencnél, Ferenctől, Ferihez, Ferinél, Galambosékhoz, Józsiék, Józsiéké, Józsiékhoz, Józsiéknál, Józsiéktól, Józsihoz, Józsinál, Józsitól, Mihályé, Mihálytól, Pistánál (okosabb, fiatalabb), Pistáék földje, Sándorékhoz, Sándoréknál, Sándoréktól, Terinél.*

A ritkább tulajdonneveket egy napnév *(Szent Heverdel napja)* és néhány csillagnév (ill. égitestnév) képviseli: *Esthajnalcsillag, Fiastyúk, Göncölszekér, Hajnalcsillag, Hold* (ill. *udvara van a Holdnak*), *Kaszás (Orion), Nagy Göncöl, Sarkcsillag, Tejút.*

Ezek a térképlapok egyenként és tematikusan is vizsgálhatók. (A legtöbb az RMNyA.-ból való.) A tájszótárakkal való összehasonlításra feltehetőleg a keresztnevek becealakjai kínálnak legtöbb lehetőséget.

6. Pillantás a jövőbe. A fenti, részben mintavételszerű szemlézés után hogyan lehet még szélesebb körű, lehetőleg teljességre törekvő névtani számbavételt elvégezni? Ennek nyilván több útja és módja lehetséges. A neveket mellőző tájszótárak kizárása után következhet egy hagyományos, „manuális" gyűjtés, amely az érintett szótárak átlapozásával először listázza a tulajdonnévi szócikkeket. A szócikkek „beltartalma" rögzíthető akár hiánytalanul, betűhűen is, egy későbbi sokoldalú feldolgozás számára, de készülhet rögtön onomatodialektológiai adatbázis is, jól megtervezett szempontrendszer alapján. Ebben a hangalaki realizáció után a fő névfajták megjelölésétől kezdve a lokalizáláson át a névfajtákra jellemző paraméterek megadása (dűlőneveknél pl. térszínforma, művelési ág, *hová?* kérdésre felelő alak, becézőneveknél az alapnév stb.), a nyelvtörténeti adatok és a néprajzi, helytörténeti vonatkozások stb. rögzítése következne. A paraméterek száma és struktúrája folyamatosan bővíthető, alakítható.

A névtani adatbázis optimális esetben beilleszkedhet egy olyan egyetemesebb dialektológiai adatbázisba, amely minden tájszótár minden szócikkét feldolgozza. Ha ilyen létesülne, nyilván összhangba kellene hozni az általánosabb nyelvjárástani szempontokat, kategóriákat a névtaniakkal. Egy ilyen „összmagyar", egyesített tájszótár körvonalait Kiss Jenő már fölvázolta (l. Kiss J. 2008). A minden tájszótárra kiterjedő, kritikai elemeket is tartalmazó lexikográfiai értékelés egyik „melléktermé̇ke" lehetne egy segédlet a leendő tájszótárak összeállítói számára, hogy milyen kötelező és ajánlott részfeladatokat végezzenek el részben a gyűjtés, részben pedig a szerkesztés során, és milyen típushibákat kerüljenek el. (Ilyen módszertani észrevételekre és ajánlásokra l. pl. Kiss J. 1995, 1998; Hegedűs 1996.)

Felhasznált források

AmTsz. = PESTI JÁNOS, *Alsómocsoládi tájszótár*. [Alsómocsolád Község Önkormányzata stb.], Alsómocsolád, 2008.

BükiTsz.[1] = BALOGH LAJOS, *Büki tájszótár*. Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2004.

BükiTsz.[2] = BALOGH LAJOS, *Büki tájszótár*. Bük Város Önkormányzata – Magyar Nyugat Könyvkiadó, Bük–Vasszilvágy, 2016.

FTsz. = IMRE SAMU, *Felsőőri tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

KiskSz. = MARKÓ IMRE LEHEL, *Kiskanizsai szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

KisnTsz. = HEGEDŰS ATTILA, *Kisnémedi tájszótár*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1992.

KmTsz. = SZABÓ JÓZSEF [– SZ. BOZÓKI MARGIT], *Koppány menti tájszótár*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 2000.

MihTsz. = KISS JENŐ, *Mihályi tájszótár (Rábaköz)*. Nyelvtudományi Értekezések 103. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

MMTnySz. = *A moldvai magyar tájnyelv szótára. I/1. Moldvai magyar – közmagyar rész. A–K. I/2. L–Zs. II. Közmagyar – moldvai magyar rész. A–Zs*. Szerk. PÉNTEK JÁNOS. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016–2018.

MTsz. = *Magyar tájszótár* 1–2. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.

NMTsz. = *Nagy magyar tájszótár. 55000 népies, tájnyelvi és archaikus szó magyarázata*. Főszerk. KISS GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2019.

OrmSz. = *Ormánysági szótár*. KISS GÉZA szótári hagyatékából szerk. KERESZTES KÁLMÁN. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

PTsz.[1] = TÓTH IMRE, *Ipoly menti palóc tájszótár. Bernecebaráti és vidéke tájnyelve az 1930–1940-es évek fordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 176. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1987.

PTsz.[2] = TÓTH IMRE, *Palóc tájszótár*. Az Ipoly menti palóc tájszótár 2., javított, bővített kiadása. Nap Kiadó, Budapest, 2007.

SzamSz. = CSŰRY BÁLINT, *Szamosháti szótár* 1–2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1935–1936.

SzlavSz. = PENAVIN OLGA, *Szlavóniai (kórógyi) szótár* 1–3. Forum, Újvidék, 1968–1978.

Tsz. = *Magyar tájszótár*. A' Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

Hivatkozott irodalom

HEGEDŰS ATTILA 1996. A tájszók szótárazásának néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 92: 476–479.

JUHÁSZ DEZSŐ 1999. A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről. *Névtani Értesítő* 21: 395–400.

KISS JENŐ 1995. Észrevételek a hazai regionális lexikográfiáról. *Magyar Nyelv* 91: 170–178.

KISS JENŐ 1998. A tájszavak és a tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák. *Magyar Nyelvőr* 122: 427–437.

Kiss Jenő 2008. Az első tájszóközlésektől az egyesített digitális tájszótárig. *Magyar Nyelvőr* 132: 27–36.

Szabó Panna 2018. *Nyelvföldrajzi vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati felén a dialektológiai atlaszok alapján.* Doktori (PhD) értekezés. ELTE BTK, Budapest. Kézirat. https://doi.org/10.15476/ELTE.2018.071

Juhász Dezső
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1508-9688
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Dezső Juhász, Proper names in Hungarian dialect dictionaries

Roughly two dozen dictionaries of regional Hungarian exist, but the borders of the genre are fuzzy. The approaches these dictionaries employ in the handling of proper names are generally incidental, and changeable. The most consistent and simplest attitude is to omit them from the dictionary. In these cases, the author or editor states that proper names are not listed in the dictionary in the Preface or Foreword. When names are listed, they are handled in a variety of ways; it is these this study aims to summarise while briefly touching upon future possibilities. The approaches used in the three main types of regional dictionaries – general dialect dictionaries, dialect dictionaries of certain regions and dictionaries of dialect words – are examined separately. All published general dialect dictionaries are surveyed while the other two categories are examined through selected examples. The different approaches are illustrated through example entries. The majority of entries for proper names contain micro-toponyms, while some contain anthroponyms including family names and nicknames. Rarely the names of animals, stars or planetary bodies also appear. The examination of name dictionaries is followed by a short appendix providing an overview of how names are dealt with on language atlases.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 63–91. DOI: 10.26546/4892373.5

Tulajdonnevek a helyesírási szótárakban

1. A vizsgálat korpusza. A téma 114 évet fog át, ennyi ideje, 1906-ban jelent meg ugyanis az első magyar helyesírási szótár. Nem meglepő, hogy minden helyesírási szótárban szép számmal előfordulnak tulajdonnevek. Jelen írás figyelembe veszi az összes köznyelvi helyesírási szótárat. Így tehát nem foglalkozik a szaknyelvi helyesírási szótárakkal, illetve az átírási szótárakkal, valamint a kifejezetten iskolai célra készült munkákkal (bár a korai magyar helyesírási szótárak jobbára inkább a diákokat célozhatták meg). Tekintettel van ugyanakkor a feldolgozott munkákhoz kapcsolódó szabályzatra, illetve magyarázó függelékre is a tulajdonnévi vonatkozások szempontjából. Tekintsük először tehát át a feldolgozott forrásokat időrendben, néhány alapvető jellemzőjük vagy egyedi sajátságuk megjegyzésével:

KELEMEN BÉLA 1906. *A magyar helyesírás kis szótára. A hivatalos iskolai helyesírás alapján.* Athenaeum, Budapest. 6×14 cm, 172 lap (szótár: 5–159). [Közvetlen szemrevételezésre az 1914. évi, 6. kiadás került; ez az 1907. évi, 2. kiadás utánnyomásának tekinthető. A kötethez függelék is tartozik.]

HORVÁTH ENDRE 1913. *A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján.* Athenaeum, Budapest. 14×21 cm, 288 lap (szótár: 5–258). [A kötethez szabályzat is tartozik.]

BALASSA JÓZSEF 1929. *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai.* Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre, Budapest. 12×17 cm, L+288 lap (szótár: 1–288). [Bevett rövidítése: NyomdH. A kötethez szabályzat is tartozik.][1]

BOGNER JÓZSEF 1939. *A magyar helyesírás szabályai és szótára.* Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár. Globus Nyomda, Petrovgrád [= Nagybecskerek]. 12×18 cm, 115 lap (szótár: 26–111).

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1950. *A magyar helyesírás szabályai.* 9., átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 185+4 lap (szótár: 47–185). [A szótár a szabályzat mellékleteként jelent meg. Bevett rövidítése: AkH. 1950.]

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1954. *A magyar helyesírás szabályai.* 10., átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 268 lap (szótár: 89–265). [A szótár a szabályzat mellékleteként jelent meg. Bevett rövidítése: AkH. 1954.]

---

[1] A szótári apparátus itt utal először lexikográfiai szempontból professzionális munkára. – A kiadvány szoros kapcsolatban van a BALASSA szerkesztette, de e helyt külön be nem mutatott *A magyar nyelvtan és helyesírás kézikönyve. Kis magyar nyelvtan és helyesírás szabályai és szótára* című, a Lingua Kiadónál feltehetőleg az 1940-es években év nélkül, négyszer kiadott, helyesírás terén a NyomdH.-nál szűkebb anyagú kézikönyvvel. Továbbá lényegében e két nagyon hasonló kötetből kompilált munka a következő, BALASSA nevét még csak meg sem említő szótár: BODRITS ISTVÁN szerk. 1953. *A magyar helyesírás szótára. I. rész. Nyelvtan és helyesírási útmutató. II. rész. Szótár.* Testvériség–Egység Könyvkiadóvállalat, Újvidék. 12×17 cm, LXXIX+260 lap.

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL 1961. *Helyesírási tanácsadó szótár.* Terra, Budapest. 14×20 cm, 827 lap (szótár: 17–814). [Közvetlen szemrevételezésre az 1977. évi, 7. kiadás került, ez az 1970. évi, 4. kiadás utánnyomásának tekinthető. Bevett rövidítése: HTSz.][2]

SZABÓ T. ATTILA – BALOGH DEZSŐ – GÁLFFY MÓZES – KELEMEN BÉLA szerk. 1978. *Magyar helyesírási szótár.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 12×17 cm, 718 lap (szótár: 103–718).

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1984. *A magyar helyesírás szabályai.* 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 388 lap (szótár: 129–375). [A szótár a szabályzat mellékleteként jelent meg. Bevett rövidítése: AkH. 1984.]

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL 1988. *Helyesírási kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 687 lap (szótár: 13–674). [Bevett rövidítése: HKsz.]

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL – TÓTH ETELKA 1999. *Magyar helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 16×24 cm, XI+587 lap (szótár: 1–574). [DEME–FÁBIÁN 1988 közvetlen utóda, lényegében felújított kiadása. Bevett rövidítése: MHSz.]

LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 1539 lap (szótár: 425–1497). [A kötet első része: Tanácsadó, a második része: Szótár. Bevett rövidítése: OH.]

BÁRÁNY MARGIT 2009. *Akadémiai helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 13×20 cm, 1415 lap.[3]

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 2015. *A magyar helyesírás szabályai.* 12. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. 14×20 cm, 611 lap (szótár: 141–577). [A szótár a szabályzat mellékleteként jelent meg. Bevett rövidítése: AkH. 2015.][4]

TÓTH ETELKA 2017. *Magyar helyesírási szótár. A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerint.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 16×24 cm, VIII+586 lap. [Érdemben eltér DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999-től, önálló műnek tekinthető. Ajánlott rövidítése: MHSz.[2]][5]

2. A vizsgált kategóriák. A vizsgálat az MTA 2015 tulajdonnévi kategóriáit veszi alapul: személynevek, állatnevek, tárgynevek, földrajzi nevek, csillagászati nevek, intézménynevek, márkanevek, kitüntetés- és díjnevek, címek, egyéb tulajdonnevek. A feldolgozás is ezt a rendet követi, szemben a névtanban megszokott személynév, földrajzi név stb. sorrenddel. Minthogy a személy-állat-tárgy kategóriák szemantikailag is szorosabban összetartoznak, ez a megközelítés ontológiai szempontból is erősen indokolható.

A szótárak átnézése a következő általános tanulságokkal szolgált:

1. A szótárak folyamatosan bővülnek, nőnek, ezért nő a bennük feldolgozott tulajdonnévi anyag is.

2. A szótári apparátus folyamatosan csiszolódik, kikristályosodik. Az eleinte némiképp zavaros apparátus először túlbonyolódik, majd a nyolcvanas években letisztul. Az ötvenes évektől kezdődően egyértelműen szerves fejlődésről beszélhetünk.

3. Egyre több tulajdonnévtípus, tulajdonnévi kategória jelenik meg a szótárakban (részletesen l. alább).

[2] E helyesírási szótár elkészítése során sok, a helyesírási szabályzatban taglalhatónál finomabb részletkérdést szabályozott a helyesírási bizottság (FÁBIÁN szerk. 1962, újrakiadása: FÁBIÁN szerk. 1972).

[3] A kiadvány alig tekinthető helyesírási szótárnak, híján van bárminemű struktúrának, puszta szó(alak)felsorolás. A benne található hibák száma is igen nagy.

[4] A szabályzatban nem mutatkoztak érdemi változások, így alapvetően csupán a szótári részt mutatjuk be.

[5] Az azonos cím ellenére DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999-hez képest igen sok a változás. Az alábbiakban csak ilyen változásokat mutatunk be.

3. A részletes adatok. Tekintsük át tehát az egyes tulajdonnévi kategóriákat időrendben a szótárak konkrét példáin. A példák kiválasztása szemléletességre és típusonként teljességre törekvő, ugyanakkor az alábbiak éppen ezért nem tekinthetők puszta adatközlésnek: a beszédes példák megfelelő összeválogatása adja magát az elemzést. Minthogy kiragadott példákat mutatunk be, az egyes szótárak tipográfiájától eltekintünk – inkább zavaró, mint informatív lett volna reprodukálásuk. Azokat a példákat, amelyeket egy adott szótár törölt az előzménykiadványhoz képest, áthúzás jelöli a továbbiakban.

3.1. Személynevek. Személynevek mindegyik szótárban előfordulnak.

KELEMEN 1906-ban utónevek, egyelemű nevek (hírességek, fiktív személyek nevei) és teljes nevek jelennek meg, ragozási mintával:

Adél (Adélnak v. ritkb. Adélnek)
Aeschylus v. Aiskhylos
Aesopus (Ezópus); aesopusi mese
Anyégin (nem: Onegin)
gróf Andrássy Gyula
Bacchus v. Bakkhos

A függelékben:

Petőfi Sándor, Baróti Szabó Dávid
József, Vince
Szent István, Nagy Lajos
a Habsburg család
Isten: Úr, Teremtő, Megváltó

HORVÁTH 1913-ban családneveket, illetve összetételeket is találunk:

Abaffy nemescsalád; Abafi Lajos, író
Ábrahám
Achilles, Achilles-in, Achilles-sarok
adonáj v. Adonáj zs: Uram! Jehova
Adorján v. Andor
Bocskay-család, Bocskay brigadéros

A szabályzatban:

Csokonai Vitéz Mihály
Semsei Semsey Andor gróf
Nagy Lajos
Kis Károly
Vak Béla
Szent István
szent András
a nagy Napóleon
a kis Kovács
Végzet
Hadúr
Isten: Gondviselés, Mindenható, Megváltó

BALASSA 1929:

Ábel, tn, -t, -je
Achilles, tn, -t, -e
Ágh, csn

A szabályzatban:

Vörösmarty Mihály
Baróti Szabó Dávid
Vitéz Nagy János
Hódító Vilmos
Szent István
Isten: Úr, Mindenható, Örökkévaló, Megváltó
Nagy Lajos
Szűz Mária
Boldog Margit

BOGNER 1939:

Achilles
Adél (nem Adéle)
Aeshylus v. Aiskhylos
Ágoston: Augusztinus
Ármány isten neve
Balogh; Baloghy

A szabályzatban:

Puncsec, Sztojadinovics, Hajdukvelykovics, Szveti Hubert és nem Punčec, Sveti Hubert
Achilles és nem Achill; Ovidius és nem Ovid; Homérosz és nem Homér
Ady Endre, Szabó Dezső, Jovánovics Milán
Boldog Krizinus, Nagy Frigyes, Hatalmas Dusán, Oroszlánszívű Richárd
Zeus, Hadur, Wotan, Dajbog
Mindenható, Megváltó, Üdvözítő

MTA 1950:

Achilles; Achilles-sarka valakinek
Ádám
Ágost: Augustus
Aiskhylos v. Aeschylus
Allah, Allahot, Allahhal
Amade (csn.); Amadé (kn.)
Anonymus tn.
Apafi
Árpád-család
Árpád-ház
Árpád-házi
Árpád-kori
Atilla v. Attila (hun király)
Attila v. Atilla
megváltó; a Megváltó (= Krisztus)
Messiás (= Krisztus)

A szabályzatban:

Petőfi Sándor, Ady Endre, Móricz Zsigmond
Hadúr, Jupiter, Zeus
Isten, Mindenható, Szentlélek, Szentháromság, Boldogasszony
Könyves Kálmán, Nagy Péter, Hódító Vilmos, Bölcs Salamon, Szent László
a nagy Napóleon, a tengerjáró Kolumbus

MTA 1954:

Achilles-sarka valakinek
Ádám
Adolf
Ady Endre
Aeneas
Allah, Allahot, Allahhal
Anatole France
Anjou, Anjouk
Anonymus
Attila

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: család- és keresztnevek; történelmi személyek nevének állandó jelzője; a mitológia és a vallás személynévként használt nevei.

DEME–FÁBIÁN 1961:

Ábel, Ábellal v. Ábellel
Achilles l. Akhilleusz
Achilles-sarka valakinek
Adrien, Adriennel

Ady: Ady Endre, Adyval, az Adyak és Adyk; – adyas v. ads, Ady Endré-s; |→ Ady-vers; – Ady-versbeli
Aiszkhülosz, Aiszkhülosszal; – aiszkhüloszi; elv.: Aisz-khü-losz
Aiszóposz, Aiszóposszal; – aiszóposzi; de: Ezópus fabulái, ezópusi mesék

SZABÓ T. et al. 1978:

ádám-: ádámcsutka, ádámkosztüm
Adonisz, Adonisszal; adoniszi
Aeneas, Aenesszal; aeneasi
Aiszkhülosz, Aiszkhülosszal; aiszkhüloszi; elv.: Aisz-khü-losz
Albert, Alberttal v. Alberttel
Allah, Allahot, Allahhal
Arany: Arany János, Arannyal, Aranyt; aranyi; Arany János-i, Arany-szerű, Arany-vers

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: vezetéknevek és keresztnevek; asszonynevek; történelmi személyek nevének állandó jelzője; a mitológia és a vallás fogalomkörébe tartozó, személynévként használt nevek.

MTA 1984:

Achilles-sarka valakinek; de: Akhilleusz
Áchim L. András
Adrienn, Adriennel, Adriennél
Ady: Ady Endre, az Adyak és Adyk; adyas v. ads, Ady Endré-s; Ady-vers; Ady-versbeli; Ady Endre utca
Aeneas, Aeneasszal
Allah, Allahot, Allahhal
Amadé (keresztnév), Amadéval

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: családnevek (vezetéknevek) és keresztnevek (utónevek); asszonynevek; a mitológia és a vallás személynévként használt nevei.

DEME–FÁBIÁN 1988:

Ábel, Ábellal v. Ábellel
Achilles-sarka valakinek; de: Akhilleusz
Adrienn (keresztnév), Adriennel, Adriennél
Ady: Ady Endre, Adyval, az Adyak és Adyk, adyas v. ads, Ady Endré-s; Ady-vers, Ady-versbeli; Ady Endre utca
Aiszkhülosz, Aiszkhülosszal, aiszkhüloszi; elv.: Aisz-khü-losz
Aiszóposz, Aiszóposszal, aiszóposzi; de: Ezópus fabulái, ezópusi mesék

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999 nem mutat változást DEME–FÁBIÁN 1988-hoz képest.

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004: csak itt található az idegen nevek kiejtésére vonatkozó utalás.

Abdullah: Abdullahhal, abdullahi
Abbado [abbádó] Abbadóval, abbadói || Claudio Abbado
Abe Kóbó: Abe Kóbóval, Abe Kóbó-i || Abe Kóbó-regény
Ábel: Ábellel, ábeli
Achilles- [ahillesz-] {A·chil-les-} → Akhilleusz || Achilles-ín, Achilles-ín-szakadás, Achilles-sarok

Adamis: Adamissal, adamisi || Adamis Anna
Adonáj: Adonájjal, adonáji
Adonisz (utónév) Adonisszal, adoniszi || → | valóságos
Adónisz 'Kinürasz király és leánya, Mürrha fia' (latinul Adonis) Adónisszal, adóniszi || adóniszi kólon, adóniszi sor
Afanaszjevics || → | Bulgakov

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: családnevek; utónevek; házassági nevek; becenevek; ragadványnevek; művésznevek, írói álnevek; a mitológia és a vallás személynévként használt nevei; nickek.

BÁRÁNY 2009:

Ábel
Achilles, Akhilleusz
Achilles-ín
Achilles-sarok (valakinek az Achilles--sarka)
Áchim L. András
Adolfka
Ady
Ady Endre
Ady Endré-s
Ady Endre utca
Adyk
Ady-kötet
Ady-kutatás
adys
Ady-vers
Ady-versbeli
Akhilleusz

MTA 2015:

Abigél, Abigéllel v. Abigéllal
Achilles-ín; Achilles-ín-szakadás
Achilles-sarka valakinek; de: Akhilleusz
Adrienn, Adrienn-nel, Adrienn-nél
Ady: Ady Endre, az Adyak és Adyk; adyas v. adys, Ady Endré-s; Ady--vers; Ady-versbeli; Ady Endre utca
Aeneas (görögül Aineiasz), Aeneasszal
Allah, Allahot; Allahhal
Amadé (utónév), Amadéval

TÓTH 2017:

Achilles; elv.: A-chil-les; l. Akhilleusz
Achilles-ín; Achilles-ín-szakadás
Achilles-sarok, Achilles-sarka valakinek
Áchim: Áchim L. András; elv.: Á-chim; Áchim-ügy
Adrienn (utónév), Adrienn-nel, Adrienn-nél
Ady: Ady Endre, Adyval, adyas v. adys, Ady Endré-s; Ady-vers, Ady--versbeli; Ady Endre utca

3.2. Állatnevek. Az állatnevek írása talán a leghektikusabb a különféle helyesírási szótárakban. 1913-ban jelennek meg először, de 1950-ig a szótárakban csak kis kezdőbetűs példák vannak (pl. *bodri*). 1929 óta a szabályzatokban előfordulnak nagy kezdőbetűs állatnevek. Szótárakban nagy kezdőbetűs állatnévi példák csak 2004 óta bukkannak fel (BÁRÁNY 2009 kivételével).

KELEMEN 1906-ban egyáltalán nem találhatók állatnevek.

HORVÁTH 1913-ban megjelenik néhány, kis kezdőbetűs példa:

bodri *riska*

BALASSA 1929 ellentmondásos – a szótárban kis, a szabályzatban nagy kezdőbetűvel ad példákat:

bodri

A szabályzatban:

Bodri *Ráró*

BOGNER 1939 csak a szabályzatban említ állatneveket:

Bimbó, Morzsa, Pici, Sárga

MTA 1950 is BALASSA 1929 kettősségét követi.

riska (tehén)

A szabályzatban:

Bodri, Sajó, Cirmos, Villám, Fecske,
Csákó, Bimbó

MTA 1954 csak a szabályzatban hoz állatneveket:

Bimbó, Bodri, Cirmos, Csákó, Fecske,
Sajó, Villám

DEME–FÁBIÁN 1961-ben nincs állatnévi példa.

SZABÓ T. et al. 1978 csak a szabályzatban hoz állatneveket:

Bimbó, Bodri, Cirmos, Csákó, Fecske,
Sajó, Villám

MTA 1984 ismét csak a szabályzatban foglalkozik a kérdéssel:

Bimbó, Csákó; Fecske, Villám; Bodri,
Zsoli; Cili, Cirmos

DEME–FÁBIÁN 1988-ban sincs állatnévi példa.

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999 nem mutat változást DEME–FÁBIÁN 1988-hoz képest.

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004:

Bodri: Bodrival, bodris *Ráró: Ráróval, rárós*

A szótár Tanácsadó részében:

Bakróházi Mirr-murr Szepi
Józsefvárosi Kócos Pajtás Mihály
Bimbi, Cimi, Cindri, Csuppi, Susu, Szipa, Szuszmók, Tunyó
Akela, Bagira, Bambi, Csí, Kele
Amazon, Báró, Bundás, Gyanús, Holló, Ilyesmi…
Bodri kutya, Cili cica, Ráró lovam, Riska tehén, Pityu papagáj, Kavicska teknős

BÁRÁNY 2009-ben nincs állatnévi példa.

MTA 2015:

Bodri: Bodri kutya, Bodrival
Cirmos (állatnév); de: cirmos cica

TÓTH 2017:

Bodri, Bodrival: Bodri kutya, Bodrival
Cirmos (állatnév); de: cirmos cica

3.3. Tárgynevek. Tárgynevekre példát először 1999-ből találni (pl. *Szent Korona*). A tárgynévi kategória 2004-től egyértelmű csupán. KELEMEN 1906, HORVÁTH 1913, BALASSA 1929, MTA 1950, MTA 1954, DEME–FÁBIÁN 1961, SZABÓ T. et al. 1978, MTA 1984 és DEME–FÁBIÁN 1988 tehát nem vesz fel tárgynévi kategóriát.

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999-ben jelennek meg először a tárgynevek, bár gyanítható, hogy a nagy kezdőbetűs írásmód valójában a szakralitásra utal, s nem tárgynév voltuk miatt kapnak nagy kezdőbetűt:

Szent Jobb (nemzeti ereklye)
Szent Korona (nemzeti ereklye)
Szent Korona-tan

Kategóriaként LACZKÓ–MÁRTONFI 2004 tárgyalja elsőként a tárgyneveket:

Szent […] Szent Jobb
Szent Korona || Szent Korona-tan
Titanic [titanik] titanicos || Titanic-katasztrófa

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: hajónevek; mozdonyok, léghajók, repülőgépek neve; űrjárművek és más űrobjektumok neve; vonatjáratok neve; hálózati számítógépek neve.

BÁRÁNY 2009:

Szent Jobb (nemzeti ereklye)
Szent Korona (nemzeti ereklye)
Szent Sír

MTA 2015:

Excalibur (Artúr kardja; fegyvernév)
Szent Jobb (nemzeti ereklye)
Szent Korona (nemzeti ereklye); Szent Korona-tan

A szabályzatbeli kategorizáció LACZKÓ–MÁRTONFI 2004-et követi.

TÓTH 2017 pontosan követi MTA 2015-öt.

3.4. Földrajzi nevek. Földrajzi nevek mindegyik szótárban előfordulnak.

KELEMEN 1906 országok, vizek, földrészek, közterületek, települések, megyék neveit mutatja be:

Abesszínia (Abisszínia); abesszíniai
Ádriai-tenger
Afrika; afrikai
Akácfa-utca
az Akropolis
Alcsút, községnév; alcsúti
Al-Duna; aldunai
Andrássy-úti
Bács-Bodrog vármegye; de: bácsmegyei
Grác [-ban, -ot]: gráci

A függelékben:

Rákóczi-út, Múzeum-körút, Király--utca, Petőfi-tér
Arany János utca, Deák Ferenc tér, Ferenc József híd
Ferenc-körúti, Lónyay-utcai, Buda-utcai
bécsiutcai, királyutcai
Arany János utcai, Deák Ferenc téri
Budapest; budapesti
Duna
Magyarország; magyarországi
Magas Tátra
Fekete-tenger

HORVÁTH 1913-ban települések, megyék, országok, térszínek, vizek, közterületek stb. nevei találhatók meg:

Abaúj-Torna vármegye v. megye, abaújmegyei v. abaújtornamegyei
Abbazia (-ban, -ba) (v. Abbázia)
Abesszínia, abesszíniai
Abruzzók: az Appeninek fennsíkja
Afrika, Dél-Afrika, délafrikai
Al- földr.: Al-Duna, az Alföld
Alpesek (v. Alpok), alpesi rózsa | Berni--Alpesek, Középső-Alpesek
Alsó- földr.: Alsó-Ausztria (Nieder--Österreich), alsóausztriai, Alsó--Fehér vm., Alsó-Németország, Alsó--Kazán, hegyszoros, alsószamosi nyelvjárás
Andrássy-út(i)

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: helységnevek; megyék neve; országok, földterületek, világrészek és szigetek neve; hegységek neve; vizek neve; utcák, terek, városrészek neve; épületek, hidak, szobrok neve.

BALASSA 1929:

Abbazia, ..ában; abbaziai
Abesszínia, abesszíniai
Abony, hn, -ban: abonyi
Adria, Adriai tenger [Adriai-tenger]
Afrika, afrikai; Dél-Afrika, Észak--Afrika, délafrikai, északafrikai

A szabályzatban:

Angolország
Székesfehérvár, Balatonfüred, Dunaföldvár, Magyaróvár
Bécs-Újhely, Majna-Frankfurt, Baden--Baden
Észak-Amerika, Dél-Afrika, Nyugat--Magyarország, Kelet-Európa
északamerikai, délafrikai, nyugatmagyarországi
Zala (vár)megye, Fejér (vár)megye
Erzsébet körút, Váci ucca, Ferenc József tér
Atlanti óceán, Földközi tenger, Fekete tenger, Vörös tenger
Belváros, Víziváros, Józsefváros
Lánchíd, Margithíd, Erzsébethíd
Margitsziget, Csepelsziget
Gellérthegy, Sashegy, Hármashatár--hegy
Ferenc József híd
margitszigeti, józsefvárosi
Petőfi téri, Deák Ferenc uccai
Duna
Budapest; budapesti
Tátra
Gellérthegy

BOGNER 1939:

Abesszínia, abesszíniai
Adria, adriai-tenger
Afrika, afrikai, Délafrika, délafrikai
Alcsi, az alcsi bíró (nem: az alcsii bíró)
alföld, de: az Alföld
Algír, algíri
Alpesek v. Alpok; alpesi tájék
Altaj hegység; urálaltaji nyelvek
Amerika; Észak-Amerika; amerikai, észak-amerikai
tér: Petőfi-tér, Szabadság-tér; […] Petőfi-téri, Vörösmarty-téri, de: szabadságtéri, szénatéri

A szabályzatban:

Petrovgrád, Noviszád, Lyubisa
Bácska Palánka és nem Bačka Palanka
sziboticai Danicsityev út és nem suboticai Daničićev put
Karagyorgye tér
Jugoszlávia, Sumadija, Száva, Alföld, Dunántúl, Balaton, Nis, Kragujevác, Délszerbia

MTA 1950:

Abesszínia
abesszíniai
Adria
Adriai tenger
Alaszka (félsziget)
Alcsi; az alcsi bíró (nem: alcsii)
Alföld, Nagy-Alföld, Kis-Alföld
alföldi, nagyalföldi, kisalföldi
Algír
algíri
Alpesek v. Alpok

A szabályzatban:

Magyarország, Alföld, Dunántúl
Budapest, Ferencváros
Bakony, Hernád, Balaton
Sztálin-út, Rákóczi-tér, Marx-tér

MTA 1954:

Abesszínia
abesszíniai
Adria
Adriai-tenger
adriai-tengeri halászat
Afganisztán
Afrika
afrikai
Afrika-kutató
Albán Népköztársaság
Alföld: Nagyalföld, Kisalföld
Alpok v. Alpesek
Alsó-: Alsódabas
Antarktisz: elv.: An-tark-tisz

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: országok neve; országrészek, tájegységek neve; vármegyék neve; közigazgatási egységek többelemű neve; helységnevek; városrészek neve; utcák és terek neve.

DEME–FÁBIÁN 1961:

Abbázia, Abbáziában; – abbáziai
Abesszínia, Abesszíniában; – abesszíniai
Adria, az Adrián; – adriai
Adriai-tenger, az Adriai-tengeren; – adriai-tengeri, Afrika, Afrikában; – afrikai |→ Afrika-kutatás, Afrika-vadász; – Afrika-vadászi felszerelés |← Dél-Afrika, Észak-Afrika; – dél-afrikai, észak-afrikai
Albán Népköztársaság
Algír (arabul Al-Dzsazáir), Algírban; – algíri

SZABÓ T. et al. 1978:

Abesszínia; abesszíniai
Adeni-öböl; adeni-öböli
Afrika; afrikai; Afrika-kutató; Dél-Afrika; dél-afrikai
Alexandria, Alexandriába; alexandriai; elv.: Ale-xand-ria
alföld: nagy alföld, román alföld, termékeny alföld; Nagyalföld, Németalföld; Szlovák-alföld
Amerikai Egyesült Államok; amerikai egyesült államokbeli; röv.: USA, USA-beli
Antwerpen; antwerpeni

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: országok neve; államnevek; országrészek, tájegységek neve; vármegyék neve; közigazgatási egységek többelemű neve; települések neve, helységnevek; városrésznevek; utcák és terek neve.

MTA 1984:

Abesszínia (történeti név); ma: Etiópia
Adriai-tenger, adriai-tengeri
Afganisztán, afganisztáni
Afrika, afrikai; Afrika-kutatás | Közép-Afrika, közép-afrikai
alföld (=síkság); de: az Alföld (magyar tájegység); Havasalföld (történeti tájnév), Kisalföld, Német-alföld; Pó-alföld; Szlovák-alföld

Algériai Szultánság (történeti), algériai szultánságbeli
Alpok, az Alpokban; Keleti-Alpok; az osztrák Alpok
Alsó-: Alsóörs, alsóörsi; Alsó--Ausztria, alsó-ausztriai
Antarktisz, antarktiszi: elv.: Ant-ark-tisz v. An-tark-tisz

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: egyelemű földrajzi nevek; országnevek, országrésznevek, tájnevek; helységnevek, helységrésznevek; kötőjellel kapcsolt földrajzi nevek; államnevek, gazdasági földrajzi körzetnevek; államrészek nevei; közterületek nevei.

DEME–FÁBIÁN 1988:

Abbázia (szerbhorvátul Opatija), abbáziai
Abesszínia (történelmi név); ma: Etiópia
Abház ASZSZK
Adriai-tenger, adriai-tengeri
Adyliget, adyligeti
Afrika, afrikai; Afrika-kutatás | Közép-Afrika, közép-afrikai
Aggteleki-cseppkőbarlang (= Baradla)
Aix-en-Provence, aix-en-provence-i
Albán Szocialista Népköztársaság, albán szocialista népköztársasági
Algír (város; arabul Ed-Dzáír), algíri

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

Abbázia (horvátul Opatija), abbáziai
Abesszínia (tört.); ma: Etiópia
~~*Abház ASZSZK*~~
Aggteleki-cseppkőbarlang (névváltozat Baradla)
Albán Köztársaság, albán köztársasági

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004 – megjelennek határon túli magyar tulajdonnevek és tulajdonnévtípusok:[6]

Aachen [áhen] {Aa-chen} Aachenben, aacheni
Abaligeti-barlang
Abaúj-Torna vármegye: Abaúj-Torna vármegyében, Abaúj-Torna vármegyei
Abbázia (horvátul Opatija), Abbáziában, abbáziai
Ábrahámhegy (település) Ábrahámhegyen, ábrahámhegyi
Ábrahám-hegy (hegy) Ábrahám--hegyen, Ábrahám-hegyi
Ada község: Ada községben, Ada községi
Afgán Iszlám Állam: afgán iszlám állami
Aggteleki Nemzeti Park: aggteleki nemzeti parki
Ajtósi Dürer sor: Ajtósi Dürer sori
Akadémiatelep || → | Régiakadémiatelep

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: országnevek és államnevek; víznevek, domborzati nevek, terület- és tájnevek, tengerfenék-domborzati nevek; utcanevek.

[6] Az *Ada község* például a magyarországitól eltérően az *Ada* város mint központ körüli járást, kistérséget jelöli.

BÁRÁNY 2009:

Abbázia
Abesszínia (történelmi)
abesszíniai
Abrudbánya
Abruzzók
Afrika
afrikai
Afrika-kutatás
Afrika-kutató
Afrika-utazó
Alcsi-Holt-Tisza

MTA 2015:

Abesszínia (tört.); ma: Etiópia
Adriai-tenger, adriai-tengeri
Afrika, afrikai; Afrika-kutatás | Közép--Afrika, közép-afrikai
Ágcsernyő (szlovákul Čierna), ágcsernyői
Ajka, ajkai
Ajkai járás, ajkai járási
Alaszka, alaszkai
Alcsi-Holt-Tisza, alcsi-holt-tiszai
Algír (város; arabul Ed-Dzáír), algíri
Alma-Ata l. Almati

TÓTH 2017 alapvetően DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999-et követi, de vannak kisebb változtatások, például:

Afrika, afrikai; Afrika-térkép | Közép--Afrika, közép-afrikai

3.5. Csillagászati nevek. Csillagászati nevek mindegyik szótárban előfordulnak.

KELEMEN 1906:

göncölszekér (csill. munkákban: a Göncölszekér)

HORVÁTH 1913:

göncöl, göncölszekér, kisgöncöl
hold, holddal (csill. munkákban: a Hold, de pl. a Szaturnusznak nyolc holdja van)
Mars, bolygó, a háború istene
Vénusz (Venus): a szerelem és a női szépség istennője, az est-hajnali csillag

A szabályzatban:

Merkúr
csillagászati művekben: a Föld, a Hold, a Nap, a Kos, a Bak, a Rák

BALASSA 1929:

göncölszekér (vö szekér); a Nagy--Göncöl és a Kis-Göncöl
Mars, tn, -ot; ~lakó
Merkur, -t (csillag)

A szabályzatban:

Mars
Jupiter
Nagy-Göncöl
tudományos munkákban: Föld, Nap, Hold

BOGNER 1939:

Mars

A szabályzatban:

Jupiter, Vénus, Fiastyúk

MTA 1950:

föld; a Föld (mint égitest)
Göncölszekér
Göncöl szekere
hold; a Hold (égitest)

A szabályzatban:

Vénus
Föld
Nap

MTA 1954:

Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold (égitest), holdja, holddal
Mars (égitest)
Venus (istennő és bolygó); de: Vénusz: a murányi Vénusz

DEME–FÁBIÁN 1961:

föld, földje, földdel; csillagászati szakmunkákban: a Föld
Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold, holdja, holddal; csillagászati szakmunkákban: a Hold
Mars (isten és bolygó), Marssal, a Marson; – marsi és marsbeli
nagy medve; de: a Nagymedve (csillagkép)
nap (égitest), napja; csillagászati szakmunkákban: a Nap
Venus (istennő és bolygó), Venusszal, a Venuson; – venusi és venusbeli
Vénusz: a milói Vénusz, a murányi Vénusz

SZABÓ T. et al. 1978:

föld, földje, földdel; csillagászati szakmunkákban: a Föld
Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold (égitest), holdja, holddal […] (csillagászati szakmunkákban): a Hold
Mars (isten és bolygó), Marssal, a Marson; marsi és marsbeli; Mars-lakó; de: marslakó (=különleges) figura
Nagymedve (csillagkép); de: nagy medve

nap (égitest), napja; csillagászati szakmunkákban: a Nap
Venus (istennő és bolygó), Venusszal, a Venuson; venusi és venusbeli
Vénusz: a milói Vénusz

MTA 1984:

Föld (tulajdonnévként)
Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold (égitest), holdja, holddal; de tulajdonnévként: a Hold
Mars (isten és bolygó), Marssal; marsi és marsbeli
Merkúr (bolygó)
nap (égitest), napja; de tulajdonnévként: a Nap
Vénusz (bolygó és istennő neve; latinosan: Venus), vénuszi és vénuszbeli; a milói Vénusz, a murányi Vénusz

A szabályzatban:

Ikrek, Fiastyúk, Orion, Tejút, Merkúr, Plútó, Vénusz

DEME–FÁBIÁN 1988:

Föld (tulajdonnévként)
Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold (égitest), holdja, holddal; […] de tulajdonnévként: a Hold
Mars (isten és bolygó), Marssal, marsi és marsbeli
Merkúr (bolygó), merkúri
nagy medve; de: a Nagymedve (csillagkép)
nap (égitest), napja; de tulajdonnévként: a Nap
Venus (istennő), Venusszal, venusi; de: a milói Vénusz, a murányi Vénusz
Vénusz (bolygó), a Vénuszon, vénuszi; Vénusz-felszín

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

nap (égitest), napja; de: a Nap (tulajdonnév)

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004:

Göncölszekér: göncölszekéri
Hold (csillagászati tulajdonnévként) Holdon, holdi || Hold–Föld-távolság
Mars² 'a Naprendszer negyedik bolygója' Marson, marsi || marsbeli, Mars-év, Mars-expedíció, Mars-kutatás, Mars-szonda
marslakó 'űrlény; fura alak'
Mars-lakó 'Marson élő lény'
Merkúr: merkúri
Nagy Medve (latinul Ursa maior) nagy medvei
Nap (csillagászati tulajdonnévként) napi || Nap–Föld-távolság | Nap típusú csillag
Vénusz 'a Naprendszer második bolygója' vénuszi || Vénusz-expedíció, Vénusz-felszín, Vénusz-rakéta

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: a naprendszer bolygói; csillagképek.

BÁRÁNY 2009:

Föld (tulajdonnévként)
Göncöl
Göncölszekér
Göncöl szekere
Hold (égitest: a Föld holdja)
Vénusz (bolygó és istennő neve magyarosan)
Vénusz-átvonulás
vénuszbeli
Mars (isten/bolygó)
Merkúr (bolygó)
Mérleg (csillagkép)
Nagymedve (csillagkép)
Nap
vénuszdomb
vénuszi
Vénusz-rakéta

MTA 2015:

Föld (csillagászati tulajdonnévként) földi; Föld körüli pálya
Göncölszekér; de: Göncöl szekere
hold (égitest), holdja, holddal; de tulajdonnévként: a Hold
Mars (isten és bolygó), Marssal; marsi és marsbeli
Merkúr (bolygó)
Nagy Medve; Nagy Medve-beli
nap (égitest), napja; de csillagászati tulajdonnévként: Nap
Vénusz (istennő és bolygó neve magyarosan), vénuszi és vénuszbeli; milói Vénusz

TÓTH 2017:

Föld (csillagászati tulajdonnévként); Föld körüli pálya
Hold (csillagászati tulajdonnév), holdbeli v. holdbéli; Hold–Föld-távolság
Mars (bolygó), marsbeli; Mars-év, Mars-kutatás, Mars-szonda
Nagy Medve (csillagkép); Nagy Medve-beli
nap (égitest), napja; de csillagászati tulajdonnévként: Nap
Vénusz (istennő és bolygó neve magyarosan), Vénuszon, vénuszi és vénuszbeli; Vénusz-felszín | milói Vénusz

3.6. Intézménynevek. Intézménynevek mindegyik szótárban előfordulnak.

KELEMEN 1906:

akadémia (mint köznév): ellenben: a Magyar Tudományos Akadémia = az Akadémia

A függelékben:

Magyar Tudományos Akadémia
Természettudományi Társulat
Első Hazai Takarékpénztár
nem hivatalos használatban: nemzeti színház, székesfehérvári áll. Főreáliskola

HORVÁTH 1913:

akadémia (akademia): főiskola, tudósok társasága; az Akadémia úgy döntött; van két akadémiája;
a Magyar Tudományos Akadémia röv.: M. T. Akadémia
operaház, az Operaház

A szabályzatban:

Vatikán
Nemzeti Színház
a kir. Kúria
Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Múzeum, de: az nem akadémia, de ez múzeum
Pesti Hazai Első Takarékpénztár
Budapesti grafikai és rokoniparosok főnökegyesülete (mivel nagyon hosszú)
Radich Béla és Társa
Kovács Árpád és Fia

BALASSA 1929:

akadémia, Magyar Tudományos
Akadémia (M. T. Akadémia)

A szabályzatban:

Magyar Tudományos Akadémia
Kisfaludy Társaság
Természettudományi Társulat
Nemzeti Színház
Szépművészeti Múzeum
Magyar Általános Hitelbank
Bethlen Kollégium
a m. kir. Adóhivatal, a IV. ker. elöljáróság, a központi állampénztár

BOGNER 1939:

akadémia g = tudós társaság, szakirányú felsőiskola, az Akadémia, Szerb Tudományos Akadémia,
Magyar Tudományos Akadémia, röv. M. T. Akadémia

A szabályzatban:

Királyi Bání Hivatal, Proszvéta Konviktus, Nemzeti Színház, Első Horvát Takarékpénztár, Fekete Sas

MTA 1950:

Akadémia = A Magyar Tudományos Akadémia; röv.: M. Tud. Akadémia
Alkotmányozó Gyűlés
opera, operák; az Opera
Operaház

A szabályzatban:

Magyar Tudományos Akadémia
Közegészségügyi Intézet
Magyar Nyelvtudományi Társaság
Országos Tervhivatal
Szabadság Szálló
bölcsészettudományi kar, szentesi földművesszövetkezet, mezőtúri gépállomás

MTA 1954:

Akadémia = a Magyar Tudományos Akadémia; röv.: MTA, névelővel: az MTA
Államvasutak, röv.: MÁV
opera, operája; de: az Opera Operaház

A szabályzatban:

Magyar Dolgozók Pártja
Pedagógus Szakszervezet
Magyar Tudományos Akadémia
Ipari Tervező Intézet
Oktatásügyi Minisztérium
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Petőfi Sándor Gimnázium

DEME–FÁBIÁN 1961:

Akadémia (= a Magyar Tudományos Akadémia), az Akadémiában és az Akadémián; – akadémiai
kórház |← […] János Kórház és Rendelőintézet (rövidebben: János-kórház; [] Benczúr utcai Kórház
opera, operája, operái; de: az Opera (= a budapesti operaház)
pályaudvar; röv.: pu. |← […] Keleti pályaudvar, Gömöri pályaudvar
Rudas fürdő, a Rudas fürdőben; – Rudas fürdői
szálló (fn.), szállója, szállói |← […] – Gellért-szálló, Opera-szálló (nem hivatalos nevekként)
szálloda, szállodája, szállodái |← Astoria Szálloda, Duna Szálloda, Gellért Szálloda, Opera Szálloda, Park Szálloda (hivatalos intézmény-nevekként)

SZABÓ T. et al. 1978:

pályaudvar: […] Északi pályaudvar
Nemzeti Színház; nemzeti színházi
szálloda, szállodája, szállodái […] Napoca Szálloda

A szabályzatban:

Román Kommunista Párt
Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája
Magyar Tudományos Akadémia
Párttörténeti Intézet
Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Nyelvtudományi Intézet
Kriterion Könyvkiadó
Egyetemi Könyvtár
Állami Magyar Színház

MTA 1984:

akadémia (= főiskola), akadémiája, akadémiái; de: az Akadémia (= a Magyar Tudományos Akadémia)
Állami Biztosító (intézménynév); röv.: ÁB
étterem: Kárpátia étterem, Kis Rabló étterem
fürdő […] Lukács fürdő
kórház […] Mentőkórház, Sportkórház, Margit Kórház, Tétényi Úti Kórház (intézménynevek)
opera, operája, operái; de: az Opera (= a budapesti operaház)
pályaudvar; röv.: pu. […] Kelenföldi pályaudvar, a szolnoki pályaudvar
szálló (fn.), szállója, szállói; […] – Volga Szálló
szálloda, szállodája, szállodái; […] Gellért Szálloda

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: hivatalos, teljes és cégszerű nevek; intézmények alárendelt egységei; pályaudvarok, megállóhelyek, repülőterek, mozik, vendéglők, eszpresszók, üzletek, fürdők, temetők stb.; intézményszerű rendezvények, kiállítások, vásárok.

DEME–FÁBIÁN 1988:

ÁFÉSZ = Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet; de: egy falusi áfészben
Air France (repülőtársaság), az Air France-szal
Akadémia (= a Magyar Tudományos Akadémia), az Akadémiában és az Akadémián, akadémiai
állami áruház; de: Úttörő Állami Áruház
államvasutak; de: Magyar Államvasutak; röv.: MÁV
étterem: Kárpátia étterem, Kis Rabló étterem, Vörös Rák étterem
fürdő […] Lukács fürdő
kórház […] Benczúr Utcai Kórház, Fővárosi János Kórház és Rendelőintézet, […] Mentőkórház, Sportkórház, Tétényi Úti Kórház
Opera (= a budapesti operaház)
operaház; de: Magyar Állami Operaház
pályaudvar; röv.: pu. […] Budapest Nyugati pályaudvar, Kelenföldi pályaudvar, rendező pályaudvar; a szolnoki pályaudvar
szálló (fn.), szállója, szállói; […] Erzsébet Szálló
szálloda, szállodája, szállodái; szállodaipar | Nemzeti Szálloda, Volga Szálloda

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

állami áruház
kórház […] Madarász Utcai Gyermekkórház és Rendelőintézet, Mentőkórház, Sportkórház, Szent Imre Kórház
pályaudvar; röv.: pu. […] Kelenföldi pályaudvar, Nyugati pályaudvar, rendező pályaudvar, a szolnoki pályaudvar
szálló (fn.), szállója, szállói; […] Stadion Szálló
szálloda, szállodája, szállodái; szállodaipar | Astoria Szálloda, Nemzeti Szálloda

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004:

Ágoston-rend
Akácos kisvendéglő: Akácos kisvendéglői
Akadémia 'Magyar Tudományos Akadémia' akadémiai || az Akadémia levelező tagja, az Akadémia rendes tagja

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: hivatalos nevek; rövid alakok; alárendelt egységek; intézményszerű rendezvények, kiállítások, vásárok.

BÁRÁNY 2009:

Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal
Ágoston-rend
Ágoston-rendi
Agrártudományi Egyetem (intézménynévként)
Akadémia (a Magyar Tudományos Akadémia)

MTA 2015 igen bő választékot ad:

Adó- és Pénzügyi Ellenőrzési Hivatal l. Nemzeti Adó- és Vámhivatal; röv.: APEH
Alitalia (légitársaság), az Alitaliánál
akadémia (= főiskola), akadémiája, akadémiái; de: az Akadémia (= a Magyar Tudományos Akadémia)
operaház; de: Magyar Állami Operaház; rövid névváltozattal: Operaház v. Opera

TÓTH 2017:

adóhivatal; Nemzeti Adó- és Vámhivatal; röv.: NAV
~~ÁFÉSZ = Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet; de: egy falusi áfészben~~
Akadémia (= a Magyar Tudományos Akadémia), az Akadémiában és az Akadémián, akadémiai; az Akadémia levelező tagja
~~állami áruház~~
államvasút; de: Magyar Államvasutak; röv.: MÁV
étterem, étterme; étteremlánc | Bíró Háza Étterem és Panzió, Bíró Háza étterem és panzióbeli, Kárpátia étterem, Kis Rabló étterem
kórház […] intézménynév részeként: Sportkórház, Szent Margit Kórház
pályaudvar; röv.: pu. […] rendező pályaudvar, szolnoki pályaudvar; Kelenföldi pályaudvar, Nyugati pályaudvar
szálló (fn.), szállója, szállói; […] Kastélykert Szálló
szálloda, szállodája, szállodái; […] | Erzsébet Szálloda

3.7. Márkanevek. Márkanevek 1961 óta fordulnak elő a helyesírási szótárakban; KELEMEN 1906, HORVÁTH 1913, BALASSA 1929, MTA 1950 és MTA 1954 tehát nem mutat be márkaneveket.

Először DEME–FÁBIÁN 1961-ben tűnnek fel:

Ford, Forddal |→ Ford-gyár |← van egy Fordja

Pobeda, Pobedával: beült a Pobedába |→ Pobeda autó

SZABÓ T. et al. 1978:

autó […] Dacia autó

MTA 1984:

autó […] Škoda autó

Mercédesz (női név), Mercédesszel; de: egy Mercedes (márkanév)

A szabályzatban:

Ultra, Trabant, Fabulon, Vegacillin; Alfa Romeo, Coca-Cola
narancsital, meggylé; kecskeméti barack, tokaji bor[7]
Omnia kávé, Panangin tabletta, Odol fogkrém; Tomi Mat mosópor

DEME–FÁBIÁN 1988:

Alfa Romeo (autómárka)
autó […] Moszkvics autó, Škoda autó, Wartburg kombi autó
Coca-Cola, Coca-Colát, Coca-Colával, coca-colás; Coca-Cola-szerű

Ford, Forddal; Ford-gyár | van egy Fordja
Mercedes (márkanév), Mercedesszel

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

autó […] FIAT v. Fiat autó, Opel autó, Škoda autó

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004:

Adidas [adidasz] adidasos
Adobe [edobi] {A·do-be} adobes

Kalasnyikov: kalasnyikovos

A szótár Tanácsadó részében:

Sony
Piros Arany
Egyél Egyet!
Visa Electron

Sába sonka
Benetton
Hohes C

[7] L. a 193. pont második bekezdésének állásfoglalását: „A nem márkanévként használt, többnyire a termék anyagára vagy származási helyére utaló nevekben a tagokat kis kezdőbetűvel írjuk: *narancsital, meggylé; kecskeméti barack, tokaji bor;* stb. – Címkén, hirdetésen stb., alakulatkezdő helyzetben az első tagot természetesen nagybetűvel kezdjük: *Kecskeméti barack* stb.”

BÁRÁNY 2009:

Mercedes (márkanév)

MTA 2015:

Excel (= táblázatkezelő program); Excel-tábla

TÓTH 2017:

Alfa Romeo (autómárka), Alfa Romeó-s
autó […] Škoda autó
Ford, Forddal; Ford modell | Henry Ford
Mercédesz (utónév), Mercédesszel; de: Mercedes (márkanév), Mercedesszel

3.8. Kitüntetésnevek és díjnevek. Kitüntetés- vagy díjnév először 1913-ban tűnik fel (KELEMEN 1906-ban tehát még nem), de ekkor még csak a kis kezdőbetűs *térdszalagrend.* 1950-től tulajdonnévi példák is megjelennek.

HORVÁTH 1913 és BALASSA 1929:

térdszalag(rend)

MTA 1950:

Kossuth-díj
Szabadság-érdemrend

MTA 1954:

Kossuth-díj
Kossuth-díjas

DEME–FÁBIÁN 1961:

Kossuth-díj
térdszalagrend

SZABÓ T. et al. 1978:

Állami Díj; állami díjas díj […] Nobel-díj
térd […] térdszalagrend

MTA 1984:

díj […] Jászai Mari-díj, Nobel-díj; Állami Díj
díjas; Jászai Mari-díjas, Nobel-díjas; SZOT-díjas; állami díjas
Kossuth-díj, Kossuth-díjas

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: tulajdonnévi előtagúak; több különírt közszóból állók; kitüntetések és díjak fokozatai, típusai.

DEME–FÁBIÁN 1988:

díj […] Jászai Mari-díj, Kossuth-díj, Nobel-díj; Állami Díj
díjas; Jászai Mari-díjas, Nobel-díjas; SZOT-díjas; állami díjas
Kossuth […] Kossuth-díj, Kossuth--díjas

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999 hűen követi DEME–FÁBIÁN 1988-at.

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004 – az altípusok jelentős bővülése a rendszerváltás hozta robbanásszerű nyelvhasználati változás következtében:

Corvin-lánc: Corvin láncos
díj […] Bartók Béla–Pásztory Ditta--díj, Baumgartner-díj, […] Grammy-díj […] | Állami Díj, […] Mécs László irodalmi díj
pro […] Pro Urbe Díj
térdszalag || térdszalagrend, térdszalagsérülés

A szótár Tanácsadó részében:

Citromdíj (névvé vált díjtípus)
Eötvös Loránd-emlékérem; Alföld-díj; MIE-emlékérem
kémiai Nobel-díj; béke-Nobel-díj
Gundel-díj, de: Gundel művészeti díj
a Francia Köztársaság Becsületrendje; Állami Díj
Életfa díj; Pro Cultura Hungarica emlékplakett
tanári Delfin díj
Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt
Budapest Tájfutó Sportjáért díj

BÁRÁNY 2009:

Kossuth-díj
Kossuth-díjas

MTA 2015:

Akadémiai Aranyérem
díj […] Sajtódíj, Toleranciadíj; Jászai Mari-díj, Nobel-díj; Állami Díj; Pro Universitate díj, Pro Urbe díj
díjas; Jászai Mari-díjas, Nobel-díjas; állami díjas

A szabályzat sokat merít LACZKÓ–MÁRTONFI 2004-ből.

TÓTH 2017:

Akadémiai Aranyérem
díj […] tulajdonnév részeként: Sajtódíj, Toleranciadíj; Jászai Mari-díj, Kossuth-díj, Nobel-díj; Állami Díj; Pro Universitate díj, Pro Urbe díj
díjas; Jászai Mari-díjas, Nobel-díjas; állami díjas
Kossuth-díj, Kossuth-díjas

3.9. Címek. Címek mindegyik szótárban előfordulnak.

KELEMEN 1906:

az Odisszea v. Odysseia

A függelékben:

Magyar Nyelvtan
Törökországi Levelek
Budapesti Közlöny
Vasárnapi Újság
A kőszívű ember fiai
Zalán futása vagy Zalán Futása
Buda halála vagy Buda Halála

HORVÁTH 1913:

Friss Ujság
Odisszea (Odyssea): Odisszeus (Odysseus) bolyongásait leíró eposz címe
Vasárnapi Ujság

A szabályzatban:

Utazás a föld körül
a Falu rossza [!]
Kewlari búcsú
Vasárnapi Ujság
Magyar Nyelvőr

BALASSA 1929:

szózat; a Szózat

A szabályzatban:

Budapesti Szemle
Magyarország és a Nagyvilág
Pesti Napló
Zalán futása
A kőszívű ember fiai
Fenn az ernyő, nincsen kas
A falu rossza
Gondolatok a könyvtárban

BOGNER 1939:

szózat; a Szózat

A szabályzatban:

A Két Fogoly, Hitel, Világ, Ifjúság, Kalangya, A Mi Irodalmunk, de: „A mi irodalmunk“

MTA 1950:

Szózat (Vörösmarty költeménye)

A szabályzatban:

Szabad Nép, Szabad Ifjúság, Társadalmi Szemle, Élet és Tudomány, Magyar Nyelv
«Az acélt megedzik», «A fordulat éve», «Ismét magyar lett a magyar»
Buda Halála, Az Ifjú Gárda, Nemzeti Dal

MTA 1954:

Odisszea

A szabályzatban:

Szabad Nép
A leninizmus kérdései
Nemzeti dal
Előszó

DEME–FÁBIÁN 1961:

Aeneis, az Aeneisszel; – aeneisi
nemzeti dal; de: a költő maga mondta el a Nemzeti dalt
népszabadság; de: Népszabadság (újságcím)
Népszava (újságcím); de: a nép szava
Odisszea (hősköltemény; görögösen Odüsszeia), az Odisszeában; – odisszeai

SZABÓ T. et al. 1978:

biblia […] Biblia (irodalmi mű)
Odisszea (hősköltemény; görögösen Odüsszeia), az Odisszeában; odisszeai

MTA 1984:

Nép-: Népszabadság, Népszava (újságcímek); Népszínház; Nép-sziget
odisszea (= hányattatás, bolyongás); de: Odisszea (hősköltemény; görögösen: Odüsszeia)

A szabályzatban bemutatott kategorizáció: állandó címek – újságok, hetilapok és folyóiratok címe; egyedi címek – költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok stb.

DEME–FÁBIÁN 1988:

Aeneis, az Aeneisszel, aeneisi; Aeneis-beli hős
Aida (zeneű), Aida-beli
nemzeti dal; de: a költő maga mondta el a Nemzeti dalt
Nép-; Népszabadság, Népszava (újságcímek); Népszínház; Nép-sziget
odisszea (= hányattatás, bolyongás); de: Odisszea (hősköltemény; görögösen Odüsszeia)
szózat, szózata; Szózat (verscím)

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

szózat, szózata; de: Szózat (verscím)

LACZKÓ–MÁRTONFI 2004:

A Dunánál című vers
Aeneis [éneisz] {Ae-ne-is} aeneisi
Agnus Dei
A Hét
Aida [ajda] {Ai-da} aidai || Aida-előadás
Ájurvéda: Ájurvéda-beli || ájurvédikus

A kötet Tanácsadó részében bemutatott kategorizáció: állandó címek; melléklet- és rovatcímek, tévé- és rádióműsorok állandó címei; internetes portálok címei; egyedi címek.

BÁRÁNY 2009:

Aeneis	*A közúti közlekedés szabályai (rendelet címe)*

MTA 2015:

Aeneis, aeneisi; Aeneis-beli hős	*Odüsszeia, Odüsszea-beli*
Nemzeti alaptanterv; röv.: NAT	*szózat, szózata; de: Szózat (verscím)*

TÓTH 2017:

Aeneis, az Aeneisszel, aeneisi; elv.: Ae-ne-is; Aeneis-beli hős	~~*nemzeti dal; de: a költő maga mondta el a Nemzeti dalt*~~
Aida (zenemű), Aida-beli; Aida-bemutató	~~*Nép-; Népszabadság, Népszava (újságcímek); Népszínház; Nép-sziget*~~

3.10. Egyéb tulajdonnevek. Az egyéb tulajdonnevek megjelenése – a dolog természetéből adódóan – meglehetősen ad hocnak tűnik.

KELEMEN 1906, HORVÁTH 1913 és BALASSA 1929 egyike sem foglalkozik egyéb tulajdonnevekkel. Az MTA 1950-ben csak a szabályzatban jelennek meg egyéb tulajdonnevek. Az akadémiai helyesírási szabályzat 1879–1950 közötti kiadásaiban ugyanis – némileg eltérő szövegváltozatokkal – szerepel az alábbi kitétel: „Természettudományi munkákban az égitestek és jegyek neveit egyöntetűség és könnyebb érthetőség kedvéért nagy kezdőbetűvel írják: *Merkur, Venus, Föld (Tellus), Nap (Sol), Kaszás, Fiastyúk, Kos, Bika;* – a földtanban a képződmények neveit: *Kréta, Kőszén, Jura, Trias* stb., – valamint más tárgyi tulajdonneveket is, ha különös kiemelésük szükségesnek mutatkozik, pl. a kőzettanban a kőzetek, az ásványtanban az ásványfajok, a vegytanban az elemek nevét stb. [kiemelések az eredetiben]" (MTA 1943: 42).

MTA 1954: ekkortól 1984-ig két eseménynév, a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom* és a *Nagy Honvédő Háború* tulajdonnévként, kivételesen, nagy kezdőbetűvel íródik. A manapság elég gyakori nagy kezdőbetűs eseménynévírást a helyesírási szabályzatok legfeljebb eltűrik, a szótárak semmiképp se propagálják.

DEME–FÁBIÁN 1961:

Nagy Honvédő Háború; – nagy honvédő háborúbeli	*Nagy Októberi Szocialista Forradalom*

SZABÓ T. et al. 1978:

Nagy Honvédő Háború; nagy honvédő háborúbeli	*Nagy Októberi Szocialista Forradalom*

MTA 1984 visszavonja ez utóbbiak tulajdonnévi státusát:

nagy honvédő háború	*nagy októberi szocialista forradalom*

DEME–FÁBIÁN 1988 óta a szótárakban időről időre fel-feltűnnek számítógépes programozási nyelvek nevei:

Algol nyelv (a számítástechnikában)

DEME–FÁBIÁN–TÓTH 1999:

Pascal nyelv (számítógépi programnyelv)

Komplex kézikönyv lévén LACZKÓ–MÁRTONFI 2004 a többinél részletesebben mutatja be a tulajdonnévi kategóriákat és alkategóriákat; ezekről több helyütt tettünk említést. Az e pontban tárgyalt típusok is megjelennek a szótári részben:

BASIC [bézik] {BA·SIC} ‹Beginner's All-purpose Symbolic Instruction Code 'Kezdők Általános Célú Szimbolikus Utasításkódja'› BASIC-kel, BASIC-es || BASIC-program | BASIC nyelv || → | Visual BASIC

nagy […] nagy honvédő háború […] nagy októberi szocialista forradalom

Pascal[2] *(programnyelv) [paszkál] pascali || Pascal-program | Pascal nyelv*

BÁRÁNY 2009 és MTA 2015 nem foglalkozik egyéb tulajdonnevekkel.

TÓTH 2017:

Pascal nyelv (programnyelv)

4. Összegzés. A magyar helyesírás történetében eddig 15 (önálló műnek tekinthető) szótár jelent meg, az első 1906-ban. Ezeket tekintettük át a tulajdonnevek feldolgozása szempontjából. Általánosságban megállapíthattuk, hogy minden szótár tartalmaz tulajdonneveket, toldalékolási tudnivalókkal. A szótárak mérete egyre nő, így a tulajdonnévi állomány is bővül. Ezzel párhuzamosan a szótári apparátus is folyamatosan érlelődik, fejlődik, az 1950-es szabályzat óta egyértelműen szervesen.

A bemutatott tulajdonnévi kategóriák is fokozatosan számosodnak: személynevek, földrajzi nevek, csillagászati nevek, intézménynevek és címek mindegyik szótárban előfordulnak. Kitüntetés- vagy díjnév először 1913-ban tűnik fel, előbb csak kis kezdőbetűvel, 1950-től tulajdonnévi példákkal is. Márkanevek 1961 óta fordulnak elő a helyesírási szótárakban. Állatnevek 1913-ban jelennek meg először, de – noha 1929 óta a szabályzatokban előfordulnak nagy kezdőbetűs állatnevek – 1950-ig a szótárakban kizárólag kis kezdőbetűvel; nagy kezdőbetűs állatnévi példák szótárban csak 2004 óta bukkannak fel. Tárgynevekre példát először 1999-ből találni, bár a nagy kezdőbetű itt inkább a szakralitás jelölője, a tárgynévi kategória 2004-től egyértelmű csupán.

A kisbetű-nagybetű átcsapás nem csupán a helyesírási szótárak, hanem az akadémiai helyesírás egész történetén végigvonul. Az 1832-es első szabályzat még az intézményneveket is csak korlátozottan tartotta tulajdonnévnek, például: *magyar tudós Társaság.* Az eltelt szűk két évszázad során folyamatosan nőtt a nagy kezdőbetűs, azaz a helyesírás által tulajdonnévnek tartott elemek aránya. Ezt is tükrözheti az állatnevekről és díjnevekről tett fenti megfigyelés. Ennek a fajta elmozdulásnak a hátterében álló okok ugyanakkor

vélhetőleg elsősorban közéletiek (a 19. század elején a minden főnevet nagy kezdőbetűvel írni rendelő német helyesírástól való minél nagyobb elkülönböződés igénye) és szociálpszichológiaiak (a dolgoknak tulajdonított szubjektív fontosság ikonikus megjelenítése), így ezek elemzése szétfeszítené egy nyelvészeti tárgyú írás kereteit.

Felhasznált források

BALASSA JÓZSEF 1929. *Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai.* Budapesti Korrektorok és Revizorok Köre, Budapest.

BÁRÁNY MARGIT 2009. *Akadémiai helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BOGNER JÓZSEF 1939. *A magyar helyesírás szabályai és szótára.* Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár. Globus Nyomda, Petrovgrád [= Nagybecskerek].

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL 1961. *Helyesírási tanácsadó szótár.* Terra, Budapest.

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL 1988. *Helyesírási kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

DEME LÁSZLÓ – FÁBIÁN PÁL – TÓTH ETELKA 1999. *Magyar helyesírási szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

HORVÁTH ENDRE 1913. *A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján.* Athenaeum, Budapest.

KELEMEN BÉLA 1906. *A magyar helyesírás kis szótára. A hivatalos iskolai helyesírás alapján.* Athenaeum, Budapest.

LACZKÓ KRISZTINA – MÁRTONFI ATTILA 2004. *Helyesírás.* Osiris Kiadó, Budapest.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1943. *A magyar helyesírás szabályai.* 8., átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1950. *A magyar helyesírás szabályai.* 9., átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1954. *A magyar helyesírás szabályai.* 10., átdolgozott és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 1984. *A magyar helyesírás szabályai.* 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA 2015. *A magyar helyesírás szabályai.* 12. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZABÓ T. ATTILA – BALOGH DEZSŐ – GÁLFFY MÓZES – KELEMEN BÉLA szerk. 1978. *Magyar helyesírási szótár.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

TÓTH ETELKA 2017. *Magyar helyesírási szótár. A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerint.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

FÁBIÁN PÁL szerk. 1962. A Helyesírási Bizottság újabb határozatai. *MTA I. Osztály Közleményei* 19: 277–87.

FÁBIÁN PÁL szerk. 1972. A Helyesírási Bizottság 1959–1961. évi határozatai. In: TIMKÓ GYÖRGY szerk., *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó*. 2. kiadás. Nyomdaipari Egyesülés, Budapest. 60–72.

MÁRTONFI ATTILA
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9972-4305
Budapest

Attila Mártonfi, Proper names in Hungarian spelling dictionaries

The paper provides a review of every spelling dictionary of the Hungarian standard, excluding terminological, transcriptional, and educational works, however, considering attached regulatory sections and appendices. The general observations are the following: Every spelling dictionary contains proper names. Over time, dictionaries have become more and more detailed; hence the onomastic material within them has also grown. The lexicographical apparatus has become richer over time. While it was slightly chaotic at the beginning of the examined period, then it became overcomplicated and was finally cleaned up made the 1980s. Organic development can be observed from the 1950s. At times, new onomastic categories appeared in the dictionaries. Anthroponyms, toponyms, astronomical names, names of institutions, and titles occur in every dictionary. Names of honors, prizes, or awards appeared for the first time as proper names in 1950. Brand names have been present in dictionaries since 1961. The occurrence of the names of animals is the most hectic: dictionaries between 1913 and 1950 handled them as common nouns. Since 1929 regulations have considered them proper names; the first capitalized examples in dictionaries only appeared in 2004. The names of objects have been listed since 1999, however the first cases were capitalized because of their sacred nature. The category has been used consciously since 2004. Miscellaneous proper names also appear ad hoc in the dictionaries.

Tulajdonnevek a többnyelvű szótárakban

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 95–107. DOI: 10.26546/4892373.6

Tulajdonnevek az olasz–magyar szótárakban

1. Problémafelvetés és célkitűzés. A tulajdonnév megjelenése a szótárakban – mondhatni – az egyik „klasszikusa" a lexikográfia problémáinak: megkerülhetetlen feladat, de (a sokféle implikáció miatt) valószínűleg nem is lehet egyértelmű és minden lexikográfus, illetve szótárhasználó által kívánatosnak és helyesnek tartott módszert találni hozzá. Ugyanakkor a névtan számára is problémaként jelentkezik ebben a vonatkozásban elsősorban az, hogy alapkategóriájának, azaz magának a tulajdonnévnek a meghatározása nem tud minden felmerülő részkérdésre választ adni (így például bizonyos kategóriákat a tulajdonnevek csoportjába beilleszteni vagy éppenséggel innen kizárni, továbbá az újonnan jelentkező névfajtákat[1] a rendszerben elhelyezni és terminológiailag is besorolni stb.).

Mivel olasz–magyar vonatkozásban tudomásom szerint még nem született átfogó vizsgálat a „tulajdonnév a szótárban" kérdésköréről,[2] ebben a tanulmányban kísérletet teszek annak a felvázolására, hogy a kétnyelvű, olasz–magyar irányú szótárakból milyen szótárírói elmélet és gyakorlat bontakozik ki.[3] A vizsgálat az összes, száz oldalnál hosszabb olasz–magyar szótárra kiterjed (így tizennégy általános és hat szakszótár anyaga került a korpuszba). A szótárírók által alkalmazott módszert, gyakorlatot egyrészt az előszavakból és a szótári apparátusból, másrészt a szótárak *L* betűs címszavaihoz tartozó szócikkek áttekintéséből kinyert adatok alapján igyekszem feltárni (időnként azonban a szótárak más helyeiről vett példákat, eseteket is megemlítek).

2. Köznév és tulajdonnév, egynyelvű és kétnyelvű szótárban. A köznév és a tulajdonnév elkülönítésére, az utóbbi meghatározására (azaz egy átfogó definíció megalkotására) és alkategóriáinak felsorolására már számos kutató tett kísérletet (álljon most itt hivatkozásként csupán HAJDÚ 2003: 49–59; KÁLMÁN 1973, 1989[2]: 7–12; J. SOLTÉSZ 1979: 22–43; VÁRNAI 2005: 20–37; VAN LANGENDONCK 2007[4]; SLÍZ 2015: 94–99). Úgy

---

[1] Az olasz tulajdonnevek körében (1993 óta) megjelent például a törvénynév mint névfajta: a törvényjavaslatok és később esetleg meg is szavazott törvények neve latinos, *-um* végű alakban. Ezekben a leggyakrabban a törvény benyújtójának a nevét alakítják a törvény nevévé. Az első ilyen törvénynév az 1993-ban született *Mattarellum:* ezt – ironikus célzattal – egy Giovanni Sartori nevű politológus találta ki (a törvényjavaslat benyújtója ugyanis Sergio Mattarella, Olaszország mai köztársasági elnöke volt). További ilyen nevek: *Tatarellum, Porcellum, Vassalum, Italicum, Rosatellum* stb. Ez a nyelvi fejlemény elsősorban a hírközlés számára jelent kommunikációs könnyebbséget, ezért az újságírók körében igen népszerű, így gyorsan elterjedt. (L. mindehhez: CAFFARELLI 2008, 2018a, 2018b; GOMEZ GANE 2015).

[2] Francia–olasz viszonylatban a helynevekhez l. FARINA (2006), az utónevekhez pedig FARINA (2008). Speciális megközelítésű, azaz az olasz tulajdonneveket (csak) a magyar helyesírási szótárban vizsgálja VIG (2006) tanulmánya, melynek megállapításai ezért ebben a vizsgálatban nem hasznosíthatók.

[3] Magyar–olasz irányú szótárból sokkal kevesebb van, mint ellenkező irányú párjából, tehát ezek elemzéséből nehezebb lenne általánosító jellegű következtetéseket levonni.

[4] Erről recenzió: CAPRINI 2008, FARKAS 2010.

tűnik azonban, hogy – a nyelv jelölő funkciójának bonyolultsága és a konkrét esetek sokfélesége miatt, továbbá a változó világban a tulajdonnevek számának növekedése és a névfajták szaporodása okán is – talán csak egy általános és leegyszerűsített definíciót lehet megadni: tulajdonnév az, ami egyedet, egy bizonyos referenst jelöl, identifikál, azonosít. Így aztán tulajdonnév lehet köznévi elemeket is tartalmazó (sőt: csak ilyenekből álló) szószerkezet[5] is; köznév és tulajdonnév nem stabilak és állandóak, hanem kölcsönösen átválthatnak egymás kategóriájába, illetve a névfajták is egymásába;[6] előfordulhat továbbá, hogy egy névfajtát az egyik nyelvben a tulajdonnevek közé sorolnak, de egy másikban köznévnek számítanak (ilyenek a népnevek); stb.

Megjegyzendő még az is, hogy a régebbi szótárakban olykor a mai általános gyakorlattól eltérő tipográfiai megoldásokat alkalmaztak, és ezek megnehezítik annak megállapítását, hogy az átmeneti kategóriák vonatkozásában mi a szerző álláspontja. Vizsgált anyagunkban például a BENKŐ-féle szótár (B.) még minden címszót nagy kezdőbetűvel ír, és a szócikket ponttal zárja; a KŐRÖSIben (Kőr.) pedig a teljes címszó csupa nagybetűvel van szedve. A tulajdonnevek írásmódjára oly jellemző szókezdő nagybetű tehát e munkákban nem jöhet szóba a tulajdonnevet azonosító eszközként.

A szótár (mint műfaj) meghatározása szintén bonyolult és nem is egészen egyértelmű, illetve eltérő lehet a különböző nyelvek, lexikográfiai iskolák, hagyományok felfogásában, besorolásában. (Ennek a problematikának is igen terjedelmes a szakirodalma.) Közismert, hogy a nyelvek számának tekintetében a szótár lehet egynyelvű, illetve két- vagy többnyelvű. Az egynyelvű értelmező szótár esetében fontos a lexikontól és az enciklopédiától való megkülönböztetés (l. ehhez pl. FÁBIÁN–SZÖLLŐSY [2015] szerkesztett kötetének több tanulmányát: MAGAY 2015: 9–16, FÁBIÁN 2015: 17–38, ITTZÉS 2015: 39–47, UZONYI 2015: 71–84). Az egynyelvű értelmező szótár a felsorolt szavak jelentését ugyanazon a nyelven írja le. Mivel a referenseket, egyedeket jelölő tulajdonneveknek – olyan értelemben, mint a közszavaknak – nincs jelentésük, tulajdonképpen nem kerülhet(né)nek be a szótárakba. A lexikon is egynyelvű, de igen lényeges különbség az, hogy ebben a szó által jelölt referens van leírva. A lexikonban lehet tehát tulajdonneveket felsorolni és referensüket leírni. A határvonalat azonban több okból is nehéz meghúzni, illetve vannak enciklopedizáló nemzeti-nyelvi hagyományok (pl. a franciáké), amelyek a tulajdonneveket illetően befogadó álláspontot képviselnek (l. erről FARINA 2006, 2008).

A tulajdonnevek bizonyos alkategóriáinak azonban mindenképpen helyük van a kétnyelvű szótárakban (l. ehhez pl. SVENSÉN 2009: 73–75). Ennek a szótártípusnak ugyanis nem a szavak jelentésmegadása a feladata, hanem két nyelv ekvivalens elemeit kell felsorolniuk, függetlenül attól, hogy köznévről vagy tulajdonnévről van-e szó (pl. *asztal – tavola/table, London – Londra/Londres*).

---

[5] A „Mária a gyermek Jézussal" toposz különböző olasz festménycímeiről szóló tanulmányában ENZO CAFFARELLI a több- és vegyes elemű tulajdonnevekről azt írja, hogy ezek természetüket tekintve nem tulajdonnevek, hanem olyan szintagmák, amelyek tulajdonnévi funkciót töltenek be (CAFFARELLI 2016: 31–32). CAFFARELLI érvelése alapján az antonomáziákat is besorolhatjuk a tulajdonnevek körébe, hiszen a referenst pontosan azonosító funkciójuk nem vonható kétségbe (pl. *a haza bölcse* = Deák Ferenc).

[6] Az olasz névtan ezt a jelenséget a *transonimia* szakszóval jelöli. A Rivista Italiana di Onomastica 2018/1. kötetében a főszerkesztő egy külön rovatban (Osservatorio transonimico) számol be különböző, ilyen jellegű kategóriaváltásokról; pl. márkanévből személynév: *Nutella, Dior, Denim, Fanta* stb. (CAFFARELLI 2018a: 462–468).

A tulajdonnévi alkategóriák közül nem kell bekerülniük a kétnyelvű szótárba azoknak, amelyeket (koronként is változóan) „nem szokás lefordítani, áttenni" két nyelv között, hanem a másik nyelvi közegben is eredeti változatukban szerepelnek (l. ehhez HAJDÚ 2003: 143–145, FARKAS 2007; az olasz–francia szótárak tulajdonnévanyagáról szóló elemzésben pedig FARINA [2006] a helynevekről és FARINA [2008] a személynevekről). Ilyenek ma például tipikusan a személynevek, a hajónevek vagy a márkanevek. A régiségben kialakult, immár tradicionálisan kétféle megnevezéseknek azonban be kellene kerülniük a szótárba (pl. ol. *Cristoforo Colombo* – m. *Kolombusz Kristóf,* fr. *Descartes* – ol. *Cartesio;* uralkodók neve: ol. *Riccardo Cuor di Leone* – m. *Oroszlánszívű Richárd,* ol. *Enrico l'Uccellatore* – m. *Madarász Henrik*).

Annak, hogy egy kétnyelvű szótárba milyen és mekkora tulajdonnévi kör kerül be, mérlegelés, válogatás tárgyának kell lennie a szótáríró részéről. Számos aspektusra tér ki az orosz–magyar, illetve a német–magyar szótárakat ebből a szempontból elemző tanulmányában UZONYI PÁL (2015). Szinte kötelező felvenni a másik nyelvben eltérő tulajdonneveket (pl. ol. *Venezia* – m. *Velence,* ol. *Napoli* – m. *Nápoly,* ném. *Mainz* – ol. *Magonza,* ném. *München* – ol. *Monaco di Baviera,* ném. *Aachen* – ol. *Aquisgrana* stb.), még akkor is, ha esetleg csak a hangsúlyban különböznek (*Milano – Milánó*)[7]. A személynevek körében az utónevek, a földrajzi nevek körében az ország-, város-, víz- és hegynevek mellett esetleg további névfajták is bekerülhetnek a kétnyelvű szótárba. (És természetesen attól függetlenül, hogy tulajdonneveknek tartjuk-e őket, a népneveknek is be kell kerülniük a kétnyelvű szóanyagba.[8]) Fontos (lenne!) az intézménynevek felvétele is: ezek a legtöbbször szintagmaszerkezetűek, gyakran csak köznévi elemekből állnak, és esetükben a két nyelv közötti ekvivalencia sem referenciálisan, sem nyelvileg nem előrelátható, nem kitalálható.[9] Külön kérdéskör a köznevesült tulajdonnevek (eponimák, pl. *fregoli*), illetve a tulajdonnevekből képzett (gyakran rendhagyó) melléknévi származékalakok (pl. a városlakók melléknévi megnevezése: *Siena ~ senese, Tokio ~ edochiano*) megjelenítése a szótárban (mindehhez l. UZONYI 2015).

FARINA az olasz–francia szótárak vizsgálata kapcsán említ a kétnyelvű szótárakba mindenképpen felveendő eseteket. Ilyen például az ol. *Ginevra,* amely női személynév és helynév ('Genf') is, vagy az ol. *Andrea,* amely az olaszban elsősorban férfit jelöl ('András'), tehát (az *-a* végződés ellenére) nyelvtanilag hímnemű[10] (FARINA 2008: 499, 500).

3. Tulajdonnevek az olasz–magyar szótárakban.[11] Az alábbiakban bemutatjuk, hogy az átvizsgált *L* betűs szótári szakaszokból milyen konkrét, illetve általánosabb következtetéseket lehet levonni a tulajdonneveket illetően.

---

[7] Az aláhúzások a hangsúly helyét jelölik.

[8] Mint közismert, a népnevek tulajdonnévi státusa vitatott: a különböző (nyelvű) filológiákban más lehet a besorolásuk (az olaszban például korábban tulajdonnév és nagy kezdőbetűvel írandó volt, ma viszont a köznévi státus felé mozdul el, és általánossá vált a kis kezdőbetűs írásmódjuk). A besorolás koronként is változhat (ahogy az a magyar nyelvtudományban történt).

[9] Pl. *Accademia della Crusca* (a híres firenzei Crusca-Akadémia neve) nem lehet csak *di* vagy *cruschese* stb.

[10] Olaszországban csak pár éve adható hivatalosan nőknek is (a belső keletkezésű ol. női változat: *Andreina*).

[11] A tanulmányban a szótárakra a szerzői nevek kezdőbetűivel és – szükség esetén – a kiadások sorszámával történik hivatkozás (feloldásukat l. a bibliográfiában az egyes tételek végén).

3.1. A szótáríró hozzáállása a „tulajdonnevek a szótárban" kérdésköréhez. A szótáríró viszonyulása a kérdéskörhöz elsősorban és expliciten akkor ragadható meg, ha műve előszavában (vagy egy használati útmutatóban) megvilágítja koncepcióját. Ebből a szempontból vizsgált olasz–magyar szótáraink közül csak egyben (HI.) nincs egyáltalán előszó és/vagy bevezetés. Vizsgálatunkból az tűnik ki továbbá, hogy ezekben a szerkesztési koncepciót is ismertető bevezető fejezetekben (melyek terjedelme az általános olasz–magyar nagyszótárak esetében a tíz oldalt is elérheti) nem esik szó a tulajdonnevekről (így természetesen ezek esetleges fajtáiról[12] sem). Mindössze egyik szakszótárunkban (J.) van a tulajdonnevek felvételét említő áttételes utalás.[13]

A tulajdonnevekkel kapcsolatos koncepció leírásának hiányát bizonyos tekintetben pótolja azonban az, ha a szerző a szólistában a tulajdonnévi címszavakat megfelelő rövidítésekkel látja el. Ennek a módszernek az alkalmazásáról a szótár rövidítésjegyzékéből bizonyosodhatunk meg. Lehet a rövidítés az expliciten tulajdonnévre utaló, összefoglaló jellegű *tn, tul,* de a – már a névfajtákat megkülönböztető – *fn, földr* 'földrajzi név' vagy *hn* 'helynév', *szn* 'személynév' stb. is. A vizsgált szótárak közül időrendben elsőként KŐRÖSIé (Kőr.) alkalmazta ezt a módszert, nála a következő, ide vonható kategóriák és rövidítések szerepelnek: *N. pr.* – *Nome proprio* – *Tulajdonnév,* és ennek több alcsoportja: *N. pr. bibl.* – *bibliai, N. pr. mitologico* – *mitológiai, N. pr. storico* – *történelmi tulajdonnév,* továbbá *N. pr. etnografico* – *etnográfiai tulajdonnév*[14] is. A földrajzi nevek rövidítése azonban nem ennek a (*N.pr.* szakasszal bevezetett) sorozatnak a mintáját követi: azokat KŐRÖSI a *Geogr.* = *Geografia* – *Földrajz* rövidítéssel látta el (l. pl. a *Londra* vagy a *Lorena* címszónál). A későbbi szótárírók közül HERCZEG alkalmazza újra ezt a módszert (a H1.-ben: *tn* = tulajdonnév – *sostantivo proprio;* a H2.-ben: *tn* és *földr;* a HJ1.-ben: a helyneveknél *tul földr,* a személyneveknél csak *tul*.). Előfordul azonban az is, hogy

[12] Itt jegyzem meg, hogy a már említett antonomáziák (ol. *appellativi*) jelenléte a kétnyelvű szótárakban feltétlenül szükséges lenne. Nemcsak azért, mert kollokációs-idiomatikus jellegük okán két nyelv között ezek nem kitalálhatók, hanem azért is, mert gyakran csak a szótárban amúgy is helyet kapó köznévi elemeket tartalmaznak (pl. *l'Eroe dei due mondi* – Garibaldi: csak a HJ1.-ben szerepel), vagy vegyes típusúak (pl. *il poverello di Assisi* – Assisi Szt. Ferenc, ez szerepel is a Kőr., H2., HJ1. szótárakban, de hiányzik még az 1952-es H1.-ből). – Kollokációs jelleg alatt például a lehetséges szinonimák közötti rögzülést értem (pl. *Nagy Károly* olaszul csak *Carlo Magno* lehet, itt a *grande* 'nagy' szinonima nem választható; ugyanígy: *Kis Pipin* – *Pipino il Breve,* bár *breve* jelentése ma 'rövid'; *babiloni fogság* – *cattività babilonese,* és nem használható az amúgy szinonima *prigionia* szó; stb.).

[13] „Az idegen eredetű közszavak és tulajdonnevek írásában »A magyar helyesírás szabályai« […] figyelembevételével jártunk el." (JUHÁSZ 1997. Előszó).

[14] Szó szerinti jelentése: 'etnográfiai/néprajzi tulajdonnév'; ha 'népnév' lenne a jelentés, akkor „helyesen", azaz a mai nyelvészeti terminológia szerint *nome (proprio) etnico* lehetne, és olyan esetek tartoznának ide, mint az *italiano* 'olasz' vagy *svedese* 'svéd' stb. Ezek az olaszban régebben tulajdonnévi státusúak is lehettek, tehát gyakori volt a nagybetűs írás: ma már kihalóban van ez a szokás. – Lehetséges, hogy Kőrösi az általa forrásként használt, először 1896-ban kiadott Rigutini–Bulle-féle olasz–német szótárból vette át a *N. pr. etnografico* rövidítést (ezzel vannak minősítve ott a hol kicsi, hol nagy kezdőbetűvel felvett népnevek; pl. *eschimese, etrusco, Gallo, levita, Londinese, Svevo, Turcomanno*), amelyet azután Kőrösi talán nem is használt fel saját munkájában (mi legalábbis nem találtunk rá példát), a népneveket ugyanis rendszerint csak az *agg*. 'melléknév' és *sost*. 'főnév' szófaji minősítésekkel látja el.

a tágabb, elsősorban a köznévi lexikára vonatkozó, ún. használati köri rövidítések is bevezetnek tulajdonneveket is (pl. *mit* – mitológia, *műv* – művészetek, *tört* – történelmi, *földr* – földrajz, *vall* – vallási[15] stb.). Ilyen módszert alkalmaz például a H1., hiszen például *csill – csillagászat* rövidítéssel bevezetve feltűnik az *Andromeda – Andromeda csillagkép* ekvivalens, *mit – mitológiai* rövidítéssel az *Eros – szerelem istene.* Fel lehet természetesen venni tulajdonneveket minden minősítő bevezetés nélkül is a szótárba; ez igen gyakori például a H1.-ben (*Erode – Heródes, Etiopia – Abesszínia* stb.). További lehetőség a szótáríró számára az az eljárás, ha a szótár a törzsanyagába nem vesz ugyan be, de a szótárban (függelékként, listákban) mégis közread tulajdonneveket.[16] Ez a módszer különösen azon szótárírók által lehet kedvelt „öszvérmegoldás", akik szem előtt tartják a már vázolt elvi kritériumot, azaz hogy a szótárba ne kerüljenek be „jelentés nélküli" tulajdonnevek. Ennek az eljárásnak az alkalmazására (névetimológiák megadása céljából) legtöbbször egynyelvű szótárakban és az utónevek esetében kerül sor. A tulajdonnevek jelenléte (a legtöbbször jelentősen különböző ekvivalensek okán) a kétnyelvű szótárakban azonban talán még indokoltabb. Vizsgált kétnyelvű szótáraink közül azonban egyik sem alkalmaz ilyen függelékes módszert.

A nyelvtudás szempontjából fontos (mert gyakran nem szabályos), földrajzi nevekből (városnevekből, országnevekből) képzett melléknevek (pl. *Firenze – fiorentino*) mindegyik szótár felvesz, mégpedig a legtöbbjüket a címszólistába illesztve. Csak az N.-ben vannak ilyen a szavak, a kétirányú kötet közepére bekötve, külön kilistázva (Olasz tartományok és lakóik, illetve Fontosabb olasz városok és lakóik).

3.2. A szóanyagok vizsgálata. Az *L* kezdőbetűs szakaszok[17] vizsgálata alapján az első leszögezendő tény az, hogy – a várakozásnak megfelelően – a nagy terjedelmű és általános kétnyelvű szótárak (Kőr., H2., HJ1.) tartalmazzák a legtöbb tulajdonnévi címszót. A nagyszótári kategórián belül feltűnő, hogy a H1. nagyszótárban még alig van tulajdonnév a H2.-höz képest, tehát HERCZEG Gyula főszerkesztő nagyobb számú tulajdonnévnek a szótárba való beemeléséről csak később, a szótár második, javított kiadásakor döntött, valószínűleg a kritikák hatására is. (HERCZEG forrásként használt szótárait említve a recenzens KOLTAY-KASTNER JENŐ ugyanis például megjegyezte, hogy [a forrás] „Palazzi nem veszi fel a keresztneveket és város- meg tartományneveket s pótlásuk a HERCZEG-szótárban nem történt meg a szükséges következetességgel"; KOLTAY-KASTNER 1954: 531). Arra is érdemes továbbá felfigyelni, hogy a HJ1. az 1967-es, illetve függelékkel 1978-as, kétkötetes H2.-nek az egykötetes, 2000-ben kiadott változata: az oldalszám alapján kiszámított kb. 40%-os terjedelmi csökkenést[18] azonban nem kísérte a tulajdonnevek hasonló arányú redukálása, azok száma a kisebb volumenű kötetben majdnem

[15] Például a *Cicerone – Cicero* ekvivalencia minősíthető lenne a *tört,* vagy a *Gesù – Jézus* a *vall*. rövidítéssel stb.

[16] Ilyen műre olasz egynyelvű példa lehet a (kis) Garzanti- vagy a Zingarelli-szótár. A helynevek kétnyelvű (francia–olasz) szótári jelenlétét elemző tanulmányában FARINA (2006: 186–191) is két külön szótárírói gyakorlatként említi a tulajdonnevek függelékben vagy törzsanyagban való elhelyezését, és tanulmányában határozottan az utóbbi mellett foglal állást.

[17] Megjegyezzük és hangsúlyozzuk, hogy egyetlen betű áttekintéséből természetesen csak részkövetkeztetéseket lehet levonni.

[18] A H2. (két kötet, függelékkel) összesen 1781 oldal, a HJ1. pedig 1065 oldal. (Az oldalak tipográfiailag – a tükör nagysága, betűtípus és -méret, két oszlop stb. – nagyon hasonlóak.)

változatlan maradt.[19] Ez talán utalhat arra, hogy a kétnyelvű kommunikációban (és így a nyelvtanulásban) az idők során felértékelődtek a tulajdonnevek, és – felismerve ezt – a szótárírók igyekeznek ezt az igényt is kielégíteni.

Nehéz lenne megmondani, hogy mi (lenne) a személynevek és a helynevek kívánatos mennyisége, illetve aránya a kétnyelvű szótárban. Itt most csak a tényeket tudjuk leszűrni olasz–magyar szótáraink vizsgálatából. Címszóként összesen 34 különböző személynevet,[20] illetve 51[21] különböző helynevet[22] tudtunk megszámolni az *L* betű alatt. A számszerű személynévi sorrend nagyszótárainkban így alakul: a Kőr.-ben 20 db, a H2.-ben 24 db, a HJ1.-ben 19 db; a földrajzi névi pedig így: a Kőr.-ben 23 db, a H2.-ben 42 db, a HJ1.-ben 39 db. Tehát míg az 1912-es kiadású Kőr.-ben a személy- és helynevek aránya kb. azonos (20 és 21), addig a H2.-ben (1967) és a HJ1.-ben (2000) a földrajzi nevek száma kb. a kétszerese a személynevekének.

Tanulságos gyakorisági szempontból is áttekinteni a szótárakba felvett tulajdonneveket. (A csak egy-két szótárban előfordulókról még külön szólunk.)

A személynevek gyakorisági sorrendje a következő:

8 szótárban szerepel: *Lucifero – Lucifer* (B., Kőr., U., KSzV., Kir., H1., H2., HJ1.);
7 szótárban szerepel: *Luigi – Lajos* (Kőr., KSzV., Kir., H1., H2., HJ1.) és *Alajos* (U., KSzV., H2., HJ1.);[23]
6 szótárban szerepel: *Lazzaro – Lázár* (Kőr., U., KSzV., Kir., H2., HJ1.);
5 szótárban szerepel: *Leopoldo – Lipót* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1.), *Lorenzo – Lőrinc* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1.);

[19] A HJ1.-ből a következő, a H2-ben még szereplő személynevek hiányoznak: *Lattanzio, Lemure, Lenin, Longino, Licurgo.* Kihagyásuk tehát magyarázható a latin, illetve az orosz kultúra oktatásának háttérbe szorulásával a HJ1. kiadásakor, a „rendszerváltozás" utáni időkben. A helynevek körében a HJ1.-ből kimaradt a *Laterano, Leida* 'Leyden', *Livorno, Loreto, Lucca,* de újként fel van véve a *Liechtenstein* és a *Limburgo*.

[20] Ezek közül vitatható a *lemure* 'halottak kísérő szelleme, hazajáró lélek (a rómaiaknál)' tulajdonnévi státusa: vizsgált anyagunkban ezt csak a H2. veszi fel tulajdonnévként. A Kőr.-ben is szerepel ugyan, de (valószínűleg?) köznévként (LÈ·MURI m. pl. hazajáró lelkek; rémek, lidércek). Régebbi és mai olasz egynyelvű szótárainkban a szó köznévként (kisbetűvel) címszó.

[21] Nem számoltuk most ide a *lago* 'tó' köznév szócikkében felsorolt tulajdonnévi példákat, de ezekről később még esik szó.

[22] A vegyes státusú *luna – hold* ekvivalencia tulajdonnévi, illetve köznévi státusa így alakul a (B. és Kőr. nélkül) vizsgált szótárakban: minden szótár kisbetűvel, azaz köznévként veszi fel a *luna* címszót, ez alól csak csak az SzTGy. idegenforgalmi szótára („Termini geografici" lista) kivétel, ahol nagybetűs tulajdonnévként áll. Ami az ekvivalenseket illeti: *Hold* (H2., L.); *Hold, hold* (HJ1., HI.). A HJ2. a legrészletezőbb: *luna* 1. *csill*. Luna – Hold; 2. hold, ~ *piena* telihold; 3. ~ *di miele* mézeshetek.

[23] A *Luigi* név két magyar megfelelővel áll négy szótárunkban. Az ekvivalens *Lajos* és *Alajos* változatok gyakoriságának változása a 19. század elejétől napjainkig a névsorrend megváltoztatásán keresztül jól tükröződik az olasz–magyar szótárakban (KSzV. és Kir.: *Alajos, Lajos;* H2. és HJ1.: *Lajos, Alajos*). A párhuzamos, de ritkább és régiesebb olasz *Lodovico* csak négy korábbi szótárunkban bukkan fel címszóként (Kőr., U., KSzV., Kir.), az ekvivalens azonban némileg meglepő módon mindegyikben *Lajos* (és sehol sem áll ekvivalensként *Alajos*). Az ol. *Ludovico* névváltozat csak a H2. és HJ1.-ben van jelen, *Lajos* ekvivalenssel.

4 szótárban szerepel: *Leone – Leó* (KSzV., Kir., H2., HJ1.), *Lucia – Lucia* (Kőr., H2., HJ1.) és *Luca* (Kir.), *Luisa – Lujza* (KSzV., Kir., H2., HJ1.), *Lutero – Luther* (Kőr., Kir., H2., HJ1.), *Lodovico – Lajos* (Kőr, U., KSzV., Kir.);
3 szótárban szerepel: *Laoconte – Laocoonte* (Kőr.) és *Laokoon* (H2.) és *Laokoón* (HJ1.), *Lena – Léni/Magda/Magduska* (Kőr.) és *Lenke* (H2., HJ1.), *Livio – Liviusz* (Kőr.) és *Lívius* (H2., HJ1.), *Luigia – Lujza* (Kőr., KSzV., Kir.), *Luca – Lukács* (Kőr., U., Kir.).

Itt említjük meg, hogy éppen olasz–magyar vonatkozásban fontos lehetne egy sajátos személynévtípusnak, a leggyakoribb, legismertebb becézett személyneveknek a kétnyelvű szótárba való felvétele. Az olasz személynévrendszert ugyanis a becéző-kicsinyítő alakok burjánzása „szervező erőként" hatja át, amennyiben igen gyakori ezek önállósulása (pl. *Gianni, Checcho, Pina*), akár családnévként is (pl. *Giovanni – Vanni, Domenico – Ménico, Rinaldo – Naldi* stb.). Olasz becézők/kicsinyítők és magyar ekvivalenseik megadására vizsgált anyagunkban néhány (csak nőket jelölő) példát találtunk: *Lena – Léni/Magda/Magduska* (Kőr.) és *Lenke* (H2., HJ1.); *Lisa – Liza/Liszka* (Kőr.); *Lisetta – Liza* (H2.) és *Liza/Lizácska* (HJ1.).

A helynevek gyakorisági sorrendje a következő:

8 szótárban szerepel: *Lituania – Litvánia* (KSzV., Kir., H2., HJ1., HJ2., HI., L., N.), *Londra – London* (Kőr., U., Kir., H2., HJ1., HJ2., HI., L.);
7 szótárban szerepel: *Lettonia – Lettország* (Kir., H2., HJ1., HJ2., HI., L., N.), *Lussemburgo – Luxemburg* (KSzV., Kir., H2., HJ1., HJ2., HI., L.);
6 szótárban szerepel: *Lapponia – Lappföld* (Kőr., KSzV., Kir., H1., H2., HJ.) és *Lappország* (Kőr.), *Lipsia – Lipcse* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1., HJ2.), *Lombardia – Lombardia* (KSzV., Kir., H2., HJ1., HI., L.), *Lorena – Lotharingia* (Kőr., U, Kir., H2., HJ1.) és *Lotaringia* (KSzV.);
5 szótárban szerepel: *Lete – Lethe* (Kőr.) és *Léte* (KSzV.) és *Léthé* (H1., H2., HJ1.), *Libano – Libanon* (Kőr., Kir., H2., HJ1., HJ2.), *Libia – Líbia* (Kir., H2., HJ1., HJ2., L), *Lubecca – Lübeck* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1.), *Lubiana – Laibach* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1.) és *Ljubjana* (H2., HJ1.), *Lucerna – Luzern* (Kőr., KSzV., Kir., H2., HJ1.);
4 szótárban szerepel: *Lazio – Latium* (Kőr., Kir., H2.) és *Lazio* (H2., HJ1.), *Liguria – Liguria* (Kőr., H2., HJ1., L.), *Lisbona – Lisszabon* (Kir., H2., HJ1., HJ2.), *Lungarno – az Arno partján levő utca* (Kőr.) és *Arno-part* (H1., H2., HJ1.);
3 szótárban szerepel: *Lacedemonia – Lacedaemonia, Spárta* (Kőr.), *Lacedonia – Lakedaimon, Spárta* (H2., HJ1.), *Laterano – Laterán* (H1., H2.[24]), *Leningrado – Leningrád* (Kir., H2., HJ1.), *Liegi – Lüttich* (Kir., H2.) és *Liège* (H2., HJ1.), *Lione – Lyon* (Kőr., H2., HJ1.), *Lipari – Lipari-szigetek* (Kir.) és *a Lipari-szigetek* (H2., HJ1.), *Losanna – Lausanne* (Kir., H2., HJ1.), *Lungotevere – a Tiberis-part* (H1., H2., HJ1.).

Ebben a csoportban is megfigyelhető, hogy archaikusabb név(változatok), illetve a latinos műveltséghez tartozó szavak csak a régebbi, illetve a legnagyobb terjedelmű

[24] Furcsa ennek a fontos szónak a későbbi kimaradása a HJ1.-ből, annál is inkább, mert a melléknévi *lateranense – lateráni* is eltűnt.

szótárakban vannak jelen: *Lamagna – Németország* (Kőr., KSz., V.), *Lazio – Latium* (Kőr., H2.).[25] Szokatlan (vagy csak sajtóhiba?) a H1. megoldása a *Lete* szónál: nincs magyar nyelvi ekvivalens, hanem az enciklopédiába illő *feledés folyója az alvilágban* megjegyzés szerepel. HERCZEG későbbi szótáraiba azután bekerül a *Léthé* ekvivalens, de a kiegészítő magyarázat is megmarad; megjegyzendő, hogy már a Kőr.-ben is hasonló volt a megoldás: *Lete – Lethe (alvilági folyó)*. A csak a H2. függelékében felbukkanó *Lario – a Comói-tó (a latinoknál)* ekvivalenshez l. még alább a *lariano* melléknévvel kapcsolatos megjegyzéseket. A *Lubiana* városnév (HJ1.) magyar ekvivalenseként ma már kissé anakronisztikusan hat a régies *Laibach* megfeleltetés.

Külön szólunk a *lung(o)-* kezdetű, a folyópartokat jelölő összetételekről. Négy ilyen szó (amely két olasz és két magyar folyó parti útjait jelöli) szerepel vizsgált szótáraink ban: *Lungarno – az Arno partján levő utca* (Kőr.) és *Arno-part* (H1., H2., HJ1.), *Lungotevere – a Tiberis-part* (H1., H2., HJ1.), *Lungodanubio – Duna-part* (H2., HJ1.), *Lungotibisco – a Tisza-part* (H2., HJ1.). Mint látjuk, KŐRÖSI magyarázó, enciklopédikus jellegű ekvivalenciát ad meg (ez a módszer egyébként általában is jellemzi szótárát, l. ehhez FÁBIÁN 2011: 386–387), míg HERCZEG szűkszavúbb, továbbá Róma folyójának a latinos (és nem az olasz *Tevere*) nevét használja. A magyar ekvivalenseknél a névelőhasználat különbségére nem találunk magyarázatot.

Nem szóltunk eddig arról, hogy az olasz és a magyar nyelv strukturális különbségei miatt (miszerint az olaszban a jelző és a gyakran prepozícióval kapcsolt bővítmény követi a jelzett szót, a magyarban viszont fordított a sorrend) olasz kezdésű vizsgálatnál tulajdonképpen egy-egy földrajzi köznévi címszó (pl. *monte – hegy*) alá is be lehet sorolni földrajzi neveket. Tipikusan ilyen eset ebben az *L* betűs vizsgálatban a *lago* 'tó' köznév szócikke, melynél öt szótárban valóban fel is bukkannak szintagmaszerkezetű tulajdonnevek: a Kőr.-ben *il Lago Maggiore – a Lago Maggiore,* a H2.-ben kilenc példa sorakozik (köztük négy nem olasz vonatkozású), a HJ1.-ben viszont már csak három (*il ~ Lemano v. di Ginevra – a Genfi-tó, il ~ di Costanza – a Bodeni-tó, il ~ di Garda – a Garda-tó*). A kisebb szótárak közül az FV.-ben *il ~ di Como – a Comói-tó,* a HI.-ben pedig *~ di Garda – Garda-tó* fordul elő.

Az *L* betűs címszavak sorában felbukkanhat még önálló címszóként a *lariano,* illetve a *lemano* melléknév is, márpedig ezek szintén lehetnek összetett tónevek részei. A *Lariano* a Comói-tóval kapcsolatos, és csak a H2. függelékében (*lariano – a Comói-tóra vonatkozó*), illetve a HJ1.-ben szerepel címszóként: *lariano – Como-tavi, Comói tónál v. tó környékén levő v. élő;* a *lemano* pedig a Genfi-tóhoz kapcsolódik, és címszó a Kőr. *(– Léman-tó, a genfi-tó),* a KSzV. és a Kir. *(– Genfi-tó)* szótárában. (Itt jegyzendő meg, hogy a H2.-ben mind a *Como,* mind a *lago* szócikkében szerepel a *lago di Como* szintagma, ez a „hiba" azonban ki van javítva a HJ1.-ben, ahol a szókapcsolat a *lago* szócikkéből eltűnt, és csak a *Como* alatt szerepel.)

Több tulajdonnév tartozik a mindössze egy szótárban előfordulók körébe; ezek felvételét csak megpróbálhatjuk magyarázni. A személynevek körében: néhány bibliai vagy antik név csak a Kőr.-ben *(Lotte – Lót, Lucio – Luciusz),* míg mások *(Lattanzio –*

[25] Igen körültekintő a függelékben szereplő *Lazio* címszónál a H2.: két fő jelentést vesz fel, és a *földr*-val jelölt elsőn belül további kettő a rég. *Latium,* illetve a mai *Lazio tartomány* ekvivalensű. Második azután a *sp* minősítésű *La Lazio – a Lazio labdarúgó-csapat* ekvivalencia: ezt a „rendhagyó nyelvtani nem" miatt (ti. *-o* végű szó, de egy bizonyos szabály miatt mégis nőnemű) igencsak célszerű felvenni a kétnyelvű szótárba.

Lacatantius, Licurgo – Likurgosz, Longino – Longinus) csak a H2. szótárában bukkannak fel. A ma már archaikus *Lisabella – Izabella, Lamberto – Lambert* utónevek, illetve a *Lisa – Liza, Liszka* becéző csak KŐRÖSInél (Kőr.) szerepel. Minden bizonnyal ideológiai okokból szerepel egyetlen szótárban (H2.) a *Lenin – Lenin* ekvivalencia.[26] A helynevek körében: a *Laurana – Lovrana* helynévi ekvivalencia csak KŐRÖSI szótárában fordul elő, nyilván a szerző fiumei tartózkodásának lenyomata. Ugyanakkor a csak a H2.-ben szereplő *Lucca – Lucca,*[27] *Livorno – Livorno, Loreto – Loreto* ekvivalenciák (azonosságuk okán) feleslegesnek tűnnek (nyilván ezért is maradtak ki később HJ1.-ből). Nem világos, hogy mi motiválta a *Limburgo – Limburg* szópár HJ1.-be való bekerülését. Hiányolhatjuk esetleg mai szótárainkból a csak a Kőr.-ben felbukkanó *Lesbo – Leszbosz* megfelelést.

Térjünk át most a kis terjedelmű szótárakra: ezek közül a B., a HR. és az FV. semmilyen tulajdonnevet sem tartalmaz címszóként, és további négy szótárban (HJ2., HI., N., L.) sincs címszói személynév, csak helynév (ezek körében a közösek: *Londra, Lussemburgo, Lettonia*). Bár nem releváns mértékben, de a kis szótáraknál is megfigyelhető tehát a helynevek gyakoribb jelenléte a személynevek rovására. Ezt talán a szótárak jellege magyarázhatja: az útiszótárakban valószínűleg a helyneveknek juthat nagyobb szerep.

Lássuk végül a szakszótárakat. A vizsgálatból az rajzolódik ki, hogy ezek tulajdonnévanyagában az az összetett névtípus a domináns, amelynek az első (tehát a vizsgálatban: *L* betűvel kezdődő) eleme köznév, és csak a rendszerint *di* prepozícióval kapcsolt második elemük tulajdonnév (mégpedig rendszerint családnév): *leggi di Gossen – gosseni törvények*[28] (J.); *lampada Davy – Davy-lámpa; legge di Avogadro – Avogadro-törvény; legge di Boyle-Mariotte – Boyle-Mariotte törvény; legge di Bragg – Bragg-törvény; legge di Raoult – Raoult-törvény; lumaca di Pascal – Pascal-csiga, Pascal-féle csiga* (F);[29] *linea del Piave –* (átv.) *végső határ* (SzV). Szerepel még (az SzTGy.-ben) a *Linate – Milano egyik repülőtere, Linate* ekvivalencia is. Úgy tűnik, ennél a szótártípusnál is elsősorban a szótár terjedelmével arányos a felvett tulajdonnevek és tulajdonnév jellegű szintagmák mennyisége.

---

[26] Italianista körökben közismert, hogy Herczeg Gyulát 1952-es szótára (H1.) megjelenése után ideológiai jellegű támadások érték, karrierje törést is szenvedett (l. ehhez pl. FRIED 2009a, 2009b). Ennek kompenzálására irányuló megnyilvánulás lehet az ilyen jellegű szóanyagnak a szótár második kiadásába való beemelése. Még inkább felmerül ez a gondolat, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az olasz(os) változat tulajdonképpen *Lenino,* azonban Herczegnél a semmilyen ekvivalenciális nehézséget nem jelentő *Lenin – Lenin* szópár áll, ráadásul még az *ordine di Lenin – Lenin-rend,* illetve a *seguace di Lenin – Lenin híve, követője* ekvivalenciák is szerepelnek a szócikkben. A H1.-ből és a H2.-ből egyaránt hiányzik ugyanakkor a *Stalino – Sztálin* ekvivalencia (viszont a H1.-ben és a H2.-ben is szerepelnek e személynevekből képzett főnevek, melléknevek és igék).

[27] A Kőr.-ben a ma mindenképpen furcsa *Lucca – Lukka* ekvivalencia szerepel.

[28] A szótárban ez a magyar ekvivalens áll, de használatosak a *Gossen törvénye(i)* változatok is (Google-keresés).

[29] Az F. magyar–olasz párjában a következő (szintén vegyes típusú) tulajdonnevek állnak az *L* betű alatt: *Leonard-átalakító, Leonard-transzformátor, Lewis-bázis, Lewis-sav, Linz-Donauwritz eljárás, Lorentz-erő*.

4. Összefoglaló megjegyzések. A tulajdonneveknek az olasz–magyar szótárakban való megjelenése a vizsgált részek tükrében meglehetősen esetlegesnek tűnik, bár – kronologikusan, illetve típusok szerint is szemlélve – kirajzolódnak bizonyos tendenciák és törekvések.

Az idők változásával függ össze az a bizonyos nevek kapcsán már említett tény, hogy a felvett személynevek a régebbi szótárakban az akkor szokásos (archaikusabb) változatukban állnak, az újabbakban pedig a mai variánsban. Ugyanígy jól látható, hogy a régebbi szótárak a latin oktatásának tudatában vettek fel nagyobb számban a klasszikus kultúrához (vagy a katolikus valláshoz) tartozó neveket. Ezekre ma már csak magasabb műveltségi szinten (illetve bizonyos diszciplínákon belül) van szükség, és legfeljebb a nagyszótárakba férnek be.

Idő- és típusfüggetlennek látszik viszont az (európai) országokat jelölő földrajzi nevek és a belőlük képzett melléknevek felvétele; ezek legtöbbje mindegyik szótárunkban megtalálható.

Kívánatos lenne, ha az elemzés tükrében kirajzolódó véletlenszerűséget felváltaná bizonyos kisebb névtípusoknak a szótárba való szisztematikus beemelése. Mint láttuk, ilyennek tekinthető az európai országok névpárjainak (immár általánosnak tekinthető) felvétele. Hasonlóan lehetne eljárni például az utónevek körében[30] a szótár kiadása idején leggyakoribb, bizonyos számra korlátozott (pl. első 100 leggyakoribb) utónév felvételével is.[31] Nagyobb figyelmet kellene arra is fordítani, hogy az adott szótártípusokhoz is más és más fajtájú tulajdonnevek illenek (pl. egy iskolai szótárba több történeti személy- és helynév, műalkotások és intézmények, esetleg múzeumok neve; egy útiszótárba helynevek, látványosságok, intézmények neve stb.). Külön is hangsúlyozandó az a negatív tény, hogy intézménynevek igen kis számban szerepelnek a szótárakban. Lévén szó kétnyelvű szótárakról, szisztematikusabban kellene figyelembe venni a kontrasztív szempontokat mind a fonetika, mind a nyelvtan és a szintaxis területén is. A szakszótárakban viszonylag kevés tulajdonnevet találtunk, és ezek között a legnagyobb számban a szintagmaszerkezetű, vegyes típusú tulajdonnevek[32] fordulnak elő.

Felhasznált források

B. = Benkő Károly – Donáth Imre – Kavulyák György – Szígyártó Zoltán, *Olasz–magyar szótár (Dizionario italiano-ungherese)*. Mohovich, Fiume, 1887.

F. = Fóris Ágota, *Olasz–magyar műszaki-tudományos szótár. Vocabolario tecnico-scientifico italiano-ungherese*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005.

FV. = Fábián Zsuzsanna – Vásárhelyi Júlia, *Olasz–magyar, magyar–olasz útiszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

[30] Így el lehetne kerülni a vizsgálatból kitűnő olyan feltűnő hiányokat, mint hogy a gyakori és kultúrtörténeti szempontból is fontos *Leonardo* utónév csak két szótárunkban szerepel (Kőr.: *Lénárd*, Kir.: *Lénárt* ekvivalenssel).

[31] Ma már nem kell ebben a vonatkozásban a megérzésre hagyatkozni, hiszen évekre lebontott utónév-gyakorisági listák segíthetik a szótárírót. Az adott referenciaszámnak az előszóban való közlése is fontos, nem lexikográfiai jellegű információ lehetne a szótárhasználó számára.

[32] Ez közismerten azért van, mert termékek, eljárások, felfedezések elnevezésében gyakran fordul elő a ki- és feltalálók személyneve.

H1. = HERCZEG GYULA, *Olasz–magyar szótár. Vocabolario italiano-ungherese* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

H2. = HERCZEG GYULA, *Olasz–magyar szótár. Vocabolario italiano-ungherese* 1–2. 2., bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

HI. = HESSKY ESZTER – IKER BERTALAN, *Olasz–magyar, magyar–olasz kisszótár*. Grimm Kiadó, Szeged, 2011.

HJ1. = HERCZEG GYULA – JUHÁSZ ZSUZSANNA, *Olasz–magyar szótár. Vocabolario italiano-ungherese*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.

HJ2. = HERCZEG GYULA – JUHÁSZ ZSUZSANNA, *Olasz–magyar kisszótár. Dizionario italiano–ungherese*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

HR. = HONTI REZSŐ, *Magyar–olasz, olasz–magyar szótár.* Lingua Kéziszótárak. K. n., Budapest, é. n.

J. = JUHÁSZ ZSUZSANNA, *Olasz–magyar közgazdasági szótár.* Aula, Budapest, 1997.

Kir. = KIRÁLY RUDOLF, *Olasz–magyar szótár. Dizionario italiano-ungherese*. Szent István-társulat, Budapest, 1944.

Kőr. = KŐRÖSI SÁNDOR, *Olasz–magyar szótár (Dizionario italiano-ungherese)* 1–2. Lampel, Budapest, 1912.

KSzV. = KOLTAY-KASTNER JENŐ – SZABÓ MIHÁLY – VIRÁNYI ELEMÉR, *Olasz–magyar szótár (Dizionario italiano-ungherese)*. 2. kiadás. Danubia, Pécs, 1940.

L. = *LINGEA olasz ügyes szótár.* Lingea Kft. Kiadó, Komárom, 2015.

M. = MATTIOLI, ENRICO [– BACHÓ, LADISLAO – TURCSÁNYI, GIULIO – MARZETTI, MARIA], *Dizionario militare italiano-ungherese e ungherese-italiano*. Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1937.

N. = NAGY MÁRIA, *Magyar–olasz, olasz–magyar zsebszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.

SzTGy. = SZOKÁCS KINGA – TERMELNÉ GYÖRKE JUDIT, *Olasz-magyar idegenforgalmi szótár. Dizionario italiano-ungherese del turismo*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar, Budapest, 2003.

SzV. = SZIGETINÉ DEMETER MARGIT – VEPERDI ANDRÁS, *Olasz–magyar katonai szótár.* Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2003.

TM. = TULOK MAGDA – MAKKAY JÁNOS, *Régészeti kifejezések szótára. Dizionario di terminologia archeologica*. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2009.

U. = URBANEK SÁNDOR, *Olasz–magyar szótár. Dizionario italiano-ungherese*. Mohovich, Fiume, 1915.

Hivatkozott irodalom

CAFFARELLI, ENZO 2008. Permettete un *Caffarellum*? *Rivista Italiana di Onomastica* 14: 290–291.

CAFFARELLI, ENZO 2016. Le „Madonne col bambino" nella pittura italiana (secc. XII-XIX). *Il Nome nel testo* 18: 29–41.

CAFFARELLI, ENZO 2018a. Osservatorio transonimico. *Rivista Italiana di Onomastica* 24: 462–468.

CAFFARELLI, ENZO 2018b. *Rosatellum, Dimaiellum, Mazziottellun, Grillellum... Rivista Italiana di Onomastica* 24: 445.

CAPRINI, RITA 2008. Van Langendock, Willy: Theory and Typologie of Proper Names. [Recenzió.] *Rivista Italiana di Onomastica* 14: 484–491.

FÁBIÁN ZSUZSANNA 2011. Száz éves Kőrösi Sándor olasz–magyar nagyszótára. In: SZEGEDI ESZTER – FALVAY DÁVID szerk., *„Ritrar parlando il bel". Tanulmányok Király Erzsébet tiszteletére*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 373–388.

FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár" műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 17–38.

FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk. 2015. *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

FARINA, ANNICK 2006. Toponomastique et lexicographie bilingue. In: D'ACHILLE, PAOLO – CAFFARELLI, ENZO szerk., *Quaderni internazionali di RIOn 2: Lexicography and Onomastics*. Società Editrice Romana, Roma. 179–192.

FARINA, ANNICK 2008. En voiture Simone, tes articles ont fait Gilles! *Les prénoms dans les dictionnaires*. In: D'ACHILLE, PAOLO – CAFFARELLI, ENZO szerk., *Quaderni internazionali di RIOn 3: Lexicography and Onomastics 2*. Società Editrice Romana, Roma. 497–510.

FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.

FARKAS TAMÁS 2010. Willy Van Langendonck: Theory and Typology of Proper Names [A tulajdonnevek elmélete és tipológiája]. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 32: 237–241.

FRIED ILONA 2009a. Italianisztika és állambiztonság. *Betekintő* 2009/4. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_4_fried.pdf (2020. 05. 10.)

FRIED ILONA 2009b. Árnyak a Bródy Sándor utcában. *Élet és Irodalom* 53: 26.

GOMEZ GANE, YORICK 2015. Dal *Mattarellum* all'*Italicum*: produttività dei suffissi pseudolatini *-um* ed *-ellum*. *Rivista Italiana di Onomastica* 21: 742–774.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. *Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.

ITTZÉS NÓRA 2015. A nyelvi, illetve az enciklopédikus-lexikális elemek szerepe a szótári értelmezésben. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 39–47.

KÁLMÁN BÉLA 1973. *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest.

KÁLMÁN BÉLA 1989[2]. *A nevek világa*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

KOLTAY-KASTNER JENŐ 1954. Herczeg Gyula: Olasz–magyar szótár I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952. [Recenzió.] *MTA I. Osztály Közleményei* 5: 527–541.

MAGAY TAMÁS 2015. Szótár, enciklopédia és tipológia. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 9–16.

SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SVENSÉN, BO 2009. *A Handbook of Lexicography.* The Theory and Practice of Dictionary-Making. Cambridge University Press, Cambridge.

UZONYI PÁL 2015. A tulajdonnevek kezelése az egy- és kétnyelvű szótárakban. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 71–84.

VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 168. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. https://doi.org/10.1515/9783110197853

VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük… A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

VIG ISTVÁN 2006. Olasz tulajdonnevek a magyar helyesírási szótárban. *BÁR. Társadalomtudományi és művészeti folyóirat*. Különszám. 8: 169–178.

FÁBIÁN ZSUZSANNA
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3597-8773
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ZSUZSANNA FÁBIÁN, Proper names in Italian-Hungarian bilingual dictionaries

The study examines the theoretical and practical approach employed in the case of proper names in Italian-Hungarian bilingual dictionaries over 100 pages in length. Fourteen general and six topical dictionaries are examined. The authors' methodological approaches are discerned through an examination of prepositions, the dictionary apparatus, the list of entries, and entries themselves. The examined corpus contains data collected through a review of entries under the letter L. Beyond highlighting specific data, the study examines the tendencies that can be discerned in how proper names have been listed in dictionaries over a little more than the past century, and names the shortcomings and inconsistencies that should be overcome in the future.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 109–130. DOI: 10.26546/4892373.7

Tulajdonnevek a kulturális szótárakban

1. Egy speciális szótártípus: a kulturális szótár. Az általános lexikográfiai szakirodalomban a szótárakat különböző dichotómiák alapján szokták osztályozni: egy- vagy többnyelvű, szinkrón vagy diakrón, általános vagy szaknyelvi, a standard nyelvet vagy egy-egy nyelvváltozatot bemutató (nyelvjárási, csoportnyelvi stb., vö. MAGAY 2015: 10). A nyelvészeti szótárak osztályozása a bennük található lexikai egységek alapján is lehetséges: pl. archaizmusokat, neologizmusokat, idegen szavakat, szakszavakat, tabuszavakat, eufémizmusokat feldolgozó szótárak.

A kulturális szótárak a felsorolt szempontok szerint deskriptívek, tipikusan kétnyelvűek, a kiválasztott szókincs szinkrón bemutatására törekednek, és speciálisak, hiszen a szókincsnek csak egy meghatározott szeletére fókuszálnak. Terjedelmükben korlátozottak (azaz nem teljesek; vö. MAGAY 2015: 11). Tartalmukban inkább az enciklopédiákhoz állnak közel, hiszen szócikkeikben kevés a nyelvi, annál több a kulturális információ. MAGAY TAMÁS (2015: 15) szótárosztályozási rendszerében a kulturális szótárak a kétnyelvű, (enciklopédikus elemekkel bővített vagy) enciklopédikus, illetve hibrid szótárak kategóriájába tartozhatnak.

FÁBIÁN ZSUZSANNA (2015: 21) a terminológiai sokféleségből kiemeli az *enciklopédikus szótár* fogalmát, amely esetében „a szótárba »oltották be« az enciklopédiát". Az enciklopédikus szótár fogalma annál is inkább találó lehet a kulturális szótárak esetében, mert ezekben a szerzők a tulajdonnevekkel kapcsolatban enciklopédikus ismereteket (is) közölnek (vö. FÁBIÁN 2015: 29).

A magyarországi kulturális szótárak a jelenleg ismert formájukban leginkább az országspecifikus lexikonokra vagy útikönyvekre hasonlítanak (pl. a közel 1300 oldalas, német nyelvű Franciaország-lexikonra [SCHMIDT et al. 2006]). A kulturális szótárakban ugyanis elsősorban a címszóval jelzett fogalom definíciója, leírása, körülírása található.

A Corvina Kiadónak a 21. század küszöbén indított sorozatában angol–magyar (BART 1998, 2002, 2018), amerikai–magyar (BART 2000, 2017), japán–magyar (GY. HORVÁTH 1999, 2018), német–magyar (GYÖRFFY 2003, 2018), francia–magyar (ÁDÁM 2005), orosz–magyar (SOPRONI 2008), olasz–magyar (SZTANÓ 2008), sőt egy nyelv(terület) helyett egy városra fókuszáló (római) kulturális szótárt (LUKÁCS 2018) is találunk.[1] Fordított irányú, magyar kulturális szótárak is születtek francia, angol és német nyelven (BART 2005, 2015, 2016).

A kulturális szótárak kiadásába más (határon túli) kiadók is bekapcsolódtak. BENŐ ATTILA (2009) román–magyar, PÉNTEK JÁNOSsal közösen pedig (PÉNTEK–BENŐ 2013) magyar–román kulturális szótárt is megjelentetett. BALOGH F. ANDRÁS ugyanebben a sorozatban német–magyar (2017) kulturális szótárt adott közre, amelyben a kisebbségi német népcsoportok (svábok, szászok, cipszerek stb.) kultúrája és szókincse jelenik meg.

[1] Az említett évszámok az egyes kiadásokra utalnak. A tanulmány mindegyik szótárnak csak a legutóbbi kiadását vizsgálja a továbbiakban.

Kissé meglepő módon magyar szerzőtől, ÓDOR LÁSZLÓtól jelent meg német nyelvű svájci kulturális szótár a nyelvközösség nem svájci részének címezve (ÓDOR 2010), amelyben a szerző a svájci németek és nyelvhasználatuk jellegzetességeit foglalja össze kb. 2000 rövid szócikkben. A szerző később a német kulturális szótárakkal rokon művet is megjelentetett (ÓDOR 2016) – immár a teljes német nyelvterületről, esszészerűvé duzzadt szócikkeket fűzve össze.

A műfaj újszerűségének megfelelően a szakirodalomban alig találunk említést a kulturális szótárak mibenlétéről; ezek közt említendő LUKÁCS ANDRÁS angol, német, francia és olasz szótárakat összehasonlító elemzése (2010).

A kulturális szótárak – más speciális szótárakhoz hasonlóan – címükben utalnak arra, hogy miben térnek el az általános szótáraktól: „kulturálisan" meghatározott szavakat, kifejezéseket tartalmaznak. „A nyelv és kultúra számos különböző szegmensét felölelő címszóállományt nehéz összefoglalóan jellemezni. A kulturális szótárak szerzőinek koncepciójához valószínűsíthetően akkor járunk a legközelebb, ha a lexikográfiai és fordítástudományi szaknyelvben is ismert kultúra-specifikus szavak felől közelítjük meg a címszóválogatást." (LUKÁCS 2010: 39.)

Ezeket a lexikai elemeket gyakran a reáliák (vagy ekvivalens nélküli lexémák) körébe szoktuk sorolni, melyek nyelvi közvetítése különös nehézséget okoz, hiszen „egy-egy nyelvközösségre sajátosan jellemző jeltárgyat" jelölnek (KLAUDY 1994: 25).

A kulturális szótárak tehát sajátos kulturális töltetű, kultúrafüggő lexémákat tartalmaznak: ide tartoznak azok a nyelvi elemek, amelyekben „kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, tárgyai, fogalmai, mentális, emotív sémái, amelyek az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bírnak" (VALLÓ 2000: 45).

Ez indokolja, hogy a kulturális szótárakban a címszavakat nem pusztán azok nyelvi megfelelője követi, hanem tulajdonképpen egyfajta értelmezés: „A kulturális szótárban tehát nem a címszavak *fordítását* olvashatjuk, hanem *magyarázatát* – ahol is a magyar *magyar-áz* szó, az etimológia felől nézve, különösen találó: kifejtjük *magyarul,* mit jelent nagyjából egy olyan idegen szó vagy név, amelynek különben nincs pontos vagy hozzávetőleges *magyar* szótári megfelelője." (GYÖRFFY 2018: 6; a kiemelések az eredetit követik.)

Mivel a címszóállomány mindig a forrásnyelvi kultúra (vagy kultúrák) adottságaitól függ, valószínűleg lehetetlen objektív kritériumokat találni a lemmaválasztáshoz; ez ráadásul nagyban függ a szótárírók (többségükben gyakorlott fordítók) megítélésétől, tapasztalataitól, egyéni ízlésétől is.

Nem teljesen egységes a nyelv és kultúra, illetve ország összefüggésének kezelése sem a különböző kulturális szótárakban. Az angol kulturális szótár (BART 2018) természetszerűleg tartalmaz brit/kelta (ír, skót) nyelvi elemeket, ugyanakkor nem terjed ki az angol nyelvű országok mindegyikére. Ez annál is inkább indokolt, mert az amerikai kulturális szótár (BART 2017) külön kötetben jelent meg, természetesen az *amerikai* szónak az (angol nyelvű) Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó jelentésében, Amerika többi részét figyelmen kívül hagyva. Ugyanakkor a német kulturális szótár (GYÖRFFY 2018) az összefüggő német nyelvterület (Németország, Ausztria, Svájc) egészéről tartalmaz címszavakat, vagyis a *német* szó jelentése a címben: 'német nyelvű'.

A továbbiakban néhány kulturális szótár összehasonlításával igyekszem bemutatni a kulturális szórákban szereplő tulajdonnévanyagot. Az összehasonlításban szereplő szótárak: angol (BART 2018), amerikai (BART 2017), francia (ÁDÁM 2005), német (GYÖRFFY 2018), olasz (SZTANÓ 2008).

2. A kulturális szótárak cím- és lemmaválasztásáról. A korábban megjelent (első kiadású) kulturális szótárak címében – a hagyományos szótárakhoz hasonlóan – nyelvpárok szerepelnek: *angol–magyar, francia–magyar, német–magyar* stb. Az újabb kiadású szótárak már csak a forrásnyelvet viselik címükben: Amerikai kulturális szótár (BART 2017), Német kulturális szótár (GYÖRFFY 2018). BART ISTVÁN idegen nyelvű sorozatában a nyelvpár alcímként jelenik meg: La Hongrie et les Hongrois. Magyar–francia kulturális szótár (BART 2005).

BART ISTVÁN (2018) az angol–magyar szótár előszavában nem a szótár szavai, hanem a szavak által bemutatott valóságszeletek felől közelíti meg a szótár célját: „A brit élet és életforma jellegzetes szokásait és hagyományait, a mindennapi élet és az ünnepnapok rítusait gyűjti össze ez a szótár, továbbá bemutatja az ezekhez tartozó tárgyakat, vagyis a brit életforma kellékeit" (BART 2018: 7). A szerző hangsúlyozza, hogy szótárában elsősorban olyan szavakat mutat be, amelyek jelentése (és valószínűleg konnotációja) a kétnyelvű szótárakból nem ismerhető meg. Az előszóból nem derül ki, hogy a tulajdonnevek milyen szerepet játszanak a szótárban.

Hasonló elvek alapján válogatta be a címszavakat az amerikai kulturális szótárába is, a válogatásban a szavak mögöttes jelentése és hangulata játszotta a legfontosabb szerepet. „Nos, mi […] főként olyan egyszerű fogalmakat, tényeket és tárgyakat – szavakat! – szerepeltetünk (és próbálunk megvilágítani) ebben a szótárban, melyek az amerikai életformát – történelmet és hétköznapokat – tükrözik, jellegzetes amerikai értékek és hagyományok jelennek meg bennük, és ekképpen részét, mondhatni kötőanyagát alkotják az amerikai kultúrának" (BART 2017: 6). A tulajdonnevek szerepéről itt sem esik szó.

ÁDÁM PÉTER francia kulturális szótárát az előszóban „*Land und Leute* típusú kislexikonnak" nevezi (ÁDÁM 2005: 5). A szócikkek témáinak felsorolása: „évszám, sanzoncím, történelmi évforduló, népszokás, borelnevezés, híres csata, rejtett irodalmi idézet, nagy történelmi személyiség, közhely, szállóige" stb. (ÁDÁM 2005: 5) utal arra, hogy a szótár szócikkei között több tulajdonnevet is találunk.

GYÖRFFY MIKLÓS német kulturális szótára előszavában ugyancsak a „kulturális felhangú" szavakat jelöli meg szótára tartalmaként. Ezen olyan lexikai elemeket ért, amelyeknek „vannak ugyan szótári megfelelői(k), […] mégis tartalmaznak lefordíthatatlan jelentésárnyalatot vagy jelentéstöbbletet" (GYÖRFFY 2018: 6). A szerző a lemmaválogatás bemutatásakor részletesen kitér a tulajdonnevek szerepére. Miután megjegyzi, hogy a „tulajdonnevek egy részének jelentős és persze eleve lefordíthatatlan kulturális konnotációja van" (GYÖRFFY 2018: 7), bemutatja a feldolgozott tulajdonnevek kiválasztásának módszerét. „Személyneveket és földrajzi neveket csak akkor szerepeltetek címszóként, ha azok valamilyen körülhatárolható értelemben fogalommá, esetleg köznévvé váltak. Kivételt csupán a történelmi és földrajzi tartományok, régiók, tájegységek nevével, valamint néhány német nagyváros […] nevezetességeinek, helyszíneinek elnevezésével tettem […]." (GYÖRFFY 2018: 7.) Ezenkívül megtalálhatók a szótárban olyan, tulajdonnevekből keletkezett „kulturális címszavak és fogalmak", amelyek a német, osztrák és svájci történelemmel, művészettel, tudománnyal stb. kapcsolatosak, és nincs célnyelvi megfelelőjük (GYÖRFFY 2018: 7).

Az olasz–magyar kulturális szótár előszavában a szerző a műfajt így határozza meg: „A kulturális szótár először is szótár" (SZTANÓ 2008: 6). Szócikkei nagyjából egy útikalauz anyagát ölelik fel, csak nem földrajzi, hanem betűrendes elrendezésben. Az előszó alapján a lemmák között kevés tulajdonnevet várhatunk: „Személyneveket nemigen vettünk fel, hacsak nem váltak fogalommá" (SZTANÓ 2008: 6). Hasonlóan jár el a szerző

a hely- és intézménynevekkel. A szerző több esetben a tulajdonnévi címszavaknál (is) utal a címszóhoz hasonló funkciójú magyar (vagy más: francia, amerikai) tulajdonnevekre, egyfajta ekvivalenciaként: pl. a Cuore című ifjúsági regény szócikkében: „az olaszok *Pál utcai fiúk*ja" (SZTANÓ 2008: 90).

Egyedül az olasz–magyar kulturális szótárban van névmutató (SZTANÓ 2008: 302–304), amely szándéka szerint nem a címszavakat tartalmazza, hanem a szócikkekben szereplő tulajdonneveket.

A tulajdonnevek aránya a kulturális szótárakban a fentieknek megfelelően változó. Az *A*-nál szereplő címszavakat részletesen áttekintve és átszámolva az alábbi eredményeket kaptuk. A számolásnál csak a pusztán tulajdonnévi címszavakat, illetve a teljes szócikkeket vettük figyelembe, azokat a címszavakat tehát nem, amelyek után csak egy utalás található, pl. *Academy → Royal Academy of Arts* (BART 2018: 10). Nem számoltuk kétszer, ha ugyanazt a fogalmat jelölő nyelvi forma két alakban is szerepelt a címszavak között: *ABA*, illetve *American Bar Association* (BART 2017: 7).

1. táblázat: Tulajdonnevek aránya az *A* alatti címszavak között[2]

Szótár nyelve	Szócikkek száma (db)	Tulajdonnevek száma (db)	Tulajdonnevek aránya (%)
angol	108	42	38,9
amerikai	128	63	49,2
francia	111	35	31,5
német	62	42	67,7
olasz	98	34	34,7

A táblázatból láthatjuk, hogy a tulajdonnevek aránya a szócikkek 1/3-a és 2/3-a között mozog; a német szótárban találjuk arányosan a legtöbb tulajdonnévi címszót. Összehasonlításképpen: a szigorúan korpuszalapú, elexico nevű német online szótárban a címszavak 1,2%-a tulajdonnév: 3689 tulajdonnév szerepel a 300 000 címszó között. Ezek legnagyobb része családnév (1334) és helységnév (1065), a többi pedig tájnév (332), utónév (267) és országnév (189) (KLOSA et al 2010: 658).[3]

3. Földrajzi nevek a kulturális szótárakban

3.1. Angol kulturális szótár. Az angol kulturális szótár bővelkedik különböző típusú földrajzi nevekben. Ezek sorában természetesen előfordulnak vízrajzi nevek. A *Severn* folyónév szócikkében elsősorban földrajzi ismeretek olvashatók: „a sziget leghosszabb (290 km) folyója, amely Északkelet-Walesben ered, és a *Bristol Channel*be ömlik; ha *bore (tidal wave)* van rajta, utolsó szakaszán a dagálytól visszafelé folyik a vize." Az *Avon* folyónév mellett olvashatjuk: „több angliai folyócska neve, melyek közül Shakespeare […] okán a Stratford városán átfolyó a legismertebb."

[2] A számlálás a 2. pontban számba vett, a tanulmányban feldolgozott kiadások alapján történt.

[3] Az elexico az Institut für Deutsche Sprache projektjének keretében készült online szótár, a jelenkori német köznyelv szóanyagát tartalmazza: https://www1.ids-mannheim.de/lexik/elexiko.html. (2020. 05. 02.)

A hegyneveknek a forrásnyelvben használatos formája mellett nem feltétlenül található meg a magyar megfelelője: a *Pennines* leírása szerint „a skót határtól […] Derbyshire-ig, 400 km hosszan dél felé húzódó hegység". A szócikkből hiányzik a magyar megfelelő *(Pennine-hegység)*.

Az *Albion* címszónál a következő etimológiai, stilisztikai megjegyzéseket olvashatjuk: „Nagy-Britannia régi (talán kelta eredetű), ma már leírhatatlanul poétikus neve." Az *Ireland* országnév több, egymással utalásokkal összekapcsolt változatban is előfordul a szótárban. Közülük a leghosszabb szócikk, az *Ireland* tulajdonképpen a rendkívül terhelt angol–ír viszony történetét és mai állapotát foglalja össze dióhéjban: „a hate-love viszony Írország és Anglia között kölcsönös." A rokon szócikk, az *Eire* objektív földrajzi és történelmi adatokat közöl az Ír Köztársaságról, míg az *Erin* nyelvi információkat ad meg: „Írország költői neve, ír nyelven."

A településnevek közül a másodlagos jelentéssel (is) bírók kaptak helyet a szótárban: a *John o'Groats* földrajzi névként egy északkelet-skóciai kis helységet jelöl („a szigetek legészakibb települése"), másodlagos jelentése azonban egy állandósult szókapcsolatból derül ki: „from Land's End to John o'Groats" ('az ország egyik végétől a másikig'). A szótárban természetesen a *Land's End* is kapott külön szócikket.

Városrészek is szerepelnek a szótárban szócikkel: a *Mayfair* a városrész neve a felső tízezer *(upper class)* beszédmodorával fonódott egybe, ezért ennek a (szociolingvisztikai) összefüggésnek a magyarázata tölti ki a szócikk nagy részét. A *Soho* szócikk is leginkább a városnegyed történetével és funkcióváltásaival ismertet meg, kiegészítve némi etimológiai magyarázattal: „a *so-ho* eredetileg vadászkiáltás volt, ugyanis valamikor királyi vadaskert terült el ezen a környéken."

A szótárban számos, jelentős konnotációval bíró mikrotoponima is található. *Falls Road:* „Belfast katolikus részének főutcája, mely robbantásokról, merényletekről és az itt lezajlott összecsapásokról lett nevezetes." *A The Mall* (lemmaként: *Mall, The*) utcanév szócikke a hely földrajzi elhelyezkedéséről, növényzetéről, egykori és mai funkcióiról tudósít, miközben számos további földrajzi (és egyéb) névhez utalja tovább az olvasót (*Buckingham Palace, Trafalgar Square,* illetve *Royal Society*).

Fiktív földrajzi nevek is felbukkannak a szótárban: *Ambridge* képzeletbeli angol falu, a The Archers című végeérhetetlen rádiójáték-sorozat (afféle Szabó család) helyszíne.

A szótárban a névanyagban gyakran előforduló földrajzinév-elemeket is találunk: az ír *Kil* „helynevek jellegzetes előtagja, jelentése 'egyház' ('templom'), pl. Kilkenny".

3.2. Amerikai kulturális szótár. Az amerikai kulturális szótárban a földrajzi nevek számos fajtája előfordul. A víznevek között például: *Great Lakes*. A szócikk a tavak rövid földrajzi bemutatásával kezdődik: „öt hatalmas, édesvizű tó láncolata az USA és Canada határán (nagyság szerint: *Superior, Huron, Michigan, Erie, Ontario*)", majd a tórendszernek a gazdaságban betöltött szerepét ismerteti. A szócikk a tulajdonnév magyar megfelelőjét *(Nagy tavak)* nem tartalmazza.

A folyónevek közül álljon itt példaként a *Mississippi River,* amelynek szócikke az előzőhöz hasonlóan épül fel: földrajzi bemutatást tartalmaz („az USA legnagyobb folyója a *Missouri* és az *Ohio* összefolyásából"), és a régió életében betöltött szerepét hangsúlyozza. A szócikk továbbirányítja az olvasót az *Ol'Man River* tulajdonnévhez, amely „Oscar Hammerstein száma a Mississippiről, amelynek neve indián nyelven »Nagy Víz«".

A *Rocky Mountains* a földrajzi információkon túl („Alaszkától Új-Mexikóig terjedő, csaknem 5000 km hosszú hegylánc az USA nyugati részén, gerince alkotja a kontinens

vízválasztóját") az *Aspen* helységnévre utal tovább. *Aspen* nem méreténél fogva került a szótárba, hanem mert régen és ma is „különleges" helynek számított: „hajdan ezüstbányászok lakták, ma a világ legelegánsabb síterepe."

A szótár számos helység- és helységrésznevet tartalmaz. A *New Orleans* magyarázata a település földrajzi elhelyezkedésének és legfontosabb nevezetességeinek (*French Qarter* és jazz) összefoglalásából áll, megadja a város nem hivatalos elnevezését is („közkeletű nevén a *Big Easy*"). A *Georgetown* szócikkben a „Washington legelőkelőbb elővárosa" megjelölés mellett a hely mai megjelenésének a bemutatása alkotja a magyarázat nagy részét. A terjedelmesebb a *Harlem* szócikk, amelyet a szótárban megelőz a *Harlem Globetrotters* és a *Harlem Renaissance,* a városrész nevéhez fűződő szegénység és etnikai problémák bemutatására helyezi a hangsúlyt, illetve röviden ismerteti a hely történetét, emellett megemlíti a tulajdonnév holland eredetét *(Nieuw Haarlem)*. A nagyon rövid *Manhattan* szócikk csak a városrész helyét jelöli meg, nem utal tovább a *Hell's Kitchen* szócikkre (vö. „Manhattan közepén […] elterülő utcák"), ahonnan azonban van utalás a *Manhattan*-re. A *Camp David,* vagyis az elnöki nyaraló neve is helyet kapott a szótárban; hajdani politikai szerepe a róla elnevezett Camp David-i egyezmény (1978) aláírásának helyszíneként nem szerepel a szótárban.

A mikrotoponimák között számos utca- és hídnevet találunk. A *Central Park* szócikke New York City legnagyobb közparkjának a történetéről és mai funkcióiról szolgál információkkal. A *Basin Street* szócikke a New Orleans-i utca és a jazz kapcsolatára helyezi a hangsúlyt.

A *Golden Gate Bridge* szócikkében a San Francisco-i öböl hídjának magyar nevét (fordítását) is megtaláljuk: *Aranykapu;* ezenkívül méreteit és építésének idejét is olvashatjuk.

Az amerikai kulturális szótárban fiktív helynevek is előfordulnak, például a *Gotham*. Magyarázataként ez áll: „az angol 'Rátót'", vagyis az együgyű, buta emberek lakóhelye. A fiktív helynév szócikkében angol–amerikai összevetés is található: „Amerikában elevenebben él a szó, ugyanis […] New York zsurnalisztikus szinonimája ma is."

3.3. Francia kulturális szótár. A francia–magyar kulturális szótárban szintén találkozunk – történelmi, kulturális vagy más szempontból jelentős – földrajzi nevekkel, bár arányuk lényegesen alacsonyabbnak tűnik, mint a többi hasonló kulturális szótárban.

A történelmi országnevek csoportját képviseli a *Gaule : Gallia.* A szerző a magyar megfelelő megadása után részletesen ismerteti a gall és francia népnevek, illetve a Gallia és Franciaország közötti bonyolult összefüggéseket, az országnév mai értelmezését. A modern országnevek közül megtaláljuk például a *Martinique* címszót, mely definícióval kezdődik: „A sziget 1635-től francia gyarmat, sokáig a cukornádtermesztés egyik központja." Hajdani francia fennhatósága okán a *Canada* is címszóként szerepel a szótárban: „az ott élő franciák és az ott beszélt (erősen archaikus) francia nyelv miatt változatlanul része a franciák tágabb horizontjának."

A tájnevek közül megtaláljuk a szótárban az *Alsace*-t: „Talán az egyetlen igazi régió." A szócikk tömören, mégis sok szempontot figyelembe véve tudósít a Franciaország többi részétől nagyon eltérő tájegység történetéről, vallási és főként (bonyolult) nyelvi helyzetéről. A *Camargue* is szerepel a szócikkek között, meghatározásaként ezt olvashatjuk: „Sós taváról (*Vaccarès*), különleges madár- és növényvilágáról, valamint szilaj ló- és bivalytenyésztésről ismert, kb. 85 ezer hektárnyi tavas-mocsaras síkság a Rhône deltájában Provence-ban." A *Jardin de (la) France* szócikke definíciószerűen

adja meg a címszó jelentését: „Franciaország virágoskertje." Csak ezután derül ki, hogy „a franciák a Loire völgyét értik rajta".

A szótár szerint a valós és fiktív földrajzi nevek határán található az *Occitanie:* „A valamikor a langue d'oc nyelven, illetve e nyelv különböző dialektusain beszélő déli országrész (fantázia)neve […]. A szót, amelynek nincs valóságos történelmi referenciája (ilyen nevű ország vagy országrész politikai egységként sohasem létezett), ma is hallani."

Gyakori címszavak a helységnevek, pl. *Domrémy (Domrémy-la-Pucelle),* ahol Jeanne d'Arc született, és ahonnan országmentő útjára indult. A szócikkben a településnek a történelmi hősnő életében játszott szerepéről olvashatunk (de földrajzi elhelyezkedéséről nem). A *Paris* nem szerepel címszóként, a *Paris intra muros* (lat.) viszont igen, ez a „sajtóban gyakran használt közigazgatási kifejezés, a *boulevards extérieurs* által közrefogott húsz párizsi kerület együttesen".

A mikrotoponimák közül megtaláljuk a *Champs-Élysées (avenue des)* szócikket, amelyben a sugárút különböző háborús helyzetekben betöltött (szimbolikus) szerepe jelenik meg hangsúlyosan.

Természetesen jelentős épületek is helyet kaptak a szótárban. A *Notre Dame de Paris* meghatározása szerint „az ország harmadik legfontosabb székesegyháza". A szótáríró ezután ismerteti azon jeles irodalmi és történelmi vonatkozásokat, amelyek a templomhoz (és nevéhez) kapcsolódnak.

3.4. Német kulturális szótár. A német kulturális szótárban a vízrajzi nevek között számos folyónevet találunk. Természetesen a legnagyobbakét: *Elbe*, mellette a magyar névformát: *Elba,* majd az Elba legfontosabb földrajzi adatait és jelentőségének bemutatását. Hasonlóan épül fel a *Rhein* (Rajna) szócikke, itt azonban a folyónév latin, francia és holland névformáit is megtaláljuk. A *Donau* (azaz 'Duna') nem szerepel címszóként.

Németország egyik tengere, a *Nordsee* (azaz 'Északi-tenger') nem található meg címszóként a szótárban, az *Ostsee* viszont igen, talán azért is, mert két magyar megfelelője van: „Keleti- v. Balti-tenger". A *Neusiedler See* címszónál megfeleltetést lehet olvasni: „A Fertő tó német neve."

A német nyelvterület hegynevei közül szerepelnek az egyes országok legmagasabb csúcsai. *Großglockner:* „az osztrák Alpok legmagasabb hegycsúcsa: 3798 m magas." Hasonlóan épül fel a *Zugspitze* szócikke is: „Németország legmagasabb hegycsúcsa (2963 m) az Alpokban." Történelmi vagy irodalomtörténeti szempontból jelentős hegységek, csúcsok, sziklák neveit is ismerteti a szótár. A *Loreley* egy „132 m magas sziklaorom a Rajna-mentén Mainz és Koblenz között", amelyet Heinrich Heine tett halhatatlanná.

A szótár számos tájnevet sorakoztat fel. Már a tájnevek áttekintéséből kiviláglik, hogy a szótár a címében szereplő *német* alatt a német nyelvű országokat, illetve az egykori német nyelvű közép-európai területet érti. Ezek között vannak a mai német nyelvű országok területén találhatók, pl. *Breisgau* (D), *Graubünden* (CH), *Lausitz* (D), *Mühlviertel* (A). A *Breisgau* szócikk földrajzi meghatározást („délnémet tájegység, amely a Rajna felső folyása és a Schwarzwald között található") és rövid történelmi bemutatást tartalmaz, majd ismerteti a forrásnyelvi nyelvhasználók számára evidens *i.Br.* (= im Breisgau) rövidítést. A *Mühlviertel* szócikke hasonlóan épül fel: a rövid földrajzi definíciót („300–1300 m magas felső-ausztriai középhegység a Dunától északra; a Cseh-erdő déli nyúlványa") a név jelentésének megadása ('malomnegyed'), majd ennek magyarázata követi. Egyes tájnevek köznévi jelentésük miatt kerültek be a szótárba: pl. az *Emmenthal,* amelynek jelentése után ('az Emme folyó völgye') megtudhatjuk, hogy „[i]tt, illetve itteni eljárás

szerint készül az ementáli sajt"; a köznév immár illeszkedett a magyar helyesíráshoz. Az *Elsass* szócikkben megtaláljuk a magyar megfelelőt is *(Elzász)*.

A településnevek között nagy számban fordulnak elő az egykor német nyelvű területek városai. Pl. *Hirschberg* (a lengyelországi Jelenia Góra): a sziléziai város „egykori" német neve. *Marienbad,* a mai csehországi *Mariánské Lázně* német neve mellett a fürdővárosnak a német kultúrtörténetben betöltött szerepét ismerjük meg, különös tekintettel a híres fürdővendégekre: Wagnerre, Lisztre és Goethére. *Breslau: Wrocław,* a szócikk ismerteti a lengyelországi város lassan feledésbe merült magyar történelmi nevét is *(Boroszló)*. A fenti településnevekhez csatlakoznak a korábban Magyarország részét képező német városok névpárjai, pl. „*Bartfeld* Bártfa (ma Bardejov, Szlovákia) német neve", *Neusohl* (Besztercebánya, Banská Bystrica)". Hasonlóan önálló címszóként szerepel a *Hermannstadt* (Nagyszeben, ma Sibiu/Románia) stb. Ezekben az esetekben tehát a mai hivatalos nyelvi névalak mellett a korábban használatos német és magyar megfelelőket is megtaláljuk, amelyek névpárokat alkotnak, illetve párhuzamos nevekként jelennek meg a szótárban.

Mai magyarországi városoknak gyakran van (volt) német elnevezése is, ezeket is nagy számban tartalmazza a szótár: *Fünfkirchen (Pécs), Güns (Kőszeg), Raab (Győr), Ödenburg (Sopron), Ofen (Buda)*. Ezekben a szócikkekben a német név etimológiáját, illetve kialakulásának motivációját is megadja a szerző.

A mikrotoponimák közül sok városrész és utca nevét megtaláljuk a szótárban: általában azokat, amelyeket valamilyen esemény, látványosság, intézmény vagy irodalmi mű tett ismertté. Az egyik bécsi külváros neve, a *Grinzing* a borozóiról, a másiké, a *Döbling* pedig (nekünk) Széchenyi István miatt nevezetes. Az épületnevek szintén a teljes német nyelvterületet reprezentálják. Ezek a szócikkek az épületnevek „fordításával" kezdődnek, majd azt követi az épület rövid bemutatása (magyarázata), pl. *Brandenburger Tor:* „Brandenburgi kapu", *Kapuzinergruft*: „kapucinus kripta".

A címszavak között homonim német nevek is előfordulnak, amelyeknek egy szócikkben találjuk meg különböző megfelelőit. Ilyen a *Marburg:* „a Lahn folyó mellett (*an der Lahn*) fekvő, ma is így nevezett egyetemi város mellett ez (volt) a szlovéniai Maribor német neve is (*an der Drau,* azaz 'a Dráva mellett' jelzői értékű határozóval). Interlingvális homonimákra, pontosabban egy homográf névpárra külön utalást olvashatunk. *Eger:* „a magyar város nevével írásban tökéletesen megegyező, csak kiejtésében ('éger') eltérő német városnév", a mai csehországi Cheb német megnevezése.

3.5. Olasz kulturális szótár. Bár vízrajzi és hegyneveket hiába keresünk az olasz kulturális szótárban, a szótár az egyéb földrajzi nevek különböző típusait tartalmazza.

Az országnevek közül – Olaszország „érdekeltsége" okán – megtalálható az *Abissinia:* „Abesszínia, más néven Etiópia, az olasz gyarmatosítási törekvések egyik fő célpontja."

A tájnevek között különösen fontos az észak-olaszországi régió, *Alto Adige* neve, amelynek megfelelője nem magyar, hanem német („németül Südtirol"), bár a szócikk szövegében előfordul a *dél-tiroli* melléknév is. A jelentős konnotációval bíró tulajdonnevek közé tartozik a *Trinacria:* „Szicília antik neve, ma a sziget önazonosságának és függetlenségének egyik kifejezője, érzelmi töltése kb. olyan, mint nálunk a 'Hungária', 'Magyar hon', 'Szittyaföld' szavaknak." A történelmi áttekintés mellett megismerhetjük a szó eredetét is: a görög *trinakrios* ('három hegyfok') átvétele.

Több városnév szerepel a szótárban: *Bari, Fiume, Trieste*. A városnevek szócikkei az adott város közigazgatási szerepét, földrajzi bemutatását és rövid történetét tartalmazzák. Pl. *Bari:* „Puglia tartomány székhelye." A *Fiume* szócikkből hiányzik a ma horvátországi

város hivatalos nyelvi megnevezése *(Rijeka),* így a névpár tagjainak azonos jelentéséről ('folyó') sem esik szó, annál inkább a város mozgalmas történetéről. *Trieste* szócikke szintén nem tartalmazza a többnyelvű és -nemzetiségű város többi nevét: horvátul és szlovénül *Trst,* németül *Triest,* magyarul *Trieszt.* Ehelyett a helység földrajzi helyének leírása olvasható: „a Szlovéniába beékelődő olasz földnyelven fekvő város."

Az itáliai városok közül jó néhánynak van – az olaszok számára közismert – ragadványneve; a szótár ezeket is számba veszi. *Città del Santo* (Padova, 'szent [Antal] városa', *Bologna la Grassa* ('kövér'), *Dotta* ('tanult, tudós', Bologna, illetve Padova), *Superba* („Genova állandó jelzője"). Az *Urbe* városnév Róma latin nevéből, az *Urbs*-ból származik, „az ~n kizárólag Róma értendő".

A földrajzi nevek címszavai között vannak fiktív nevek is, pl. *Cuccagna:* „Dínomdánom ország, Eldorádó". A név a középlatin *cocaniá*-ból alakult ki, amely pedig a német *Kuchen* ('sütemény, édesség') szóra vezethető vissza. A *Cuccagna* szinonimája a *Bengodi,* jelentésében nem, csak használatának gyakoriságában különbözik az előzőtől.

4. Személynevek a kulturális szótárakban

4.1. Angol kulturális szótár. Az angol kulturális szótárban természetesen számos személynév is található a történelem és a művészetek, különösen az irodalom területéről.

Az *Arthur, King* szócikk a brit nemzeti történelem egyik legismertebb szereplőjét mutatja be néhány mondatban, némiképp homályban hagyva, hogy valós történelmi alaknak tartja-e: „az alak történelmi előképe alkalmasint brit (kelta) király lehetett, aki az angolszász hódítók ellen küzdött az V. században." Az *Albert, Prince* szócikk a névviselő családjáról („Viktória királynő férje, a Saxe-Coburg and Gotha német hercegi család sarja") és az angol kultúrában betöltött szerepéről tudósít („olyan nagy befolyása volt a királynőre, hogy általa tkp. az ő szellemisége formálta az egész *Victorian* kort").

A valós személyek neve mellett számos fiktív, mesebeli vagy irodalmi alak nevét is tartalmazza a szótár. *John Bull* a „tipikus angol" szatirikus figurája, a fiktív személynév mellett az alak kialakulásának története és a hozzá fűződő képzetek olvashatók. A szótáríró a tárgyalt nevet magyar személynévnek is megfelelteti („kb. Bika Berci").

Klasszikus mesealakok angol neve (megfelelője) is megtalálható a szótárban: *Little Red Ridinghood* a mesebeli Piroska. A nagyon régi és rendkívül sok változatban élő történetet a szótáríró Charles Perrault-hoz köti, és legjellemzőbb mondatait, a kislánynak a nagymamához intézett kérdését és a farkas válaszát idézetként, forrásnyelvi alakban közli. Travers mesealakjának neve, a *Mary Poppins* még címszó volt a szótár korábbi kiadásában, a felújított kiadásban azonban már nem szerepel. A szintén fiktív *Dr Dolittle* személynév szócikke a gyermekkönyvek doktor bácsiját mutatja be néhány sorban, itt a névkiegészítő is a címszó része.

Agatha Christie regényeinek detektív hősei is szócikket kaptak az angol kulturális szótárban: *Miss Marple* éppúgy, mint *Hercule Poirot:* nevük a krimikből ismert alakban szerepel címszóként, rövid bemutatásuk regénybeli viselkedésükre korlátozódik. Különös névtani helyzetet mutat be a *Laurel and Hardy* szócikk, amelynek címszavában az angol nézők számára az ismert színészek (Stan Laurel és Oliver Hardy) családneve, magyar megfelelőként pedig ugyanezen (szintén jól ismert) személyek magyarban ismert neve áll: *Stan és Pan*.

A szótár gyakori családnévelemeket is tartalmaz szócikként: a *Mac* skót és ír családnevek előtagja („jelentése: *son of*"), az *O'* ír patronimikumok előtagjaként 'unoká'-t, 'leszármazott'-at jelent, a *Gil* jelentése 'valakinek a fia'.

A szótárban ugyancsak megtalálható az erős konnotációjú *Kevin*. A jellegzetesen ír utónév a *Kenneth*-nek a változata, az „angolokban durva és erőszakos modorú, iskolázatlan fiatalember képét idézi fel".

4.2. Amerikai kulturális szótár. A szótárban számos valódi személynév található; a híres névviselők között sok a politikus, katona, sportoló, színész.

Van ugyan *Lincoln, Abraham* címszó, mögötte azonban nem áll szócikk, csak utalások sora, többek között az *Honest Abe* szócikkre, melyben a következő definíció olvasható: „*Lincoln* elnök szeretetteljes beceneve, amely egész jogi és politikai pályáján elkísérte." A politikusok nevei közül elsősorban az amerikai elnököké bukkan fel a szótárban. Pl. *George Washington:* „az Egyesült Államok első elnöke virginiai földbirtokos volt." *Andrew Jackson* hivatalos neve mellett ragadványneve is szerepel („Old Hickory": 'elnyűhetetlen'), *Thomas Jefferson:* „az Egyesült Államok harmadik elnöke." A politikában jelentős személyek nevei között találjuk a *Hoover J., Edgar*-t, az FBI megteremtőjének nevét; a bemutatásban a közéletben betöltött funkcióit és legfontosabb tulajdonságait egyaránt megismerjük. A *Harriet Tubman* szócikkből megtudjuk, hogy a név viselője rabszolgának született, mielőtt politikai pályára állt; az ő ragadványneve csak magyar alakban olvasható: „fekete Mózes".

A személynevek között több sportoló nevét is megtaláljuk: *Yogi Berra* a New York Yankees híres baseball játékosa, *Jack Dempsey* „legendás hírű amerikai ökölvívó" az 1920-as években. A sportolók személynevei után álló rövid bemutatások ugyanazon minta alapján épülnek fel.

Az amerikai kultúrát indián személynevek is reprezentálják: *Crazy Horse* „az Oglala → Sioux törzs főnöke", *Hiawatha* „legendás indián törzsfő, az *Iroquois League* megalapítója".

A híres személyiségek neve a családnévvel kezdődően szerepel a szótár betűrendjében, például a *Presley, Elvis* szócikk esetében is. A személynév melletti magyarázat: „a *rock'n'roll* első nagy sztárja." Az amerikai művészetet különböző művészeti ágakban tevékenykedő hírességek reprezentálják. *Houdini Harry* híres „szabadulóművész", a szócikkben fény derül magyar származására (eredeti neve: *Weisz Erik*).

A szótárban természetesen fiktív nevek is előfordulnak, közülük sokan híressé vált filmek szereplői, pl. *Tarzan.* A *Batman* címszó után magyar megfeleltetés is olvasható: „a Denevérember, […] az alvilág réme, polgári nevén Bruce Wayne." Innen utalás irányít a *Spider Man* szócikkhez (ott azonban *Spiderman* alakban szerepel), onnan további utalás található a *Superman* szócikkhez, így fűzve össze a csodálatos képességű figurákat.

4.3. Francia kulturális szótár. Különböző típusú személynevekkel találkozunk a francia kulturális szótárban: szentek nevétől mai politikusok nevéig. A szentnevek a valós személynevek közé sorolandók. A francia kulturális szótárban nyilvánvalóan más „releváns" szenteket találunk, mint akikkel a magyar egyház- és kultúrtörténetben szoktunk találkozni. A 3. században élt hittérítő, *Saint-Denis* neve mellett vértanúságának története, ünnepnapja és ikonográfiai hagyományai olvashatók. A szócikk a magyar megfelelővel kezdődik: *Szent Dénes*. A magyar megfelelő *(Szent Ottília)* nélkül áll a *Sainte-Odile* címszó, Elzász védőszentjének neve.

Felvett egyházi név az *abbé Pierre,* amely mellett szintén megadja a szótár a magyar megfelelőt: *Péter apát,* majd a névviselő polgári nevét is: *Henri Grouès.* „A szókimondó kapucinus neve, amelyet egész Franciaország ismer, a szegényekkel és hajléktalanokkal való önzetlen törődés és együttérzés szinonímája [sic!]."

A személynevek közé sorolhatjuk a szótár *Roland* címszavát is: „Ha fiktív személy, ha nem, az első nemzeti hős." A szócikk nagy részét a vele kapcsolatos történelmi eseményről szóló francia nyelvű idézet és annak magyar fordítása teszi ki.

A történelmi kollektív neveket képviseli a *Carolingiens* és a *Mérovingiens,* mindkét címszó magyar megfelelőjét is megtaláljuk (*Karolingok,* illetve *Merovingok*). Ugyancsak mindkét szócikkben van utalás a név eredetére (etimológiájára), majd a szerző ismerteti az uralkodócsaládnak a francia történelemben betöltött szerepét. Az utóbbi szócikkben annak magyarázatát is megtaláljuk, hogy miért lett a *Louis,* egészen XVIII. Lajosig, „a francia uralkodók hagyományos keresztneve".

Meglehetősen hosszú szócikket kapott de Gaulle, illetve teljes nevén *Charles de Gaulle* „[k]atona és államférfi, a XX. század egyik legnagyobb politikusa, karizmatikus történelmi személyiség". Az 1970-ben elhunyt államférfi életútját jelen időben mutatja be a szótár szerzője, ezzel is felerősítve a politikus máig tartó, élő hatását. A szócikket 13 további szócikkre történő utalás zárja.

A modern kor nagy személyiségei közül megtaláljuk többek között a *Bocuse, Paul* címszót, neve mellett felsorolást alkotnak a meghatározások: „Az egyik leghíresebb francia séf, a klasszikus francia konyhaművészet hagyományának képviselője és megújítója, a francia becsületrend kitüntetettje és […] az „»évszázad szakácsa«."

A *Platini, Michel* címszót interkulturális metaforával magyarázza a szótáríró: „A francia Puskás Öcsi." A név jelentésének leírásában más híres labdarúgók is szerepet kapnak: „Méltó francia megfelelője Zamorának, Pelènek és Maradonának. Minden idők egyik legnagyobb labdarúgója." Hasonló metaforára (modifikációra) a fiktív nevek bemutatásánál is találunk példát: *Toto* „a francia viccek Mórickája".

A fiktív élőlények nevei közül bekerült a szótárba a mesebeli *Tarasque* neve: „A legenda szerint Tarascon környékén élő tűzokádó sárkányforma kétéltű szörny." A szörnyhöz kapcsolódó mai hagyományok bemutatása egészíti ki a név bemutatását.

4.4. Német kulturális szótár. A német kulturális szótár számos személynevet tartalmaz. Közöttük előfordulnak jelentős személyiségek nevei a legkülönbözőbb történelmi korokból, ezeket (néhány kivételtől eltekintve) definíciószerű meghatározás követi. Pl. *Arminius* v. *Armin der Cherusker:* „egy nyugati germán néptörzs, a keruszkok vezére volt." *Barbarossa:* „Rőtszakállú […] I. Frigyes *(Friedrich von Hohenstaufen)* középkori német-római császár olasz előneve." *Eckermann, Johann Peter:* „1823-tól gazdája haláláig Goethe hűséges »famulusa«, segítőtársa, beszélgetőpartnere volt."

A szótárban külön szócikket kapott a *Karl* germán eredetű utónév, itt nem egy bizonyos névviselőre utalva. A szócikk a név jelentésén túl ('legény, fiú, fickó') utal a név európai elterjedtségére és az európai uralkodóházak névadásában betöltött szerepére, illetve a földrajzinév-adásban megmutatkozó jelentőségére.

A személynevek egy része több névviselőre utal. A (*Brüder*) *Grimm* címszó a G betűhöz lett besorolva, jelentése: 'Grimm-testvérek' (a két Grimm fivér utóneve nem szerepel a szócikkben.) A *Fugger* családnév szócikkében a családtagok közül *Jakob Fugger* szerepel utónévvel is. A szócikk megemlíti a családnévből kialakult *Fuggerei* tulajdonnevet is („lakótelep a szegényeknek"), de a családnévből alakult magyar közszót *(fukar)* nem.

Az uralkodócsaládok nevei közül megtaláljuk a szótárban a *Habsburger* családnevet, melynek magyar megfelelője („Habsburgok") után rövid bemutatást olvashatunk: „európai uralkodócsalád, amely a svájci *Aargau*ban található *Habsburg*ról kapta a nevét."

Ugyancsak a történeti nevek csoportjába tartozik a (*Kaspar*) *Hauser*, a névviselő a leghíresebb németföldi farkasgyerek (a szótárban „lelencgyerek") volt a 19. század első felében. A szócikk megemlíti a személynévből kialakult pszichológiai terminust *(Kaspar-Hauser-komplexus)* és a névviselő regényes történetének művészi feldolgozásait.

A szótár fiktív nevekben is bővelkedik: megtalálhatók benne a Grimm testvérek mesegyűjteményének alakjai: (*Frau) Holle* a magyar megfelelőjével *(Holle anyó)* szerepel; a *Hänsel und Gretel* szócikkéből megtudjuk, hogy a *Jancsi* a *Hänsel* becenévi megfelelője, a *Juliska* mellett viszont „az alliteráció is szólhatott", az ugyanis nem a *Gretel* (*Margarete*) fordítása. További irodalmi (mitológiai) nevek a szótárból: *Kriemhild* és *Siegfried, Nibelungen;* ez utóbbinál (behelyettesítve) a magyar megfelelő: „Nibelungok".

A szótár meghatározása szerint egyfajta átmenetet képez a személy- és a tárgynevek között az *Ötzi:* „'Ötz-völgyi lelet', […] egy újkőkori vadász fagyban konzerválódott teteme, azaz gleccsermúmiája." A néhai vadászt megtalálásának helyéről nevezték el (becézőképzővel).

4.5. Olasz kulturális szótár. Az olasz kulturális szótár személynevei között találunk történelmi neveket, pl. *Regina Margherita:* „az első olasz királyné, I. Umberto felesége." A szócikk természetesen említi a személynév és a pizzafajta *(pizza margherita)* közötti kapcsolatot, és a királynő nevéből képzett más (földrajzi) neveket is. Címszóként szerepel a kalandos életű *Anita Garibaldi* neve is: „a Risorgimento hősének […] a felesége."

Számos egyházi személy nevét is megtaláljuk a szótárban. *Padre Pio* („az egyik legnépszerűbb szent Olaszországban") kapucinus szerzetes élete és vallási tevékenysége hosszú szócikket kapott. Civil nevén *Francesco Forgione,* „szerzetesi nevén *Pio da Pietralcina*"; ennek utónévi tagja az egyházi megszólításával *(Padre)* forrt össze. Természetesen pápák nevei is bekerültek a szótárba. *Papa Sisto* „a római nép körében rendkívül népszerű V. Sixtus", a *Papa Buono* XXIII. János ragadványneve; az előbbinek a szócikkből kiderül az eredeti civil neve, az utóbbinak nem.

Nem minden személynév mellett áll a leginkább magától értetődő információ. A *Verdi* szócikk „a híres zeneszerző" politikai tevékenységét és szimpátiáit tárgyalja: „a Risorgimento szimpatizánsa volt."

A nem valós személynevek csoportjába tartozik a *Pierino,* „az olasz viccek Pistikéje", a magyar kulturális szótárban – a szótáríró utalása szerint – *Móricka* (lenne) a megfelelője.

Ugyancsak fiktív név a *Signor Rossi:* „az átlagos kisember átlagos neve." A *Signor Bianchi* („Kovács úr, azaz a tökéletesen átlagos ember") szócikkben kis névtani esszét olvashatunk a gyakoribb itáliai családnevekről. Ezek szerint az átlagos nápolyit *Espositó*nak hívják, az északi átlagembert inkább *Fumagalli*-nak. A *Brambilla* szócikk („Lombardiában rendkívül elterjedt vezetéknév") hasonlóan mutatja be a név gyakoriságát.

5. Egyéb névfajták a kulturális szótárakban

5.1. Angol kulturális szótár. A további névfajták közül szinte mindegyiknek van képviselője a kulturális szótárban: híres épületek nevei, intézménynevek, tárgynevek, üzlet- és márkanevek, fajtanevek, címek, eseménynevek stb.

Az *Ark Royal* eredetileg a „spanyol armadát legyőző (1588) angol flotta zászlóshajójának a neve volt", később több anyahajót is így neveztek el. A szótár nem fűz jelentéstani vagy etimológiai magyarázatot a névhez.

A *Big Ben* a londoni parlament északi tornyának óráját, illetve harangját jelöli; itt is a névhez kapcsolódó hagyományokat ismerhetjük meg, a névelemek jelentését vagy eredetét nem.

Valószínűleg az intézménynevek alkotják az egyéb nevek legnépesebb csoportját: ezek mindegyike hordoz valamiféle jelentéstöbbletet, illetve reáliák a szónak abban az értelmében, hogy nincs célnyelvi megfelelőjük. Megtaláljuk az intézménynevek között iskolák, oktatási intézmények elnevezését, pl. *Oxford University*. A tulajdonnév magyarázataként az egyetem történetét, hajdani és jelenlegi jellegzetes oktatási és szociális rendszerét ismerhetjük meg. A *The Garrick* szócikk a londoni színházi és irodalmi világ híres (kizárólag férfiak előtt nyitva álló) klubjának nevét értelmezi, megadva a név eredetét: Garrick híres 18. századi színész volt.

Az intézménynevek közé sorolandók az egyházak nevei, pl. *Congregational Church,* amely a nagy-britanniai református egyház elnevezése. Itt a szótáríró megadja az egyháznak, illetve híveinek forrás- és célnyelvi szinonim elnevezéseit is *(puritánok, Independent, kongregacionalisták, Pilgrim Fathers)*. Ugyancsak intézménynév a *Football Association;* az angol futballvilág legfontosabb szervezetének a neve mellett a közkeletű rövidítése is megjelenik *(FA)*. A szócikk további tulajdonnevekre is tartalmaz utalást: *Football League, Premier League.* Az intézmények, szervezetek között természetesen helyet kaptak a legfontosabb politikai pártok elnevezései is: *Conservative Party, Labour Party, National Front.* A pártok alakulási évszámán, rövid történetén kívül megismerhetjük szavazóikat, legfontosabb képviselőik névsorát, ugyanakkor a neveknek itt nincs magyar fordítása.

A szótár tulajdonnévi címszavai között számos betűszó is helyet kapott. A *DLR* címszónál annyi derül ki, hogy az a *Docklands Light Railway* vasút nevének rövidítése; jelentése a *Docklands* címszónál válik világossá.

Számos üzlet- és márkanév is helyet kapott a szócikkek között. A *Fortnum and Mason* cégnévvel kapcsolatban definíciószerűen közli a szerző, hogy „minden bizonnyal a legelőkelőbb élelmiszerüzlet Londonban". A *Disprin* márkanevet az adott gyógyszer használatának bemutatása követi: „a minden háznál megtalálható legközönségesebb (enyhe) fejfájás-csillapító; vízben oldva szokás bevenni." A *Jaguar* márkanév (a magyar olvasók számára valószínűleg ismeretlen rövidített alakban: *Jag*) szintén az autómárkához kapcsolódó asszociációkat gyűjti össze („nőfogó": *crumpet catcher*). A fajtanevek közül szerepel a szótárban például a *Conference:* „nyújtott alakú, sárgásbarna, őszi körtefajta" vagy a *Granny Smith:* „nagy, zöld alma; ausztrál fajta."

A kulturális szótárban sok cím szerepel önálló címszóként: ezek többnyire nevezetes sajtótermékek, irodalmi művek vagy dalok (slágerek) címei. Önálló szócikket kapott a *Lord's Prayer,* itt a címszó után – szinte kivételesen – a magyar megfelelő áll: „Miatyánk", ezt az ima forrásnyelvi szövege követi. A közismert sajtótermékek közül megtaláljuk többek között a *The Times*-t. A viszonylag hosszú szócikk összefoglalja az újság hosszú és bonyolult történetét, bemutatja olvasóközönségét és jelentőségét.

Eseményneveket is felsorakoztat a szótár, például a *Midsommer*-t, ezt a „nyári napforduló eredeti pogány rítusait a keresztény máz alatt is megőrző germán Nap-ünnep"-et, amelynek hagyományos dátumán kívül ősi szokásait is megismerhetjük a szócikkből.

5.2. Amerikai kulturális szótár. Az egyéb nevek kategóriájában előfordul számos intézménynév, például a *Guggenheim Museum* és a *Disneyland,* amelyek személynévből keletkeztek másodlagos névadással. A *Met* címszó a *Metropolitan Opera* szócikkéhez irányít; ez utóbbi az operaház történetéről tudósít.

A politikai pártok és mozgalmak nevei közül megtalálhatjuk a szótárban többek között a *Democratic Party*-t, a *Republican Party*-t és a *Tea Party*-t. Ezekben a szócikkekben a pártok rövid története, legmeghatározóbb elveik és képviselőik szerepelnek.

Természetesen számos amerikai márkanevet is felvonultat a szótár. A *Cadillac* (*Caddy*) a General Motors státuszszimbólumnak számító autójának vevőkörét mutatja be, ugyanakkor utal a névadás motivációjára is: „a Detroit-ot megalapító és elsőül kormányzó francia Cadillac báró nevét viselő michigani városkában készül."

Eseménynevekben is bővelkedik az amerikai kulturális szótár. Az amerikai történelmet meghatározó fontos események elnevezései címszóként jelennek meg a szótárban. A *Civil War* megadja a név bevett déli szinonimáit *(War Between the States, War of Secession),* és összefoglalja a háború legfontosabb céljait és lépéseit. A történelmi eseményt jelölő címszó horderejére utal, hogy 11 további szócikkre található benne utalás. A *Declaration of Independence* esetében megtaláljuk a magyar tulajdonnévi megfelelőt: *Függetlenségi Nyilatkozat,* majd létrejöttének rövid leírását, a szócikk nagy részét azonban egy hosszabb idézet teszi ki.

Amerika újabb történetéből is találunk eseményneveket: a *Nine Eleven* vagy *9/11,* definíciója szerint „a New York-i *World Trade Center* ikertornyai ellen intézett 2001-es terrortámadás dátuma (szeptember 11.), illetve ma már magának az eseménynek a szinonimája" (tkp. inkább a neve). A szócikkből megtudjuk, hogy „a *nine-eleven* »odacsapni« értelemben igeként is használatos". A *Great Depression* (nagy világválság) szócikke – a szócikkek nagy részéhez hasonlóan – ugyancsak nem tartalmazza a tulajdonnév magyar megfelelőjét, de leírja az esemény legfontosabb lépéseit és következményeit.

A jellegzetesen amerikai ünnepek is helyet kaptak a szótár szócikkei között. A *Halloween* szócikke például az ünnep eredetéről, hajdani és mai szokásairól számol be részletesen: „október 31, Mindenszentek napjának előestéje." Itt az amerikai és angol szokások egybevetésére is találunk példát.

Az amerikai kultúra európai „kisugárzásának" jeleként a címek között számos – a filmiparral és a könnyűzenével kapcsolatos – címszót találunk. Az *Easy Rider* szócikke a filmcím magyar megfelelőjével (fordításával) kezdődik: *Szelíd motorosok.* A film egymondatos (tkp. kétnyelvű) összefoglalása mögül kiviláglik a szótáríró enyhe iróniája: „*in search of fun and freedom,* amin a *rock,* a *drug* és a *sex* értendő." Helyenként a címszavak magyarországi vonatkozásai is előbukkannak a szócikkekből. Pl. a *Dallas* esetében: „minden idők (nálunk is) legsikeresebb, máig ismételt televíziós *soap operája.*" A *Reader's Digest* folyóirat címe szintén címszó lett: itt egyfajta magyar köznyelvi meghatározást is találunk („az olvasók zanzája"), majd az amerikai olvasói szokásokról kapunk tájékoztatást: „változatlanul a »művelt« középosztály egyik legkedveltebb olvasmánya, és számai évekig elhevernek a nappalikban, sokan gyűjtik is."

5.3. Francia kulturális szótár. Földrajzi és személyneveken kívül számos egyéb névfajtával is találkozhatunk a szótárban.

Irodalmi és más művek címei itt is előfordulnak. A *Robert*-nek nevezett szótár szócikke szerzőjének, *Paul Robert*-nek a nevével kezdődik: „legendás figurája a francia szótárirodalomnak." A szótáríró életútjának rövid ismertetése után a *Grand Robert* egynyelvű nagyszótárt és annak rövidített, nálunk is ismert változatát, a *Petit Robert*-t említi a szerző. Bár a *Roland* személynévnél nem volt rá utalás, *Chanson de Roland* címszó is szerepel a szótárban; itt a szerző nem adja meg a középkori lovagi ének nevének magyar megfelelőjét *(Roland-ének).*

A címek és az intézménynevek közötti átmenetnek tekinthetjük a *Gault-Millau* étterem-kalauz nevét; definíciója: „A legjobb éttermek és vendéglők évről-évre kiadott népszerű és sűrűn idézett kalauza."

Jelentős intézmények nevei is gazdagítják a szótár címszóállományát. A *Louvre* szócikke többszörös definícióval kezdődik: „A világ legnagyobb szépművészeti múzeuma, építészeti értékeinél és történelmi presztízsénél fogva az ország egyik legismertebb műemléke." Ez követi az épület építéstörténete. Hasonlóan megtaláljuk a címszavak között a *Sorbonne*-t; a szócikk a „nagyhírű felsőoktatási intézmény" rövid történetét mutatja be, majd röviden utal a mai francia felsőoktatásban betöltött szerepére. A franciaországi pártok neve is helyet kapott a kulturális szótárban. A *Front National* teljes nevével szerepel címszóként, míg a francia kommunista párt betűszóként: *PCF,* amelyet teljes neve *(Parti Communiste Français)* követ.

A szótár számos márkanevet tartalmaz. A *Chanel n°5* esetében a címszót tömör definíció követi: „A világ leghíresebb parfümje." A parfüm történetén túl utalást találunk híres használóira is. A *Perrier* név magyarázata is definíció: „Buborékos ásványvíz, a francia ásványvízpiac legismertebb terméke." Emellett természetesen megjelennek a névhez fűződő asszociációk: „egy kicsit jelképe is a francia bisztrók hangulatának." Az utalások között természetesen elsősorban a konkurens márkákat találjuk (*Evian, Vittel, Volvic* stb.).

A francia autómárkák nevei is címszóként szerepelnek. Míg azonban a *Peugeot* „autómárka" és a *Renault* „francia autómárka, illetve autógyár", addig a *Citroën*-t személynévi lemmaként találjuk meg *(Citroën, André):* „Francia nagyiparos; […] 1919-ben létesítette autógyárát."

5.4. Német kulturális szótár. Az egyéb nevek között nagy hangsúllyal szerepelnek a szótárban politikai intézmények, szervezetek, pártok nevei. Az ausztriai és németországi pártok ismert betűszavas rövidítéseikkel találhatók meg. Némelyiknél a német nevet magyar megfelelője követi, másoknál a szócikk szövegében később következik a magyar elnevezés. Az *FPÖ:* „***F**reiheitliche **P**artei **Ö**sterreichs* […]. Magyarul Osztrák Szabadságpárt néven emlegetik őket." A *CDU:* „a *Christlich-Demokratische Union* (Keresztény-demokrata Unió) rövidítése." A szótár az újabb szervezeteket is tartalmazza, pl. *AfD:* „*Alternative für Deutschland* (Alternatíva Németországnak); Új keletű német politikai párt, amelyet 2013-ban alapítottak."

A pártok nevein kívül történetileg jelentős szervezetek is megjelennek a szótárban: *Hitlerjugend* v. *Hitler-Jugend;* itt magyar megfelelő vagy fordítás helyett a név magyarázata olvasható: „a német nemzetiszocialista párt ifjúsági szervezete volt 1926-tól 1945-ig." Ehhez hasonlóan a német rendszerváltásban fontos szerepet játszó *Gauck-Behörde* neve is hosszabb magyarázatot kapott: „1990-ben létrehozott német állami hatóság." Ebben a szócikkben utalás van a *Stasi* mozaikszóra, amelynek szócikkében a szótáríró köznévnek tartja a szervezet nevét: „az NDK titkosszolgálatának, a **Sta**ats**si**cherheitsdienstnek hírhedt köznévvé vált rövidítése."

A modern élet sok más intézménye is helyet kapott a szótárban. Ezek közül sok inkább csak betűszóként ismert: *ADAC, ADN, DAAD, NDR;* ezek feloldása minden esetben megtalálható a szócikkek élén: *Allgemeiner Deutscher Automobil Club, Allgemeiner Deutscher Nachrichtendienst, Deutscher Akademischer Austauschdienst* („Német Akadémiai – azaz felsőoktatási – Csereszolgálat", „a Norddeutscher Rundfunk (Észak-német Rádió) rövidítése. Regionális német televízió- és rádiócsatorna".

Kulturális intézmények, főleg múzeumok nevével is gyakran találkozhatunk: *die Albertina* („bécsi múzeum”), *Albertinum* („drezdai múzeum”), *Kunsthistorisches Museum* („Bécs híres szépművészeti [szó szerint: művészettörténeti] múzeuma”). A *Goethe-Institut* szócikkében az intézménynév fordítása, majd magyarázó körülírása található: „Goethe Intézet; a német nyelv és kultúra külföldi ápolására és a nemzetközi kulturális együttműködés előmozdítására.”

A szótár erős történeti szemléletéből adódóan történelmi események neve is kereshető benne, pl. *Hermannsschlacht* („Hermann csatája”), *Nürnberger Prozess* („nürnbergi per”), *Siebzehnter Juni* („Június tizenhetedike, az 1953-as szovjetellenes kelet-berlini munkásfelkelés emléknapja”).

A szoros magyar–német gazdasági kapcsolatnak megfelelően a kulturális szótár számos (a magyar nyelvterületen is ismert) cég- és márkanevet tartalmaz: *Adidas AG, BMW, DB, Grundig AG, Krupp, Lufthansa, Mozartkugel, Nescafé* stb.

A betű- vagy mozaikszóból álló cégnevek feloldását (és ezzel gyakran a név magyarázatát) mindig megtaláljuk az adott szócikkben; pl. *Aldi*: az ’ALbrecht DIskont’ rövidítése.” *VW: Volkswagen,* „a népautót jelentő szó, az autómárka neve alighanem a legismertebb német szó a világon.”

Címek nagy számban fordulnak elő a szótárban: főként sajtótermékek és irodalmi művek címe; pl. *Bild-Zeitung, Spiegel, Stern, FAZ.* A folyóiratok nevét általában nem fordítja le a szótáríró: *(Der) Spiegel* „a legrégibb és legnépszerűbb német hírmagazin, amely 1947 óta jelenik meg Hamburgban”, ugyanakkor a cím közszói jelentését közli: „Címe magyarul azt jelenti: ’A tükör’.”

A műalkotások címei a német nyelvű irodalom különböző korszakait és műfajait reprezentálják: *Erlkönig, Faust, Götz von Berlichingen, Hammerklaviersonate, Hildebrandslied, Kleiner Mann, was nun?, Merseburger Zaubersprüche* stb.

A műcímek kategóriájának perifériáján megtalálható még a szótárban: *der Heidelberger Chatekismus* („a legfontosabb német evangélikus katekizmus”) vagy a *Köchelverzeichnis* („Köchel-jegyzék”).

5.5. Olasz kulturális szótár. Olasz szempontból jelentős történelmi események nevei közül megtaláljuk a szótárban például a *Grande Guerra* címszót. A szócikk nem tartalmazza a név szó szerinti fordítását (’nagy háború’), csak a név magyarázatát: „az olasz szóhasználatban mindig az első világháborút jelenti”, majd ismerteti az I. világháború olasz szempontból jelentősebb eseményeit. A *Risorgimento* címszó melletti jelentés „szó szerint ’feltámadás’ (de megkülönböztetendő Krisztusétól, amely resurrezione)”; ezt követi a részletesebb magyarázat: „az olasz nemzet, illetve az ország területi és politikai egysége megteremtésének időszaka.”

Az olasz kulturális szótárban is megtaláljuk intézmények, szervezetek neveit. Politikai szervezetek, pártok közül a *Brigate Rosse* nevet magyar megfelelőjével *(Vörös Brigádok),* olasz rövidítésével *(BR)* és annak kiejtésével együtt. Jóval békésebb, aktuális szervezetként kapott a szótárban helyet az *Alleanza Nazionale;* a névnek itt nincs magyar megfelelője, csak egyfajta definíciója: „jobboldali politikai párt”. A *Forza Italia* definíciója: „Silvio Berlusconi […] által 1994-ben alapított, középjobb orientációjú erőket összekovácsoló mozgalom, majd párt.” Megjegyzésként olvashatjuk a név jelentését: „Már a labdarúgó-mérkőzéseket felidéző neve is kész program (Hajrá Olaszország).”

Az intézménynevek között fontos szerepet játszanak a múzeumok nevei is. Az *A*-hoz besorolva találjuk az *Ambrosiana* címszót, mellette zárójelben az intézmény teljes nevét

(Biblioteca e Pinacoteca Ambrosiana) és meghatározását: „könyvtár és képtár Milánóban." Sportszervezetek neveit is megtaláljuk a szótárban. Az *Inter* címszó után a teljes olasz név következik: *Football Club Internazionale Milano,* majd a név létrejöttének magyarázata: *internazionale* ('nemzetközi'), mert a klub a Milannal ellentétben külföldi játékosokat is szerződtetett.

A *Barilla* az egyik világszerte ismert olasz márka. A szócikk utal arra, hogy a cégnév és a márkanév megegyezik, bár a cégnek további márkái (és márkanevei) is vannak. Több járműmárka nevét is tartalmazza továbbá a szótár: *Alfa Romeo, Ferrari, FIAT, Vespa* stb. A FIAT esetében a szócikk megadja a betűszó feloldását *(Fabbrica Italiana di Automobili di Torino),* majd a legfontosabb típusokat *(Balilla, Topolino),* amelyekhez külön utalások vezetnek. A cég- és márkanév itt is egybeesik: „a legismertebb olasz gépkocsigyártó vállalat […] és az általa gyártott autók neve."

Sok különböző műfajú alkotás címe is megjelenik a szótárban. Természetesen filmcímek, például az *Amarcord,* amelynek szócikke nyelvi magyarázatot is tartalmaz: „Federico Fellini egyik leghíresebb filmjének […] a címe romagnai dialektusban. Olaszul a *mi ricordo,* azaz 'emlékezem' igének felel meg." A *Bambino di Roma* egy szobor neve, amely a gyermek Jézust ábrázolja: „a leghíresebb ereklye Rómában." A *Pinocchio* a szócikk meghatározása szerint: „Carlo Collodi (valódi nevén: Lorenzini) meseregénye." Bár a mű teljes címe Le avventure die Pinocchio – Storia di un burattino, a címszó a főhős (fiktív) neve: *Pinocchio*. A többi kulturális szótárhoz hasonlóan az olasz is megemlékezik a nyelv nagyszótáráról. A *Battaglia* („az olasz nyelv nagyszótára") nevét szintén egykori főszerkesztőjéről kapta.

A szótár az esetlegesen előforduló homonim címszavak esetében a következőképpen jár el. A *Cinquecento* ('500') az olaszban egyrészt köznév (?), az 1500-as évek, vagyis a 16. század elnevezése, másrészt egy ismert Fiat-típus („hivatalosan *Nuovo Cinquecento*"), amely nevét 500 cm^3-es motorjáról kapta. A szócikkben hangsúlyosan szerepel a tulajdonnévi használat, valamint az autómárka ipartörténeti jelentősége.

6. Speciális kulturális szótárak

6.1. Svájci kultúra németeknek. Ódor László (2010) Helvetismen [Helvétizmusok] című kulturális szótára – a szerző ajánlása értelmében – egyrészt a nem svájci német nyelvűeknek szól, hogy jobban megértsék Svájcot, a svájci német nyelvjárást és a svájciakat, másrészt a svájciaknak, hogy jobban megértsék saját egyedülállóságukat, harmadrészt a magyaroknak is, „Európa örök vendégeinek", hogy lássák, mindenütt vannak különbségek (Ódor 2010: V).

A szerző magyar–német szakot végzett bölcsész, aki 1990–1994 között Magyarország svájci nagykövete volt, de előtte és utána is a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozott; munkásságának alapvető eleme a kultúrkomparatisztika. Diplomáciai munkásságából táplálkozó szótára egynyelvű, alcíme szerint a svájci államszövetség német kulturális szótára.

Az előbbiekben bemutatott szótárakkal összehasonlítva ez az egyetlen, amely nem szótárszerűen, két hasábba van tördelve, de a betűrendbe szedett (svájci német) címszavai és azok (német) megfelelői, illetve magyarázatai egynyelvű szótárt alkotnak. A „szócikkek" sokszor egyetlen szóból, a standard német ekvivalensből állnak.

A szótárban számos földrajzi nevet találunk. Például vízrajzi neveket, mint az *Aare,* melynek rövid szócikke a folyó útját mutatja be Bern vidékétől a Rajnáig. A *Freiburg* városnév magyarázata is egyetlen mondatból áll: „város és kanton a Kelet- és Nyugat-Svájc

közötti nyelvhatáron." Előfordul, hogy egy adott hely egy másik (nem német) nyelven ismertebb; ekkor a (korántsem közismert) svájci német megfelelő csak követi a közismert nevet: *Lago Maggiore: Langensee*.

A svájci szótárban alig-alig fordulnak elő személynevek. Közöttük Svájc történelmének jeles alakjait találjuk, szintén a családnevek (vagy névkiegészítők) szerint betűrendbe sorolva: *Winkerlied, Arnold:* „a svájci ügy önfeláldozó hőse"; *Bruder Klaus:* „Niklaus von Flüe, […] a bölcs 15. századi remete a mai átlagsvájci tartását, élet- és gondolkodásmódját fejezte ki" (a tanulmány szerzőjének fordítása).

Természetesen jellegzetes svájci szervezetek és pártok neveit is megtaláljuk a szótárban. Az *FDP* – a németországi betűszóval ellentétben – egy svájci párt nevének rövidítése: *Freisinnig-demokratische Partei* ('Szabadelvű Demokrata Párt'). Az *LdU* (*Landesring der Unabhängigen*: 'a függetlenek gyűrűje') egy kelet-svájci párt neve; a párt központja Zürichben található. A *Liga Rumantscha* Svájc rétoromán lakosságának kulturális és politikai szervezetét jelöli; ekvivalens német nevet (pl. *Rätoromanische Liga*) nem ad meg a szótár. A svájci intézménynevek gyakran rövidítésükkel szerepelnek a szótárban, ezek feloldása adja meg a név magyarázatát; pl. *TCS:* „a svájci Touring Club rövidítése."

6.2. Egy város tulajdonnevei. LUKÁCS ANDRÁS 2018-ban megjelent római kulturális szótára nem egy nemzet vagy nyelv kultúráját igyekszik magyarázatokkal ellátni, hanem egy városét. A szótár tehát sok jellegzetesen római kifejezést (nyelvjárásit is) tartalmaz, emellett római hely- és épületneveket, intézmény- és személyneveket, valamint címeket is.

Az *Accademia d'Ungheria in Roma* intézménynév megfelelője a *Római Magyar Akadémia*. A szócikk az intézet rövid történetét és helyszínét is bemutatja.

Ebben a szótárban is gyakoriak a rövidítések, pl. *AS Roma:* „teljes nevén Assoziazione Sportiva Roma [Róma Sportegyesület]." A betűszó feloldásán túl a köznyelvben használt névalakot is tartalmazza a szócikk: *La Roma.*

A fordítói szokásoknak megfelelően az uralkodók nevének pontos magyar ekvivalensét is megadja a szótár: *Vittorio Emanuele II: II. Viktor Emánuel*.

Róma kulturális örökségének megfelelően sok címszó nem olasz, hanem latin nyelvű. Ilyen pl. az „*Ara Pacis teljes nevén Ara Pacis Augustae* […] 'Augustus békeoltára'". Az olasz címszót gyakran a latin megfelelő követi, mert az a magyarban is ismertebb. Így épül fel a *Tevere* szócikke, amelyben a címszó ekvivalense: „latinban *Tiberis*, magyarban mind az olasz, mind a latin alak használata elfogadott."

A szótárban „meglepetésként" magyar címszó is található, a *Triznya kocsma:* „Triznya Mátyás (1922–1991) történész-festőművész és felesége, Szőnyi Zsuzsa (1924–2014) lakásán a hatvanas évektől egészen az ezredfordulóig vasárnaponként, majd később szombatonként rendszeresen összegyűltek a magyar emigráció Rómában élő, illetve oda látogató tagjai."

7. Összefoglalás. A kulturális szótárak – mint egy speciális szótártípus képviselői – az egy- és kétnyelvű általános szótárakhoz képest sok tulajdonnevet tartalmaznak, hiszen az egyes országokra vonatkozó – leginkább kulturális – ismeretek átadásában a tulajdonnevek (az adott kultúra híres személyiségeinek és emblematikus helyszíneinek nevei, valamint a helyekhez, személyekhez köthető események elnevezése, intézmény- és márkanevek) kitüntetett szerepet kapnak.

A kulturális szótárak tipikusan kétnyelvűek: a címszó „szokásos" esetben a forrásnyelven jelenik meg, míg definíciója, meghatározása, illetve körülírása, magyarázata célnyelven (jelen esetben: magyarul) olvasható, ugyanakkor a szócikkek tulajdonképpen az egynyelvű értelmező szótárak mintájára épülnek fel.

A kulturális szótárakban csak ritkán találunk 1 : 1 megfeleltetést (hozzárendelést), ami a többi szótárban a legáltalánosabb és elsődleges eljárásnak számít: „Käsmarkt 'Késmárk', a felvidéki szász város német neve (ma Kežmarok, Szlovákia)" (GYÖRFFY 2018: 148).

A kulturális szótárakban előforduló legtöbb tulajdonnévnek inkább definíció(szerű) értelmezése van, ennek tekinthetjük például, ha az *Act of Union* címszó mellett a következőket olvashatjuk: „a parlament által 1707-ben hozott törvény […], mely → *Great Britain* néven egységes királyságnak nyilvánította Angliát, Walest és Skóciát" (BART 2018: 11). Gyakori ez az eljárás a földrajzi neveknél: „*Mariahilferstraße* Bécs legnagyobb és legismertebb bevásárlóutcája, amely a magyar bevásárlóturizmus fő célpontja volt a Kádár-korszakban" (GYÖRFFY 2018: 191).

Más esetekben a tulajdonnév által jelölt fogalom elsődleges meghatározása nélkül, körülírás, magyarázat formájában ismerteti a szerző a címszó által megnevezett helyet, személyt, intézményt stb.: „*Liberal Democratic Party* 1988-ban alakult a → *Labour Party*ból kivált → *Social Democratic Party* (SDP) és a klasszikus → *Liberal Party* egyesülése révén" (BART 2018: 189).

A szótárak eltérő nyelvismeretet feltételeznek, illetve várnak el az olvasóktól. Sok esetben rövidebb-hosszabb idézetek is a névmagyarázat részét képezik, ezek az angol (BART 2018) és az amerikai (BART 2017) kulturális szótárban csak forrásnyelven olvashatók, a franciában (ÁDÁM 2005) azonban az idézeteket következetesen fordításuk követi szögletes zárójelben.

A kulturális szótárak szócikkeinek felépítése kevéssé emlékeztet a klasszikus szótárakéra: közös bennük, hogy kevés nyelvtani információt tartalmaznak, annál több leírást, magyarázatot. A nyelvtani információk közül a francia és az olasz szótár következetesen közli a főnevek nemét, míg a németben ez csak ritkábban jelenik meg, mert a német tulajdonnevek egyik fontos morfológiai jellegzetessége, hogy a nemüket eláruló névelő nélkül használják őket. Pl.

> *Arlecchino* **m.** „a commedia dell'arte egyik legjellegzetesebb alakja" (SZTANÓ 2008: 134), hímnemű;
>
> *Heure* ***f.*** *de verité* (l'~): „A közszolgálati France 2 tévécsatorna népszerű műsora" (ÁDÁM 2005: 119), nőnemű;
>
> ***e*** *Augsburger Bekenntnis,* ***e*** *Augustana:* „ágostai hitvallás" (GYÖRFFY 2018: 25), nőnemű.

A szócikkek helyenként a nevek pluralia tantum jellegére is utalnak, ha az eredeti (forrásnyelvi) tulajdonnevek többes számban használatosak, vagy így váltak tulajdonnévvé:

> *Halles* (les ~): „Az egykori vásárcsarnokot […] 1853 és 1870 között építették" (ÁDÁM 2005: 118).

A szótárak a személyneveket általában (az adott forrásnyelvi névsorrendtől eltérően) a családnevekkel kezdődően közlik, pl. *King, Jr. Martin Luther* (BART 2017: 124), uralkodók

esetén a keresztnév a cím előtt áll, pl. *Albert, Prince* (BART 2018: 13, az olasz szótárban azonban *Regina Elena* (SZTANÓ 2008: 239), *Papa Lambertini* (SZTANÓ 2008: 207).

A kulturális szótárakban a tulajdonnevek közvetítésének (VERMES [2005] osztályozása szerinti), illetve a tulajdonnévpárok tagjai közötti kapcsolatnak mind a négy típusával találkozhatunk. (A szótárakban szereplő szócikkek címszavai természetesen nem szövegekbe ágyazva jelennek meg, így csak a szócikkek felépítéséből következtethetünk a közvetítés lehetséges fajtájára.)

Átvitt név esetén az eredeti (forrásnyelvi) tulajdonnév átvitel útján, változatlan alakban jelenik (jelenne meg) meg a célnyelvben a célnyelvi névforma nélkül (már ha létezik ilyen), a szótárak definiálást vagy körülírást alkalmaznak. Pl. *Suhrkamp*: „a legtekintélyesebb német nyelvű szépirodalmi és társadalomtudományi könyvkiadó Frankfurt am Mainban." A szótárakban gyakran találkozunk átvitellel üzlet- és márkanevek esetében.

Behelyettesítésnek tarthatjuk, amikor a forrásnyelvi tulajdonnév konvencionális (történetileg alakult) célnyelvi megfelelője jelenik meg a szócikkben. Ez különösen gyakori a célnyelvi nyelvhasználó közösség számára többé-kevésbé ismert (vagy akár a közösségek számára „közös") földrajzi nevek esetében. Pl. *Thüringen*: „Türingia" (GYÖRFFY 2018: 293). A célnyelvi megfelelő (különösen az olasz szótárakban) néhány esetben más nyelvből kölcsönzött; pl. *Adriano:* „latinul és magyarul Hadrianus" (LUKÁCS 2018: 9). Hagyományosan ide tartoznak az uralkodók (pápák) nevei is.

Szűkebb értelemben vett fordítást találunk általában a (több szóból álló) intézményneveknél, amikor a forrásnyelvi tulajdonnév lexémáit többé-kevésbé pontosan, de a célnyelv morfológiai-szintaktikai szabályainak figyelembevételével célnyelvi megfelelőkkel helyettesítjük: *Accademia d'Ungheria in Roma:* „Római Magyar Akadémia" (LUKÁCS 2018: 7), *SPD: Sozialdemokratische Partei Deutschlands:* Német Szociáldemokrata Párt" (GYÖRFFY 2018: 279).

Modifikációt feltételezünk azon névpároknál, ahol a célnyelvi megfelelő konvencionálisan nem áll kapcsolatban a forrásnyelvivel, csak annak funkcióját jelzi. Pl. *Signor Bianchi:* „Kovács úr, azaz a tökéletesen átlagos ember" (SZTANÓ 2008: 262).

A fenti eljárások egy-egy név esetében keveredhetnek is (vö. LUKÁCS 2012): *Barbarossa:* „Rőtszakállú (→Rotbart) I. Frigyes", a *Frigyes* behelyettesítés, a *Rőtszakállú* szűkebb értelemben vett fordítás eredménye.

Mint láttuk, a kulturális szótárak olyan enciklopédikus lexikográfiai művek, amelyek az egyes idegen nyelvek és nyelvhasználó közösségeik fontos és/vagy jellegzetes kulcsszavait tartalmazzák, amelyek nem elhanyagolható része tulajdonnév. Ezen tulajdonnevek bemutatása a vizsgált szótárakban éppoly különböző, mint a lemmaállomány kiválasztásának szempontjai, a tulajdonnevek nyelvi közvetítésének elvei azonban a legtöbb esetben megfelelnek a fordítási hagyományoknak.

Felhasznált források

ÁDÁM PÉTER 2005. *Francia–magyar kulturális szótár*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

BALOGH F. ANDRÁS 2017. *Német–magyar kulturális szótár. Szász, sváb, landler, cipszer és bukovinai német nyelvű kultúra a történelemben és mindennapokban*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.

BART, ISTVÁN 2005. *La Hongrie et les Hongrois. Magyar–francia kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.

BART, ISTVÁN 2015. *Hungary & The Hungarians*. *Magyar–angol kulturális szótár*. 4. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

BART, ISTVÁN 2016. *Ungarn Land und Leute. Magyar–német kulturális szótár*. 3. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

BART ISTVÁN 2017. *Amerikai kulturális szótár*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

BART ISTVÁN 2018. *Angol kulturális szótár*. 3. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

BENŐ ATTILA 2009. *Román–magyar kulturális szótár.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.

PÉNTEK, JÁNOS – BENŐ, ATTILA 2013. *Dicționar cultural maghiar–român*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.

GYÖRFFY MIKLÓS 2018. *Német kulturális szótár*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

GY. HORVÁTH LÁSZLÓ 2018. *Japán kulturális szótár*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.

LUKÁCS ANDRÁS 2018. *Róma. Kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.

ÓDOR, LÁSZLÓ 2010. *Helvetismen. Deutsches Kulturwörterbuch der Schweizerischen Eidgenossenschaft.* Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München.

ÓDOR LÁSZLÓ 2016. *Új német–magyar olvasmányos kulturális szótár esszé.* K. n., h. n.

SOPRONI ANDRÁS 2008. *Orosz–magyar kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.

SZTANÓ LÁSZLÓ 2008. *Olasz–magyar kulturális szótár*. Corvina Kiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár" műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 17–38.

KLAUDY KINGA 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. *Angol, német, francia, orosz fordítástechnikai példatárral.* Scholastica Kiadó, Budapest.

KLOSA, ANNETTE – SCHNÖRCH, ULRICH – SCHOOLAERT, SABINE 2010. Stichwort, Stichwortliste und Eigennamen in elexico. In: DYKSTRA, ANNE – SCHOONHEIM, TANNEKE szerk., *Proceedings of the XIV EURALEX International Congress. 6-10 July 2010.* Fryske Akademy – Afûk, Leeuwarden/Ljouwert. 653–663. http://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2010/052_Euralex_2010_3_KLOSA%20SCHNORCH%20SCHOOLAERT_Stichwort,%20Stichwortliste%20und%20Eigennamen%20in%20elexiko_Einflusse%20der%20Korpusbas.pdf (2020. 05. 02.)

LUKÁCS ANDRÁS 2010. A kulturális szótár mint műfaj. *Fordítástudomány* 12/1: 38–49.

LUKÁCS ANDRÁS 2012. *Műfajspecifikus megfeleltetési stratégiák az útikönyvek fordításában*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE, Budapest. Kézirat. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/lukacsandras/diss.pdf (2020. 05. 02.)

MAGAY TAMÁS 2015. Szótár, enciklopédia és tipológia. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 9–16.

SCHMIDT, BERNHARD et al. 2006. *Frankreich-Lexikon. Schlüsselbegriffe zu Wirtschaft, Gesellschaft, Politik, Geschichte, Kultur, Presse- und Bildungswesen.* Zweite Ausgabe. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

VALLÓ ZSUZSA 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2/1: 34–49.

VERMES ALBERT PÉTER 2005. Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4680-105X
Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

ANIKÓ SZILÁGYI-KÓSA, Proper names in cultural dictionaries

The study examines the occurrence of proper names in cultural dictionaries based on a few examples. The genre of cultural dictionary is relatively new and particularly Hungarian. These dictionaries are bilingual, specialized dictionaries that present the culturally bound vocabulary of particular (source) languages, often taking into account the interests and knowledge of the target language readers. In the dictionaries selected for analysis (English, American, French, German, and Italian), the proportion of proper names ranges from approximately 30% to 60%. There are many types of proper names. These can be grouped into three categories: toponyms, anthroponyms, and other names (of institutions, brands, etc.). On the one hand, the cultural dictionaries contain very little grammatical information in the entries of proper names. On the other hand, there are several definitions, descriptions, while ways of transmitting names (unchanged transfer, replacement, translation, and modification) can also be encountered.

Tulajdonnévszótári típusok

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 133–144. DOI: 10.26546/4892373.8

A történeti helynévszótárak*

1. Bevezetés. A szótárak egy-egy nyelv kimunkáltságának legfontosabb mutatói közé tartoznak, s ezáltal „a lexikográfiai munkák gazdagsága, pontossága, sokfélesége, frissessége az adott nyelv kutatóinak, összességében pedig a nyelvtudományának is fontos értékmérője" (HOFFMANN–TÓTH 2015: 195). A magyarság történetének fontos forrásaiként számon tartott régi helyneveknek a lexikográfiai feldolgozottságát, konkrétan a magyar helynévkincs közreadásának két tipikus műfaját, a történeti helynévszótárakat és a helynévtárakat, illetve azok sajátosságait legutóbb HOFFMANN ISTVÁN ismertette a 2017. november 29-én megrendezett Alkalmazott Névkutatás 2017. Nevek és szótárak című szimpóziumon. Előadásában a 19. század első felétől, a magyar helynévszótár létrehozására tett első törekvések megfogalmazásától tekintette át azokat a munkákat (elsősorban szótárakat, névtárakat), amelyekben a helynevek hol kisebb, hol nagyobb szerepet kaptak, végigtekintve ezáltal azt az utat, hogy miként is jutott el a magyar nyelvtudomány, illetve a szótárirodalom a legújabb, korai helynévanyagot feldolgozó helynévszótárakig. Jelen írásomban erre támaszkodva mutatom be a helyneveket érintő, a 19. század második felében kibontakozó és napjainkban is lendületesen folyó szótárírói munkálatokat, illetve az e neveket részletesen is tárgyaló lexikográfiai munkákat, azok típusait és jellegzetességeit.

2. Törekvések a magyar helynévkincs közreadására. 1817-ben gróf TELEKI JÓZSEF, a reformkor egyik legnagyobb társadalomtudósa fogalmazta meg elsőként egy magyar helynévszótár létrehozásának igényét az Egy tökéletes magyar szótár elrendeltetése, készítés módja című pályamunkájában. Az 1821-ben megjelent műben arról értekezett, hogy a magyar nyelv létrehozandó szótárának a magyar személynevek mellett mindenképpen tartalmaznia kell a helyneveket is. Ezt a törekvést a következőképpen fogalmazta meg: „Eggy hasonló második tóldalékban lehetne a' nevezetesebb hazai vidékek, városok, helységek, vizek, hegyek 'sa't. és az olly idegen tartományok, országok, városok 'sa't. nevezeteit, mellyeknek nyelvünkben különös eredeti nevök vagyon, felvenni. Ezek tulajdonképen inkább a' földeirási [!] Lexiconokba tartoznának, mivel mindazáltal azok nélkül a' közbeszédben sem lehetünk el, és különösen a' hazaiak nemzésének megvisgálálása [!], nyelvünk egész alkotásába, nagy világot önthet, azokat a' nyelvünk gyarapodását tárgyazó szótárunkban egészszen elmellőznünk nem lehet, sőt a 'szónemzés' vóltaképen való kifejtésének tekintetéből kénytelenek leszünk, a' hazai helységek vizek és erdők közül némelly kevésbe nevezetesekről is említést tenni." (TELEKI 1821: 18; kiemelések törölve – K. É.) A TELEKI által elképzelt helynévtár azonban – bár a magyar nyelvnek azóta több, teljesnek szánt szótára is napvilágot látott – máig sem készült el (vö. HOFFMANN–TÓTH 2015: 195). Az, hogy TELEKI a tökéletes magyar szótár toldalékának szánta a helyneveket tartalmazó részt, azt jelezheti, hogy a 19. század első felében a magyar tudományosság képviselőinek igen hiányos képük lehetett a magyar helynévkincs nagyságáról. A teljes magyar helynévanyag – a mai ismereteink szerint – milliós

* Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

nagyságrendre rúg, amelynek összegyűjtése és közreadása rendkívül idő- és munkaigényes feladat (vö. HOFFMANN–TÓTH 2015: 196), ahogyan ezt például a skandináv nyelvek vagy a finn nyelv sok évtizedes, sőt évszázados kutatómunkával létrehozott, több millió helynévadatot tartalmazó helynévarchívumai is mutatják (vö. HOFFMANN 2010: 225).

2.1. 19. századi előzmények. A helynevek iránti érdeklődés az egész 19. században végigvonult, s a TELEKI-féle tökéletes szótár igénye valamelyest realizálódni látszott a szótárirodalomban. KRESZNERICS FERENC szócsaládokat bemutató Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal című kétkötetes munkájában is helyet kaptak ugyan a helynevek, de csak minimális információval közölve őket: a szerző tájékoztatja az olvasót a helyek fajtájáról (pl. víz, szabad puszta, falu, szabad királyi város), valamint lokalizálja a helyeket LIPSZKY JÁNOS Repertoriuma alapján (vö. KRESZNERICS 1831–1832. 1: L). A nagyobb magyar helységek nevei mellett olvashatjuk latin megfelelőjüket, valamint frazeologizmusokban való használatukat. Jól mutatja mindezt a *Deb-* szócsaládba sorolt *Debrecen* példája az 1. ábrán.

TELEKI JÓZSEF munkáját vette alapul a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére a CZUCZOR GERGELY és FOGARASI JÁNOS által készített, 1862–1874 között hat kötetben megjelent A magyar nyelv szótára (CzF). Ebben a kiváló történeti forrásként használható szótárban a helynevek már nyelvileg jóval gazdagabb kifejtést kaptak: a kiejtési változatok és a frazeologizmusokban szereplő helyragos alakok mellett a névfejtés is előtérbe kerül, amint azt a 2. ábra ugyancsak *Debrecen* példáján kitűnően szemlélteti.

1. ábra
A *Deb-* szócsalád KRESZNERICS munkájában

DEB.

DEB.
DEBELLA. Nagy magas leányról mondatik. Sz. D.
DEBERKE. Scaphium, orca. PP.
DEBRECZEN. Debrecinum. M. A. Sz. KV. Bihar Vben. Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért. km. Dug. 1. R. p. 294.
Kis Debreczen. E. FF. belső Szolnok Vben.
Debreczeni szappan.
DEBREK (Kis, lapos, nagy). E. FF. belső Szolnok Vben.
DEBREN. E. F. közép Szolnok Vben.
DEBRÉTE. F. Borsod Vben.
DEBRÖ (Al, föl). FF. Heves Vben.
Debröd. F. Abauj Vben.

2. ábra
A *Debrecen* szócikke a CzF.-ben

DEBRECZÉN, DÉBRÉCZÉN, (1), tősgyökeres magyar városaink egyik legnagyobbika, Bihar megyében; helyr. *Debreczén-be, —ben, —ből. Debreczen maga egy vármegye.* Népszó. *Debreczenbe pipáért, Szegedre dohányért.* Km. *Betekintett., mint bolond Istók Debreczenbe.* Km. Régiesen és más tájejtéssel is: *Döbröczön.*

Némelyek szerint a tót *dobrá zem* (jó föld) vagy *dobrá tzena* (jó vásár) szókból származott volna. Egyébiránt több helynevekkel rokon gyökü, milyenek *Debrö, Döbrö, Debrek, Debren, Debréte, Debröd, Döbör, Dübrög* és a szalamegyei *Döbrösze*, melyekhez ismét hasonló a faedényt, bödönt jelentő *deberke, dübörke.* Hazánkban számos helységek víztartó edényektől, illetőleg döbönös kutaktól vették neveiket, mint:

Noha címében viseli a szótár megjelölést FÉNYES ELEK közismert Magyarország geographiai szótára című munkája (1851), és valóban csakis helyneveket, közelebbről településneveket tartalmaz, mégsem tekinthető helynévszótárnak (ugyanakkor becses helytörténeti forrásként tartható számon). A helynevek adatolása, nyelvi leírása helyett ebben ugyanis a helyek természeti adottságairól, történetéről, gazdasági-társadalmi képéről kapunk részletes információt.

A történeti névanyag feltárásában az első komoly próbálkozásnak JERNEY JÁNOS Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából (1854) című művét tarthatjuk. KISS LAJOS

véleménye szerint JERNEY ezzel a munkájával „megvetette alapját a magyar történeti lexikográfiának" (1994: 393). A két füzetből álló kötet Árpád-kori oklevelekben, krónikákban és egyéb írott forrásokban (pl. imádságokban) előforduló hely- és személyneveket, valamint közszavakat tartalmaz szótárszerű elrendezésben. A tulajdonneveket magában foglaló első részben a szerző ekképp fogalmazta meg törekvését: „az árpádiak korszakát a' XIV-dik század első évéig fölkarolva, a' hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó-, család-, személy-, hivatal-, eszköz- 's egyébb ide vonatkozó, bármirészben magyar szóértelmet tartalmazó neveket és szólásformákat összegyüjtvén, szótáralakban körülbelöl mintegy ötezer vezérszóval ellátva közrebocsátom" (1854: V). A címszavakat a nevek betűhív adatai, majd az évszám és a lokalizálás követi, a forrásjelölés ugyanakkor igen gyakran hiányzik. A kötetben etimológiai fejtegetések nem kaptak helyet. A szócikkek felépítését láthatjuk például a 3. ábrán szereplő *Ér* példáján.

A 19. század tudósai közül mindenképpen ki kell emelnünk PESTY FRIGYES nevét, aki talán a legtöbbet tette a helynevek ügyéért. E tevékenysége csúcsaként tekintett egy magyar helynévszótár létrehozására. E tervezett sorozat első kötete 1888-ban, a halála előtti évben jelent meg Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben címmel. PESTY úgy vélte, hogy nem elég csupán saját korának helynévanyagát vizsgálnia: a kutatást ki kell terjesztenie az okleveles helynévanyagra is, hiszen „a névnek legrégibb alakja legbiztosabb kúlcsul szolgál a név megfejtésére, leginkább megóv téves magyarázatoktól" (1888: V). Munkájában ennek megfelelően egyrészt saját korábbi, 1864–1865-ös országos gyűjtésére, másrészt pedig oklevelekre és más történeti forrásokra támaszkodott. A magyarok mellett az idegen eredetű helyneveket is bevonta a kutatásba. A történettudomány képviselőjeként nem csupán a történeti és a földrajzi szempontokat tartotta szem előtt: helynévmagyarázataiban igyekezett nyelvészeti szempontokat, eredményeket is figyelembe venni (munkásságához bővebben l. SZABÓ T. 1944/1988: 38–48). A történeti szemlélet megjelenését jól mutatja a 4. ábrán szereplő *Ecsér* szócikke.

A 19. század végi történeti földrajzi érdeklődéshez kapcsolódik ORTVAY TIVADAR Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig (1882) című műve. A helynevek egyik fontos csoportját, a vízneveket tartalmazó szótárszerű munka 4100 olyan folyó- és állóvíznek a nevét mutatja be, amely történeti forrásokból származik. A szócikkekben a címszót követően a víznév alakváltozatait, a víz jellegét (folyó, halastó, csermely stb.) és pontos helyét olvashatjuk, néhol pedig a név etimológiájáról is kapunk információt. A névalakoknak nincs pontos dokumentálása, a források kezelése ugyanakkor igen gondos.

A 19. századi helynévszótár-írói törekvések betetőzője lehetett volna a Magyar oklevélszótár (OklSz.), amely azonban jórészt figyelmen kívül hagyta a tulajdonneveket. Amint a címlapja (Pótlék a Magyar nyelvtörténeti szótárhoz) és alcíme (Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye) is jelzi, ez a régi közszavakat tartalmazó szótár a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz.) kiegészítéséül szolgált, ám csak bizonyos személyneveket (pl. keresznevеket) vett fel anyagába. A keresztneveken túl azonban közszói elemük révén helynevek is bekerültek a szótárba. A helynevekben található közszók szócikkeiben helynévi adatok tömege szerepel ugyan: például az *ér* címszó alatt találjuk többek között az *Érhát* (1109: *Erhat,* terra), a *Feket ere* (1211: *Fekethereh,* stagnum), a *Kökény ere* (1211: *Cucen Hereh*) és az *Ér* (1240: *Er,* fluvius) stb. helyneveket; lokalizálásuk viszont hiányzik, és ez nagymértékben megnehezíti a hasznosításukat. E nyelvtörténeti szótárba kivételesen elhomályosult összetételek (pl. *Berettyó, Erdély*) is bekerültek.

3. ábra
Az *Ér* szócikke JERNEYnél (1854)

Ér: Her 1216 VR 313 §, Er 1217 uo 45 § hn Biharban; 1225, „Ad venam Er“ Veszprémben; 1229 uo 358 § „Per vallem nomine Er“ völgy Kolosmben; Eer 1249 „Ad rivum qui dicitur Eer“ fó Baranyában; 1265; „Eer 1265 fó Szatmárban; 1268 viz Komáromban; 1269 „A quadam vena, quae Er vocatur“ Csallóközben; 1270 „In quodam fluviolo, qui vulgariter Er vocatur“ fó Gömörben Sajó körül; 1272 „In trat quamdam vallem, quae Her vocatur“ völgy Nitrában; 1274 fó; 1283 „Vadit per fluvium qui vocatur Er“ fó Borsodban.

4. ábra
Az *Ecsér* szócikke PESTYnél (1888)

Ecsér, puszta, mely Kővágó-Örshöz tartozik Zala megyében. Mint falu említtetik 1476. évben Echyr néven. Akkor ugyanis gulacsi Bede György és Emericus de Echyr maga és testvérei György, Péter és Kelemen nevében ellentmondott gersei Pető György és Jánosnak Gulács helységébe való beigtatásának. (Teleki, Hunyadiak kora XI. k. 557. lap.) Egy 1617. évi eredeti bevallásban említtetik nemes Ecséry Lázár. Régi gót izlésű templomának és tornyának tekintélyes romjai ma is láthatók. Közvetlenül a Balaton partján szintén épületromok nyúlnak be a vízbe. A nép ezeket ma is *Palotának* nevezi. K. Örs határában van Ecsér nevű szőllőhegy, melyen zamatos fehér bor terem. Ugyanitt ecséri erdő.

2.2. Lexikográfiai munkák a 20. században és napjainkban. A 20. század elején egy jó ideig nem látjuk megjelenni a helynévszótár elkészítésére vonatkozó célkitűzést; egyedül MELICH JÁNOS munkásságában mutatkozott meg ilyen törekvés. MELICH és a 20. század első felének egy másik kiemelkedő tudósa, GOMBOCZ ZOLTÁN a Magyar etymologiai szótár című próbadolgozatukkal 1914-ben megnyerték a Magyar Tudományos Akadémia magyar szófejtő szótár megírására hirdetett pályázatát. A szerzők szótárukban (EtSz.) a teljes magyar szókészlet közreadását igyekeztek megvalósítani, amelyben nemcsak a köznyelvi szókincs, hanem a tájszavak, valamint a régi magyar hely- és személynevek jelentős része is helyet kapott volna. A szavak valamennyi alakváltozatát szándékoztak szótárukban rögzíteni. A tulajdonnevek közül azokat kívánták felvenni a szótárba, amelyeknek biztos vagy biztosnak látszó etimonjuk van, amelyek a magyar hangtörténet számára fontosak (pl. *Kolozsvár, Maros* stb.), illetve amelyek megfejtéséhez fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések kapcsolódnak (pl. *Erdély, Buda* stb., vö. KISS 1994: 407). Sajnos azonban nem sikerült befejezniük ezt a magas tudományos színvonalú, hatalmas anyagot feldolgozni kívánó munkát, amely 30 év alatt a betűrend egyharmadánál, a *geburnus* címszónál tovább nem jutott.

A történeti helynevek feldolgozása szempontjából MELICH JÁNOS egy másik nagy munkája, A honfoglaláskori Magyarország (1925–1929) is komoly jelentőséggel bír. Ez a mű ugyan nem szótár, és célkitűzésében sem szerepel az erre való törekvés, de mivel MELICH a nyelvtudomány segítségével, a földrajzi nevekből levonható tanulságokra alapozva kívánta megállapítani azt, hogy „milyen nyelvű népeket találtak a IX. század második és a X. század első felében a honfoglaló magyarok az általuk elfoglalt Magyarország területén” (1925–1929: 1), a munka legnagyobb részében helyneveket tárgyal. Ilyenkor a nevek szótárszerű elrendezésben, a szócikkekben az alakváltozatok,

a lokalizáció és a források pontos megadásával szerepelnek, ezzel mintegy mintát is adva az efféle adatfeltárás számára.

A 20. század középső harmadában a magyar történeti helynévkutatásnak két vonulata erősödött meg. Egyrészt előtérbe került a korai szórványemlékek iránti érdeklődés, amely elsősorban az egyes oklevelek feldolgozásában, monografikus bemutatásában nyilvánult meg. A veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevelének szórványait PAIS DEZSŐ (1939), a zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét pedig KNIEZSA ISTVÁN vizsgálta (1949). BÁRCZI GÉZA a Tihanyi alapítólevél szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alapossággal (1951). SZABÓ DÉNES a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, később hely- és vízrajzával foglalkozott (1937, 1954). Ezek a 20. század középső harmadában készült feldolgozások a nyelvi elemekhez általános magyar nyelvtörténeti szempontok szerint közelítettek.

Ezzel a vonulattal egy időben SZABÓ T. ATTILA jóvoltából az újabb kori helynévanyag közreadásának igénye is felerősödött. Erdély kiváló tudósa tanítványai és munkatársai segítségével kívánta hazája korabeli élőnyelvi és történeti helyneveit egybegyűjteni és kiadni. E munka komoly eredményeket hozott, melyeket kötetek egész sorában publikáltak: SZABÓ T. ATTILA nevéhez fűződik többek között a Közép-Szamos vidéke (1932), Dés (1937a), Gyergyó (1940), Kalotaszeg (1942) és a Tőki-völgy (1945) helyneveinek adattárba rendezése és kiadása, továbbá Szásznyíres (1937b) és Kolozsvár (1946) helyneveinek tanúsága alapján, a névanyag közreadása mellett ezekre alapozott település-, népiség- és népesedéstörténeti következtetések megfogalmazása. A munka kiteljesedését azonban Romániában a korszak politikai viszonyai lehetetlenné tették (erről bővebben l. BALASSA 1996: 67–78). Ezek az adattárak általában egy-egy település névkincsét adják közre denotátumok, azaz a megjelölt helyek szerinti elrendezésben, gyakran nem szócikkes formában. A kalotaszegi névanyag például az egyes források szerinti időrendben szerepel. A szásznyíresi kötet ugyan szócikkeket tartalmaz, de ezek nem betűrendet, hanem lokális rendet mutatnak. Ezen elrendezési elvek miatt e munkákat helynévtáraknak tekinthetjük.

Az 1960-as években BÁRCZI GÉZA kezdeményezésére új lendületet vett a helynévgyűjtő munka, amelyben számos kiváló szakember vett részt, például VÉGH JÓZSEF, ÖRDÖG FERENC, BALOGH LAJOS, PESTI JÁNOS, HAJDÚ MIHÁLY, JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD, SEBESTYÉN ÁRPÁD és MEZŐ ANDRÁS. A gazdag névanyagot tartalmazó Zala megyei névkötet (ZMFN.) 1964-es megjelenését követően az ország mintegy kétharmad részére vonatkozóan több tucatnyi földrajzinév-gyűjtemény látott napvilágot, mint például a Somogy (SMFN.), a Baranya (BMFN.), a Tolna (TMFN.) vagy a Heves (HMFN. 1–4.) megyei helynévtárak. Ezekben a névtárakban sok százezernyi helynévadat található nagyrészt hasonló elvek és módszerek szerint közreadva (denotátumok szerinti elrendezést követve). Ugyanilyen szerkesztési elv alapján, de szócikkszerűen, címszó alá rendezve közlik a névanyagot a Debreceni Egyetemen készült névgyűjtemények. MEZŐ ANDRÁS, JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD és SEBESTYÉN ÁRPÁD munkájaként öt járási kötet jelent meg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről (SzSzBMFN.). Kiváló regionális helynévgyűjtemények is készültek ez idő tájt: közülük KOVÁTS DÁNIELnek a Sárospatak (BALASSA–KOVÁTS 1997), az abaúji Hegyköz (KOVÁTS 2000), valamint a Sátoraljaújhely (KOVÁTS 2008) helyneveit feldolgozó szótárjellegű munkáit emelhetjük ki. E sort persze tovább folytathatnánk, hiszen számos kisebb-nagyobb helynévgyűjtemény látott napvilágot.

A helynévkiadványok újabb generációját képviseli a gazdag történeti anyagot tartalmazó, BÁBA BARBARA szerkesztésében megjelent Hajdú-Bihar megye helynevei sorozat első kötete, A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei (2015) című

munka (HBMHn. 1). E kötet a címben jelzett térség öt településének (Hajdúdorognak, Hajdúböszörménynek, Téglásnak, Hajdúhadháznak és Bocskaikertnek) a teljes, okleveles források és élőnyelvi gyűjtések alapján egybeállított helynévanyagát tartalmazza, településenkénti elrendezést követve. A névtár a névadatokat a megjelölt helyek szerint csoportosítva tárgyalja, vagyis a legfőbb rendező elve – a hasonló helynévtárak általános gyakorlatához igazodva – a denotátum azonossága. A szócikkek szerkezetileg négy nagyobb egységből épülnek fel. A címszó után a történeti és élőnyelvi névadatok sora következik, majd pedig a megnevezett helyre és a névre vonatkozó információkat összegző leíró részt olvashatjuk. Ezeket követően a névadatok forrásait, illetve a szócikkek végén a megnevezett hely térképi azonosítóját találhatjuk meg (HBMHn. 1: 9–14). A kiadvány különlegessége, hogy az adatok közreadásában időben visszafelé halad. Mindezt jól szemlélteti az 5. ábrán szereplő, hajdúböszörményi *Veréb-sár* határrésznév szócikke. A kötet fontos újítása az is, hogy a könyv végén látványos helynévatlaszt, a szócikkek között pedig számos informatív ábrát, képet tartalmaz.

5. ábra: A *Veréb-sár* szócikke a HBMHn.-ben

Veréb-sár 1. 2011: *Veréb-sár,* 1959: *Verébsár,* 1951: *Verébsárhoz,* 1897: *Verébsár,* 1890: *Verébsár,* 1889: *Veréb sár,* 1871: *Veréb sár,* 1857: *Verébsár,* [1848 k.]: *Verébsár,* 1839: *Verébsár,* 1808: *Verébszar,* 1806: *Veréb szar,* 19. sz. első fele: *Verébszar,* 1803: *Verébszar,* diverticulum, [1799–1803]: *Verebszar,* 1796: *Verébsár,* 1786: *Veréb sár,* 1781: Ökrös Nagy András a *Verébsártól* nádat hozott, 1776: *Verebsar,* 1767–1779: *Verébsár,* [1750]: Praedium *Verébsár,* 1738: *Veréb Sáron* tul Nánás felől, 1703: Inde ac locum *Verébsár* dictum ingadunt. — Vízállásos, nádas rész Hajdúvidtől délnyugatra. Korábban önálló birtokként, majorként jelölik. A hagyomány szerint Rákóczi serege a Verébsárnál táborozott. Nevének előtagjában madárnév szerepel, de a névadás pontos indítékát nem ismerjük. Egyes forrásokban ***Verébszar*** néven tűnik fel. — H. FEKETE 1959: 47, 116, HbT. 1786, [1857], 1871 1890a, 1889, 1890b, 1897a, HnT. 1767–1779a, 1776a, b, LIPSZKY, Map., LIPSZKY, Rep., MoT. [1779–1803], [19. sz.], SzmT. [1750], VÁLYI 1796–1799: 1/267. — T15-G3H2.

A helynév-etimológiai munkák között szintén találunk történeti helynévszótár jellegű kiadványokat. A mintegy 13 300 szócikket tartalmazó, a magyar és a jelentősebb külföldi helynevek eredetét magyarázó nagy ívű munka, KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára című műve (FNESz.) viszont kevésbé tekinthető ilyen jellegűnek, mivel minimális történeti adatközlésre szorítkozik, egy-egy névformának csupán a legelső adatát adja meg. Sokkal inkább tekinthető történeti szótárnak MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER 1972-ben megjelent, Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára című munkája, amely a gazdag névanyagot szócikkszerűen, címszó alá rendezve közli. Ezt a hagyományt követik több évtized múltán a nyíregyházi SEBESTYÉN ZSOLT munkái, aki a történelmi Magyarország északkeleti térségének helynévanyagát dolgozta fel. 2008-ban Kárpátalja teljes területét érintő történeti helynévgyűjtést adott közre, amely hat vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros, Szabolcs, Szatmár) 476 egykori és mai településéről tartalmaz helyneveket, településneveket és mikrotoponimákat. A későbbiekben az e munkában megkezdett kutatási irányt mintegy folytatva SEBESTYÉN ZSOLT egy-egy szűkebb régió, először a történelmi Bereg (2010), Máramaros (2012) és Ung (2014) vármegye településneveit vonta alapos vizsgálat alá, majd pedig a Felső-Tisza vidékének folyóvízneveit (2017) dolgozta fel. Ezek a munkák a ma is létező helységek

nevei és ezek etimológiája mellett MEZŐ ANDRÁS és NÉMETH PÉTER kötetéhez hasonlóan az elpusztult települések megnevezéseivel is foglalkoznak.

A Debreceni Egyetemen az Árpád-kori Magyarország egyes vármegyéinek helyneveiről készültek történeti-etimológiai szótárak: BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY (1998) Győr, PÓCZOS RITA (2001) Bodrog és Borsod, RÁCZ ANITA (2005, 2007) Bihar vármegye településneveinek, TÓTH VALÉRIA pedig (2001a és 2001b) Abaúj és Bars vármegye valamennyi helynévfajtájának (azaz a településnevek mellett a víz- és a határneveknek) az összegyűjtését és nyelvi elemzését végezte el. Ezekben a kötetekben a szerzők a korai ómagyar kor helynévanyagát dolgozták fel – elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkájának (Gy.) eljárását követve – ugyancsak vármegyénkénti rendben. A kronológiai határokat tekintve a bihari kötet tűnik ki, amely tágabb időkeretet vesz alapul, mivel nem a korai ómagyar kor zárópontjaként tekintett 1350-es évig, hanem a 16. század végéig tartalmazza a helyneveket. E munkákban a szócikkeket a nevek jelentése és szerkezete határozza meg: egy-egy szócikkben a morfológiai szempontból megegyező névadatok szerepelnek, még akkor is, ha azok nem azonos denotátumra vonatkoznak. A címszót a név jelöltjének, denotátumának meghatározása, lokalizálása követi, majd pedig az adatközlő rész, ahol az egyes adatok időrendben szerepelnek. Ezek után a nevek eredetét és történetét magyarázó részt olvashatjuk.

A következőkben a történeti helynévszótárak két kiemelkedő sorozatát mutatom be részletesebben, amelyek a Debreceni Egyetemen a Magyar Névarchívum Kiadványai című sorozat részeiként láttak napvilágot. Mind a Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból (HA.), mind pedig a Korai magyar helynévszótár (KMHsz.) sorozat kötetei a korai ómagyar kori Kárpát-medence szélesebb térségeire kiterjedő helynévanyagot dolgozzák fel. A Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból sorozat idáig megjelent négy kötete HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA kiadásában GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzi munkájának nem településnévi anyagát tartalmazza, vármegyei bontásban szótárrá szerkesztve, ezzel megkönnyítve GYÖRFFY adatainak hozzáférhetőségét és hasznosítását. Az első kötet 1997-ben látott napvilágot, és 15 Árpád-kori vármegye (Abaúj, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce vidéke, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó vidéke, Csanád, Csongrád) helynévanyagát közli. Az 1999-ben megjelent második kötet további hét (Doboka, Erdélyi Fehér, Fogarasföld, Esztergom, Fejér, Gömör, Győr), a 2012-es harmadik kötet pedig kilenc vármegye (Heves, Hont, Hunyad, Keve, Kis-Hont, Kolozs, Komárom, Krassó, Kraszna, Küküllő) nem településnévi anyagát adja közre. A sorozat 2017-ben megjelent negyedik darabjában nyolc vármegye (Liptó, Máramaros, Moson, Nagy-szigeti ispánság, Nógrád, Nyitra, Pest, Pilis) helynévkincse szerepel. A szerkesztők céljuk megvalósítása érdekében, azért tudniillik, hogy az adattár „a korai ómagyar kor okleveleinek helyet jelölő kifejezéseiről a maguk teljességében tájékoztatást nyújtson" (HA. 1: 9), nemcsak a helyneveket, hanem a helyet jelölő köznévi kifejezéseket is felvették szótárukba. A területi elrendezés – követve GYÖRFFY módszerét – lehetőséget ad egy-egy vidék mikrotoponímiai állományának együttes bemutatására. A jelentéstani, valamint névszerkezeti szempontok szerint kialakított szócikkekben a címszó után a név denotátumának meghatározása, lokalizálása, majd pedig az adatközlő rész szerepel, ahol a betűhíven, pontos évszámmal és hivatkozással szereplő adatok időrendben követik egymást. A kialakított utalásrendszer nagymértékben megkönnyíti az értelmezést és a keresést. A kötetek emellett többféle mutatót (név- és szóalakmutatót, címszó- és névelemmutatót, valamint névvégmutatót) is tartalmaznak. Az egyes megyék névanyaga helynévtérképeken is megjelenik.

A Korai magyar helynévszótár (KMHsz.) szótárterve az 1350 előtti források teljes helynévállományát kívánja feldolgozni. A szótár készítői arra vállalkoztak, hogy közzétegyék „az 1350 előtti időből fennmaradt forrásokban található magyarországi helyneveket és helyeket jelölő kifejezéseket szótári formában" (KMHsz. 1: 6). A 2005-ben HOFFMANN ISTVÁN szerkesztésében megjelent első kötet – GYÖRFFY történeti földrajzi munkája (Gy.) alapján – Abaúj–Csongrád vármegyék névállományát tartalmazza betűrendes elrendezésben. Jelenleg a második és a harmadik kötet szerkesztése zajlik. A helynévszótárak általános szerkesztési elvét követve a szótár azonos szócikkeibe a morfológiai szempontból (alaki azonosság alapján) egyező névadatok kerülnek. A legalább egy morfémányi eltérést mutató nevek, névváltozatok külön szócikkben szerepelnek, még akkor is, ha denotátumuk azonos. Ennek értelmében külön szócikkben találjuk meg a lexémányi eltérést mutató névformákat (pl. *Acsa – Acsatelke*), a képzős és képzőtlen, illetve a különböző képzőkkel alakult változatokat (pl. *Horvát – Horváti*), valamint a birtokviszony jelölt és jelöletlen névformáit is (pl. *Hölgytelek – Hölgytelke*). A szócikkekben a címszót követően a hely azonosítása következik, majd pedig szerepelnek (betűhív formában, forrásmegjelöléssel) az adatok. A jellemző többnevűséget, alakváltozatokat gazdag utalási rendszer segít bemutatni. Az adatok írásformák szerint vannak csoportosítva, azon belül pedig az első előfordulás szerint követik egymást.

A helynévszótárak főbb szerkesztési elvét láthatjuk a Pest megyei *Rákos*-nak a HA. 4. kötetéből való példáján (6. ábra), illetve a KMHsz. *Okor* szócikkét bemutató 7. ábrán.

6. ábra
A *Rákos* szócikke a HA.-ban

Rákos 1. 'Szadánál eredő, Pestnél balról a Dunába torkolló vízfolyás' [1200 k.], Chron. saec. XIV.: *Racus,* fl. (Gy. 4: 497, 550, 555), +1245/ 278: *Bakus [f: Rakus],* fl. (Gy. 4: 497, 536), 1259, 1325, 1350: *Rakus,* fl. (Gy. 4: 497, 516, 532, 533, 535, 556), 1325, 1338: *Rakws,* fl. (Gy. 4: 497, 516, 537). **2.** 'a Duna és a Rákos patak között fekvő, Pesttől É-ra és K-re húzódó mező' 1244/333, +1278/330, 1286 [2a], [1286] [2a], [1286]/291, 1286]/326/372, 1289, 1299 [5a], 1300, [1300], 1307, 1310 [ɔ: 1307], 1318: *Rakus,* camp., loc. 1277, 1298/440, 1299/303//437, Chron. saec. XIV.: *Racus* (Gy. 4: 550, 551, 672), 1310 [ɔ: 1307]: *Ratus [ɔ: Racus],* camp. (Gy. 4: 551), Chron. saec. XIV.: *Rakos ~ Rachus* (Gy. 4: 550).

7. ábra
Az *Okor* szócikke a KMHsz.-ben

Okor I. 1. 'az Almával párhuzamosan folyó, a Kőrössel egyesülő víz Baranya vm.-ben' +1183/ 326/363, 1257, 1274, [1275], 1279, 1283, 1287/ 468, [1292–97], [XIII. vége], 1304/360, 1311, 1330, 1346 (Cs. 2: 512, A. 4: 583, 589): *Okur,* fl., flum. (Gy. 1: 248, 341, 351, 371, 375, 382, 384, 387, 389–90), [+1235]/350/404: *Wkur* (Gy. 1: 248, 389), 1287/468: *Okwr* (Gy. 1: 341), 1294/488: *Okor,* fl. (Gy. 1: 311), 1332–7/PR.: *Vkur* (Gy. 1: 341). Vö. **Nagy-Okor, Okor (II.1.). II. 1.** 'település Baranya vm. ÉNy-i részén az Okor patak mellett' 1257, 1346, 1347: *Okur,* t. (Gy. 1: 341, A. 4: 589, 5: 70–2). L. **Okrimindszent.** Vö. **Okor (I.1.). 2.** 'település Bodrog vm. középső részén Csaszkutától D-re' *1192/374/425: *Ocor,* 1198 P./PR.: *Ocur* (Gy. 1: 725).

3. Digitális adatbázisok. Amint az a fentiekből világosan kirajzolódik, a magyar helynévkincs közreadásának két tipikus műfaját különböztethetjük meg: egyrészt helynévtárak, másrészt helynévszótárak formájában jelentek meg az e feladatot vállaló munkák. A prototipikus kiadványok mellett – ahogyan erről már a korábbiakban is szó esett – számos átmeneti változatot is találunk e téren. Jogosan merül fel ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy miben ragadhatjuk meg e műfajok lényegét, és milyen további lehetőséget bizto-

sítanak ezek a kutatás számára. Amint láttuk, a helynévtárak általában egy-egy település névkincsét adják közre denotátumok szerinti elrendezésben, lokális rendet követve, általában címszókiemelés nélkül. Ezzel lehetőséget adnak a települések névanyagának mint rendszereknek a vizsgálatára, a belső rendszerösszefüggések felderítésére, és kiválóan használhatók helytörténeti, topográfiai kutatásokhoz, mivel az egyes helyek megnevezéseinek változása jól követhető bennük. Ezzel szemben a helynévszótárakban nyelvi, pontosabban morfológiai jelleg szerint látjuk az adatokat címszó alá sorolva, amelyek betűrendben követik egymást. A szótárak az adatokat általában nagyobb térségek szerint adják közre (nem pedig településenként), és ezekben a nyelvterület egészének a vizsgálata kerül előtérbe. Ezzel szorosan összefügg, hogy a névanyaguk átfogó nyelvi szempontú vizsgálatokra (pl. a névrendszer változásainak bemutatására, névtipológiai elemzésekre) könnyebben használható. E két közlési forma tehát jól kiegészíti egymást, és mindkettőnek megvannak az előnyei. Emellett e kétféle közlési forma kölcsönösen át is alakítható egymásba; e téren a digitális közzététel, illetve a régebbi anyagok digitalizálása teremt új lehetőséget, ezáltal pedig a hatalmas adatmennyiség könnyebben kezelhetővé válik. A két műfaj kapcsolata ilyen módon tehát digitális adatbázisokon keresztül valósulhat meg a legeredményesebben, amelyek igen gyakran ma már az újonnan közreadott névtárak és névszótárak alapjául is szolgálnak, de régebbi névtárak tudományos feldolgozását szintén elősegíthetik.

A magyar helynévkutatás e hatalmas forrásanyagot egyrészt a széles körű társadalmi igényeknek, másrészt pedig a tudományos kutatásnak a szolgálatába kívánja állítani. Ezáltal a magyar helynévkincs maradandó formában bárki számára hozzáférhetővé válhat(na), és a további kutatásokhoz, a nyelvészeti igényű feldolgozásokhoz is segítséget nyújt(ana). Ennek az összetett célnak igyekszik megfelelni a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének névkutatói kezdeményezésére kialakított Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH.) online adatbázisa. E hatalmas, egyre bővülő digitális adatbank az egész magyar nyelvterület helynévállományának a befogadására és kezelésére alkalmas (erről részletesebben l. HOFFMANN–TÓTH 2015). Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének kutatói szintén ezt a törekvést tartották szem előtt, amikor SZABÓ T. ATTILA kéziratos gyűjteseit tették hozzáférhetővé nyomtatott és digitális formában egyaránt. A 2001–2010 között megjelent 11 kötetes szótárszerű munka adatainak (ETH.) könnyebb kezelését és hasznosítását a BÁRTH M. JÁNOS szerkesztette Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és Interaktív Névföldrajzi Atlasz (EHA.) online adatbázisa teszi lehetővé.

Felhasznált források

BALASSA IVÁN – KOVÁTS DÁNIEL 1997. *Sárospatak határának helynevei.* Rákóczi Múzeum Baráti Köre, Sárospatak.

BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.

CZF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.

EHA. = *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és interaktív névföldrajzi atlasz.* SZABÓ T. ATTILA helynévgyűjtése alapján. Szerk. BÁRTH M. JÁNOS. http://eha.elte.hu (2020. 05. 25.)

ETH. = *Szabó T. Attila Erdélyi Történeti Helynévgyűjtése* 1–11. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY et al. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2001–2010.

EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.

FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik. 1–2.* K. n., Pest.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.

HA. = *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* 1–4. Közzéteszi HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1, 3, 25, 43. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék / Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997–2017.

HBMHn. 1. = *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

HMFN. = *Heves megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF etc. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 125, 144–145, 181. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1970–1988.

JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából* 1–2. K. n., Pest.

KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350.* 1–. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005–.

KOVÁTS DÁNIEL 2000. *Az abaúji Hegyköz helynevei.* Kazinczy Ferenc Múzeum, Sátoraljaújhely.

KOVÁTS DÁNIEL 2008. *Sátoraljaújhely helynevei és történeti topográfiája.* [Sátoraljaújhely Önkormányzata], Sátoraljaújhely.

KRESZNERICS FERENC 1831–1832. *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal 1–2.* Egyetemi Nyomda, Buda.

MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

MEZŐ ANDRÁS – NÉMETH PÉTER 1972. *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára.* Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya, Nyíregyháza.

MNH. = *Magyar Nemzeti Helynévtár.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. http://mnh.unideb.hu (2020. 04. 05.)

NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégibb nyelvemlékektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.

OklSz. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye.* Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.

ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig* 1–2. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.

PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* 1. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest.

PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

RÁCZ ANITA 2007. *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

SEBESTYÉN ZSOLT 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2017. *A Felső-Tisza-vidék folyóviznevei.* Nyíregyházi Egyetem, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára.* K. n., Ungvár.

SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

SZABÓ T. ATTILA 1932. *Közép-Szamos vidéki határnevek.* Erdélyi Tudományos Füzetek 50. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Kolozsvár.

SZABÓ T. ATTILA 1937a. *Dés helynevei.* Füssy Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Turda.

SZABÓ T. ATTILA 1937b. *Nireş–Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században.* Minerva, Kolozsvár.

SZABÓ T. ATTILA 1940. *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból.* Egyetemi Magyarságtudományi Intézet, Budapest.

SZABÓ T. ATTILA 1942. *Kalotaszeg helynevei I. Adatok.* Minerva, Kolozsvár.

SZABÓ T. ATTILA 1945. *A szolnok-dobokai Tőki völgy helynevei.* Erdélyi Tudományos Füzetek 193. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

SZABÓ T. ATTILA 1946. *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.* Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

SzSzBMFN. = MEZŐ ANDRÁS etc., *Szabolcs-Szatmár[-Bereg] megye földrajzi nevei* 1–5. Szabolcs-Szatmár megyei Népművelési Tanács – Nyíregyházi Tanítóképző Főiskola Nyelvészeti Tanszék etc., Nyíregyháza etc., 1967–1993.

TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei.* Szerk. ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

TÓTH VALÉRIA 2001a. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF / BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC. Akadémiai Kiadó / Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1964–1986.

Hivatkozott irodalom

BALASSA IVÁN 1996. *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa.* Püski Kiadó, Budapest.

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék.* Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN 2010. Sirkka Paikkala főszerk.: Suomalainen paikannimikirja [Finn helynévkönyv. Ismertetés.] *Névtani Értesítő* 32: 223–233.

HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2015. Magyar Nemzeti Helynévtár. *Névtani Értesítő* 37: 195–202.

KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–412.

KNIEZSA ISTVÁN 1949. A zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Népnyelv* 6: 3–50.

PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

RÁCZ ANITA 2005. *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

SZABÓ DÉNES 1937. A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *Magyar Nyelv* 33: 99–109.

SZABÓ DÉNES 1954. *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 85. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

SZABÓ T. ATTILA 1944/1988. A magyar helynévkutatás a XIX. században. In: SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok, cikkek VII.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 13–84.

TELEKI JÓZSEF 1821. Egy tökélletes magyar szótár' elrendeltetése, készítése módja. In: HORVÁT ISTVÁN kiad., *Jutalomfeleletek a' magyar nyelvről, a' Magyar Nemzeti Muzeum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire.* Trattner, Pest.

TÓTH VALÉRIA 2001b. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

KOVÁCS ÉVA
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9111-0728
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

ÉVA KOVÁCS, Historical place name dictionaries

The study examines the types and characteristics of lexicographic works that contain, or provide detailed analysis of toponymic data, from the first attempts to create a Hungarian dictionary of toponyms to the most recent dictionaries of early place names. The historical overview follows in the footsteps of István Hoffmann's lecture given at the Applied Onomastics 2017. Names and Dictionaries symposium on 29 November 2017. Two types of place name dictionaries are examined. The first are place name collections that contain the geographical names of a single settlement or place arranged according to the denotations. The second are place name dictionaries that list place names according to morphological characteristics under single entries. The two types of place name dictionaries play complementary roles as the information gleaned from both can be utilized in different ways. Place name collections can be used to study settlements as place name systems, the internal relationships of names within a space, and for research into local history and topography. Meanwhile, place name dictionaries can be used for comprehensive studies throughout the lingual region (e.g., the changes of the name system, name typology). Hungarian toponomastics aims to place the enormous amount of data into the service of the general public and academic research, a goal unachievable without the proper use of digital methods.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 145–164. DOI: 10.26546/4892373.9

A történeti személynévszótárak*

1. Bevezetés. A személynévi adatok fontosságára legkorábban a történettudományi vizsgálatok kapcsán figyeltek fel a kutatók, így már a 19. század első felében megfogalmazódott egy történeti névtár (onomasztikon) létrehozásának a gondolata (HORVÁT 1821). A kérdés a 19. században megmaradt főként történészi körben, míg a nyelv- és névtörténeti kutatások 20. századi kibontakozásával párhuzamosan a nyelvészek is csatlakoztak egy ilyen jellegű munka szükségességét hangoztatók táborához (erre l. pl. MELICH 1907: 169, SZABÓ T. 1940: 82, KNIEZSA 1943/2001[2]: 19). A legkorábbi forrásainkra épülő történeti személynévszótár létrehozásának ügyében a múlt század közepén már a nyelvtudomány vette át a kezdeményezést, ugyanakkor BENKŐ LORÁND arra is felhívta a figyelmet, hogy „régi személyneveinkkel foglalkozó szakembereinknek egy pillanatra sem szabad elfelejtkezniük arról, hogy elért eredményeik nem raktározódnak el a könyvek mélyén, hanem fontos és állandóan használatos segédeszközök lesznek a más tudományágakkal foglalkozó kutatók kezében" (BENKŐ 1949: 245). Ez a BENKŐ LORÁND által megfogalmazott jogos elvárás azonban az összetett és időigényes feladat eredendő nehézsége mellett egyfajta korlátja is lehetett a személynévtani korpuszok összeállításának, hiszen valóban nagy tudományos felelősséggel jár egy vélhetően sokak által használt interdiszciplináris forrás összeállítása. Szintén hátráltatta a munkát a szótári alapelvek kezdeti kidolgozatlansága, az elvi alapvetések körüli bizonytalanság is. Bizonyára ezek a tényezők együttesen játszottak szerepet abban, hogy a korai személynevek nyelvészeti alapú forrásközlései és feldolgozásai kapcsán immár közel két évszázad után sem beszélhetünk minden téren megnyugtatóan elvégzett és befejezett feladatokról.

Az alábbiakban a személynevek gyűjtésének programszerű meghirdetésétől, az elért eredmények bemutatásán és értékelésén keresztül a még elvégezendő feladatokig kívánom tudománytörténeti szempontból áttekinteni a kérdéskört. Az ismertetés kronologikus sorrendet követ, az egyes szótári produktumokat a felhasznált forrásanyaghoz kapcsolódó nyelvtörténeti korszakok szerint mutatom be, azokon belül tárgyalom az egyes személynévfajtákat.

2. Tervek és lépések „a magyar Onomasticon" létrehozása érdekében. Habár a korábbi két- vagy többnyelvű szótáraink (pl. MA., PPB.) tartalmaztak szórványosan tulajdonneveket, sőt akár már kisebb névjegyzéket is, melyek között történeti adatok is előfordultak (vö. SZATHMÁRI 1997, 1999; FEKETE 1991), a történeti személynevek rendszeres összegyűjtésének igénye – mint említettem – a 19. századi történeti kutatások kibontakozásával jelent meg. A kutatók hamar felismerték, hogy a tulajdonnevek nyelvi eredetének feltárása nélkül a régi magyar történelem nem ismerhető meg a maga teljességében.

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíja, valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 116414. nyilvántartási számú szerződése támogatásával.

Egy korai adatokat tartalmazó személynévtár hiánya főként a történeti helynévvizsgálatok terén merült fel. HORVÁT ISTVÁN történész már 1821-ben kijelentette, hogy „a' magyar Onomasticon nálunk még gyermeki korban sincsen, bár haszna igen nagy lehetne a' Genealogia készítésben és a' perlekedés folytatásokban. E' nem képzelt tárgyról keveset mondani annyi még most, mint Nevetséget okozni…" (HORVÁT 1821: 49.) A megállapítást követően a század végéig azonban érdemi lépések alig történtek e téren. JERNEY JÁNOS (1854a) ugyan a Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából című munkájában közöl névadatokat, de ez még nem tekinthető valódi névtárnak. Művét azzal a szándékkal adta ki, hogy „honi régiségeinkben" elszórtan található „magyar szók eddigelő egy halmazban nem birtoklásából" a kutatás számára adódó hiányosságot pótolja. A gyűjtés felső határaként az Árpád-ház kihalását jelölte meg. Művében a tulajdonnévi szórványokon kívül közszavakat is közölt, többek között a Halotti Beszéd szavait is szócikkbe rendezte. Forrásai között nemcsak oklevelek, hanem Anonymus és Kézai gesztája, több krónika (a 14. századi krónikakompozíció, a Pozsonyi krónika és a Turóczi-krónika), illetve a Váradi Regestrum is szerepelt. A hely- és személyneveket a közszavakkal együtt betűrendben közölte. Megadta az adat évszámát, de a lelőhelyet terjedelmi okokra hivatkozva nem tüntette föl. Ezt az eljárást azonban már kortársai is jogos kifogással illették (vö. JERNEY 1854b: 90). A vitatható gyűjtési és közlési mód ellenére pozitívumként kell elismerni azt, hogy a nyelvi adatokat a szerző megpróbálta azonosítani, címszóként megadva a szó 19. századi alakját. A közszó- és tulajdonnév-gyűjtemény a JERNEY kutatásai során feltárt adatokat tartalmazta, értelemszerűen teljességre nem törekedhetett.

JERNEY munkájának jelentőségét az adja, hogy „felismerte a nevek kutatásának fontosságát a nyelvi és történeti kérdések megoldásában" (BASKI 1986: 89). Hogy mennyire fontosnak tartotta egy történeti névtár létrehozását,[1] jól példázza, hogy „szózatot" fogalmazott meg „írótársaihoz" a magyar onomasztikon elkészítése ügyében (JERNEY 1854b). Ebben kiemeli, hogy „helyneveink nagyrészben a' személyekéből alakulván, és épen azért, míg tökéletes Onomasticonnal nem birunk, helyneveink iránt sem jöhetünk minden oldalról tisztába" (JERNEY 1854b: 83). Ez az érv később is gyakran előkerült mind történész, mind nyelvész kutatók munkáiban (pl. BENKŐ 1949: 118, 247–248; MIKESY 1970: 204; KRISTÓ 1976: 17; HAJDÚ 2003: 333; l. még fenn, valamint TÓTH 2013: 233). Azt, hogy a majdani névtárat nemcsak történeti, hanem etimológiai jellegűnek képzelte el, néhány személynév (pl. *Csanád, Göncöl, Pentele, Tihany, Ugocsa*) részletes leírása mutatja.

A JERNEY munkáját követő évtizedekben az onomasztikon ügye történészi körökben ugyan rendre előkerült, lényeges előrelépés azonban e téren nem történt. 1861-ben az Árpádkori új okmánytárban ÉRDY JÁNOS megjegyzi egy névmagyarázat kapcsán, hogy „a magyar onomasticon meg volt ugyan kezdve […], de haladásnak épen nem akar indúlni!" (ÁÚO. 2: 247). CSÉPLŐ PÉTER, a Magyar Történelmi Társulat egyik fiatal tagja a Századok hasábjain a Magyar Onomasticon I. Vezetéknevek okmányainkban című tanulmányában (CSÉPLŐ 1872) a családnevek minél korábbi (11. századi) jelenlétét próbálta minden áron igazolni az oklevelek alapján. A problémafelvető jellegű tanulmánynak csupán a megtévesztő címe utal egy majdani magyar névtárral való összefüggésre. Feltehetően azzal a szándékkal íródott, hogy a névtár gyűjtési körét elsődlegesen a „vezetéknevekben" határozza meg, legalábbis a NAGY IMRE történésztől érkezett kritikai válasz ezt sugallja (NAGY I. 1872). NAGY IMRE a névtárral kapcsolatos munkálatokat a Történelmi

[1] „Egy magyar Onomasticon' létrejöttét senki nálamnál hőbben nem kivánja, belátván ugyanis annak ugy nyelv- mint történelmi tekintetből hasznos és fölötte fontos voltát" (JERNEY 1854b: 83).

Társulat „különösen fiatalabb” tagtársainak a figyelmébe ajánlja, „minthogy erre hosszabb idő kívántatik” (NAGY I. 1872: 341). Kiemeli, hogy egyelőre még az irányelvek sincsenek lefektetve, azaz nincs egyértelművé téve, hogy mit és hogyan tartalmazzon az onomasztikon. Azt azonban nem támogatja, hogy csupán a vezetéknevekre terjedjen ki, mivel a névtárnak a „helyneveink megmagyarázására is kulcsúl kell szolgálnia”, ezért szerinte a családnevek kialakulása előtti korszak névanyagát is föltétlenül szótárazni kell (NAGY I. 1872: 343). NAGY GYULA a vitához kapcsolódva tovább pontosította az irányelveket azzal, hogy a keresztnevektől elkülönített tárgyalását szorgalmazta azoknak a névadási módoknak, melyek „a személyek különféle körülményeit és viszonyait meghatározván, őket egymástól elválasztották, s a melyekből fejlődtek aztán a család- vagy vezetéknevek” (NAGY GY. 1872: 488). Ez utóbbiak közé a „nemzetségi neveket”, az „atyai neveket” (ti. a *filius*-os neveket), „a birtokról vagy származási helyről vett neveket”, a „mellékneveket” (pl. *Kopasz, Garázda, Bátor*), valamint a „literatus”-okat (pl. *Páldeák, Jánosdeák*) sorolta. Ennél tovább azonban nem jutott ez a kezdeményezés sem. (A magyar személynévkutatás első szakaszának történetéhez l. még MIKESY 1970.)

A személynevek összegyűjtése és szótárba rendezése kapcsán a továbbiakban KUBÍNYI FERENC történész érdemeit kell kiemelnünk, aki elsőként próbálta meg tudományos alapon a korai magyar személynévi adatokat névtárba rendezni. Munkája azonban torzóban maradt, mindössze az első kötet látott napvilágot (1891), amely az *Aaron* címszóval kezdődik, és az *Almus*-sal zárul. A szerző műve tartalmát így írja le: a történeti névtár „magában foglalja a hazai krónikákban és oklevelekben elszórva fenmaradt mind azon személyneveket, melyek a régi magyaroknál, illetőleg a Magyarország területén lakott egyéneknél a honfoglalás idejétől kezdve a XIV. évszázad végéig használatban voltak, valamint – az illető kútfők megnevezésével – mind azon személyeknek lehető teljes névsorát, kik ama személyneveket a megjelölt időszakban viselték” (KUBÍNYI 1891: v).

Érdemei között kell említenünk azt, hogy megpróbálta az adatközlés módszerét kidolgozni. Munkájában nem tematikusan, személynévfajták szerint, hanem kronológiai szempontok alapján kívánta a neveket megjelentetni. Az adatközlésben a névvariánsok szerinti rendezőelvet követi, az adatok közötti összefüggéseket ezért csak bonyolult utalásokkal tudja jelezni. Külön szócikkben szerepelnek például az *Ábrahám* név különböző alak- és becenévi változatai (*Ábrám, Ábrán, Ábrahám, Ábránk* stb.). Címszóként a betűhív átírású névalakot emeli ki, viszont a lehetséges olvasatokat is címszavasítja, melyek között utalások jelzik a kapcsolatot. Például az *Ábrán v. Ábrány* címszónál utal az *Abran*-ra, ahol tulajdonképpen az előfordulás(ok) adata(i) található(k). Az adatok tartalmazzák a nevet viselő személy társadalmi állását, tisztségét, családi kapcsolatait, viszont nem az eredeti forrás szövegét idézve, hanem szabad átírásban (pl. „Akus, Gug fia, nyitrai várjobbágy”, 1235–1270; „Aladarius mester, a Csák nemzetségbeli Kata asszony jogi képviselője”, 1297). Többször hosszabb leírást is ad az adott személlyel kapcsolatban. Például Abba comes fia Miklós kapcsán megjegyzi, hogy „birtokaitól megfosztatott mely itéletet I. Lajos király helybenhagyva, hasonnevü fiára is kiterjeszté”, majd a birtokot Kont Miklós nádornak adományozta (KUBÍNYI 1891: 27). Ezzel nyilván a személyek azonosíthatósága felé tesz egy komoly lépést, de kérdés, hogy egy onomasztikonnak feladata-e ilyen részletes személyleírás közlése. Az adatok személyekhez rendelését azonban a fentiek mellett sem várhatjuk a szerzőtől, hiszen ez archontológiai és genealógiai kutatás nélkül kivitelezhetetlen vállalkozás lett volna. A szerző a fentieken túl megadja az előfordulás idejét, illetve a forrásközlésre utaló hivatkozást is.

Néhány, a korai névanyag egy-egy etimológiai csoportjával foglalkozó, természetszerűen teljességre nem törekvő, tudományos igényű feldolgozást említhetünk még a későbbi évtizedekből. Ezek között mindenképpen kiemelendő GOMBOCZ ZOLTÁNnak az Árpád-kori török (GOMBOCZ 1915), illetve BAÁN KÁLMÁNnak az ősi magyar személynevekről írott, tudományos igényű munkája (BAÁN 1944).

A kezdeti, kudarcra ítélt próbálkozások után a második világháborút követően nyílt reális esély a korai századok teljes személynévtárának létrehozására. BENKŐ LORÁND a névtudomány legközelebbi feladataként 1949-ben a régi magyar személynévanyagnak legalább a családnevek kialakulásának koráig (a 14–15. századig) történő összegyűjtését jelölte meg (1949: 247). BENKŐ felhívását követően a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben létrehozott Nyelvtudományi Intézetében el is kezdődtek a történeti személynévtár munkálatai. Az 1950-es években folyó adatgyűjtés előrehaladott állapotáról PAPP LÁSZLÓ számolt be az 1958-ban tartott első névtani konferencián (PAPP 1960). A készülő Árpád-kori személynévszótárról a szakmabelieken kívül már az érdeklődő nagyközönséget is tájékoztatták különböző napilapok hasábjain.[2] A nyolc év alatt összegyűjtött 120 ezres cédulaanyag további bővítését ígérték a még kiadatlan oklevelek feldolgozásával, a megjelenés idejét pedig 1967 körülre prognosztizálták. Sajnos mindez csupán terv maradt: a kiadás nem történt meg, az összegyűjtött cédulaanyag további sorsa pedig ismeretlen.

Habár a mű nem készült el, az adatgyűjtés alapelveiről PAPP LÁSZLÓ tanulmányaiból (1960, 1961) pontosan értesülhetünk. A gyűjtés általános célja „a névvel megjelölt Árpád-kori személyek számbavétele volt" (PAPP 1960: 126), azaz a legkorábbi emlékektől kezdve 1301-ig az Árpád-kori Magyarországra kiterjedően (beleértve Szlavóniát is) kívánták a személynévi adatokat feltárni. A legvitatottabb kérdést a személynévi eredetű helynevek szótárazása jelentette. A munkabizottság úgy döntött, hogy az eltérő vélemények ellenére (erre l. pl. PAIS 1960) nem veszik fel a szótárba a személyneveket tartalmazó helyneveket, egyrészt mert nem mindig problémamentes a személynévi eredet igazolása, másrészt a névtárat egyfajta munkaeszközül szánták etimológiai kérdések megoldásához, névgyakorisági elemzésekhez, a társadalmi megoszlásnak, az öröklődésnek, egyes névalakok funkciójának, területi elterjedésének stb. vizsgálatához, amiben a helynévi adatok zavaróak lettek volna. Véleményük szerint amennyiben olyan adatot is szótáraznának, amely az adott forrás keletkezési idejében már nem élő személy nevéből keletkezett helynév, akkor „a személynév életére vonatkozóan" félrevezethetik az adat felhasználóját (PAPP 1961: 186).

PAPP érvelését helytállónak kell elfogadnunk, hiszen valóban hitelesebb képet kaphatunk a korai névanyagról, ha a névfajtákat egyértelműen elkülönítjük egymástól, nem hagyva figyelmen kívül természetesen a kapcsolódási pontokat sem.[3] Ma is figyelembe vehetőek az átmeneti névformák (helynévi latin birtokos szerkezetek, helymegjelölések stb.) kapcsán megfogalmazott lexikográfiai érveik. A körvonalazott alapelvek között csupán a bibliai és mondai személyek nevének felvétele ellen emelhetünk elvi kifogást.

[2] Vö. pl. Árpádkori személynévszótár. *Dunántúli Napló* 15/307: 1, 1958. dec. 31.; Árpád-kori személynévszótár készül a Nyelvtudományi Intézetben. *Pest Megyei Hírlap* 2/307: 4, 1958. dec. 31.; Árpádkori (!) személynévszótár készül a Nyelvtudományi Intézetben. *Szolnok Megyei Néplap* 9/308: 4, 1958. dec. 31.

[3] Ilyen esetben megoldás lehet például a vonatkozó helynévi adatok szócikken belüli elkülönítése.

3. Az Árpád- és Anjou-kori személynévtárak. Az Árpád-kori személynevek összegyűjtése és a kutatás számára elérhetővé tétele terén FEHÉRTÓI KATALIN elévülhetetlen érdemeit kell mindenekelőtt kiemelnünk. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében vakvágányra futott munkálatok után hiánypótló jelleggel rendezte sajtó alá az Árpád-kori kis személynévtár anyagát. Az 1983-ban megjelent munka öt, 12–13. századi forrás személynévanyagát tartalmazza. A felhasznált források a következők voltak: 1. 1138/1329: a Dömösi prépostság adománylevele (kb. 1400 szn.), 2. 1202–1203: az Aradi káptalan birtokösszeírása (kb. 400 szn.); 3. 1211: a Tihanyi összeírás (kb. 2000 szn.); 4. 1237–1240: az Albeus-féle összeírás (a Pannonhalmi apátság birtokösszeírása) (kb. 500 szn.); 5. 1208–1235/1550: a Váradi regestrum (kb. 6800 szn.). A névadatok időrendben, szövegkörnyezettel, forrásjelzéssel, etimológiai magyarázat nélkül követik egymást a névcikkeken belül. A mintegy 11 ezer korai névadatot tartalmazó névtár alapján a kutatók a korábbinál pontosabb képet kaphattak a korai magyar személynévállomány összetételéről, viszont mindez kétségtelenül csupán töredéke volt az 1301 előtti forrásokban fennmaradt Kárpát-medencei névanyagnak.

FEHÉRTÓI mindennek tudatában folytatta a gyűjtőmunkát a „teljes" Árpád-kori személynévanyagra vonatkozóan. A gyűjtés körét elsősorban a nyomtatásban megjelent okleveles forrásanyagban határozta meg. Feldolgozta az Árpád-kori új okmánytár köteteit (ÁÚO.), valamint GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajzából (Gy.) is kigyűjtötte az ott közölt személyneveket. Viszont nem használta fel a FEJÉR GYÖRGY által összeállított Codex Diplomaticus Hungariae című legelső oklevélközlő sorozatot (F.) az abban található számos olvasati hiba miatt. A csak kéziratban meglévő, mintegy ezer Árpád-kori oklevelet szintén nem dolgozta fel. Az adatgyűjtés térbeli határát a Magyar Királyságra korlátozta, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia személynevei ezért kimaradtak a válogatásból.

FEHÉRTÓI agyaggyűjtésének legvitathatóbb eleme az az eljárás, mely a 14. századi krónikakompozíció Árpád-korra vonatkozó nevein kívül Anonymus Gesta Hungaroruma és Kézai Simon Gesta Hunnorum et Hungarorum című művének személyneveit érinti. A nyelv- és történettudomány kutatóinak jelentős része ma már egyetért abban, hogy a geszták szereplőinek és az általuk véghezvitt cselekményeknek a hitelessége több esetben megkérdőjelezhető (vö. pl. TÓTH 2013: 236). Tudjuk, hogy a szereplők egy része nem valós (mondai) személy, mások nevét pedig Anonymus helynévből alkotta meg, majd talált ki hozzájuk kapcsolható történetet (bővebben l. pl. BENKŐ 1994, 1998), észrevéve, majd felhasználva a magyar névadásnak azt a sajátosságát, hogy személynévből formáns nélkül is keletkezhet helynév (elsődlegesen településnév). Munkamódszerének legárulkodóbb esetei azok, amikor idegen (nem személynévi) etimonú (főként szláv) helynevekből is hasonló módszerrel hoz létre fiktív személyneveket (pl. *dux Salanus* < *Szalankamen* szláv eredetű településnévből, Laborc vezér < *Laborc* szláv folyónévből, Zobor vezér < szláv hegynévből). A gesztában előforduló személynevek egy másik csoportjánál a személynévi eredet más, korabeli forrás adatával nem erősíthető meg (pl. *Galád* – ÁSznt. *Glad, Tolma* – ÁSznt. *Tulma, Gyalu* – ÁSznt. *Gelou, Kölpén* – ÁSznt. *Culpun* stb. – vö. BENKŐ 1998: 18–24).

A fentiekhez hasonló nevek tulajdonképpen az írói névadás korai példáinak tekinthetők (bővebben l. FARKAS 2019), így a névtár személynevei között feltüntetve azt a téves képzetet kelthetik az olvasóban, mintha ezek is a korabeli névadás valóságos elemei lettek volna. Természetesen a geszták valós személyek nevét is tartalmazzák, de ezek elkülönítése a fiktívektől további kutatást igényel. FEHÉRTÓI fenti munkamódszerét az sem

igazolja, hogy a kitalált írói nevek némelyike századokkal később, a romantika korától kezdve bekerülhetett a magyar keresztnévanyagba (pl. *Salanus* > *Zalán*).

Hasonlóan problémásnak tekinthető a személynévi eredetűnek vélt helynevek (pl. *Donkháza,* terra *Gergen*) szótárazása FEHÉRTÓI munkájában. A szerző ebben az esetben nem törekedhetett teljes gyűjtésre, hiszen az szétfeszítette volna a szótár kereteit, csupán azokat a neveket igyekezett összegyűjteni, amelyek személynévként nem adatolhatóak. Ez viszont egy olyan szótár esetében, amely a legkorábbi személynévanyagról kíván hiteles képet adni, nehezen fogadható el, hiszen a helynév személynévi előzményét önmagával a helynévvel nem lehet igazolni (az ellenérveket l. még fenn). Ezeket a neveket mindenképpen külön lett volna célszerű listázni.

Lexikográfiai szempontból mindenképpen említést érdemel, hogy a szerző művéhez mutatóként a nemzetségnevek és a női nevek eredeti helyesírás szerinti listáját csatolta. A morfológiai kutatások megkönnyítése érdekében a kötet a teljes névállomány névvégmutatóját is tartalmazza. Fontos segítséget jelent továbbá a kötet tartalmának CD mellékleten való elérhetővé tétele is.

FEHÉRTÓI a következőket írja a munkájáról: „Névtáram mutatványnak, reprezentatív felmérésnek tekintendő, azaz nem teljes, mégis a jelzett korszak, az Árpád-kor személyneveiről megközelítőleg hű képet felmutató gyűjtés" (ÁSznt. 8). Az ÁSznt. tehát nem tartalmazza a fennmaradt teljes Árpád-kori személynévanyagot, a gyakori nevek esetében a szerző ugyanis válogatta az adatokat, ez pedig névgyakorisági elemzésre nem teszi alkalmassá a gyűjteményt. A gyakoriságszámítást az is megnehezíti, hogy a névtár nem rendeli egy adott személyhez a többszöri névelőfordulásokat. (PAPP LÁSZLÓéknál még kimutatható ilyen törekvés, bár ennek a megvalósíthatósága kétségtelenül számos nehézségbe ütközött volna.)

Az ÁSznt. ugyan nem tartalmazza az egyes nevek etimológiai magyarázatát, viszont a címszavasítás, illetve a szócikkek közötti utalások összekapcsolják a FEHÉRTÓI KATALIN szerint összetartozó névalakokat.[4] Az, hogy ennél tovább nem ment a szerző, nem róható fel neki, hiszen az etimológiai elemzés hasonló vagy még nagyobb nagyságrendű munkát jelentett volna, mint magának az adatoknak az összegyűjtése. „Amennyire örvendetes tény, hogy a régi magyar személynevek tanulmányozása terén az első fontos akadály (ti. egy filológiai alaposságú adattár megjelentetése) elhárult a névkutatók elől, annyira elszomorító a magyar névtudománynak az a nagy adóssága, amely az Árpád-kori személynévadatok etimológiai vizsgálatának hiánya terén mutatkozik" (N. FODOR 2015: 118). Az egyes névalakok körüli olvasati, illetőleg magyarázati bizonytalanság (különösen a számos egy- vagy kétszótagos név esetében) még inkább fokozza a nehézségeket (erre l. FODOR 2006, SLÍZ 2011a: 56–67). Mindezek a tényezők, illetve a névanyag nagysága pályázati támogatással végzett kutatócsoporti munkát tenne szükségessé.

BENKŐ LORÁND 70 évvel ezelőtt még bizakodóan írta: „A személynév-etimológiai szótár belátható időn belül való megvalósítása lehetségesnek látszik." Indoklása szerint: „Ilyen jellegű munkánál korántsem kell, és nem is lehet teljességre törekedni. […] Egyelőre megelégedhetnénk a keresztnevek, valamint a gyakoribb régi világi eredetű személynevek és családnevek etimológiájának a megadásával" (BENKŐ 1949: 249). A névkutatás adóssága e téren kétségtelen. Az Árpád-kori személynevek etimológiai szótárának elkészítése továbbra is a magyar névkutatás elsődleges feladatai közé tartozik.

[4] Ezek az összekapcsolások sokszor hiányosak, esetlegesek és pontatlanok. Összekapcsol nyilvánvalóan nem összetartozó névalakokat is, illetve az is előfordul, hogy egy személy adatai 3–4 szócikkben vannak szétszórva (erre l. pl. SLÍZ MARIANN vizsgálatát a *Jolánta* név kapcsán; 2017b: 59–63).

Természetesen nemcsak a magyar írásbeliség első három évszázadának névanyaga fontos számunkra, hanem a későbbi koroké is. Az Anjou-kor névtani szempontból kiemelt jelentőségét az adja, hogy a családnevek előzményei ebben a korszakban kezdtek megjelenni az élő nyelvhasználatban. A korszak fontosságát BERRÁR JOLÁN és FEHÉRTÓI KATALIN is felismerte. BERRÁR a női nevek összegyűjtését kiterjesztette a 14. század végéig (1952). Kötetének jelentőségét növeli, hogy a női neveket etimológiai csoportosításban közli; hasonló munka azóta sem készült az Árpád-kor vonatkozásában. FEHÉRTÓI pedig egy kismonográfiát szentelt a 14. századi, az egyénnév mellé kialakult családnévelőzményeknek, a megkülönböztető neveknek (1969), azonban az átmeneti formáknak tekinthető körülíró névszerkezetek jellemző típusai (a latin *de* prepozíciós nevek, a *filius*-os nevek stb.) nem képezték részét az adatfeltárásnak.

A korszak személynévi adatainak szisztematikus gyűjtését és szótárba rendezését SLÍZ MARIANN kezdte el és részben végezte el az elmúlt évtizedben. Az Anjou-kori személynévtár két kötete (SLÍZ 2011, 2017a) 1301–1359 közötti időszakra vonatkozó névadatokat tartalmaz. Az együttesen több mint 20 ezres névállományt (első kötet: 14 000, második kötet: 6600 névadat) magukban foglaló művek hiánypótlóak, hiszen eddig a korszakból nem rendelkeztünk teljességre törekvő, a különböző névformákra, névszerkezetekre is kiterjedő, nem szelektált névanyagot tartalmazó gyűjteménnyel. SLÍZ nem követte a korábbi szerzők (főként FEHÉRTÓI) eljárásmódját, az általa felhasznált kiadott és kiadatlan oklevelek névanyagát a maga teljességében vette alapul az anyaggyűjtés során. A korai századok forrásaiban fennmaradt névanyag természetesen így is csupán egy véletlenszerű merítése lehet a ténylegesen létezett neveknek, amely azonban a szelektálással még kevésbé tudna hozzájárulni a korszak személynévtörténeti folyamatainak a feltárásához, ezért a szerző megoldása mindenképpen elismerést érdemel.

Az anyaggyűjtés forrásanyagát az Anjou-kori okmánytár hét kötete, a Hazai oklevéltár, a Héderváry és a Károlyi család oklevéltára, a Zichy család okmánytára és az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék, valamint néhány kiadatlan oklevél adta. A vizsgált időintervallum az egyelemű névrendszerből a kételeműve válás folyamatának kiemelt időszaka. Természetesnek tekinthető, hogy ebben az időszakban még az egyénnevek kapnak kiemelt szerepet, hiszen ezek olyan körülíró névszerkezetekben fordulnak elő, amelyekben a korszak elején még ritkán vannak a kételemű névhasználatra utaló elemek. A zajló folyamatot jól érzékelteti az élő nyelvhasználatra utaló (*dictus*-os vagy anélküli) megkülönbözető nevek számában mutatkozó eltérés a két kötetben.

A névtárak legnagyobb értékét a névadatok közlésén túl az egyénnév eredetére történő utalások adják. Amellett, hogy a „jól szerkesztett, lehető legtöbb információt (név- és írásváltozatok, névetimológia, azonosítás, helyhez és társadalmi réteghez kötés stb.) tartalmazó, szövegkörnyezetet is közlő névtár a történeti névtanon túl számos tudományág (történelemtudomány, társadalomtörténet, történeti szociológia, nyelvtörténet, helyesírás-történet stb.) kiváló forrása” (SZENTGYÖRGYI 2015: 480), SLÍZ MARIANN munkái etimológiai magyarázatai által egy majdan létrejövő Árpád-kori személynévetimológiai szótár alapvető mintájául és forrásául is fognak szolgálni, hiszen számos, korábban is előforduló névalak „megfejtését” már tartalmazzák (l. még GULYÁS 2014).

Itt kell kitérnünk arra a nagyszabású nemzetközi szótári programra, amelynek célja a Kr. u. 500 (máshol 600) és 1600 közötti európai forrásokban rögzített, valódi (nem fiktív) keresztnevek dokumentálása. A Dictionary of Medieval Names from European Sources [Középkori nevek szótára európai forrásokból] (DMNES.) online épülő anyagába az adatokat a munkatársak folyamatosan töltik fel. Az első megjelenéskor, 2015-ben mintegy

1000 név 20 ezer névadatát tették elérhetővé számos európai országból, köztük Magyarországról is. A magyarországi adatok feltöltését a szótár munkálataiba időközben szerkesztő munkatársként becsatlakozott SLÍZ MARIANN végzi. A folyamatosan bővülő adatbázist negyedévente publikálják. A szótár internetes oldalán megtalálható 2019-es statisztikai kimutatás szerint 7329 különböző keresztnevet tartalmaz, melyekhez 79 218 névadat kapcsolódik, ebből női név mintegy 15 000, férfinév 53 000.

A program elindítója és koncepciójának kidolgozója, SARA L. UCKELMAN célja az, hogy minden keresztnevet adatoljanak, amely Európában előfordult a fenti időszakban. Ebbe természetesen beletartoznak a különböző nyelvek alakváltozatai is, azaz nem korlátozzák a gyűjtést egyetlen nyelvre vagy régióra. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy egy adott név használatáról időben és térben is „teljes" képet kaphassunk, és az országhatárokon átívelő tendenciák is láthatóvá váljanak. Ez tulajdonképpen egy areális történeti keresztnévszótár létrehozását jelenti.

A térbeliség láthatóan kiemelt szerepet kap a programban, ezért sem teljesen érthető az a történelmietlen eljárás, amely az adatokat a mai országokhoz, illetve országrészekhez köti. Így szerepelhet a középkori adatsorok mellett lokalizációként Belgium, Izrael, Ukrajna stb. Másrészt felmerül a kérdés, hogy például akkor a magyar adatok esetében hogyan lehet elkülöníteni a mai országhatáron belüli és kívüli középkori adatokat. Mitől függ, hogy az adat melyik ország alá kerül? Esetleg a levéltári lelőhely, a forráskiadás vagy netalántán a feltöltő személye határozza meg? Kétségtelenül nehéz, sőt sok esetben lehetetlen az évszázadok határmozgásait követni, mégis szükséges lenne egyértelművé tenni a térbeliség kritériumait is, hogy az összevethetőség valóban megvalósulhasson.

Az sem egyértelmű, hogy az adatok közlését hogyan képzeli a program: vajon az-e a cél, hogy egy név, illetve névalak legalább egyszer adatolt legyen egy adott területen (országban?), igazolva a név meglétét, vagy minden egyes forrásbeli előfordulást össze kíván gyűjteni? A *John* szócikkét[5] végignézve inkább az utóbbi rajzolódik ki. A magyarországi adatoknál például az Anjou-kori személynévtár első kötetének (SLÍZ 2011) a *Johannes* címszó alatti vélhetően összes adata megtalálható. Ha ebből indulunk ki, akkor várhatóan feltöltődnek majd az ÁSznt., SLÍZ 2017a, esetleg az FTSznSz. vagy KARÁCSONY 1961 stb. adatai is, amely azonban kétségtelenül szétfeszítené és áttekinthetetlenné tenné az adatközlést. Noha igaz, hogy egy ilyen program akár több évtizedig is működhet, lehetővé téve egy valóban hatalmas adatbázis kialakítását, amely azonban számos közreműködő igen sok munkaóráját fogja igényelni.

A szótár a keresztnevek etimológiai magyarázatát is megadja, valójában ez az egyik legnagyobb pozitívuma a kezdeményezésnek. Egy ilyen adatbázis jelentősen megkönnyítheti bármely nyelv ismeretlen személyneveinek az azonosítását. Az már most is látszik, hogy a DMNES. egy jövőbeni személynév-etimológiai szótárhoz is jól felhasználható lesz (a programról bővebben l. UCKELMAN–SLÍZ 2015).

4. Személynévtárak a kései ómagyar és középmagyar korból. A korszak szótárainak a bemutatását jelentőségüknél fogva a családnevekre vonatkozó munkákkal kezdem. A magyar családnevek „viszonylagos teljességre" törekvő történeti-etimológiai szótárát KÁZMÉR MIKLÓS állította össze és adta ki 1993-ban. A CsnSz. számos hangtani, alaktani,

[5] Itt jegyzem meg, hogy szintén vitatható eljárás a nevek angol nyelvi megfelelőinek címszókénti kiemelése. Mivel középkori névanyagról van szó, a latin nyelvi alakok használata lenne az indokolt.

morfológiai, valamint ortográfiai névváltozatot tartalmaz, melyeket a szerző lexikográfiai bokrosítással rendez szócikkekbe. Önálló címszavakként a mai köznyelvi kiejtésnek és helyesírásnak megfelelő névformákat emeli ki. A CsnSz. a fülszöveg szerint mintegy 9800 szócikket tartalmaz, azaz ennyi magyar családnév 14–18. századi adatait és eredetét mutatja be. A CsnVégSz. szerint azonban ennél több, alakváltozatok nélkül pontosan 10 466 (utalócímszókkal 14 101) címszó található a szótárban (CsnVégSz. 8).[6] Annak megbecsülése, hogy a szócikkekben szereplő névadatok teljes száma mennyi, majdnem lehetetlennek tűnik. Mivel a szótárnak nem készült digitális változata, az adatok statisztikai kimutatása sem egyszerű. Számításaim szerint a szótárban közölt adatok száma 100 ezer körüli, hozzávetőlegesen 90 és 110 ezer közötti lehet.[7] Azonban a tetemes adatmennyiség a szerző által gyűjtött „milliós nagyságrendű" anyagnak csak egy részét (HAJDÚ szerint egynyolcadát; vö. ÚCsnT. 7) tartalmazza. Mivel a szerző az adatválogatás hátteréről szűkszavúan csak annyit mond, hogy egy családnév lehetőség szerint sok forrásból, a történeti Magyarország számos földrajzi pontjáról, különböző időpontokból minél több ortográfiai, hangtani és morfológiai változattal legyen képviselve a szótárban (CsnSz. 5), érdemes a források segítségével az adatgyűjtés és -közlés hátterét részletesebben feltárni, mivel ez a felhasználhatóságot is befolyásolhatja. Az alábbiakban példaként a gyűjtési időszak végéhez kapcsolódó reprezentatív metszetet vizsgálom meg.

A szótárban közölt másfél oldalas levéltári forrásjegyzék szerint a szerző a Magyar Királyság 1720-as összeírásának válogatott névanyagát is felhasználta. Az 1715-ben keletkezett első országos összeírás terjedelmes anyagából azonban mindössze Sopron és Tolna megye, valamint Pápa szerepel a kimutatásban (CsnSz. 18–19). Mivel a Conscriptio Regnicolaris összeírásai nem tartalmazzák Erdély névadatait, ezért KÁZMÉR a gyűjtést az Erdélyi Kormányzóság F 49 fondszámú Vegyes conscriptio-k elnevezésű anyagára is kiterjesztette. Az nyilvánvaló, hogy az 1720-as országos összeírás 178 ezres névanyagának csak töredéke szerepelhet a szótárban, hiszen a szerző egyrészt csak a magyar eredetűnek vélt neveket listázta, másrészt még ezt a mintegy 80 ezres névállományt is erősen megrostálta. Arról, hogy mi alapján válogatott a magyar eredetű nevek között, a fenti szempontokra (főként az arányos területi lefedettségre és a gyakorisági tényezőkre) való hivatkozáson kívül nem rendelkezünk információval (erre l. még VÖRÖS 2012: 488). A válogatás módszerének feltárásához összevetettem a CsnSz. adatközlését egy kisebb közigazgatási egységnek, Nagyenyednek az 1713-as erdélyi összeírásban található névanyagával.

Nagyenyed 1713-as adóösszeírásában 183 személy neve szerepel. A családnevek között mindössze 2 nem magyar eredetű található (*Olczmán, Váncsa*[8]). A 181 magyar családnévelőfordulás 131 különböző családnévhez kapcsolódik. Az összevetés alapján megállapítható, hogy KÁZMÉR a gyakori nevek esetében nagy mértékben szelektálta a ren-

[6] VÖRÖS FERENC (2012: 486) 10 465, illetve 14 103 címszót számolt össze.

[7] Néhány véletlenszerűen kiválasztott oldalon összeszámoltam a közölt névadatokat, és a következő számokat kaptam: 57, 75, 76, 83, 94, 98, 106, 118 (126, 167, 178). A kimagasló utolsó három szám a *Nagy* és a *Tót* név szótári adatközlésének egy-egy lapján olvasható adatszámot jelzi. Az első 8 adat arányait figyelembe véve 88 körüli átlagadatot kapunk oldalanként. A szótári rész 1152 oldal terjedelmű. A csonka oldalakat levonva minimálisan 1100 oldallal számolva az adatszám hozzávetőleges értéke 96 800 lesz.

[8] KÁZMÉR a *Váncsa* nevet felveszi a szótárába, tehát magyar eredetűnek tartja. A név magyar eredete véleményem szerint kétséges.

delkezésére álló adatokat, de a *Nagy* esetében például még így is 296 (ebből az 1720-as összeírásból 47), a *Tót*-nál 307 (az 1720-asból 54) adatot közölt. A TMCsA. 1720-as adatbázisában az előző névnek 2722, az utóbbinak 2946 előfordulása van. A szerző az összeírásnak nyilvánvalóan csak egy részét (1,7–1,8%-át) használta fel, a teljes anyag feltárását nem vállalhatta. Másrészről a gyér adatolású családnevek esetében is előfordulhatott, hogy nem kerültek be a szótárba a KÁZMÉR által vélhetően ismert és kigyűjtött adatok. A nagyenyedi anyagban ilyen például a *Balsai, Bodrogi, Murza, Rádai* és a *Rékasi* családnév. A *Korponai* név esetében pedig a területi elvhez kapcsolódó elvárások nem teljesültek, hiszen a 18. század elejéről egyáltalán nem találunk Erdélyhez köthető adatot a névre a CsnSz.-ben, annak ellenére, hogy Nagyenyeden a név biztosan előfordult. A vizsgált anyag tanulsága továbbá az, hogy a legtöbb nagyenyedi családnév címszóként megtalálható a szótárban. A 131 családnévből mindössze 10 maradt ki, melyek között négy kéttagú, összetett családnév *(Szac? Ötvös, Szász Szabó, Szatmári Szabó, Váradi Szűcs)*, egy pedig bizonytalan olvasatú *(Gyipsei)*. A nagyenyedi nevek előfordulásainak (172) a felét (86) megtaláljuk a szótárban. Csupán az *Ágotai,* az *Andormányi,* a *Burullyai,*[9] az *Imás* és az *Oci* családnév szótárazása nem történt meg. Kimaradásuk oka vélhetően a bizonytalan magyarázatukban és gyér adatolhatóságukban keresendő, bár ez utóbbi szempont az érvelésben inkább a közlés mellett szólna.

A fenti szempontok érvényesítésének eredményeként a nagy mennyiségű adatot közlő szótár gyakorisági számításhoz nem használható, névföldrajzi elemzéshez is csak korlátozottan (vö. pl. ZELLIGER 2010). A szótár felhasználhatóságát nagy mértékben korlátozza továbbá, hogy csak nyomtatott formában érhető el. A tetemes adatmennyiség digitalizált adatbázisba rendezése lehetőséget adna többek között az egyes névváltozatok, a különböző névformások, valamint a névrendszertani jellemzők több szempontú vizsgálatára is.

Ezt a hiányosságot a CsnSz. címszóanyagára épülő a tergo szótár (CsnVégSz.) igyekezett enyhíteni. A szótár szerkezetileg két fő egységből áll: a szótári részből és a névanyag motivációk szerinti jegyzékéből. Az előbbi a címszók mellett megadja a névadás lehetséges motivációinak kódját is. A szótár szerkesztői, FARKAS TAMÁS és F. LÁNCZ ÉVA vállalták, hogy KÁZMÉR szerteágazó motivációtípusait áttekintik és egységes rendszerbe foglalják. A CsnSz. az egyes neveknél ugyanis utal a név közvetlen előzményére (pl. *Pesti* < *pesti* < *Pest* hn. + *-i; Pestis* < *pestis* 'csoma, dögvész'; *Kada* < *Kada* régi világi személynév stb.), valamint megadja a lehetséges névadási magyarázatokat, amelyek néhol következetlenek, illetve hiányosak. (Például néhol csupán a közszói előzmény jelentését találjuk motivációként.) Az, hogy az utóbbiak feltárásában milyen elvet követett a szótáríró, szintén nem derül ki az előszóból. Ezért is volt nehéz feladat a változatos motivációkat rendszerbe illeszteni. A CsnVégSz. második része a teljes címszóanyag motivációk szerinti jegyzékét tartalmazza. (A helynévi eredetű családnevek folyamatos szövegű felsorolása például több mint 9 oldalt tesz ki.) Ezáltal az egyes kategóriák megterheltségének arányai is vizsgálhatók a történeti magyar családnévállomány vonatkozásában (számszerű adataikat l. CsnVégSz. 12). Az a tergo szótár a CsnSz. alapján közli továbbá a név első előfordulásának az évszámát.[10]

[9] Brulya (Burullya) oltmelléki szász település (vö. KISS 2006: 377).

[10] Az adatok ellenőrzését azonban érthető módon nem vállalhatták a szerkesztők. MIZSER az *Asztély* név kapcsán például megjegyzi, hogy az *Asztélyi* családnév 1375-re datált első adata írashiba eredménye. A helyes évszám: 1735 (MIZSER 2007: 78). Ugyanakkor az ehhez hasonló példák elenyészőek lehetnek a hatalmas anyagban.

A CsnSz. (és az erre épülő CsnVégSz.) a magyar névkutatás és az érintkező tudományágak számára sok szempontból hasznosítható, fontos alapmunkává váltak az elmúlt évtizedekben. Megfelelő kiindulópontjai lehetnek egy, a Németország digitális családnévszótárához (Digitalen Familiennamenwörterbuch Deutschlands; DFD.) hasonló digitális történeti-etimológiai családnévszótárnak is.

A családnevek kialakulásában kiemelt időszaknak, a Mohács előtti egy és negyed évszázadnak a személynévadásába enged bepillantást a korábban megjelent néhány kisebb névkorpusz (pl. TÖRÖK 1961, MEZŐ 1970) mellett a Felső-Tisza-vidék személynévszótára (FTSznSz.), mely 2010-ben látott napvilágot. Ennek tízezres névállománya primér okleveles anyag névadatait tartalmazza. A szótár adatgyűjtési elve a teljességre törekvés volt, amely ebben az esetben azt jelentette, hogy a személynévi adatok összegyűjtését sem nyelvi (formai), sem pedig külső tényezők (pl. a névviselő társadalmi hovatartozása vagy a forrás hiányosságai) nem korlátozták; a szerző szerint ugyanis a névrendszer hiteles leírása kizárólag a „teljes" (nem szelektált) névanyag feltárása alapján történhet. A szótár az adatközlésen túl etimológiai magyarázatokat és a névadás indítékára történő utalást is tartalmaz a CsnSz. eljárását követve. Az FTSznSz.-ben megtaláljuk az egyes névadatok személyhez rendelését is, ami az egyes nevek variabilitásának vizsgálatát és a statisztikai arányszámítást is lehetővé teszi.

A személynévi adatok közlése mellett a szótár jelzi a névviselők társadalmi státuszát: társadalmi réteghez való tartozását, tisztségét, ritkábban foglalkozását is. A személynévi adatok lokalizációja névföldrajzi következtetések levonását is lehetővé teszi. A szótár az okleveles forrás alapján a jobbágyoknál a lakóhelyre, a nemeseknél a birtokra, az egyházi személyek esetében az egyházi méltóságviselés vagy szolgálattétel helyére utal. Az adatközlés időrendi sorrendben, településenkénti csoportosításban valósul meg, ami lehetővé teszi, hogy egy adott településen említett, azonos megkülönböztető nevű személyek adatai révén a családnevek kialakulására és öröklődésére nézve vonhassunk le következtetéseket.

Lexikográfiai szempontból kiemelendő az egyes névszerkezettípusok önálló közlése a szótárban. A családneveken, családnévelőzményeken kívül, melyek a közreadott adatmennyiség mintegy háromnegyedét teszik ki (vö. FTSznSz. 14), külön jegyzékben találhatók a megkülönböztető nevek latin közszói fordításainak címszavai betűrendben (pl. *carpentator* 'ács', *faber* 'kovács', *rufus* 'vörös' stb.), a *de* prepozíciós helynévi eredetű családnevek (pl. 1413: Emericus *de perked*), a *filius*-os nevek (pl. 1446: Michael *filius Georgii*), az apa vagy ős nevének latin genitívuszos előfordulásai (pl. 1449: Nicolaus *Celementis*), illetőleg az egytagú (egyelemű) egyénnevek (pl. 1423: *Sebastianum,* 1523: *Thoma*).[11] A szótár használatát az egyesített címszómutató, a címszavak névvégmutatója, valamint a településnév-azonosító is segíti. (Sajnos az egyénnevek keresése a nyomtatott szótárban nem lehetséges.) Névélettani szempontból tanulságosak azok a párhuzamos névadatok, melyek ugyanazt a személyt jelölték különböző oklevelekben. Az adatok összetartozását utalások jelzik (pl. Döge falunál [1445–1448]: *Nicolaus Kele* = 1449: *Nicolaus Celementis,* 1468: *Elias lanifex* = [1468 u.]: *Elias Chapo*).

A teljességre törekvés elve azt eredményezte, hogy az adatgyűjtés csak észszerű és szükségszerű területi korlátozással (Északkelet-Magyarországra szűkítve) volt megvalósítható, ezért a kései ómagyar személynévi adatbázis (az ország más területeire is kiterjedő) bővítése továbbra is az elvégzendő feladatok között tartható számon.[12]

[11] Az utóbbiak száma a közölt anyagban már csak mindössze 2,5%-ot tesz ki.

[12] Erre már történtek lépések a szótár megjelenése óta a TMCsA. kutatási programjához kapcsolódóan. Az FTSznSz. anyagával együtt mintegy 22 000, 1401–1526 közötti személynévadat

A középmagyar korra vonatkozóan még egy egyénnevekhez kapcsolódó munkát említek meg: KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND névgyűjteményét (1961). KARÁCSONY a keresztnévadási szokások tanulmányozása érdekében adta közre 16–18. századi forrásokból gyűjtött személynévi anyagát. A szerző szerint gyűjteménye 77 210 (68 893 férfi és 8317 nő) személy adatait tartalmazza. Munkája első, szótári részében századokra bontva közli a felgyűjtött keresztnevek és becenévi alakváltozataik időben és földrajzilag arányosan válogatott anyagát. Az adatokat szótári rendben, a szócikkeken belül időrendben, a társadalmi hovatartozás feltüntetésével közli. A kötet másik részében az adattár, illetve a teljes gyűjtés alapján készült feldolgozás kapott helyet. Ebben korszakonként vizsgálja az egyes nevek elterjedtségét, „a társadalmi, a családi névadás törvényszerűségeit" a földrajzi szempontok figyelembevételével. A „személynevekkel" kapcsolatos kérdések mellett a „társadalmi névadást" is vizsgálta a szerző. Elmondása szerint „a megvizsgált anyakönyvek a névtípusoknak (egynevűség, két- és háromelemű nevek, ragadványnevek) oly érdekfeszítő változatosságát nyújtották, hogy ezeket a társadalmi névadás hitelt érdemlő megvilágítása érdekében" nem mellőzhette (KARÁCSONY 1961). A források azonban némi egyenetlenséget mutatnak, mert például a 18. századra vonatkozólag főleg református anyakönyveket, jegyzőkönyveket, valamint Kolozsvár 1750-ből származó adóösszeírását használta fel, így a magyar névhasználat jelentős hányada kimaradt a gyűjtési körből.

5. Újmagyar kori családnévtár és családnév-enciklopédia. Az utolsó korszakból HAJDÚ MIHÁLY két munkáját emelem ki és mutatom be részletesen, eltérve a megjelenés időrendi sorrendjétől.

HAJDÚ utolsó műve egy monumentális névtár (ÚCsnT.), amely a szerző egész munkássága alatt különböző Kárpát-medencei forrásokból (pl. anyakönyvekből, összeírásokból, név- és címjegyzékekből, sírfeliratokból) gyűjtött családneveket tartalmaz az 1787–2007 közötti időszakra vonatkozóan. Az adatgyűjtés és -közlés „II. József névrendelete évének halotti anyakönyveiből vett adatokkal kezdődik"[13], és a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) által a szerző rendelkezésére bocsátott, 2007-es teljes magyarországi lakónépesség családnévállományának feldolgozásával zárult. HAJDÚ azokat a családneveket kívánta közreadni, amelyek a történelmi Magyarország területén a fenti időszakban ténylegesen adatolhatóak voltak, ezért nem használta fel azoknak a névgyűjteményeknek az adatait (pl. LENGYEL 1917), amelyekben a valóságos neveken kívül kreált nevek is helyet kaptak (ÚCsnT. 6).

A névtár a szerző számításai szerint 375 565 különböző családnévalakot tartalmaz. A KEKKH népesség-nyilvántartási adatai alapján 194 432-féle írásváltozatot különített el. A fennmaradó mintegy 181 000 névalak más forrásokból, így HAJDÚ saját és egyetemi hallgatóinak időben és térben kiterjesztett gyűjtéseiből állt össze (ÚCsnT. 19). Azt azonban jóval nehezebb meghatározni, hogy ezek a számadatok pontosan hányféle családnevet rejtenek, így a CsnSz. adataival (l. fenn) való összehasonlításra nincs módunk.

---

található a TMCsA. középkori adatbázisában. Az NKFIH (OTKA) PD 116414. számú pályázatához kapcsolódó, 2015–2018 közötti forrásfeltárás eredményeként a primér okleveles forrásokból gyűjtött névadatok száma 7255-tel, a nyomtatásban megjelent kiadásokból gyűjtött adatok száma pedig 7470-nel nőtt. Ezek főként a Dunántúl, a Dél-Alföld és Erdély területére lokalizálhatók. Ennek ellenére a korszakra vonatkozó adatgyűjtés és -feldolgozás továbbra sem tekinthető lezártnak.

[13] Ennek némiképp ellentmond az, hogy a forrásjegyzék szerint írott forrásai között 16–17. századi névanyag is előfordul (vö. pl. ÁDÁM 1989, MIKECS 1944).

A szerző ezt a munkáját a CsnSz. időbeli folytatásaként jellemezte (az ÚCsnT. kéziratban lévő a tergo kötetét pedig a CsnVégSz. folytatásának szánta), hangsúlyozva, hogy más szempontból (tartalom, felépítés, közlésmód) azonban inkább különböznek egymástól (ÚCsnT. 6–7). A továbbiakban magam is néhány különbségre térek ki részletesebben.

Az egyik legfeltűnőbb eltérés a két szótár között a hivatkozások kezelése terén látható. Míg a CsnSz. mindig megadja a közölt adat pontos forrását, és ezzel együtt az adatolás idejét, addig az újmagyar kori névtárban a forrásjelzés és az évszám feltüntetése elmarad. Érdekes, de a gyűjtési mód alapján érthető megoldás, hogy az ÚCsnT. kizárólag a KEKKH névadatainál közli a név gyakorisági számát, ebben az esetben a forrás és az idő közvetve hozzárendelhető az adathoz. A névtár ugyan tartalmaz forrásjegyzéket (ÚCsnT. 27–37), de a névanyag másik fele esetében a konkrét forrásra történő utalás elmarad, ami az adatok ellenőrizhetőségét jelentősen korlátozza, a visszakereshetőséget pedig egyáltalán nem teszi lehetővé. A hivatkozások elmaradását HAJDÚ egyrészt a primér források (főként az anyakönyvek, sírfeliratok stb.) esetében a kutatási nehézségekkel, főként a személyiségi jogi és politikai korlátozásokkal magyarázza, másrészt azzal, hogy a kutatók eddig is „csak elvétve néztek utána az oklevélkiadványokban egy-egy adatnak" (ÚCsnT. 8).

A másik lényeges különbség, hogy a CsnSz. röviden kitér a név eredetére, valamint a névadás indítékaira. Ezek az utalások az újmagyar kori névtárból szintén hiányoznak. Az ÚCsnT. az egykor Magyarország területén létezett családnevek listáját adja közre egyéb információk hozzárendelése nélkül. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy nem szükségszerű egy szótárnak a két vagy több szempontrendszer (történeti adatközlés, etimológiai magyarázat, névélettan stb.) teljesítését együttesen magára vállalnia.

HAJDÚ MIHÁLY a fenti szempontoknál fontosabbnak tartotta a teljességre törekvő adatközlést. A CsnSz.-ben alkalmazott adatválogató munkamódszerrel nem értett egyet, mivel KÁZMÉR „a maga kutatta névanyagból kiválogatta az általa magyar eredetűnek tartott neveket, a többit mellőzte", sőt a magyar családnevek „milliós nagyságrendű" adatainak hétnyolcadát sem közölte, ezzel szemben az ÚCsnT. „minden föllelt név írásváltozatát tartalmazza egyszer, bármilyen eredetű vagy etimológiájú is az" (ÚCsnT. 7; a kiemelés törölve – N. F. J.). Rendezőelve tehát „minél több különböző névalak fölkutatása és közlése" volt, tekintet nélkül a név eredetére.

Az ÚCsnT. tehát egy olyan impozáns névgyűjtemény, amely arról tájékoztat, hogy milyen családnévalakok (helyesírási, hangtani és alakváltozatok) fordulhattak elő a Kárpátmedencében az elmúlt két és fél évszázadban.

HAJDÚ MIHÁLY itt említendő másik munkája a Leggyakoribb mai családneveink alcímet viselő Családnevek enciklopédiája (CsnE.), amely tehát a cím szerint se nem történeti, se nem szótár, ezért némileg kilóg az eddig bemutatott művek sorából. Hogy mégis ezzel zárom áttekintésemet, azt egyrészt a jelenkori családnévanyagnak a történetiségbe ágyazott volta, másrészt a szerző által ismertetett kutatástörténeti előzmények (l. HAJDÚ 2008) indokolják, melyek szorosan összekapcsolják ezt a művét az előző munkával. A kapcsolatot a részben közös forrásanyagon túl az adja, hogy a CsnE. névfejtései az újmagyar kori névtár egyfajta etimológiai kiegészítésének tekinthetők, azaz a szerző ebben a kötetben voltaképpen vállalta az ÚCsnT.-ben is megtalálható családnevek egy részének elemzését.

Az enciklopédia HAJDÚ szerint „e könyv címében azt jelenti, hogy az egyes családnevek bemutatásakor teljességre törekszünk. Igyekszünk mindent leírni az adott névről, ami a mai kor tudásszínvonalának megfelel és fölkutatható" (CsnE. 7). A kötet fenti megfogalmazása már előrevetíti az olvasó számára, hogy itt elsősorban a nagyközönségnek

szóló, tudománynépszerűsítő munkáról van szó. Az ugyanis, hogy a családnevek bemutatása a „teljességre törekvés", illetve a „kor színvonalának tudása" alapján történik, felveti a kérdést, hogy valóban lehet-e egy névről tudományosan teljességre törekvően mindent elmondani, illetve pontosan mit jelent „a kor színvonalának tudása" kritérium. A népszerűsítő jelleget a hivatkozások elmaradása szintén jól jelzi.

HAJDÚ ebben a művében elég nagy feladatot vállal akkor, amikor az 1000 előfordulásnál gyakoribb, szám szerint 1230 mai magyarországi családnév teljes körű bemutatását tűzi ki célul. A korpusz alapját az ÚCsnT.-ben is felhasznált névanyag adja (CsnE. 8). A KEKKH által rendelkezésére bocsátott, összesen 10 162 610 személy családnevét tartalmazó névsorból a szerző gyakorisági listát állított össze. Az ismétlődő névelőfordulásokat összesítve 194 917-féle egyedi családnévalakkal számolhatott.[14] Az anyagmennyiség nagyságát természetesen az alakváltozatok száma, illetve az idegen származású magyar állampolgárok eredeti születési neve is befolyásolta. A szerző a feldolgozás határát az 1000 fölötti előfordulásoknál húzta meg, azonban előtte el kellett végeznie az egy családnévhez tartozó helyesírási és ejtésvariánsok összekapcsolását, lemmásítását (egyesítette pl. a *Kovács, Kováts, Kovách, Kowács, Kovatch* stb. névalakokat a *Kovács* címszó alatt), általában a leggyakoribb névváltozatot véve alapul (HAJDÚ 2010: 22). A gyakorisági sorrend kialakítása során egyaránt megfelelő címszóhoz kellett rendelnie a kötőjeles, különírt vagy összeforrt kettős családneveket (pl. *Ábrahám-Nagy, Ács Nagy, Nagygyőr*), illetve a betűragadványnévi előtagúakat (azaz a megkülönböztető betűjeles neveket) is (pl. *D. Nagy*). HAJDÚ azt a megoldást választotta, hogy az összeforrt, egybeírt neveket nem vette figyelembe az egyes névrészeknél.

Mindenesetre a CsnE. a fenti módszer alapján összesen 6 688 592 magyarországi személy családnevét mutathatta be, ez pedig Magyarország népességének közel kétharmadát, 65,82%-át érinti (HAJDÚ 2010: 9). A mű nagy érdeme, hogy a magyarországi névanyag a fenti gyakorisági kritériumon túl nem szelektálva, hanem teljességre törekvően jelenik meg, nem hagyva ki a nem magyar eredetű neveket sem. A kötetben ezért a magyarok mellett megtaláljuk a leggyakoribb német (pl. *Jung, Klein, Schmidt*), szláv (pl. *Novák, Gyuricza, Petrovics*) és román *(Árgyelán, Marosán, Moldován)* eredetű magyarországi családneveket. Érdemes kiemelni, hogy a szerző kategorizációja és számítása szerint az 1230 családnév között 1058 magyar (6 313 271 névviselővel), 73 német, 66 szláv, 3 román és 27 bizonytalan etimonú található.

Az adott név teljes körű, átfogó bemutatására való törekvést hivatott tehát kifejezni az *enciklopédia* elnevezés. A CsnE. ennek szellemében tartalmazza az adott családnév „típusát" (pl. „helynévi eredetű, magyar családnév", „apanévi eredetű, magyar vagy délszláv családnév" stb.); a név változatait gyakorisággal együtt; az eredeten belül az alapszó nyelvtörténeti változási folyamatait, valamint a név közszói előzményének a jelentését; emellett utal a név földrajzi elterjedésére; illetőleg 19. századi példákkal szemlélteti a névváltoztatásban játszott szerepét (a kötet jellemzésére l. még MIZSER 2010, ZÁNTÓ 2010, VÖRÖS 2011). Az eredeti tervezetben még a híres névviselők is szerepeltek (HAJDÚ 2008: 174–175, 180–182), de végül ezek az adatok különböző okokból nem kerültek be a kötetbe.

[14] Itt jegyzem meg, hogy a két év különbséggel megjelenő kötetek számadatai között több helyütt eltérések mutatkoznak. A családnévalakok számában jelentkező csökkenés (CsnE. 194 917 → ÚCsnT. 194 432) a számos rontott és hibás névalak, illetve a *-né* asszonynévképzős nevek különböző módú számításával magyarázható (vö. ÚCsnT. 19); az egyes névadatok gyakorisági számában mutatkozó növekedés mögött feltehetően szintén hasonló okok állnak (l. pl. *Fekete* 34 982 → 35 019, *Ferenc* 1008 → 1016, *Fodor* 23 288 → 23 297, *Lőrincz* 9705 → 9711 stb.).

Módszertani problémaként a „gördített" etimologizálás gyakorlatát kell megemlítenünk. HAJDÚ ugyanis – az enciklopédikus jellegre hivatkozva – nem elégszik meg a név tulajdonnévi vagy közszói közvetlen előzményének a bemutatásával és indoklásával, hanem visszavezeti a családnevet alkotó lexémát a kikövetkeztethető legkorábbi előzményre. Például megadja a helynévi eredetű családnevekben szereplő településnevek etimológiai magyarázatát is. A *Kalocsai* családnév kapcsán például megtudhatjuk, hogy a név (1) az ótörök *qal* köznév kétféle jelentéséből – 'megmaradt, (élve) maradt', '(anya) jegy az újszülött testén' – először (2) személynévvé vált valamelyik ótörök nyelvben, majd (3) ez *Kal* ~ *Kál* alakban bekerült a magyar személynévkincsbe, később (4) kiegészült *-s-* ~ *-cs-* kicsinyítő képzővel és (5) *-a* birtokjellel. A *Kalocsa* személynév tehát 'Kalocsé, azaz Kalocs nevű személy fia' jelentéssel bírt. Ebből (6) formáns nélkül alakult településnév több vármegyében is, ezek (7) bármelyike megkaphatta az *-i* 'onnan/oda való' jelentésű melléknévképzőt. Ezek közül azonban csupán az utolsó (7) mozzanat az, amely a családnév-etimológiai magyarázat során figyelembe veendő. A többi az ótörök és Árpád-kori magyar személynévtörténet, valamint a helynévtörténet kérdéskörébe tartozik. Az ilyen típusú magyarázat egy népszerűsítő jellegű munkában azért lehet problémás, mert a laikus olvasó téves következtetéseket vonhat le belőle.

A CsnE.-nek az előbbinél is problematikusabb megoldása a különböző nyelvek névrendszereihez köthető névalakok egy (általában magyar) családnévlemmához rendelése. A hibás eljárásmódra álljon itt néhány példa! A *Lőrincz* névről megtudjuk, hogy apanévi eredetű, magyar családnév, melynek „változatai" között megtaláljuk a *Lorencz, Lórencz, Lórenc, Lorenc, Lórenz, Lorenz, Laurencz* nem magyar „változatokat" is. A szerző a *Németh* családnévhez rendeli az egyértelműen szláv nyelvi hátterű *Nemecz, Nemec, Nyemecz, Nyemetz* névalakokat is. Bár HAJDÚ azt feltételezi, hogy ezek a *-c* végű névalakok is lehetnek magyar nyelvjárási alakváltozatok (CsE. 347), ezt a hipotézist azonban a *Nemecz* és a *Nyemecz* névalakok 18. század eleji névföldrajza egyáltalán nem támogatja.[15] A *Pintér* változatai között megtaláljuk a *Binder, Bínder, Bender* családneveket is, melyről a szerző megállapítja, hogy elsősorban német nyelvterületen használatosak. Hasonló példákat még hosszan sorolhatnánk; pl. *Angyal: Angyel; Fodor: Feodor, Fiedor, Fedor; Fülöp: Filip(p), Philip(p); Gábor: Gábriel, Gabriel(l), Gábriely, Gábrier; Román: Rimán, Réman; Sándor: Sander, Sánder; Bajor: Bájer, Báyer, Bayer, Pájer, Payer, Peyer, Peier* stb. A különböző névrendszerekhez tartozó névalakok összekeverése ellentmondásos kategorizációt eredményezett. Nem világos, hogy a német eredetű *Pintér* családnév miért lett magyarnak, a *Bajor* viszont német családnévnek minősítve, hiszen mindkettő közszói előzménye a magyar szókészlet német eredetű rétegébe tartozik, a különbség csupán az átvétel idejében mutatkozik. Természetesen számos olyan eset lehetséges, ahol az adott névalak több nyelvhez is hozzárendelhető. A fentiekben az egyértelműen elkülöníthető esetekből vettem példákat.

A mű tartalmaz vitatható vagy téves etimológiai magyarázatokat is. Néhány olyan névnél, amely több nyelvben is létrejöhetett, a magyartól eltérő, más nyelvi eredetre nem történik utalás. A *Filó* esetében például a szláv eredet homályban marad, pedig 1715-ben az egyetlen somogyi adatot kivéve az összes előfordulás északnyugat-magyarországi vármegyék (Turóc, Trencsén, Zólyom, Hont, Nyitra) szláv többségű területeihez

[15] A TMCsA. 1720-as adatbázisában az alábbi, szláv többségű megyékben vagy vegyes lakosságú megyék szláv többségű járásaiban fordulnak elő (zárójelben az előfordulás száma): Trencsén (9), Pozsony (8), Bars (6), Nyitra (4), Zólyom (4), Vas (4), Liptó (3), Hont (3), Turóc (2), Zala (2), Gömör (2), Szepes (1), Pest-Pilis-Solt (1), Komárom (1), Nógrád (1), Sáros (1).

köthető. Hasonló megállapítást tehetünk többek között a *Gajdos,* a *Gregus,* a *Polák* név kapcsán is. A hibás etimológiára a *Pintye* név példáját említem. HAJDÚ szerint olyan „apanévi eredetű, magyar családnévről" van szó, amely „különösen a Hajdúságban, vagyis görögkeleti (pontosabban: görög katolikus – N. F. J.) vallású vidékeken fordul elő" (CsnE. 380–381), azaz a román többségű vidékek szomszédságában. A 21. századi névföldrajzi sajátosságok alapján is gyanítható a *Pintye* családnév román eredete, amelyet a 18. századi előfordulások még inkább megerősítenek.[16]

Összegzésként elmondható, hogy HAJDÚ MIHÁLY családnév-enciklopédiája egy hosszú és termékeny kutatói pálya eredményeként az érdeklődő nagyközönség igényeit kielégítendő született, ezzel a szerző a tudományművelés egyik fontos feladatának, a tudománynépszerűsítésnek tett eleget, ugyanakkor számos kérdésben folyamatosan továbbgondolásra késztetheti a névkutatókat is.

6. Záró gondolatok. A lexikográfiát a kutatók többsége ugyan a nyelvtudomány egyik fontos alkalmazott kutatási területének tartja, azonban a feladatra vállalkozók sokszor az elismertség hiányával kénytelenek szembesülni. A fentiekben bemutatott tudománytörténeti áttekintés – úgy hiszem – jól példázza a szótárkészítés komplex, összetett, felkészültséget igénylő és rendkívül időigényes feladatát, mely a feladat nagyságához mérten általában többek együttműködését igényelné, és amelyre rendszerint csak kevesen vállalkoznak. A magyarországi történeti személynévszótárak készítésének két évszázada alatt számos alapvető munka látott napvilágot, amelyek fontos segédkönyvül szolgálnak további nyelvészeti és interdiszciplináris kutatásokhoz, bekerültek a tudományos vérkeringésbe, a kutatók rendszeresen használják és hivatkoznak adataikra. A közreadott névtárakkal szemben megfogalmazható kritikák és esetleges hiányosságok ellenére is mindenképpen elismerés illeti azokat, akik egy ilyen nehéz feladatra vállalkoztak (és a jövőben vállalkozni fognak). Hiányosságaik, ellentmondásaik elsősorban azt jelzik, hogy az ösvényt, amelyen jártak, jórészt maguknak kellett kitaposniuk.

A bemutatott munkák „mintát adó kutatói teljesítményként" (SZENTGYÖRGYI 2015: 481) előrevetítik a történeti személynévtan művelőire váró további feladatokat is. A történeti személynévanyag gyűjtésének folytatása (főként a kései ómagyar korra vonatkozóan), az Árpád-kori személynevek etimológiai szótárának az elkészítése, a kéziratban lévő munkák (pl. MIZSER é. n.) megjelentetése, a meglévő névanyag digitalizálása és információtechnológiai feldolgozása, a tudományos eredmények közzététele a tudomány képviselői és a nagyközönség számára (nyomtatásban és a világhálón) a jövőre nézve is bőven ad tennivalót a történeti személynevek kutatói számára.

Felhasznált források

ÁDÁM IMRE 1989. *Szabolcs megye Dadai járásának jobbágynevei 1574-ből.* Magyar Névtani Dolgozatok 82. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.

ÁSznt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár 1000–1301*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

[16] A *Pintye* ~ *Pinte* családnév előfordulásai 1715-ben a következők: Szatmár megye (5), Kővárvidék (4), Marosszék (3), Fehér (3), Közép-Szolnok (2), Bihar (2), Máramaros (2), Besztercevidék (1), Torda (19); az 1720-as keresztnévi előfordulások pedig hasonlóan Szatmár, Közép-Szolnok, Kraszna és Máramaros megyékhez köthetők (TMCsA.).

ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár* 1–12. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest/Budapest, 1860–1874.
BAÁN KÁLMÁN 1944. *Ősi magyar személynevek*. K. n., Budapest.
BERRÁR JOLÁN 1952. *Női neveink 1400-ig.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 80. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. A magyar nyelv kézikönyvei 17. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.
CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.
CsnVégSz. = *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára XIV–XVII. század.* Szerk. FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2009.
DFD. = *Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands*. Hrsg. NÜBLING, DAMARIS – JANICH, NINA. http://www.namenforschung.net/dfd/woerterbuch/liste (2020. 05. 03.)
DMNES. = *Dictionary of Medieval Names from European Sources*. Főszerk. UCKELMAN, SARA L. http://www.dmnes.org (2020. 05. 03.)
F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* 1–11. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Typ. Universitatis, Buda, 1829–1844.
FEHÉRTÓI KATALIN 1969. *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek.* Nyelvtudományi Értekezések 68. Akadémiai Kiadó, Budapest.
FEHÉRTÓI KATALIN 1983. *Árpád-kori kis személynévtár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
FTSznSz. = N. FODOR JÁNOS, *A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára (1401–1526).* Magyar Névtani Értekezések 3. ELTE BTK, Budapest, 2010.
GOMBOCZ ZOLTÁN 1915. *Árpádkori török személyneveink*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 26. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
JERNEY JÁNOS 1854a. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából.* K. n., Pest.
JERNEY JÁNOS 1854b. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából. Második közlemény, mely I. András kir. korabeli 800 éves imádságokat tartalmazza, két réztábla nyomattal.* Szent István Társulat, Pest.
KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1961. *Személynevek 1500-tól 1800-ig.* Nyelvtudományi Értekezések 28. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KUBÍNYI FERENC 1891. *Régi magyarok személynevei. Magyar történelmi névtár.* Első kötet. Révai Leo Bizománya, Budapest.
LENGYEL ZOLTÁN 1917. *Magyar névkönyv*. Nap Nyomda, Budapest.
MA. = MOLNÁR DE SZENCZ, ALBERT, *Dictionarivm Latinovngaricum opus novvm hactenvs nvsqvam editvm – Dictionarivm Vngaricolatinvm*. Noriberga, 1604.
MEZŐ ANDRÁS 1970. *A Várdai-birtokok jobbágynevei a XV. század közepéről.* A Kisvárdai Várműzeum Kiadványai 3. Kisvárdai Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, Kisvárda.
MIKECS LÁSZLÓ 1944. *Moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*. Erdélyi Tudományos Füzetek 171. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
MIZSER LAJOS é. n. *Bereg megyei családnévlexikon.* Kézirat. Nyíregyháza.
PPB. = Dictionarium latino-hungaricum, succum et medullam purioris Latinitatis, ejusque genuinam in Lingvam Hungaricam conversionem ... FRANCISCO PÁRIZ PÁPAI ... Accessionibus locupletatum intentione ac labore PETRI BOD de F. Tsernáton, V. D. Ministri M. Igeniensis. Nova huic Editioni nunc primum addita est lingva Germanica in parte posteriori, Szeben, 1767.
SLÍZ MARIANN 2011. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Históriaantik, Budapest.

SLÍZ MARIANN 2017a. *Anjou-kori személynévtár (1343–1359)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. https://doi.org/10.26546/5061158

TMCsA. = *Történeti magyar családnévatlasz*. Szerk. N. FODOR JÁNOS. http://www.csaladnevatlasz.hu (2020. 05. 30.)

TÖRÖK GÁBOR 1961. Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról. *Magyar Nyelv* 57: 236–242, 360–363.

ÚCsnT. = HAJDÚ MIHÁLY, *Újmagyarkori családneveink tára XVIII–XXI. század. I. Adatok.* Szerzői kiadás, Budapest, 2012.

Hivatkozott irodalom

BASKI IMRE 1986. A magyarországi kun eredetű nevek kutatása. (Tudománytörténeti áttekintés.) *Forrás* 18: 88–94.

BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *Magyar Nyelv* 45: 116–124, 244–256.

BENKŐ LORÁND 1994. Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről. Magyar Nyelv 90: 131–137.

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

CSÉPLŐ PÉTER 1872. Magyar Onomasticon I. Vezetéknevek okmányainkban. *Századok* 6: 269–273.

FARKAS TAMÁS 2019. Történelemkonstruálás – névkonstruálás. A honfoglalás, illetve a korai magyar történelem személynevei és az utókor. *Névtani Értesítő* 41: 75–90. https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.4

FEKETE ANTAL 1991. *Keresztneveink nyomában. (Bod Péter névjegyzékének vizsgálata.)* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 191. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

FODOR ISTVÁN 2006. Fehértói Katalin: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). [Recenzió.] *Magyar Nyelvőr* 130: 238–243.

N. FODOR JÁNOS 2015. Történeti személynévkutatás. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 115–144.

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2014. Nomen est societas? Új monográfiák középkori személyneveinkről és társadalomtörténeti vonatkozásaik. [Recenzió.] *Századok* 148: 538–543.

HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 2008. Beszámoló a készülő „Mai családneveink lexikona" munkálatairól. *Névtani Értesítő* 30: 167–184.

HORVÁT ISTVÁN 1821. Veszprém Vára Nevéről. A' Tekéntetes Veszprémi Káptalan Nagy Érdemü Tagaihoz Tisztelet Jeléül. *Tudományos Gyűjtemény* 5/3: 37–70.

KISS LAJOS 2006. Helynévmagyarázatok. *Magyar Nyelv* 102: 370–378.

KNIEZSA ISTVÁN 1943/2001[2]. *Keletmagyarország helynevei*. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó, Budapest.

KRISTÓ GYULA 1976. Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica* 55: 1–101.

MELICH JÁNOS 1907. Az Árpád-kori becéző keresztnevek egy csoportjáról. *Magyar Nyelv* 3: 165–176.

MIKESY SÁNDOR 1970. Személynévkutatásunk első szakaszához. *Magyar Nyelv* 66: 197–207.

MIZSER LAJOS 2007. Asztély. *Magyar Nyelv* 103: 78.
MIZSER LAJOS 2010. Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 32: 200–203.
NAGY GYULA 1872. Magyar Onomasticon III. (A nevek osztályozása.) *Századok* 6: 488–491.
NAGY IMRE 1872. Magyar „Onomasticon" II. (Észrevételek Cs. P. úrnak az april havi füzetben foglalt czikkére.) *Századok* 6: 341–345.
PAIS DEZSŐ 1960. Szempontok Árpád-kori személyneveink vizsgálatához. In: PAIS DEZSŐ – MIKESY SÁNDOR szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája, 1958*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 93–105.
PAPP LÁSZLÓ 1960. Beszámoló az Árpád-kori személynévszótár munkálatairól. In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája 1958*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 126–131.
PAPP LÁSZLÓ 1961. Személynevek és helynevek. Az Árpádkori Személynévszótár kérdéseiből. *Magyar Nyelv* 57: 183–194, 325–331.
SLÍZ MARIANN 2017b. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. https://doi.org/10.26546/5061134
SZABÓ T. ATTILA 1940. A személynevek helyneveinkben. *Magyar Népnyelv* 2: 81–123.
SZATHMÁRI ISTVÁN 1997. Szenczi Molnár Albert és a nevek. In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.)* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézet, Budapest–Miskolc. 530–535.
SZATHMÁRI ISTVÁN 1999. Személy- és földrajzi nevek Szenczi Molnár Albert 1621-i magyar–latin szótárában. *Névtani Értesítő* 21: 270–274.
SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2015. Slíz Mariann két könyvéről. [Recenzió.] *Magyar Nyelv* 111: 478–481.
TÓTH VALÉRIA 2013. Szempontok a középkori források személynévi adatainak értékeléséhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 227–254.
UCKELMAN, SARA L. – SLÍZ MARIANN 2015. Többnyelvű névtani lexikográfia: a Dictionary of Medieval Names from European Sources elnevezésű nemzetközi szótári projekt. *Névtani Értesítő* 37: 203–220.
VÖRÖS FERENC 2011. Hajdú Mihály, Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. [Recenzió.] *Magyar Nyelv* 107: 200–208.
VÖRÖS FERENC 2012. Farkas Tamás szerk.: Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2009. 192 lap. [Recenzió.] *Magyar Nyelvőr* 136: 485–488.
ZÁNTÓ EDINA 2010. Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. [Recenzió.] *Magyar Nyelvőr* 133: 109–111.
ZELLIGER ERZSÉBET 2010. Név – szó – földrajz Lőrinczétől Lőrinczyig. A családnevek morfológiai kérdései. In: Vörös Ferenc szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 234. Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely.

N. FODOR JÁNOS
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0401-3701
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

JÁNOS N. FODOR, Historical personal name dictionaries

Over the two hundred years in which Hungarian historical dictionaries of personal names have been created a number of fundamental works have been published that have served and continues to serve as vital reference books for linguistic and interdisciplinary research. (Only the most important of these are listed.) The idea of collecting the anthroponyms from the earliest period of Hungarian literacy, the Árpád Era, was first raised in 1821. However, the Dictionary of personal names from the Árpád Era was only published in 2004 (by Katalin Fehértói), following in the footsteps of exemplary antecedents (e.g. Kubinyi 1891) and failed attempts. Anthroponyms collected from documents written within the borders of historical Hungary between 1000 and 1301 were included in the dictionary. However, the entries were not supported by etymological explanations, thus creating an etymological dictionary of Old Hungarian names remained a task for future researchers. More can be said of name dictionaries compiled from later periods of the Old Hungarian period. The historical-etymological dictionaries examining the period (CsnSz; FTSznSz; Slíz 2011, 2017a) collected and published their data following methodologically sound lexicographic standards. The fundamental ideas of these editions may provide food for thought for the editors and authors of future dictionaries. A dictionary of family names used in the Carpathian Basin over the past two hundred years, including name variants, was published in the ÚCsnT, based on several decades of research conducted by Mihály Hajdú. An etymological dictionary of the most common current family names (CsnE) was also the result of his work. The historical overview aims to highlight the unique expertise required to complete the complex and time-consuming task of creating dictionaries by examining these published works, while noting difficulties and tasks of future research.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 165–184. DOI: 10.26546/4892373.10

A laikus keresztnévszótárak*

1. A laikus keresztnévszótárak típusai és bemutatásuk szempontjai. Írásomban a magyar keresztnévszótárak azon típusát mutatom be, amelynek képviselőit laikus, azaz nyelvészeti, illetve névtudományi képzettséggel nem rendelkező szerzők vagy szerkesztők készítették a 20. század végén vagy a 21. század elején, és jelenleg is hozzáférhetők újonnan, antikváriumi kínálatban vagy az interneten. Manapság ugyan a többség feltehetőleg inkább már az interneten fellelhető számos utónévkeresőből, illetve névszótárból tájékozódik, ezeknek azonban az alább áttekintett művek szolgálhatnak legfőbb forrásukul. (Ez különösen a parakomparatív névszótárak esetében érhető tetten.)

Természetesen szakmabeliek által készített keresztnévszótárak is elérhetők a nagyközönség számára, habár nem nagy számban (elsősorban FERCSIK–RAÁTZ 2017, KnE., MUnk.), ezekkel azonban a fenti célkitűzésnek megfelelően a továbbiakban nem kívánok foglalkozni; már csak azért sem, mert a (szakmai és a laikus) keresztnévszótárak és utónévportálok általános jellemzőiről már léteznek áttekintések (FARKAS 2006, 2019). Jelen írásom egyfajta továbbgondolása az e munkában a laikus névtárak kapcsán tett megfigyeléseknek. Célom egyrészt az, hogy rámutassak olyan módszertani hibákra és hiányosságokra, amelyeket a laikus névszótárak készítői gyakran elkövetnek; e szakmai kérdések tárgyalása a névkutatók és a lexikográfusok számára sem érdektelen. Másrészt igyekszem felhívni a figyelmet arra, hogy e névszótártípusok nem elhanyagolható mennyiségű és komolyságú problémát okozhatnak, melyeket a szótártípus ignorálásával nem lehet megoldani.

A laikus keresztnévszótárakat a kiadás célja szerint három főbb kategóriába sorolhatjuk: a) általános jellegű, ideológiamentes munkák; b) ezoterikus alapokon nyugvók; valamint c) parakomparatívnak nevezhető, vagyis a magyar nyelvrokonságról, illetve nyelvtörténetről a tudományostól eltérő nézeteket hirdető névtárak. (A *parakomparatív* terminusra l. HEGEDŰS 2003: 16, 150.) A három kategória között elmosódottak a határok, hiszen szerzőik nyelvtudományi és forráskritikai ismeretek hiányában nem tudnak – és nem is feltétlenül akarnak – különbséget tenni az általuk felhasznált irodalmak között azok tudományos értékét, minőségét illetőleg, és gyakran tetszés, szimpátia alapján választanak az alternatívnak tekintett magyarázatok közül. KLIMENT EMILIA ezoterikus típusba tartozó, Névmágia című könyve (2005) például a nevek eredetéről többnyire hiteles információkkal szolgál, időnként azonban egy-egy sumér etimon is feltűnik a kötetben. Ezt a bevezetésben meg is

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Programnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a támogatásával. A tanulmánynak a szótárak általános tulajdonságaira, valamint az ideológiamentes szótárak szerkesztési és etimológiaközlési gyakorlatára vonatkozó témái – részben azonos gondolatmenettel és példaanyaggal, részben további, a kvalitatív elemzést kvantitatív megközelítéssel ötvöző szempontokkal és bővebb adatolással – angolul is olvashatók (SLÍZ 2020).

indokolja a szerző: „Ősi neveink nagy részének a jelentését nem ismerjük. A rendelkezésre álló magyarázatok puszta találgatások […]. Ezek az értelmezések nemegyszer mármár mulatságosan képtelenek. Így társították az »Apor« nevet az apó szóhoz, az »Árpád«-ot pedig az árpaszemhez. Csupán az az alapvető meggondolás hiányzik: miért neveznének apónak egy újszülött gyermeket, és miért árpaszemnek egy fejedelem utódját? Ma már a nyelvészek és történészek széles tábora bizonyítottnak fogadja el a magyar nyelv és kultúra sumér eredetét. Ezen a vonalon haladva lényegesen hihetőbb és életképesebb névmagyarázatok születtek." (KLIMENT 2005: 5.) TOLNAI LÁSZLÓ Ősi neveink, aranykincseink című névtára (2007) ezzel szemben a parakomparatív típust képviseli, de néhol ezoterikus, névmágiás megjegyzések is felfedezhetők a névmagyarázataiban. A *Zsuzsanna* szócikke végén például ez áll: „Lehetnek izgulósak, ingerlékenyek" (TOLNAI 2007: 481).

A következőkben a szótárakat nem egyesével, hanem az adott kategóriára vagy annak több tagjára jellemző tulajdonságok alapján mutatom be. Először a laikus szótárak közös sajátosságaira hívom fel a figyelmet a következő szempontok szerint: milyen közös külső jegyeik vannak; általában hogyan épülnek fel; milyen forrásokat és szakirodalmat használnak, és ezeket hogyan tüntetik fel. Ezt követően a típusspecifikus jellemzőkre térek ki részletesebben, elsősorban arra koncentrálva, hogy miképpen adják meg a vizsgált névszótárak a nevek eredetét és közszói jelentését.

2. A laikus keresztnévszótárak közös sajátosságai

2.1. Külső megjelenés. A bibliográfiából is látható, hogy e névszótárak (típustól függetlenül) gyakran jelennek meg hiányos könyvészeti adatokkal: a címen kívül szinte bármi lemaradhat róluk, némelyik esetében még a (szerző személyét helyettesítő) szerkesztőt is csak nehezen, a könyvkötészeti adatok közé rejtve lehet megtalálni. Borítójuk általában figyelemfelhívó, hiszen a nagyközönség érdeklődésére tartanak számot, ugyanakkor sokszor kevésbé igényes; ugyanez mondható el olykor (különösen a 90-es években megjelent szótárak esetében) a papír és a szövegszerkesztés minőségéről is. Az általános jellegűeken legtöbbször csecsemők vagy kisgyermekek láthatók, már csak azért is, mert a kiadók elsősorban a leendő szülőket tekintik potenciális vásárlóiknak (holott a keresztnevek eredete mást is érdekelhet). Emiatt tipikus színeik a világoskék és a rózsaszín, különösen, ha a férfi- és női nevek (sőt a szóhasználattal is a célközönség igényeihez igazodva: *fiú- és lánynevek*) gyakorlati, illetve üzleti megfontolásból külön kötetben kapnak helyet. Az ezoterikus kiadványokon jellemzőek a mágiára utaló (jel)képek, a parakomparatív névszótárak borítóján pedig gyakran felfedezhetők a nemzeti színek, valamint (ős)magyarnak tekintett motívumok, rovásírás stb. Némelyik névszótárnak a belső részében is van valamiféle díszítőelem (pl. az oldalak tetején egy gólya, csőrében pelenkába kötött csecsemővel; magenta színű betűk).

2.2. Felépítés és járulékos részek. Ami e névszótárak szerkezetét illeti, némelyikben egyáltalán nincsen semmiféle járulékos elem a szótári részen kívül (l. pl. GYERGYEL szerk. é. n., LAIK szerk. 1991), többségükben azonban van rövidebb-hosszabb bevezetés és/vagy utószó, néha több is. Ezek típustól függetlenül legjellemzőbben a névválasztás fontosságát hangsúlyozzák, és néha a névjogi szabályozásról is tájékoztatják az olvasót; többnyire hitelesen, néha azonban – félreértésből vagy célzatosan – hiteltelen állításokat is közölve. A Névmágia előszava szerint például „idegen eredetű személyneveknél mind a magyar fonetika szerinti, mind az eredeti írásmód használata megengedett (például

Ivett vagy Yvette)" (KLIMENT 2005: 16). E mondatban két félrevezető információ is olvasható: egyrészt maga az állítás sem állja meg a helyét, másrészt a példaként szereplő *Yvette* sem szerepel az anyakönyvezhető női nevek között.[1] Nem létezik továbbá a következő rendelkezés sem: „Megkülönböztető betűjel szükséges abban az esetben, ha valakinek a neve megegyezik egy jelenkori ismert személyiség nevével" (KLIMENT 2005: 16). TOLNAI LÁSZLÓ 2007-ben, három évvel a Magyarországi német utónevek jegyzékének (BRENNER–ERB–KNIPF szerk. 2004) és a többi kisebbség keresztneveit tartalmazó Nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyvének (S. DÁVID szerk. 2004) a megjelenése, vagyis a kisebbségi névadásnak a többségihez hasonló, névlistával való szabályozása után kiadott könyve a következőt állítja: „Míg az első típusú eljárások esetén előfordul, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ősi magyar nevet elutasít, és a szülők – beleunva abba, hogy gyermeküknek még mindig nincs születési anyakönyve – más nevet választanak, addig a család a »kisebbségi« jogokra való tekintettel gyermekének akár a *Cipőfűző* nevet is adhatja" (TOLNAI 2007: 486). SZEGEDI CSANÁD ezzel szemben a névszótára második kiadásában közölt interjúban a kérelmek elbírálása kapcsán éppen ellenkező, de szintén nem hiteles állítást tett: „most már csak formaság az egész, hiszen minden névre megadják az engedélyt" (SZEGEDI 2004: 18).

Az ezoterikus és a parakomparatív névszótárak ezek mellett időnként az irányultságuknak megfelelő, speciális témákkal is foglalkoznak (pl. a névmágia működése, numerológiai alapvetések, „névelemzési" módszerek segédletekkel [pl. TAKÁCS 2006a, 2006b], számmisztikai alapú névválasztó játékok [pl. ifj. KULCSÁR szerk. 1992]; a magyar nyelv nem finnugor eredete, hun, szkíta, sumér stb. rokonsága; a magyar nyelv és nép egyedisége; rovásírás [pl. SZEGEDI 2002]). Az utóbbiakban még olyan, a nyelvtől és a névadástól távol álló témák is előkerülnek, mint a népművészet, a népzene vagy a kékfestés (TOLNAI 2007), illetve statisztikai elemzések Magyarország demográfiai helyzetéről (pl. születésszám, abortuszok száma; SZEGEDI 2004). Mindezen járulékos részek mellett azonban a legritkábban találunk tájékoztatást a szótár tartalmáról és a szócikkek felépítéséről.

Maguknak a neveknek a közlése az egyszerű, mindenféle kísérő információ nélküli névlistáktól (pl. NYERS 1997) a rövidebb-hosszabb, akár egyoldalas szócikkekig terjed (pl. KLIMENT 2005). A szócikkek gyakran irreleváns információkat is tartalmaznak. TÖLGYESInél például a nevek alapjául szolgáló közszavak kapcsán néhány helyen hosszabb művelődéstörténeti ismertetések is szerepelnek. A *Bíbor* névnél például a következő: „A bíbor a rangot és a gazdagságot mutatta, és már az ókorban a hatalom jelképe volt. A festéket bíborcsigákból nyerték, és a legmagasabb méltóságok ruháját festették vele. Akkoriban tizenkétezer csigából tudtak néhány grammnyit előállítani, ezért a bíbor különösen drága anyag volt." (TÖLGYESI 2006: 12.) A szócikkek rendjének összekeveredése szintén előfordul: a LAIK szerkesztette szótár (1991) például 23 esetben is felcseréli a betűrendet, a GYERGYEL szerkesztette szótár (é. n.) pedig – egy korábbi hibára visszavezethetően – a női nevek között sorolja fel a *Bonaventúrá*-t. Hasonlóképpen, SZEGEDI CSANÁDnál (2004) az *Agáta* férfinév, a nem anyakönyvezhető *Pete,* valamint az anyakönyvezhető *Petres,* a *Mike,* a *Szeverin* és a *Szilvánusz* női név, a *Nyeste* pedig mindkét nemnél fel van tüntetve. E szótár esetében azonban nem feltétlenül szerkesztési hibára kell gondolnunk, inkább tudatos döntés állhat a háttérben. A szerző ugyanis elutasítja a nevek tudományos etimológiáját, mint azt a vele készült interjúban kifejtette: „Nem

[1] A mindenkori anyakönyvezhető nevek havonta frissülő listáját l. a Nyelvtudományi Intézet honlapján: http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html. (2020. 04. 20.)

vagyok híve a délibábos nyelvészkedésnek, ezért olyan dolgokat nem írtam bele[,] ami nem biztos. Csak azok mellé írtam jelentést[,] amit biztosan tudunk." (SZEGEDI 2004: 18.) Ennek megfelelően a puszta névlistát csak időnként töri meg egy-egy, esetlegesen feltüntetett, a tudományos állásponttól eltérő etimológiai jelentés vagy a hajdani névviselőre vonatkozó információ, így nem derül ki, hogy a szerző milyen etimológiai jelentést tulajdonít az említett neveknek.

A laikus szótárak a szakmaiakhoz hasonlóan tipikusan nemek szerinti bontásban közlik a neveket, de kevésbé tipikus megoldás is előfordul: például nemenként, de azon belül eredet szerint (GYERGYEL szerk. é. n.), vagy pedig a rokon neveket (pl. *Pál, Paula* és *Paulina*) közös szócikkbe vonva, nemtől függetlenül tárgyalják (KLIMENT 2005). A szerkezetet azonban a kiadói szempontok megbonthatják, amint azt a LAIK-féle (szerk. 1991) szótár mutatja. Ebben, bár kezdőbetűnként fejezetekre tagolódik, a nőknél a *Cs*-vel kezdődő nevek – minden jelzés nélkül – bekerülnek a *C* fejezetének végére, bizonyára mivel mindössze öt van belőlük. A 16, *Cs*-vel kezdődő férfinév ugyanakkor elégnek bizonyulhatott ahhoz, hogy külön fejezetet kapjanak. Hasonlóképpen egybekerül az *N* és az *Ny* (mindkét nemnél), az *U* és az *Ü,* valamint a *V* és az *X;* igaz, a legutóbbi esetben a fejezet címe *(V, X)* legalább jelzi az összevonást. De a következetlenség nemcsak a fejezetek beosztásában, hanem a szócikkek szerkezetében is felfedezhető e szótárban: míg általában minden név önálló szócikket kap, a *Betta* és a *Bettina,* illetve a *Szofi* és a *Szófia* egy szócikket képez. Ráadásul az előbbi szócikkben még jelentés sincs, csupán egy zárójeles utalás – „*(Babett,* Berta, Erzsébet)"[2] – holott egyébként a szótár nem kapcsolja össze utalórendszerrel az egymással rokon neveket.

2.3. A források és a szakirodalom felhasználása. A kiadványok egy részéből (jellemzően a 90-es években kiadottakból) nem derül ki, hogy készítőik mi alapján dolgoztak (vö. FARKAS 2006: 246–247). Ha van bibliográfia, akkor tipikusan szakszerűtlen: jellemzőek a hiányzó adatok, a betűrend hiánya, a tévesen megadott címek és a hibás névalakok (pl. „Gombóc-Melich: Etymologia szótár"; SZEGEDI 2002: 165). A hivatkozott bibliográfiában még az is előfordul, hogy két bibliográfiai tétel mindössze a szerzők nevéből áll; ráadásul e két szerző (GÁBORJÁNI SZABÓ MIHÁLY és SZABOLCS) ugyanazon névszótárat jegyzi (GÁBORJÁNI SZABÓ – GÁBORJÁNI SZABÓ 1936; l. később), tehát külön sorban való feltüntetésük megtévesztő. Ami a felhasznált munkákat illeti, az általános jellegű kötetek többnyire hiteles, de gyakran elavult és nem feltétlenül nyelvészeti művekre támaszkodnak, a másik két csoport azonban jellemzően keveri a szakmunkákat a hiteltelen írásokkal (gyakran egymásra hivatkozva) és az irodalmi művekkel (pl. Arany: Buda halála).

2.4. A névanyag anyakönyvezhetősége. Arra, hogy milyen típusú információkat tartalmaznak a vizsgált névszótárak, még visszatérek az egyes típusok alaposabb bemutatásakor; itt csak egy, különösen a parakomparatív típusra jellemző, de a másik két típus egyes képviselőinél is megfigyelhető sajátosságot emelek ki: annak ellenére, hogy elvileg a szülők dolgának megkönnyítése a céljuk, a névszótárak gyakran nem csak az anyakönyvezhető neveket tartalmazzák. Ez az utónévportálok egy részére is jellemző (vö. FARKAS 2019: 70). Egy Utónevek, keresztnevek, névnapok című utónévkereső[3]

[2] A kurziválás az eredetit követi.

[3] http://www.szuloklapja.hu/utonev-kereso.html (2020. 04. 20.)

például, amely a Szülők lapja.hu, a babák-mamák szakértője elnevezésű honlapon működik, több nem anyakönyvezhető nevet is tartalmaz, és ezek mellé ugyanúgy ad statisztikai megjegyzést, mint a valóban választható nevek mellé. A *Csellőke* kapcsán például azt olvashatjuk, hogy „nagyon ritkán adott lány név [!] volt 2017-ben", majd hogy nincs rá adat sem első, sem második névként, sőt a teljes lakosságban sem.[4] Hogy valójában soha nem adták, mert nem is adhatták e nevet, arra már a szülőnek magának kellene rájönnie. Hasonlóan előfordulnak – minden jelzés, megkülönböztetés nélkül – nem anyakönyvezhető nevek a Babanet utónévkeresőjében is[5] (melyben a betűrend összekavarodása kissé megnehezíti a lista áttekintését). Jó példa erre az *Alattyán,* amelynél az említett probléma mellett ráadásul a jelentés helyett megismétlik az eredetet, és – a keresők többségéhez hasonlóan – nem derül ki, honnan származik a magyarázat: „Magyar, török eredetű, férfi név. Jelentése: Az Alattyán valószínűleg török eredetű magyar férfinév."

A vizsgált névszótárak egy része e keresőkkel ellentétben különféle módokon azért legalább utal az adott név hivatalos státuszára. Az internetes Magyar Keresztnevek Tára [a továbbiakban: MKT.] például egy bizonyos ikonnal jelzi őket, a Tölgyesi Gábor szerkesztette, az általános jellegűek közé sorolható kiadvány pedig az előszóban jelzi, hogy az anyakönyvezhető neveket kiemelte (2006: 5).[6] Azt ugyanakkor nem közli, hogy milyen módon, így az olvasónak magának kell rájönnie, hogy a címszó félkövér szedése utal az anyakönyvezhetőségre. Ezek a jelzések azonban nem feltétlenül megbízhatók. A Szegedi-féle névtár 2. kiadásának (2004) közel 8200 nevéből például több mint 7300, azaz a nevek 90%-a nem anyakönyvezhető. Az előszók nem utalnak arra, hogy valamiképpen jelölve lenne a nevek státusza ilyen szempontból, ugyanakkor az egyes nevek után álló csillag az anyakönyvezhetőségre látszik utalni. Ezt a következtetést azonban bizonytalanná teszi, hogy 208 anyakönyvezhető névnél nincsen csillag, 2 nem anyakönyvezhetőnél viszont van.[7]

A hivatalosan el nem fogadott, ennélfogva jelenleg Magyarországon keresztnévnek nem minősülő elemek felvétele az e tényre való figyelmeztetés ellenére is megtévesztő lehet, és gyakorlati problémát okozhat. A szülők ugyanis nem feltétlenül veszik észre a szótárak jelzését (ha van egyáltalán), és gyakran már későn szembesülnek azzal, hogy a választott név nem adható a gyermeknek, sőt esetleg még az Utónévbizottság sem támogatja a kérelmüket. Egyes esetekben e névszótárak vagy utónévportálok eleve fölösleges kérelmezésre késztethetik a szülőket; például amikor tévesen jelölik meg a nemet a név mellett. A törvény szerint ugyanis a gyermek csak a nemének megfelelő nevet kaphat, az Utónévbizottság tehát nyilvánvalóan nem támogathat ezzel ellentétes kérést. Ezt a szülők úgy élhetik meg, hogy az állam, a törvény, az Akadémia stb. korlátozza őket saját identitásuk, érdeklődésük stb. kifejezésében, ráadásul igazságtalanul, hiszen a név létezik, elvégre egy keresztnévkönyvből vagy internetes névtárból választották.

---

[4] http://www.szuloklapja.hu/lany-nevek/cselloke.html (2020. 04. 20.)

[5] https://www.babanet.hu/utonevkereso (2020. 04. 20.)

[6] A megfogalmazásban alkalmazott idézőjel ráadásul azt a benyomást keltheti, hogy a szerző megkérdőjelezi az eljárás hivatalos voltát: „Könyvünkben a külön eljárás nélkül adható és a »hivatalosan« elfogadott neveket kiemeltük" (Tölgyesi 2006: 5).

[7] Mivel a Nyelvtudományi Intézet honlapján elérhető hivatalos listán nem szerepel az elfogadás dátuma, jobb híján a MUnk.-kal vetettem össze a szótár állományát, mivel annak 1998-as kiadása közelebb áll hozzá időben a mai állapotnál.

A tárgyalt szótárak és portálok ezen eljárása tehát mindenki számára negatív következményekkel járhat: a szülőknek csalódást és frusztrációt okozhat, a hivatalnak és az Utónévbizottságnak fölösleges adminisztrációs terhet és szakmai munkát jelenthet, a társadalom szempontjából pedig azért lehet káros, mert az összeesküvés-elméletek és az előítéletes gondolkodás erősödésével járhat. Álljon itt erre példaként egy idézet egy tipikus internetes írásból: „Elgondolkodtató[,] hogy mekkora elemi erővel igyekeznek ősi kultúránkat, hagyományainkat kitörölni úgy, hogy múltunknak még írmagja se maradjon. […] A Magyar Tudományos Akadémia pedig nyíltan megtiltotta sok szép magyar keresztnevünk használatát (a héber nevek viszont, [!] furcsa módon nem esnek korlátozás alá).” (LÁSZLÓ 2014.)

3. Az általános jellegű keresztnévszótárak tartalmi jellemzői. A forgalomban lévő vagy antikváriumban, könyvtárakban elérhető, általános jellegű utónévkönyvek közül a továbbiakban ötre koncentrálok részletesebben (GYERGYEL szerk. é. n., GYŐRI szerk. é. n., LAIK szerk. 1991., PÁLFY é. n., TÖLGYESI 2006). Közülük a PÁLFI GYULA szerkesztette névkönyv emelhető ki pozitív példaként, ez ugyanis a szerkesztő laikus volta ellenére szakszerűnek nevezhető.

A tartalom kapcsán két kérdést járok körül részletesen: a néveredet, illetve a közszói jelentés megadását. E kettőt a laikus szerzők és szerkesztők gyakran nem tudják szétválasztani, és megfelelő ismeretek hiányában abban sem kompetensek, hogy kiszűrjék az általuk felhasznált irodalomban felbukkanó esetleges ellentmondásokat vagy téves információkat. (Ez, mint korábban jeleztem, a másik két típusra is jellemző, azok alkotói azonban speciális céljaikból kifolyólag általában nem is törekednek az általuk elutasított tudományos információk megszerzésére, illetve közvetítésére.) A probléma egyébként, úgy tűnik, nem csak a magyarra jellemző (vö. MCCLURE 2015: 275).

3.1. A néveredet megadásának problémái. Az alábbiakban azt mutatom be, milyen tévedéseket és félreértéseket okozhat ennek a meglehetősen bonyolult, a névtani szakirodalomban sem kellően tisztázott problémakörnek a megfelelő elméleti és módszertani háttér nélküli kezelése (vö. FARKAS 2006: 248–249, SLÍZ 2017: 57–58).

Több névszótárból is kiderül, hogy szerzőjük vagy szerkesztőjük számára nem világos az *eredet* terminus jelentése. TÖLGYESI például az előszóban (2006: 5) – ritka és pozitív kivételként – megkísérli meghatározni, pontosan mely névtípusokat sorolja a magyar eredetűek közé. Definíció helyett hét csoportot állít fel; ezek közül kettőnek a meghatározása azonban logikai ellentmondást tartalmaz. Az egyik a régi magyar neveké, amelyekről a következőt olvashatjuk: „Mivel a finnugor időkből írásos emlékek nem maradtak fenn, e nevek elsősorban (ó)török és szláv eredetűek.” E kijelentés tarthatatlansága a laikusok számára is könnyen belátható, hiszen egy magyar eredetű név nem lehet ugyanakkor (ó)török vagy szláv eredetű is. A magyar eredetűek egy másik csoportjába sorolta a szerző azokat a neveket, amelyek megmagyarosodtak, hangalakjuk módosult (pl. *Erzsébet*). Egy név azonban nyilván csak akkor tud megmagyarosodni, ha idegen eredetű. E logikai bukfencek ellenére a szerzőnek bizonyos szempontból igaza van abban, hogy e két csoport elemeit is magyarnak tekinti, hiszen aligha vitatná bárki is például a *Gyula* vagy az *Erzsébet* magyarságát; különbséget kell azonban tennünk a magyar eredetű és a napjainkban magyarnak tartott nevek között. Egy név eredete ugyanis objektív, a névhasználók megítélésétől független nyelvi tény (habár a tudomány aktuális állásától függően változhat a név eredet szerinti kategorizációja), a név adott

jellegűnek ítélése azonban csak konkrét időben, területen és névhasználó közösségben, számos nyelven kívüli tényezőt figyelembe véve értelmezhető (ugyanerre a családnevek kapcsán vö. FARKAS 2010: 64–68).

A *néveredet* terminus több jelentésének a szakirodalomban is gyakran önkéntelenül elkövetett összemosása szempontkeveredéses rendszerhez vezet. Ezt a legvilágosabban a GYERGYEL szerkesztette (é. n.) utónévkönyv példáján lehet illusztrálni, ez ugyanis már a neveket is az „eredetük" alapján csoportosítva közli. Csakhogy az egyes, valóban nyelvi eredetet képviselő csoportok mellett egyéb szempontok szerinti kategóriák is felbukkannak. Míg például a nőknél „héber, görög és latin eredetű", addig a férfiaknál már „ókori eredetű (héber, görög, latin) nevek" szerepelnek, vegyítve az idő és a nyelv szempontját. Ugyanez figyelhető meg az „újabb keletű, nem magyarban létrejött nevek" csoportja esetében, míg a „művészi alkotású nevek" és a „becézésből létrejött nevek" kategóriák a névkeletkezés módját helyezik előtérbe.

A következő probléma, hogy a néha már eleve tévesen kialakított rendszerbe a neveket gyakran rosszul sorolják be (nem ritkán annak ellenére, hogy maguk is közlik a név eredetére vonatkozó hiteles információt). Az említett munkában például (GYERGYEL szerk. é. n.) az *Ancilla* a magyar eredetűek között szerepel, holott szócikke szerint „régi magyar női név a latin ancilla (rabnő, szolgáló) szóból." A világosan magyar közszóból született *Ciklámen, Nefelejcs, Levendula, Őszike, Napsugár, Mátka* ezzel szemben az újabb keletű nem magyarok közé került; a *Ferenc* pedig az ókori eredetűek között található meg, bár „az olaszban keletkezett". A *Ramón* és a *Rodrigó* – nyilván a germán eredetű *Rajmund*-ból, illetve *Roderik*-ből való származásuk alapján – a germán nevek között szerepel, és még csak utalás sincs arra, hogy a spanyolból vettük át őket.

A több nyelven keresztül vándorló nevek esetében különösen nehéz a döntés, hiszen három lehetőség áll előttünk: 1. csak azt a nyelvet adni meg, amelyben a név keletkezett; 2. csak azt, amelyből a magyarba került; 3. mindkettőt (és esetleg a közbeeső állomásokat is) megadni. A döntés attól is függhet, hogy milyen céllal, milyen korszak neveiről és milyen közönségnek készítjük a névszótárat. A nagyközönségnek szánt, napjaink névkészletét bemutató névszótárak esetében a helyes döntés véleményem szerint a 3., azzal a megjegyzéssel, hogy a lényeg a keletkezés és az átadás nyelve, így a közbeeső állomások akár nyugodtan el is hagyhatók. A keletkezés nyelvének megadása ugyanis sokszor megkönnyíti a közszói jelentés közlését, az átadás nyelvének közlése pedig segít elkerülni az olyan feltételezéseket vagy félreértéseket, hogy ha egy adott név akkád vagy kelta eredetű, akkor az akkád vagy a kelta és a magyar nyelv beszélői között közvetlen népi kapcsolat, netalán rokonság állt fenn.

Mivel a laikus szerzők nem látják át az eredetmegadás problémáját és annak súlyát, az egyes állomások leírását néhányuk (a vizsgált szótárak készítői közül a legnagyobb arányban LAIK [szerk. 1991], valamivel kisebb számban, kevesebb hibával GYŐRI [szerk. é. n.]) kötőjeles kapcsolatokra rövidíti, minél több információt akarva közölni minél kevesebb helyen. Ez a megoldás azonban számos félreértésre ad lehetőséget. A nyelvek kapcsolata például a diakrónia helyett a szinkróniában is értelmezhető; ezért is különösen problematikus például a nyelvek különböző történeti korszakainak és területi változatainak, valamint a nyelvcsaládoknak, alapnyelveknek egy szinten kezelése: a *Célia* „latin–indoeurópai", az *Erik* „alnémet–északgermán", az *Ernella* „ófelnémet–olasz", a *Hugó* és a *Rajmund* „germán–német", a *Lél* „finnugor–magyar"[8] (LAIK szerk. 1991).

[8] A kis- és nagykötőjeleket az adott szótárt követve alkalmazom.

Ha logikus módon azt feltételezzük, hogy a kötőjel az egyik nyelvből a vele érintkező másikba való átadást jelent, akkor is értelmetlen ez a leírás; erre már HAJDÚ MIHÁLY is utalt a LAIK-féle szótár rövid ismertetésében (vö. HAJDÚ 1998: 135).

Szintén zavaró, ha a nyelvek sorából nem koncepcionálisan, hanem véletlenszerűen marad ki egy vagy több, különösen ha az az átadó nyelv. A *Pedró* például „görög–spanyol" (LAIK szerk. 1991), holott nem a görögből, hanem a latinból került a spanyolba. Az *Egyed* „görög-magyar eredetű, az Aegidius névből" (GYŐRI szerk. é. n.); a latin innen is kimarad, habár az említett *Aegidius* éppen a név latin változata.

Zavart okoz az időrend esetenkénti felrúgása is: a *Dárió* például „a latin-perzsa-görög eredetű Dárius név olasz változata" (GYŐRI szerk. é. n.), a *Berill* „középind–óind–angol", a *Cézár* „latin–etruszk" (LAIK szerk. 1991).

További szembetűnő hiba, hogy a nyelv helyett néha nép(csoport), vidék vagy állam szerepel; pl. *Kisanna:* „héber–székely", *Leonidász:* „görög–dór", *Lizander:* „spártai–latin", *Muriel:* „kelta–angol–normandiai", *Várkony:* „török–avar–magyar" (LAIK szerk. 1991).

Ráadásul egyes leírásokból kiderül, hogy a készítők nem feltétlenül vannak tisztában a nyelvek megnevezésével. LAIK ÁGNES például feltehetőleg az oszmán-törököt és a bolgár-törököt is két-két nyelvként értelmezte, vagy pedig a helyesírásukban hibázott: a *Gyula* és a *Zsombor* „bolgár–török–magyar", a *Ladomér* „szláv–bolgár–török", a *Tulipán* pedig „perzsa–olasz–német–ozmán[!]–török–magyar" (LAIK szerk. 1991). Emellett ugyanazon nyelv megnevezésének többféle, akár elavult változatát is használja: a *Barabás* „arámi–héber", a *Bartal* „arámeus–görög–latin", a *Tamás* „arameus–görög–latin". E munkában nem létező nyelv is felbukkanhat: a *Redmond* „tenton germán" eredetű név. (Ez még akkor is tévedés, ha feltételezzük, hogy a *tenton* a szakirodalomként használt műben szereplő *teuton* elgépelése, esetleg a forrásként szolgáló írás szkenneléséből fakadó hiba.) Ennél is zavaróbb a GYŐRI szerkesztette szótár (é. n.) következő leírása az *Eszmeralda* szócikkében: „szemita-görög-spanyol eredetű".

Az sem ritka, hogy a szótárak – az eljárás mibenlétét nem ismerve – gördített etimológiával dolgoznak, vagyis a név alapjául szolgáló közszó eredetét is figyelembe veszik, és minden megkülönböztetés nélkül a tulajdonnév eredetét leíró kötőjeles egységhez kapcsolják. A virág nevének végső eredete miatt lesz a *Petúnia* „indián-magyar eredetű" (vö. GYŐRI szerk. é. n., LAIK szerk. 1991), a *Tulipán* pedig, mint fentebb láttuk, „perzsa–olasz–német–ozmán[!]–török–magyar" (LAIK szerk. 1991). Az *Ilma* szócikkében egy további probléma is van. Bár a szótár közli, hogy a név „Vörösmarty Mihály irodalmi névalkotása: Ilona + Vilma", a magyar kimarad a nyelvek sorából, s a két, alapul szolgáló név alapján „görög–német" szerepel a leírásban (LAIK szerk. 1991). A *Varsány* esete részben hasonló, csak itt nem az alapul szolgáló népnév eredete, hanem jelentése miatt szerepel az „albán–magyar", habár a *varsány* nem az albánok, hanem az alánok megnevezése lehetett (LAIK szerk. 1991).

Emellett a homonim nevek eredetének leírásában nem mindig különül el a két név eredete. Így lesz a magyar 'karvaly' jelentésű szóból tulajdonnevesült és a végső soron germán eredetű, átadó nyelve szempontjából bizonytalan (ném. *Karl,* lat. *Carolus*) név alakjának egybeesését példázó *Károly* „germán–latin–magyar" (LAIK szerk. 1991). A *Vera,* amely egyrészt egy szláv eredetű név, másrészt a latinból átvett *Veronika* becenevéből alakult, sőt GYŐRI (szerk. é. n.) állítása szerint a német eredetű *Veréná*-ból is rövidülhetett, így lesz LAIKnál „latin–német–szláv–magyar".

Ha az eredet megadását rendszerszerűen is megvizsgáljuk egy-egy kiadványon belül, kiderül, hogy az azonos nyelvből eredő vagy egymással etimológiailag összefüggő

neveknél esetenként következetlenek a névszótárak. A LAIK-féle utónévkönyv (szerk. 1991) szerint például a *Vladimír* „szláv", míg a vele azonos szerkezetű, sőt azonos előtagot tartalmazó *Vladiszláv* már „ószláv" eredetű; vagy a *Tatjána* „latin-orosz-német-magyar" eredetű, míg a belőle keletkezett *Tánya* „orosz" (igaz, a kötet nem utal a két név összefüggésére). Hasonlóképpen, a *Margit*-tal etimológiai kapcsolatban álló neveket szemlélve: a *Margaréta* „görög"; a *Margit,* a *Margita* és a *Margó* „görög–magyar"; a németből átvett beceneve, a *Gréti* „babiloni–görög–német–magyar"; az angolból átvett beceneve, a *Peggi* pedig „görög".

3.2. A közszói jelentés megadásának problémái. E kérdés összefügg az etimológia megadásával, így a gondok egy része a nyelvi eredet megadásának problémáiból vezethető le. Az azonos felépítésű vagy egymással etimológiailag összefüggő nevek esetében például gyakran a közszói jelentés megadása is következetlen vagy téves. Míg az itt tárgyalt névszótárak többsége többé-kevésbé hiteles információkkal szolgál e tekintetben, a LAIK ÁGNES szerkesztette kiadvány (1991) – nemcsak terjedelme, hanem szükségszerű tömörsége okán is – különösen alkalmas az elkövethető hibák típusainak bemutatására, ezért a következőkben ebből merítem példáimat.

Az ún. ditematikus nevek, amelyek a germánra és a szlávra is jellemzőek, egy elő- és egy utótagból állnak, melyek viszonylagos szabadsággal kombinálhatók. Ezek megadásának leghelyesebb módszere a két tag közszói jelentésének külön-külön való megadása; pl. *Vladimír:* „hatalom + béke". Az előzőekben már említett, ugyanígy felépülő *Vladiszláv* esetében azonban már egy jelzős szerkezet szerepel a névszótárban: „dicsőséges uralkodó". Az efféle szerkezetek létrehozása természetesen nem a szerkesztő egyéni leleménye, hanem a külföldi és magyar keresztnévszótárakban általánosan és tipikusan követett, de tudományos szempontból pontatlan megoldás (MCCLURE 2015: 276).[9] A gond tehát abból adódik, hogy a szerkesztő nem látta e két név azonos szerkezetű voltát, így a kétféle leírás közti eltérés mint probléma sem merült fel benne (annak ellenére sem, hogy a *Vladiszláv* közvetlenül a *Vladimír* alatt áll a lapon). A már szintén említett *Tatjána* és *Tánya* esetében még feltűnőbb az inkongruencia: míg az előbbihez a névszótár a „Tatius családjához tartozó", addig az utóbbihoz a „bálkirálynő" leírást kapcsolja. Ezek alapján már szinte bizonyosra vehetjük, hogy a két név eredet szerinti összetartozására azért nincs utalás, mert a szerkesztőnek e tény elkerülte a figyelmét.

A szakmai háttér hiánya miatt nemcsak az eredet megadása lehet pontatlan. Ha egy-egy név eredetéről megoszlik a kutatók véleménye, természetes, hogy a különböző nyelvekben más-más, egymástól eltérő jelentésű etimont feltételeznek. Ezeket azonban módszertani hiba a bizonytalanságra és a feltételezett kiindulási nyelvre való utalás nélkül, egymás mellett megadni, másképp olyan képtelen magyarázatok jönnek létre, mint a *Petróniusz:* „edzett férfi, ürü" vagy a *Szörény:* „komoly, szigorú, mormota". Hasonlóképpen történik ez a homonim nevek esetében is: a *Károly* például, melynek alakjában, mint fentebb láttuk, egybeesik egy 'karvaly' jelentésű magyar és egy 'férfi' jelentésű, végső etimonját tekintve ófelnémet név, így lesz „legény, fiú, karvaly, turul".

A nem tudományos irodalom felhasználása értelemszerűen téves közszói jelentések megadásához is vezethet; így lett a tárgyalt kötetben a *Lél* „kürtös, kürtfúvó", nyilván nem függetlenül a mondától.

[9] A vizsgált szótárak közül a GYERGYEL-féle (szerk. é.n.) és a GYŐRI-féle (szerk. é. n.) is alkalmazza, bár következetlenül.

Végül megemlítendő, hogy a szótár a jelentés helyén időnként inkább valamely híres névviselőre utal. Az *Amerigó* jelentéseként például a következő olvasható: „Amerika felfedezője".

4. Az ezoterikus keresztnévszótárak tartalmi jellemzői. Az e típusba sorolható, ma is elérhető utónévkönyvek közül a továbbiakban négyre (illetve a két TAKÁCS-névszótár összetartozása révén tkp. háromra) koncentrálok részletesebben (ifj. KULCSÁR szerk. 1992; KLIMENT 2005; TAKÁCS 2006a, 2006b; az első kiadvány rövid kritikáját l. HAJDÚ 1998: 135). Ezeket a fentieknél rövidebben tárgyalom, mivel nyelvészeti-névtani szempontból kevés releváns információt tartalmaznak; inkább csak átfogó képet kívánok nyújtani e szótártípus jellemző tartalmairól.

E munkák alapját az olyan ezoterikus tanok képezik, mint a névmágia, a horoszkóp, a numerológia vagy az asztrológia, melyek segítségével e kiadványok a hétköznapi embereknek is bepillantást engednek a nevek rejtélyesnek hirdetett világába. A kiadványok címei (Névmágia; A keresztnevek titkai; Sorsunk a nevünkben) tökéletesen leírják „elméleti" kiindulópontjukat: a személyek és nevük között eleve adott, titokzatos kapcsolat van, amely meghatározza a sorsukat; e titok azonban a megfelelő módszerek követésével, illetve a beavatottak segítségével felfedhető. A keresztnevek titkai című kiadványban (ifj. KULCSÁR szerk. 1992) közölt táblázatok segítségével például – a kötet szerzője által ajánlott szórakoztató játékként – az anya és az apa születésnapja és horoszkópja alapján kiszámolható a gyermeknek javasolt névnap dátuma, így a név is. Azt pedig, hogy kire milyen tulajdonságok jellemzőek, a születésének időpontja határozza meg, akárcsak a horoszkópok esetében; ezért a könyv harmadik részében nem nevekhez, hanem adott hónap adott napjához tartozó jellemzések olvashatók; a február 26-án születettek például jó diplomáciai érzékkel bírnak, és gyors karriernek örülhetnek. A táblázatok és egyéb segédletek (pl. asztro ABC vagy a névelemzési módszer leírása) a tudományosság látszatát igyekeznek kelteni, összefüggésben azzal is, hogy más ezoterikus témákhoz hasonlóan a keresztnevek kapcsán is léteznek tudományosként kommunikált tanfolyamok. TAKÁCS TIBOR könyveiből például „Nomen est omen" címmel egy füzet formájában kivonat is készült, a borító alján a következtető megjegyzéssel: „A névelemző tanfolyam anyaga" (TAKÁCS é. n.). A Névmágia előszava az esetleges kétségeket is igyekszik eloszlatni: „Ha azonban úgy találjuk, hogy a nevünknél szereplő jellemrajz csak felében-harmadában fedi a valóságot, ennek oka a vezetéknév befolyásoló ereje" (KLIMENT 2005: 7).

E kiadványok a nevekről általában a következő információkkal szolgálnak: eredet és közszói jelentés (az általános jellegűeknél ismertetett problémákkal, pl. *Hippia:* „görög-latin-magyar eredetű", l. TAKÁCS 2006b) és névnap. Ezt követik az ezoterikus tartalmak: például numerológiai adatok, a névviselő külső-belső jellemzése horoszkópszerűen (ez az ún. névelemzés), esetleg egy híres névviselő rövidebb-hosszabb életrajza. A névelemzések gyakran a közszói jelentésből indulnak ki, mint például a *Benigna* esetében: „(latin) jóságos, kegyes, jóakaró. Feladata megtalálni azt az életterületet[,] ahol szolgálhat." (TAKÁCS 2006b).

5. A parakomparatív keresztnévszótárak tartalmi jellemzői. A következőkben három nyomtatott (NYERS 1997, SZEGEDI 2002, TOLNAI 2007) és egy internetes szótár (MKT.) alapján mutatom be e típus jellegzetességeit, hozzátéve, hogy a személynevek parakomparatív ideológiákban való szerepét nemcsak az efféle névszótárak tükrözik, hanem számos, ilyen szempontból összeállított névanyagot tartalmazó naptár is (ezekről bővebben l. SLÍZ 2018).

5.1. A bemutatott szótárak előzményei. E munkák nyelvi ideológiai, szociológiai, pszichológiai stb. hátteréről bővebben itt nem kívánok szólni, hiszen számosan megtették már korábban. Arra azonban, hogy a parakomparatív ideológiákban milyen jelentős szerep jut a hely- és személyneveknek, illetve hogy ezen ideológiák milyen módon használják fel a neveket céljaik elérése érdekében, csak az utóbbi időben irányult nagyobb figyelem (vö. IMREH 2014, 2015; ZELLIGER 2017; SLÍZ 2018). Általánosságban elmondható, hogy közös pontjuk a magyar nyelv (és nép, hiszen e kettő között nem tesznek különbséget) finnugor eredetének elutasítása, ezen túlmenően azonban meglehetősen eklektikusak, gyakran különböző szubkultúrák elemei elegyednek bennük szétválaszthatatlanul (sumér rokonságban hívő, hun rokonsággal összefüggő, tengri, Arvisura stb.). Fő jellemzőjük, hogy a neveket az adott ideológiáknak megfelelően átértelmezett történelem, s akár egyfajta kitalált mitológia alapján válogatják és magyarázzák. Forrásaikat ritkán jelölik (ha igen, akkor is leginkább egymásra hivatkoznak), ezért nehéz, sőt néha lehetetlen azonosítani, hogy melyik név melyik ideológiához kötődve, milyen műből került az adott névszótárba. Biztosan azonosítható névszótári forrás például GÁBORJÁNI SZABÓ MIHÁLY és SZABOLCS református lelkipásztorok 1936-os, Őseredetű magyar személynevek tára című munkája: a fülszöveg szerint NYERS (1977) névszótára ezen alapul, SZEGEDInél (2002) pedig e szerzők neve is szerepel a bibliográfiában. A következőkben – a 19. századi előzményekre, például HORVÁT ISTVÁNra nem kitérve – csupán három, a 20. század második feléből való munkát mutatok be röviden, amelyek nemcsak névanyagukat tekintve, hanem a mögöttük lévő ideológia szempontjából is lényeges forrásként vagy mintaadóként (többé-kevésbé) azonosíthatók a szótárak bibliográfiája, névanyaga és magyarázatai alapján.

Az egyik ilyen forrás az ún. FÉRAN naptár (PAÁL – KÁLLAY L. [1977]), amely „egy jellegzetesen egyértelmű, ősi névadási-ciklus rendszer. Ez az ősi Melegvizek Birodalmának 8-as szaporodási rendszerén alapult. […] A Kr. előtti 48 ezer évtől fejlődő, 63 ezer névből készült, napi 24 nevet tartalmazó névadó naptár Ataisz elsüllyedése (Kr.e. 5038) után, Kr.e. 3970-ben újíttatott fel először”.[10] Ez a naptár, melynek neve a két nemre utal (*fér:* ’férfi’, *an:* ’nő, tkp. anya’), az Arvisura nevű, PAÁL ZOLTÁN ózdi kohász által kitalált „mítoszrendszer” része. Ennek alapját az állítólag a hun–magyar törzsek sok ezer éves történelmét és mítoszait magába foglaló, kinyilatkoztatás és a kollektív tudattalannal való kapcsolat révén megismert szövegek képezik (bővebben l. PAÁL 2009). Ezek köré mára egész szubkultúra épült ki, amelynek saját honlapja is van.[11] Az említett naptár valójában egyszerű névlista, mely hónaponként[12] minden naphoz 4-4 állítólagos vagy valós férfi- és női nevet sorol. Ezen, ősi hunnak és magyarnak mondott nevek között – a hun–magyar hagyományból, a magyar történelemből és mondavilágból, a Gilgames eposzból, 19. századi, fiktív ősmagyar környezetben játszódó romantikus művekből és még számos forrásból nagy képzelőerővel megalkotott mitológiának megfelelően – előfordulnak a korai magyar történelemhez kapcsolódó személynevek (pl. *Aba, Álmos, Jutas*), a középkorból adatolható egyéb nevek (pl. *Bors, Kaplony, Lökös*), helynevek (pl.

[10] Az Arvisura naptári rendszere. In: *Magyar őstörténet, Regevilág, Arvisura.* http://www.regevilag-arvisura.eoldal.hu/cikkek/az-arvisura-naptari-rendszere.html (2020. 04. 20.) A naptárra és a névadásra vonatkozó részleteket (l. alább) szintén innen idézem.

[11] *Magyar őstörténet, Regevilág, Arvisura.* http://www.regevilag-arvisura.eoldal.hu (2020. 04. 20.)

[12] A hónapoknak saját nevük van, például az augusztusnak *Aranyasszony (Bőség hava),* a szeptembernek *Tigris (Almaszüret),* a decembernek *Istenfiak (Tárkányok)* felel meg.

Érd, Lippa), a kitalált mitológiában szereplő, közszavakból és valós (de nem kereszt-) nevekből kreált állítólagos személynevek (pl. *Abavér, Matyó, Pannon*), irodalmi művekből, a magyar mondavilágból, irodalomból és ókori mitológiákból a kitalált mitológiába beépített nevek (pl. *Enéh, Góg, Magóg, Gilgames*), köztudottan csak a nyelvújítók által létrehozott nevek (pl. *Ernő, Győző, Angyalka*), egyházi nevek (pl. *Antal, Pál, Ágnes, Zsuzsa*), valamint indoeurópai nyelvekből származó világi nevek (pl. *Artur* [!], *Gusztáv, Erna*) (vö. PAÁL – KÁLLAY L. é. n.). Az utóbbi két kategória elemei a PAÁL-féle laikus újraértelmezésnek köszönhetik a naptárba kerülésüket, ahogy arra a január 7-hez tartozó harmadik férfinév is utal: *Artur (Öregur)*. Fontos megjegyezni, hogy a névadás ezen elképzelés szerint nem a maihoz hasonlóan zajlott: „a nevek a mindennapi csillagállások szerint képződtek, miután a 24 hun törzsnek kezdetben egy nyelve volt, mely nyelv Agaba idejéből úz nyelvként ismeretes. […] A nyelv ősisége, rendkívüli rugalmassága, annak ragozhatósága miatt meg lehetett határozni a gyermek nevét abban az esetben is, ha arra a napra csak egytagú név esett. Ugyanis a nevek is kifejezték, hogy hány lelkű a gyermek. Annyi magánhangzós szótagból állt, ahány nagyszülője élt a gyermek születésekor. Például, ha négy nagyszülője élt, de a születésnapján csak egytagú név szerepelt a FÉRAN-ban, a Giz esetén ragozással Gizeh, Gizel, majd további ragozással Gizella, majd végül Gizellácska név felelt meg az újszülött névadásának."

Szintén hatással volt a tárgyalt névszótárak készítőire a magyar nyelv sumér eredetének ma már komoly múltra visszatekintő elképzelése (bővebben l. KOMORÓCZY 1976); különösen BOBULA IDA Kétezer magyar név sumir eredete (é. n.) című névszótára azonosítható forrásukként. Ebben nemcsak keresztnevek (pl. *János, Pál, Erzsébet*), hanem családnevek (köztük nyilvánvalóan magyar eredetűek, pl. *Juhász, Szabó, Munkácsy*) és helynevek (pl. *Máramaros*) is szerepelnek. A neveket, illetve azok csoportjait a szerző kisebb-nagyobb hangzásbeli hasonlóság alapján egy-egy sumérnak nyilvánított „ősszó"-ra vezeti vissza; ugyanazon ős-szó áll például a *Maczkó* és a *Macskássy* családnév, egy másik pedig a *Técső,* a *Tüsző* és a *Gyűszű* mögött.

A harmadik forrás vagy minta PRÁCZKI ISTVÁN Minek nevezzelek? című könyve (1998), amely bevallottan SZILÁGYI FERENC Sokféle neveknek magyarázatja (1987) című, egy-egy ma használatos keresztnév vagy névcsoport eredetét, használatát rövid, olvasmányos fejezetekben bemutató névtani ismeretterjesztő munkájának szerkezetét követi, csak a tudományos magyarázat helyett egyfajta egyedi gyökelmélet és sajátos mitológia alapján. A *magyar* népnévvel kapcsolatban álló, ezért az elméletben fontos helyet kapó *Marianna* név kapcsán például a következőt olvashatjuk (rövidítve, de az eredeti kiemeléseket megtartva): „[…] *a mór-gál népeket a szó szoros értelmében kiirtották* […]. Ekkor lett a jogfosztott pária neve = **helota** = *a-halott.* […] A **Marianna** *névnapja november 1-jén, Halottak napján van.* […] A *Marianna* ugyanis = *Mari-Anya, a móri anya,* aki tulajdonképpen istennő, mert ő a […] megölt […] magyar-mórok anyja. *A halottak napján […] a Mariannák gyászolják megölt gyerekeiket* […]." (PRÁCZKI 1998: 178–180.)

5.2. A parakomparatív keresztnévszótárakban tükröződő nyelvszemlélet és nyelvi ideológiai háttér. Az ismertetett munkák előszavaiból a laikus nyelvszemlélet, valamint a homogenista, konzervatív és nacionalista nyelvi ideológiák számos tipikus jellemzője rajzolódik ki (ezekről bővebben l. pl. BENŐ–LANSTYÁK 2017). Így szerzőik nem ismerik (vagy nem ismerik el) a nyelvi változás tényét, ezért a névállomány különböző nyelvtörténeti korszakokból származó rétegeit összemossák, és „etimológiai" fejtegetéseikben a nevek jelenlegi hangalakjából indulnak ki.

Szintén jellemző rájuk a nyelvi elzárkózás, a homogenizmus és a purizmus, vagyis az a két, egymással összefüggő meggyőződés, melyek szerint a nyelvi sokféleség káros, így az idegen szavakhoz hasonlóan az idegen eredetű nevek is ártalmasak a magyarra nézve: „Lássuk meg az előre haladott [!] veszélyt, amikor idegen, jövevény- szavak [!] sáskahada lepi el nyelvünket, amelyek mint a tetszetős külsejű élősdi fagyöngyök telepednek meg, holott nagyon jól tudjuk, a valóságban fáink halálos ellenségei." (NYERS CSABA előszava SZEGEDI CSANÁD szótárához; vö. SZEGEDI 2002: 5.) A különböző parakomparatív elképzelések közös vonásának megfelelően, mely a kereszténységet a pogány magyarság elnyomására felhasznált eszköznek tekinti, az idegen nevek terjesztése más népeknek és az egyháznak a bűne: „Volt, amikor latinnal próbálta az egyház megfullasztani [ti. a magyar nyelvet – S. M.], volt kor, mikor némettel akarták helyettesíteni, és van közeli rossz emlékünk arról, hogy oroszt erőszakoltak ránk" (SZEGEDI 2002: 7). Más vélemény szerint az elnyomó hatalmak (és kiszolgálóik, a nyelvtudomány képviselői) nem azzal ártanak, hogy idegen neveket terjesztenek, hanem hogy idegen eredetűnek állítják be az ősi magyar neveket: „Áttekintve az elmúlt öt évtizedben megjelent hasonló témájú könyveket, azt látjuk, hogy hozzávetőlegesen sajnos majd' mind azt sugallja, a magyar nyelvet beszélő nép még saját nevekkel sem rendelkezett. Így aztán különböző más, például görög, latin, héber, gót, szláv vagy akár hottentotta nyelvekből vették át nevüket. Szerencsére ma már egyre többen tudják, hogy ez az elmélet hamis, és az igazság egészen más." (TOLNAI 2007: 7.)

Ebből a gondolatmenetből logikusan következik az axiologizmus, vagyis az a felfogás, amely a magyar nyelvet (ennélfogva pedig természetesen az ősi magyar neveket is) mint magasabbrendű ideált állítja közönsége elé: „Az újszülött magyar gyermek ősmagyar eredetű neve hirdesse büszkén, hogy a Kárpát-medencében olyan nép él, mely múltjához és áldott ősei emlékéhez, önmagához hű marad, mind e világ végezetéig!" (NYERS-előszó; SZEGEDI 2002: 5); „A magyar nyelv ékesen szóló tündérek betűkkel játszadozó meseszép éneke" (SZEGEDI 2002: 7).

Amellett, hogy a nyelvrokonság gondolata e művekben nem válik el a népek genetikai rokonságától, magának a rokonságnak a felfogása sem tisztázott; időnként ugyanis inkább nyelvi azonosságról esik szó; pl. „szkíta–hun–magyar azonosság" (TOLNAI 2007).

Az ősi múlt idealizálása a konzervativizmus jegyében többek között a járulékos részek archaizáló nyelvhasználatában is megnyilvánul; (pl. *fi-* és *lánynevek;* vö. SZEGEDI 2002, TOLNAI 2007).

5.3. A parakomparatív névszótárak ősi magyarként közölt névanyagának jellemzői. A kiadványok mögött álló eklektikus ideológiai háttér következtében a névanyaguk is számos típust foglal magában. A következőkben nem valamiféle egységes szempontokon nyugvó rendszerezést kívánok megvalósítani; ez az említett okból nemigen lenne lehetséges. Inkább különböző szempontok (nyelvi eredet, forrás, névfajta, névszerkezet, íráskép, kiejtés) felvonultatásával annak bemutatására törekszem, hogy milyen jellegzetes, a tudományos, illetve névjogi kategorizációtól eltérő típusok lelhetők fel a vizsgált névszótárak ősmagyarként feltüntetett anyagában. Bár az alábbiakban minden név kapcsán hivatkozom a forrásra, megjegyzendő, hogy a nevek többsége két vagy több névszótárban is szerepel.

A forrásokból következőleg több sumér vagy annak állított név fordul elő bennük; pl. *Ur-Engur* (MKT.); *Urami-Van, Uruk-Dargin* (SZEGEDI 2002).

Hasonlóképpen vannak a mondavilágban vagy a krónikahagyományban a magyarok őseiként vagy rokonaiként említett népekhez (hun, szkíta ~ szittya, alán) kötött nevek is; pl. *Aszparucs, Atakám* (NYERS 1997); *Ernakh* és *Irnek* (Attila fiának két névváltozata; MKT.).

A kitalált, akár irodalmi eredetre is visszamenő mitológiában szereplő, körülíró jellegű, névszerűtlen alakulatok is fellelhetők bennük; pl. *Napfia, Istenfi* (SZEGEDI 2002).

19. századi írói névalkotások is gyakran feltűnnek ősmondaiként feltüntetve vagy minden megjegyzés nélkül. Az egyébként anyakönyvezhető *Ividő* például Jókai Bálványosvár című műve révén lett ismert, ő pedig Orbán Balázsnak A Székelyföld leírása című művében bukkant rá; a név valójában a *Jóidő pataka* helynév félreolvasásával keletkezett (vö. MIKESY 1971). Szintén Jókai említett művéből került az őmagyarnak titulált nevek közé a *Szilamér, Gillike, Illangó* (NYERS 1997) és a *Gidula, Zezárma* (TOLNAI 2007). A Vörösmarty-féle Zalán futásából szintén több nevet megtalálunk e nevek között: *Habilán, Szömér, Zenedő* (MKT.).

Számos jövevénynévvel is találkozunk bennük; ezek köztudottan bibliai, martirológiumi vagy más népek történelméből ismert, tehát semmiképpen sem magyar eredetű, de a névszótárakban esetenként másként magyarázott nevek: *Sebestyén, Valentin, Robin, Cézár, Titusz, Gabriella* (SZEGEDI 2002).

Keresztnévként beállított helynevek is nagy számban megjelennek bennük; pl. *Baranya, Bihar, Maros, Kikinda* (NYERS 1997); *Sajószöged, Nyitraszeg, Ondótő* (SZEGEDI 2002). Ugyanakkor az Utónévbizottság e típust csak akkor tartja elfogadhatónak, ha a helynév bizonyítottan személynévből származik.[13] E nevek egy része ráadásul kétrészes, és jellegzetes helynévi névrésszel is bír.

Érdemes elkülöníteni azokat a jelenleg nem anyakönyvezhető neveket, amelyek akár irodalmi műből is eredhetnek, de a fentebbi példáktól eltérően felismerhető a közszó, amelyből mesterségesen létrehozták őket; pl. *Boci, Méhike, Karcsú* (NYERS 1997); *Felhőcske, Menyétke, Pillangó, Virító* (MKT.).

Szintén mesterségesen hoztak létre a szerzők vagy forrásaik anyakönyvezhető férfinevek mellé női párokat, amelyek jelenleg nem anyakönyvezhetők; pl. *Atánka* (az *Atos* párjaként), *Ondvér* (az *Ond* párjaként) (MKT.).

A női nevek mesterséges alkotásának másik, a névanyag alapján kirajzolódó módja e névszótárakban, hogy különféle létező és nem létező szavakhoz hozzákapcsolják a szemantikai alapon valamiféle női utótagnak tekintett *-lány*-t, esetleg egy létező női nevekből elvont utótagot (pl. a *-vér*-t a fenti példában, feltehetőleg az Arany alkotta *Gyöngyvér* alapján) vagy a *-ka/-ke* képzőt; pl. *Nyírlány, Marcilány, Odoslány, Pereglány; Pélyike, Nyákocska* (SZEGEDI 2002).

Ezek mellett anyakönyvezhető nevek nem anyakönyvezhető változatai is felfedezhetők az állományban; általánosságban is jellemző, hogy egy-egy névnek több változata is szerepel az anyagban; pl. *Kötény* (*Kötöny* helyett), *Szömöre* (*Szemere* helyett), *Tonúzaba* (*Tonuzóba* helyett) (MKT.).

Az egyik legkülönösebb típus a kötőjeles alakulatoké, nemcsak azért, mert a magyarban a keresztnevek közé nem tehető kötőjel, hanem az alkotórészek miatt is; pl. *Csillag-Csebi, Ilona-Gyilyó, Mondo-Csu, Tolma-Dala* (SZEGEDI 2002).

Szintén feltűnő sok név esetében a magyartól, illetve az anyakönyvezhető alaktól eltérő helyesírás, fonológiai vagy morfológiai felépítés; pl. *Bendeguz, Boá* (NYERS 1997); *Istenfiak, Paléchun, Pandjaleh, Purkay, Shonen* (SZEGEDI 2002); *Énee, Négyöke* (MKT.).

[13] Alapelvek a kérvényezett nevek szakvéleményének elkészítéséhez. http://www.nytud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html (2020. 04. 20.)

5.4. Az eredet és a közszói jelentés megadása a parakomparatív névszótárakban. E kérdést módszeresen csupán két névszótár alapján tudom áttekinteni. NYERS (1997) ugyanis csak puszta névlistát közöl; SZEGEDI (2002) a nevek mellett feltünteti a névnapokat (habár azt sehol sem jelzi, hogy e számok a névnapra utalnak), illetve szórványosan és esetlegesen közöl egy-egy információt, hol a közszói jelentésre, hol a névviselőre vonatkozólag. A két fennmaradó névszótár (MKT. és TOLNAI 2007) a nyelvi információk megadásában meglehetősen eltérő stratégiát követ, ezért a következőkben külön-külön tárgyalom őket.

TOLNAIra (2007) a több, egyenrangúan közölt teória jellemző, mint azt a következő példa is mutatja: „Olivér: Általában latin eredetűnek tartják, jelentése: olajfaültető. • Lehet germán eredetű, jelentése tündér, manó sereg [!], áradat. […] Lásd még Olupta nevünknél!" (TOLNAI 2007: 262.) Az utalások gazdagon átszövik a névszótárat, az ezekkel összekapcsolt szócikkek eredetre és közszói jelentésre vonatkozó adatai ennek ellenére semmilyen kapcsolatban sincsenek egymással. Az *Olivér*-rel összekapcsolt *Oluptá*-ról például ugyanott ezt olvashatjuk: „Olupta, Olip-tulma, Olup-tolma: A szó jelentése a hő teljessége." A címszavak, mint látjuk, gyakran nem egy, hanem több (nem feltétlenül anyakönyvezhető) névből állnak, amelyek az adott név változatai. Az egyes szócikkek egymásra utalása a csak bizonyos szócikkek alatt feltűnő szürke keret olvastán nyer értelmet. Az említett példa kapcsán, az *Olupta* stb. szócikk alatti keretes részben például ez olvasható: „O-LiVér, ó-LiVa. Ó, azaz Ódon, ősi LeVe az életnek, ételnek. Az ősök ó-LeVe az oLiVa mindenre jó. Kívül-belül használatos. Kencének, ételnek, gyógyszernek." Míg tehát maguk a szócikkek különböző nyelvekből eredeztetik az adott neveket (az egyes etimológiák és velük kapcsolatos közszói jelentések között meg sem próbálva dönteni, esetleg az etimológia bizonytalanságára utalni), addig a keretes részek egyfajta gyökelmélet alapján, a magyarból magyarázzák a pusztán hangzásuk (pontosabban: általában csupán kezdetük vagy mássalhangzóik részleges, illetve teljes azonossága) alapján azonos eredetűnek feltételezett neveket. Ezt egyébként már a szótár egyik járulékos része is megelőlegezi, fontos módszertani elvként hangsúlyozva: „akkor végre az »egzakt« tárgyalhatóság szintjére kerülnek az olyan, azonos képjelekből kiolvasható szópárok, mint a »Madonna - meddő nő«, […] »Bertalan - bőrtelen«, […] »Cygnus (csillagkép) - cigány« […] stb., amelyeknek szoros egymásra vonatkozása régen közhelynek számít a magyar néphagyománnyal foglalkozó kutatás »alternatív« ágazatában" (TOLNAI 2007: 25).

Az internetes Magyar Keresztnevek Tára ezzel szemben csak egyetlen magyarázattal szolgál nevenként. Ezek között vannak hitelesek is, de nem ritka a történetinek beállított, nem anyakönyvezhető vagy egészen más eredetű név. A jelenleg nem választható, történeti forrásokkal nyilvánvalóan alá nem támasztható és a magyarból le nem vezethető *Gabillá*-ról például az MKT. azt állítja, hogy „ősmagyar leánynév, jelentése: Istenke, Napocska." Nem kevésbé hiteltelen a szintén nem anyakönyvezhető *Mátrá*-hoz kapcsolódó leírás: „A Kárpát-medencében Kr.e. több fősámán viselte ezt a nevet, egyikükről kapta a hegység az elnevezését, valószínűleg, [!] mert ott lakott." Az írott forrásokkal nem rendelkező ősmagyar kor mellett a névszótár időnként még a középkorig visszamenőleg jól adatolt nevek és alaposan feltárt források ellenére is tesz minden alapot nélkülöző állításokat. A *Manga* például „magyar eredetű női név […], Árpád-házi Szent Margitnak volt a »pogány« neve. A Margit nevet csak zárdába vonulásakor, illetve fogadalomtételekor kapta, mindaddig Mangának hívták."

Bár a névszótár az ismertebb írói alkotásokat többnyire hitelesen magyarázza, némelyiket szintén történetinek állítja be; például az Arany által a *gyöngy* és *vér* összetételével létrehozott *Gyöngyvér* „honfoglalás elötti [!] türk-magyar eredetű személynév".

Szintén jellemző a nem anyakönyvezhető, csak a névszótár által nevekként feltüntetett magyar közszavak szittya, hun, sumér stb., illetve mondai eredetű magyarázata; pl. *Mogyoró:* „régi magyar eredetű női név. Jelentése: mogyoró. A szó eredete bizonytalan, lehet Mogor, mint a magyarok mondai őse (Magor), de lehetséges a Megyerből való képzése is."

Végül megemlítendő, hogy a keresztnevekként beállított helyneveket is többféle, a fent felsoroltak mellett jellemzően iráni vagy (ó)török nyelvekből magyarázza a névszótár, helynév voltukra esetleg nem is utalva; pl. *Eger:* „az óiráni a-kara, a szkíta agar és az oszét ägär szavak magas hangrendű formája az eger szavunk. Jelentése: végtelen, határtalan."

6. Az elemzés tanulságai. A laikus keresztnévszótárak három típusának jellemzőit áttekintve megállapítható, hogy különböző okokból ugyan, de mindegyik jelentős arányban tartalmaz a nagyközönséget félretájékoztató információkat. Az általános jellegűek esetében ez nem célzatosan történik, hanem egyszerűen a szakmai ismeretek hiányából fakad. Ez csak akkor lenne elkerülhető, ha kizárólag nyelvészeti és speciálisan névtudományi háttérrel rendelkező szakemberek készítenének névszótárakat. Míg azonban az többé-kevésbé evidensnek számít, hogy egy orvosi vagy hídépítési témájú kiadvány megírásához komoly szakmai ismeretek szükségesek, addig sokan gondolják, hogy a nyelvészeti kérdésekben való nyilatkozáshoz elegendő az, ha valaki az adott nyelvet bírja, illetve a véletlenszerűen kezébe akadó könyvekből tájékozódik. Bár a nyelvészek generációi hangoztatták már korábban is, hogy a nyelv vizsgálata ugyanúgy tudomány, mint a matematika, és alapelveit, forrásait, szakirodalmát, módszereit ugyanúgy egyetemen kell megismerni, erőfeszítésük mind ez idáig hatástalannak tűnik. Ennek egyik legfőbb oka az lehet, hogy a fenti tudományokból az iskolában tanult alapok egy laikus számára is érzékelhetően kevésnek bizonyulnak az adott tudomány műveléséhez, illetve egyes tudományokat (pl. jogi, gazdasági, műszaki ismereteket) nem is tanítanak minden iskolatípusban. Emiatt ezek bonyolultabbnak, komolyabbnak tűnnek, mint a nyelvtudomány, amelyet az iskolai nyelvtanórák tapasztalatai alapján a többség a nyelvműveléssel, a helyesírással vagy a mondatelemzéssel azonosít. A bölcsészettudományok világszerte tapasztalt, régóta tartó leértékelődése a közvetlen hasznot hajtó, ezért értékesebbnek tartott természet-, élet-, jog-, gazdaság- és mérnöki tudományokkal szemben pedig tovább erősíti e felfogást. (Bővebben, a parakomparatív eszmék terjedésének okai kapcsán l. pl. IMREH 2017.) Abban pedig, hogy laikus szerzők éppen keresztnévszótárakat készítenek viszonylag nagy számban, elsősorban az e nevek iránti egyéni és közérdeklődés, e szótártípus eladhatósága játszik szerepet. Jól látható mindez e szótártípus külső jellemzőiből, melyek legfőbb célja a gyermeket váró szülők figyelmének megragadása, ezáltal pedig az eladott példányszám és a bevétel növelése. A másik két szótártípus (az ezoterikus és a parakomparatív) az általános jellegű keresztnévszótárakkal szemben már célzatosan is félretájékoztatja olvasóit, hiszen ezek az egyébként könnyen elérhető tudományos irodalom teljes mellőzésével, sőt elutasításával, egyfajta ideológia terjesztése érdekében készülnek.

A félretájékoztatásból szakmai és társadalmi problémák egyaránt származhatnak: előfordulhatnak fölöslegesen benyújtott névkérelmek, melyek egyrészt a szülőkre rónak terheket, másrészt az Utónévbizottságra és a mindenkori hivatalra; az elutasításból fakadó elégedetlenség, csalódottság; összeesküvés-elméletek és tévhitek terjesztése; hamis történet- és nemzettudat kialakulása, illetve megerősítése; stb.

A parakomparatív névszótárak kapcsán megjegyzésre érdemes, hogy már a paródiájuk is megszületett SIPOS FERENCnek köszönhetően, akinek Nevében él a nemzett. A magyar keresztnevek részletes eredettörténete című „névszótára" (2012) mind az eklektikus

ideológiai hátteret, mind a felépítést, tartalmat és stílust tekintve tökéletesen karikírozza e kiadványokat; vö. pl. az *Aurél* kapcsán: „A baskíriai ősmagyar törzsek közül legdélebbre, Kis-Ázsiába vándorolt szavárd magyarok keresztény hitet felvett családjaiban jelent meg először ez a patinás keresztnév. […] A szavárd magyarok a határozott névelők közül nem használják a hosszabb »az« alakot […]. E furcsaság dacára a mi fülünknek igencsak magasztosan hangzik ez a Jóisten mellett hitet tevő keresztnév: Aurél, vagyis »A Ur él«. […] Egyes esti egyetemeken nevelkedett, erőltetetten materialista nyelvészkutatók próbáltak profánabb eredettörténetet kreálni a keresztnévnek: olvasták »aura-él«-nek (vagyis a szögletes aura oldallapjainak találkozásaként), »élő aurájának«, sőt a »gyáva hitetlen« (Gyaurfél) őskeresztnévből is megpróbálták levezetni, de mindhiába." (Sipos 2012: 40.) A paródia azonban csak az értő olvasók számára működhet, ezért bár a névszótár sokak számára szórakoztató olvasmány, és az egyetemi oktatásban is kiválóan alkalmazható lehet, mégsem a legjobb megoldás a problémák ellensúlyozására. Különösen úgy nem, hogy a kötet maga nem utal paródia voltára, így azok, akik nincsenek kellő mértékben, megfelelő ismeretekkel felvértezve, és nem fognak gyanút egyes, kifejezetten erősre sikerült részek és a humoros borítókép kapcsán sem, akár komolyan is vehetik a benne foglaltakat.

Az említett problémák lehetőség szerinti ellensúlyozására, a téves információk és tévhitek, összeesküvés-elméletek terjedésének ellensúlyozására ezért véleményem szerint más utakat kell keresnünk: az ismeretterjesztésre kellene nagyobb hangsúlyt fektetnünk (a magyar névkutatás társadalmi jelenlétéről l. Juhász 2015: 54–57; Raátz 2015, kül. 238–239; a feladat fontosságára l. már Benkő 1981, újabban pl. Hoffmann 2015: 20). Ebben elsősorban a nyelvészeknek, a névkutatóknak és általában a tudománynak és a közoktatásnak a felelősségét kell hangsúlyozni. Egyrészt érdemes lenne növelni a nyelvtörténet jelenlegi arányát az iskolai tananyagban (minden szinten és iskolatípusban), és a legalapvetőbb névtani ismereteket is be kellene vonni az oktatásba (vö. újabban pl. F. Lánc 2016, Imreh 2017), még ha ez önmagában nyilván nem is oldaná meg a problémát. Emellett a jelenleg nem különösebben aktív névtani ismeretterjesztés erősítésére is szükség lenne (pozitív példaként l. a nyest.hu portált, mely számos névtani, valamint a nyelvrokonsággal és az ehhez kapcsolódó tévhitekkel is foglalkozó írást közöl, vö. Haindrich 2013; illetve az MTA támogatásával 2018 tavaszán indított tudomany.hu oldalt, mely az áltudományos hírek hatását hivatott ellensúlyozni tudományos ismeretterjesztő írásaival, köztük számos nyelvészetivel is). Az ismeretterjesztéshez az interneten könnyen elérhető, hiteles névszótárak készítése is hozzátartozik. (Fontos kezdeményezés e szempontból az MTA Nyelvtudományi Intézetének Raátz Judit és Sass Bálint készítette Utónévkeresője.[14]) Mindezekhez azonban támogató akadémiai környezetre is fokozottan szükség van. Jelenleg ugyanis nemhogy a nyelvésztársadalom, de még a névkutatók se nagyon ismerik, illetve ha igen, alábecsülik e névszótárak társadalmi hatását, hiszen még a parakomparatív eszmék ellen fellépő tudósok sem igen fordítanak figyelmet rájuk. A névkutatásnak a magyarországi nyelvtudományban kevéssé megbecsült volta és csak töredékesen létező intézményrendszere (vö. Juhász 2015; szemben számos külföldi példával; vö. Farkas 2015) szintén nem segíti elő a változást, ahogyan a jelenleg uralkodó, az ismeretterjesztést és a szótárkészítést alacsonyan értékelő tudománymetriai felfogás sem.

[14] http://corpus.nytud.hu/utonevportal (2020. 04. 20.)

Ahhoz tehát, hogy számottevő eredményt lehessen elérni, több, egymással szoros kölcsönhatásban lévő tényezőnek kellene változnia, és ezeknek a jó része fölötte áll az egyes névkutatók befolyásának. Mindenesetre a kezdőlépés a probléma felismerése és a figyelem felhívása; írásommal e célt kívántam elősegíteni.

Felhasznált források

BOBULA IDA é. n. *Kétezer magyar név sumir eredete.* Limestone College, h. n.

GÁBORJÁNI SZABÓ MIHÁLY – GÁBORJÁNI SZABÓ SZABOLCS 1936. *Őseredetű magyar személynevek tára.* Dürer, Gyula.

GYERGYEL ISTVÁN szerk. é. n. *Utónévkönyv. Fiúnevek, lánynevek eredete és jelentése.* Anno Kiadó, h. n.

GYŐRI ERIKA szerk. é. n. *Nagy utónévkönyv.* Szalay Könyvkiadó, h. n.

KLIMENT EMILIA 2005. *Névmágia. Hogyan befolyásolja a név a személyiségünket.* LPI Produkciós Iskola, h. n.

IFJ. KULCSÁR LÁSZLÓ szerk. 1992. *A keresztnevek titkai.* Új Nap Lap- és Könyvkiadó, h. n.

LAIK ÁGNES szerk. 1991. *Utóneveink. Kis magyar utónévkönyv.* Bibliotéka, Budapest.

LÁSZLÓ TÜNDE 2014. Adjunk gyermekeinknek ősi magyar nevet! *Magyar Nő Magazin.* http://magyarno.com/adjunk-gyermekeinknek-osi-magyar-nevet (2020. 04. 20.)

MKT. = *Magyar Keresztnevek Tára*. http://magyarnevek.hu (2020. 04. 20.)

NYERS CSABA 1997. *Magyar keresztnevek tára.* Magyarok Európában Európáért Alapítvány, h. n.

PAÁL ZOLTÁN 2009. *Arvisura (igazszólás) 1–2. Regék a hun és magyar törzsszövetség rovásírásos krónikájából.* Szerk. BOLYKY ÚR JÁNOS. Püski Kiadó, Budapest.

PAÁL ZOLTÁNNÉ – KÁLLAY L. TARJÁN [1977]. *Ős Féran névadó naptár.* Kézirat, OSZK, II, 80, [10] fol.

PÁLFY GYULA é. n. *Utónévkönyv. Milyen nevet válasszunk?* Aranyhal Könyvkiadó, Budapest.

PRÁCZKI ISTVÁN 1998. *Minek nevezzelek? Keresztnevek magyarázata (Ősnevek – ősmondák – ős-mítoszok).* Szerzői kiadás, Budapest.

SIPOS FERENC 2012. *Nevében él a nemzett. A magyar keresztnevek részletes eredettörténete.* Noran Libro, Budapest.

SZEGEDI CSANÁD 2002. *Magyar eredetű keresztnevek teljes tára.* K. n., Budapest.

SZEGEDI CSANÁD 2004. *Magyar eredetű keresztnevek kincses tára.* 2., átdolgozott kiadás. Gyepű Kiadó, Budapest.

TAKÁCS TIBOR 2006a. *Sorsunk a nevünkben. 1400 férfi utónév elemzése.* Sanoma, Budapest.

TAKÁCS TIBOR 2006b. *Sorsunk a nevünkben. 1300 női utónév elemzése.* Sanoma, Budapest.

TAKÁCS TIBOR é. n. *„Nomen est omen”.* K. n., h. n.

TOLNAI LÁSZLÓ 2007. *Ősi neveink, aranykincseink.* Allprint Kiadó, Budapest.

TÖLGYESI GÁBOR 2006. *Magyar eredetű utónevek.* Jaffa Kiadó, Budapest.

Utónevek, keresztnevek, névnapok. In: *Szülők lapja.hu, a babák-mamák szakértője.* http://www.szuloklapja.hu/utonev-kereso.html (2020. 04. 20.)

Utónévkereső. In: *Babanet.* https://www.babanet.hu/utonevkereso (2020. 04. 20.)

Hivatkozott irodalom

BENŐ ATTLA – LANSTYÁK ISTVÁN 2017. Névideológiák Erdélyben. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén. A 2017. május 30–31-i*

kolozsvári névföldrajzi tanácskozás előadásai. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, Kolozsvár–Szombathely. 13–32.

BENKŐ LORÁND 1981. Megnyitó. In: HAJDÚ MIHÁLY – RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.).* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 7–13.

BRENNER KOLOMAN – ERB MARIA – KNIPF ERZSÉBET szerk. 2004. *Magyarországi német utónevek jegyzéke.* Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, h. n.

S. DÁVID EMESE szerk. 2004. *Nemzeti és etnikai kisebbségek utónévkönyve.* Aranyhal Könyvkiadó, Budapest.

FARKAS TAMÁS 2006. Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó, Budapest. 246–252.

FARKAS TAMÁS 2010. A magyar családnévanyag fogalma és struktúrája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 59–75.

FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–47.

FARKAS TAMÁS 2019. Keresztnévszótárak és utónévportálok. A magyar keresztnévanyag feldolgozása online és határok nélkül. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai küzdőtérben. A 2019. június 8-i révkomáromi névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 63–80.

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 2017. *Örök névnaptár. A mai magyar keresztnevek legteljesebb gyűjteménye*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.

HAJDÚ MIHÁLY 1998. Fercsik Erzsébet – Raátz Judit, Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 20: 134–139.

HAINDRICH HELGA ANNA 2013. Névtani kérdések a nyest.hu-n. *Névtani Értesítő* 35: 237–243.

HEGEDŰS JÓZSEF 2003. *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.

IMREH RÉKA 2014. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban I. A Pilis-kultusz esete. *Névtani Értesítő* 36: 105–120.

IMREH RÉKA 2015. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. Tudálékos helynév-etimológiák és új helynevek a Pilis-kultuszból. *Névtani Értesítő* 37: 119–136.

IMREH RÉKA 2017. A laikus nyelvrokonítási kísérletekkel kapcsolatos oktatásmódszertani kérdések. *Anyanyelv-pedagógia* 10/3: 22–33. https://doi.org/10.21030/anyp.2017.3.2

JUHÁSZ DEZSŐ 2015. A magyar névkutatás tudományos fórumai, intézményei, társadalmi jelenléte. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 49–61.

KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. A magyar nyelv kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.

KOMORÓCZY GÉZA 1976. *Sumer és magyar?* Magvető, Budapest.

F. LÁNCZ ÉVA 2016. Névtudományi ismeretek a magyar nyelvi órán. *Anyanyelv-pedagógia* 9/4: 47–61. https://doi.org/10.21030/anyp.2016.4.4

McClure, Peter 2015. Personal and Surname Dictionaries. In: Durkin, Philip ed., *The Oxford Handbook of Lexicography.* Oxford University Press, Oxford. 271–291. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691630.013.17

Mikesy Sándor 1971. Egy ritka női keresztnévről. Ividő. *Magyar Nyelv* 67: 85–88.

MUnk. = Ladó János – Bíró Ágnes, *Magyar utónévkönyv*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

Raátz Judit 2015. Alkalmazott névtan. In: Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején.* Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 227–247.

Slíz Mariann 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. https://doi.org/10.26546/5061134

Slíz, Mariann 2018. The legal deficiency of publishing calendars and the problems caused by calendars and dictionaries of given names based on lay ideas in Hungary. *Onomastica Uralica* 10: 309–315.

Slíz, Mariann 2020. Hungarian non-professional dictionaries of first names. Methodological problems caused by the lack of lexicographic and onomastic knowledge. *International Journal of Lexicography.* https://doi.org/10.1093/ijl/ecaa009

Szilágyi Ferenc 1987. *Sokféle neveknek magyarázatja. Névnapi szófejtő az év (majd) minden napjára.* RTV-Minerva Kiadó, Budapest.

Unk. = *Utónévkereső*. Készítette: Raátz Judit – Sass Bálint. http://corpus.nytud.hu/utonevportal (2020. 04. 20.)

Zelliger Erzsébet 2017. Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közelmúltban megjelent kötet kapcsán. *Névtani Értesítő* 39: 183–190.

Slíz Mariann
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5959-1018
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Mariann Slíz, Non-professional given name dictionaries

The study presents Hungarian given name dictionaries and digital databases that have been compiled by non-professionals, that is, editors without onomastic knowledge, at the end of the 20th century or beginning of the 21st. Its goal is to pinpoint methodological errors, shortcomings, and the ideological nature of two types of name dictionaries. Furthermore, it highlights the social difficulties that these dictionaries can cause. The article categorizes name dictionary publications into the following groups: a) non-ideological works; b) those based on esoteric foundations; c) para-comparative dictionaries that aim to advance unofficial theories about the genealogy of the Hungarian language. The boundaries between the three categories are fuzzy, as their authors – lacking onomastic knowledge – are unable to discern the academic value of the sources used. Dictionaries are presented based on characteristics specific to the given category, such as external characteristics, structure, sources, and referenced literature. The study details the methodological problems of providing the etymological origin or meaning of names, concentrating on ideological influences in the question, especially the category of names published as ancient-Hungarian, and the registration of the published name data. The study concludes that the negative effects of such dictionaries (the spread of misinformation, difficulties with naming regulations connected to unregistrable names, feeding a false national idea, the propagation of nationalistic views) would be counter-balanced by an increase in popular scientific works on onomastics.

Magyar tulajdonnevek és magyarázataik más nyelvek szótáraiban

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 187–197. DOI: 10.26546/4892373.11

Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban

1. Bevezetés. Az utóbbi évtizedekben megjelent román nyelvű névszótárak szinte mindegyike tartalmaz – nem kevés számban – magyar vonatkozású adatokat, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen a több évszázados nyelvi-kulturális érintkezések és az összekapcsolódó történelmi helyzetek kontextusában ez természetesnek tekinthető. A román névszótárakban szereplő magyar vonatkozások, etimológiai és más jellegű információk egy része jól hasznosítható a magyar névtani és kontaktológiai tanulmányok mellett a nyelvtörténeti stúdiumokban is. Tanulmányomban a legfontosabb román névszótárak magyar vonatkozásait mutatom be. A román névszótárak sokfélesége, különösen a földrajzinév-szótárak regionális monográfiákban való feldolgozottsága nemcsak a vonatkozó magyar névtani kutatásokat segítheti, hanem módszertani változatosságuk termékenyítőleg hathat a magyar névtani (szak)szótárak további gyarapítására is. A román névszótárak bemutatása az általánosabb jellegű földrajzinév-szótárakra, a helységnévszótárakra, továbbá a család- és keresztneveket bemutató lexikográfiai munkákra terjed ki. A szótárak rövid jellemzése során jelzem a magyar nevekhez kapcsolódó kérdéseket, valamint a megközelítések hiányosságait vagy vitatható aspektusait.

2. Földrajzinév-szótárak, településnév-szótárak. A román névszótárak a földrajzi nevek tekintetben két csoportba sorolhatók: 1. olyan helységnévszótárak, amelyek településnevek (város-, község- és falunevek) adatait jelenítik meg gyakran történelmi, nyelvtörténeti utalásokkal; 2. általánosabb jellegű, nagyobb (történelmi) régiók földrajzi névanyagát monografikusan bemutató lexikográfiai munkák (amelyek rendszerint földrajzi közneveket is tartalmaznak).

2.1. Helységnévszótárak. A helységnévszótárak körében mindmáig egyedülállónak mondható a Partiummal és a Bánsággal együtt értelmezett Erdély településneveit bemutató kétkötetes szótár: Dicționarul istoric al localităților din Transilvania [Erdélyi települések történelmi szótára] (SUCIU szerk. 1967). Az egyfajta helységnév-azonosító szótárnak tekinthető kiadvány a helységnév-változtatásokat is dokumentálja, és gazdag névváltozat-állományt ismertet. Teljességre törekedve, a ma már nem használatos névalakokat is megjeleníti, és eszerint tagolja a névanyagot két nagy csoportba: létező és eltűnt településnevek. A román névalak mellett a települések magyar és német neveit is feltünteti; pl. *Bârghiș – Bürkös – Bürgesch*. A szótár a névmagyarításokat is kiemeli. Ilyenre utal a szerző szerint a *Neagra – Nyágra – Feketevölgy* (Fehér megye) névváltozat,[1] illetve a *Măguri – Magura – Szamosfő* névkapcsolat. A *Szamosfő* településnév esetében azonban névmagyarításról nem beszélhetünk, hiszen a település nevét 1724-ben említette először oklevél *Szamosfő* néven, és későbbről van adatunk *Magura* (1805), *Magura (Alpestris-)* (1808) és *Havasmagura* (1861) névváltozatokra. A szótár ennek

[1] A település jelenlegi hivatalos román neve: *Poiana Vadului*.

ellenére 1913-as adatként utal a *Szamosfő* névre mint fordítás eredményére. A szócikkek explicit etimológiai információkat nem tartalmaznak, ami hiányosságként értelmezhető, lévén hogy a szótár történelmi távlatban kívánja Erdély településneveit bemutatni. A szótár hasznosítható a helynévkutatásokban, bár pontatlanságokat, azonosítási hibákat is tartalmaz. Így például Sepsiszentgyörgyhöz kapcsolja a marosszéki *Szentgyörgy* 1412. évi adatát, amint ezt VISTAI ANDRÁS JÁNOS jelzi az Erdélyi helynévkönyvében használt források magyarázatánál (ErdHnK.).

Az utóbbi években megjelent román nyelvű településnév-szótárak egy-egy megye településneveit dolgozzák fel etimológiai vagy történeti szempontból, ahogy ezt gyakran a címükben is jelzik. Ilyen etimológiai településnév-szótárként határozzák magukat a Szilágy és Máramaros megye településneveit bemutató lexikográfiai kiadványok: Dicționar etimologic al localităților din județul Sălaj [Szilágy megyei helységnevek etimológiai szótára] (CHENDE-ROMAN 2006), Dicționar etimologic al localităților din județul Maramureș [Máramaros megyei helységnevek etimológiai szótára] (ȘTEF 2016). Földrajzi-történeti szótárként megjelent megyei településnév-feldolgozások: Dicționar toponimic și geografico-istoric al localităților din județul Timiș [Temes megye településeinek földrajzi-történelmi névszótára] (CREȚAN 2006), Dicționarul istoric al localităților din județul Arad [Arad megye településeinek történelmi szótára] (ROZ–KOVACH 1997), Dicționarul istoric al localităților din județul Olt [Olt megye településeinek történelmi szótára] (AVRAM szerk. 2009).

Egyáltalán nem meglepő módon az erdélyi megyék településneveit feldolgozó szótárak számos magyar eredetű nevet vesznek számba. A Máramaros megye településneveit elemző szótár (ȘTEF 2016) például részletekbe menően ismerteti a névforma eredetét, az átvétel és a meghonosodás morfológiai aspektusait. A névalak morfológiai szerkezetét a lexikailag egyszerű és az összetett névalakoknál egyaránt jelöli. Így például a *Fărcaşa* (m. *Farkasaszó*) községnév esetében jelzi, hogy a magyar *Farkas* tulajdonnévből származik, és a román *-a* helynévképzővel honosodott meg. Hasonlóképpen a szótár a *Chechiş* (m. *Oláhkékes*) név leírásánál megjegyzi, hogy a magyar *kékes* melléknévből származik, utal a magyar szóalak képzős származék jellegére, és ugyanakkor azt is jelzi, hogy a helységnév víznévi eredetű, a *Kékes* ('kék színű') pataknévből származik (vö. SEBESTYÉN 2012). A magyar eredetű, részfordítással keletkezett összetett névalakoknál azonban a szerző nem jelzi a közvetett átvétel tényét, az átadó nyelvi modellt, csupán a közvetlen átvételű magyar eredetű névelemre utal. Így a *Baia Mare* (< m. *Nagybánya*) városnévről csupán annyit tudhatunk, hogy a *baia* szó magyar (vagy latin) eredetű (bár a latin eredeztetés erőltetett: TAMÁS 1966), és a 'nagy' jelentésű *mare* melléknév a latinból származik a románban: „Etimologie: Din s. *baie* »mină, ocnă« (< lat. **bannea* sau magh. *bánya*) + adj. *mare* »întins, vast« (lat. *mas, maris*)". Hasonlóképpen az *Arieşu de Câmpie* (< m. *Mezőaranyos*) településnév elemzésekor csak az *Arieşu* névelem bizonyul magyar eredetűnek, a *mező* szó *câmpie* alakban való fordításáról nincs szó: „Etimologie: Din *Arieş* (< magh. *aranyos* »aurit«) + de (< lat. *de*) + *Câmp* (< lat. *campus*)". A magyar etimonokra való hivatkozások ellenére a szótár egyetlen magyar forrást sem idéz.[2]

2.2. Regionális földrajzinév-szótárak. Az általánosabb jellegű, nagyobb (történelmi) régiók névanyagát feldolgozó többkötetes szótárak a településnevek mellett vizek,

[2] A szótár elektronikusan a következő honlapon tekinthető meg: https://ro.wikisource.org/wiki/Dicționar_etimologic_al_localităților_din_județul_Maramureș. (2020. 04. 17.)

domborzati formák, telkek és birtokok neveit is elemzik. Ilyen kezdeményezésnek tekinthető egy befejezetlenül maradt vállalkozás: a Bánság földrajzi neveit bemutató hétkötetes szótár, a Dicţionarul toponimic al Banatului (FRĂŢILĂ–GOLCU–SUFLEŢEL 1984–1994). Ez a lexikográfiai mű több magyar forrásmunkára is hivatkozik (BOROVSZKY SAMU Temesvárról írott monográfiájára [1914], PESTY FRIGYES Krassó vármegyét bemutató művére [1881–1885] és Magyarország helynevei [1888] című munkájára, valamint a FNESz.-re). A szótár az egyes névcikkekben a következő információkat jeleníti meg: 1. a név ejtéséhez kötődő helyi norma; 2. a földrajzi nevet alkotó, közszói eredetű névelemek jelentése; 3. történelmi vonatkozások; 4. földrajzi meghatározás, a földrajzi név típusa; 5. közigazgatási adatok (adott megyéhez, községhez való tartozás). Történelmi források alapján olyan magyar településneveket is megemlít, amelyek ma már nem léteznek a vizsgált régióban, mint például *Albertfalva, Aranyfalva*. A vizsgált magyar forrásoknak is köszönhetően a kiadvány számos magyar földrajzi nevet rögzít abban a formában, amelyben a korai forrásokban megjelenik, jelölve az első ismert előfordulásának évszámát is. Jól szemlélteti ezt az *alsó* névelemet tartalmazó nevek listája: *Alsoigazfalva* (1454), *Also-Lupavicza* (1747), *Also-Kava* (1511), *Also-kiralymezeje* (1511), *Also-ohaba* (1590), *Also-Szekas* (1440), *Alsobathy* (1479), *Alsofalw (Alsofalu)* (1442), *Alsokabolcs* (1471), *Alsokapolnas* (1427), *Alsooszthrov* (1580), *Alsoparth* (1471), *Alsohalmagh* (1429), *Alsoweze* (1403) (*Alsóvece,* ma már nem létező település).

Hasonló jellegű szótárnak tekinthetőek a Havasalföld, Olténia vagy Moldva földrajzi névanyagát elemző lexikográfiai kiadványok: Dicţionarul toponimic al Romaniei. Muntenia (SARAMANDU szerk. 2005–2015), Dicţionarul toponimic al României. Oltenia (BOLOCAN szerk. 1993–2007), Tezaurul toponimic al României. Moldova (MOLDOVANU szerk. 1991–2014). A Román Akadémia támogatásával (gyakran akadémiai kutatóintézetekben) készült szótárak egységes szempontokat érvényesítve mutatják be az egyes régiók földrajzi neveit. Így ezek a szótárak rendszerint tartalmazzák a címszóban megjelenített név következő vonatkozásait: 1. a hivatalos vagy leggyakoribb névforma; 2. a név fonológiai és morfológiai változatai; 3. a jelölt földrajzi objektum meghatározása (rövid földrajzi leírása); 4. a név nyelvtörténeti, történelmi forrásokban való adatolása; 5. a név eredete, etimológiai kérdései. Mindhárom szótárban nyomon követhetők a magyar hatás nyelv- és kultúrtörténeti vonatkozásai. A moldvai régió földrajzinév-szótára (MOLDOVANU szerk. 1991–2014) például jelzi, hogy az *Adjud(ul)* településnév a magyar *Egyed(halma)* összetett név első eleméből származik, és a településről szóló első feljegyzés 1433-ból adatolható *Egydhalma* formában. A vonatkozó szócikk ugyanakkor arra is utal, hogy a névalak a székelyek 13. századi dél-moldvai betelepülésével van összefüggésben, és a m. *e [ä]* ~ r. *a* fonémacsere kapcsán megjegyzi, hogy a székely nyelvjárásra jellemző (volt) az *e* magánhangzó nyíltabb ejtése. Hasonló részletességgel mutatja be a szótár a *Pângăraţ* pataknév magyar vonatkozásait. A szócikk szerint a román névalak a magyar *Pongorác patak*-hoz kötődik és személynévi eredetű, a magyar *Pongorácz* családnévvel van összefüggésben: a történelmi források 1585-ből jeleznek egy *Pongorácz János* nevű moldvai lakost. A nem magyar eredetű településnevek esetében is megjelenhetnek magyar nyelvi adatok, mint például a Neamţi megyei *Roman* városnév (németül: *Romanvarasch)* adatainál láthatjuk, ahol a feltárt magyar névváltozatokat is felsorolja a vonatkozó szócikk: *Roman Uaşar, Román-Város, Román-Vásár, Romani-Vásár, Romanwäsär, Romaniuasar, Romani-Újvár, Román-Újvár, Uivar.* Ma már nem használatos névként külön szócikkben közli a szótár a Hadik János huszártábornokról elnevezett, Suceava megyei *Hadikfalva* nevét (1919-ig a település hivatalos román neve; akkor

Dorneştii lett a város megnevezése).[3] Akárcsak *Románvásár* esetében, a szótár felsorolja a forrásokból adatolható valamennyi írásváltozatot: *Hadicfalva, Hadickfalva, Hadickfalwa, Hadik-falwa, Hadik-falva, Hadicul*. A Moldva névanyagát bemutató szótár több magyar forrásmunkára, tanulmányra is hivatkozik: az Erdélyi magyar szótörténeti tárra (SzT.), a FNESz.-re, POZSONY FERENC román nyelvű csángó monográfiájára, BALÁZS LÁSZLÓ, KNIEZSA ISTVÁN és MOÓR ELEMÉR tanulmányaira.

Olténia földrajzi névanyagának monografikus leírásában (BOLOCAN szerk. 1993–2007) is találunk magyar tulajdonnevekhez kapcsolódó névalakokat. Így két Gorj megyei településnév esetében megemlíti a szerkesztő a magyar etimológiai vonatkozást. Az egyik a *Halmagíu (Hălmagíu)* pataknév, amely a szótár szerint a magyar *Halmágy* tulajdonnévből származik, a másik pedig a *Hirişeşti* (a magyar eredetű *hireş* melléknév képzős származéka).

Erdély ilyen jellegű román nyelvű földrajzinév-szótára nem készült még el, viszont megjelent két, kisebb erdélyi régiót bemutató szótár: a Szilágy megye (PAVEL–POP–ROŞIANU–VASILIU 2006) és a Jára völgye névanyagát (LOŞONŢI–VLAD szerk. 2010) feldolgozó munka. Mindkét szótár számos magyar eredetű, magyar mintára keletkezett román földrajzi nevet tartalmaz (egyetlen példa a Szilágy megye névszótárából: *Nuşfalău – Nagyfalu [Szilágynagyfalu]*). A Szilágy megyei névszótár azokat a magyar helynévalakokat regisztrálja, amelyek kölcsönzés eredményeként adaptálódtak a román nyelvhez, vagy szinonimikus viszonyban állnak a román névvel (pl. *Hósu Máre – Nagy-hoszú*), és az etimológiai információk sorában az etimon morfológiai szerkezetét is bemutatja. Így például a *Bicateiu* román helynév kapcsán megjegyzi, hogy a magyar *Bikahely* összetett szóból származik, és megadja a *bika* és a *hely* névelemek jelentését.

2.3. Speciális földrajzinév-szótár. Külön típust képvisel a román szótárirodalomban a népnyelvi földrajzi köznevek szótára (Dicţionar entopic al limbii române) (BOLOCAN–ŞODOLESCU-SILVESTRU–BURCI–TOMA szerk. 2009).[4] Amint az előszóból kiderül, a szerkesztők olyan földrajzi közneveket szótároztak, amelyek 1. népnyelvi szintűek (valamennyi nyelvjárásban megtalálhatóak), 2. csak tájnyelvi szinten ismertek, 3. fogalmi jelentésükben eltérnek a köznyelvi használattól. A szócikkek etimológiai részében számos magyar földrajzi köznévre történik utalás, mivel több magyar eredetű köznév meghonosodott a román népnyelvi változatokban. Ezt szemléltetik az alábbi adatok, amelyek a magyar nevek integrálódásának fonológiai, morfológiai és jelentésbeli sajátosságait is jelzik; pl. r. *oaşă* 'olyan földterület, ahol tilos vadászni, kaszálni vagy fát kivágni' < m. *óvás* 'védett terület'; r. *ageag* 'puszta, terméketlen földterület' < m. *agyag;* r. *ogaş, făgaş* 'mély keréknyom a földben' < m. *vágás* 'hosszú, keskeny bemélyedés; szakadék, vízmosás, mélyút'; r. *feredea* 'fürdőhely' < m. *feredő;* r. *furgău* 'folyóvíztorkolat' < m. *forgó; r. nadă* 'tavi nádas' < m. *nád*.

A szótár lexikográfiai anyagának összeállításában ebből a célból végzett kérdőíves felméréseket is hasznosítottak a korábbi lexikográfiai kutatások és szakközlemények adatainak felhasználása mellett. A szócikkek a címszó után a következő információkat jelenítik meg: 1. a kérdőíves felmérésből származó adatok (alakváltozatok, jelentések,

[3] A települést Hadik János alapította Erdély gubernátorának parancsára 1783–1786 között a korábban Moldvába menekült székelyek Bukovinába való telepítésével.

[4] A szótárból megtekinthető egy részlet a következő honlapon: https://www.scribd.com/document/383398657/Dictionar-Entopic-Al-Limbii-Romane-Vol-1. (2020. 04. 17.)

az adatok földrajzi elterjedtsége, szinonimák); 2. más szótárakból és publikációkból származó adatok; 3. az adott név történelmi forrásokból való adatolása, 4. a terminus más nyelvekben való elterjedtsége; 5. a név etimonja és az etimon morfológiai szerkezete. A magyar források vagy szakirodalom idézése azonban teljesen hiányzik a szótárból, pedig a sokféle etimologizálás ezt szükségessé tenné.

2.4. Vitatható etimologizálások a névszótárakban. Földrajzi névi és személynévi adattárnak egyaránt tekinthető PĂTRUŢ 1984-ben megjelent munkája (Nume de persoane şi nume de locuri româneşti [Román személy- és helységnevek]), amely a településnevek és a családnevek összefüggését vizsgálja. A bevezető tanulmány arról tesz bizonyságot, hogy a szerző sajátos módszert dolgozott ki a tulajdonnevek eredetének vizsgálatára, amely sok tekintetben vitatható. Így például nagy számban feltételezi a puszta helynév és puszta személynév egységét, vagyis hogy a helynév és a személynév alakja gyakran teljes mértékben megegyezik, ezekről pedig azt feltételezi, hogy román névadással keletkeztek. A szerző ilyennek tartja a következő neveket: *Turda* (m. *Torda,* amely valójában az ősi magyar *Turda* személynévből származik), *Dej* (m. *Dés,* valójában Árpád-kori magyar személynévből ered), *Blaj* (*Balázsfalva,* a név valójában a település *Cséry Balázs* nevű birtokosára vonatkozik). A románban azonban nincsenek adatok a nominativusban álló, puszta személynév helynévvé válásáról, tehát ez magyar sajátosságnak mondható (NAGY 2015: 229–230). PĂTRUŢ a személynevek felépítését, alaki szerkezetét vizsgálva, ezek összehasonlításából nem élő, feltételezett és igencsak vitatható képzőket vél felfedezni *(-og-, -ug-, -ag-, -eg-, -or-, -ai),* amint erre utal a monográfia egyik recenzense (VASILIU 1985). Jellemző ebből a szempontból, hogy a nyilvánvalóan magyar eredetű családnevet, a *Budai*-t román eredetűnek tartja: szerinte egy feltételezett *-ai* képzővel jött létre, miközben több magyar eredetű név hasonló módon honosodott meg, tehát strukturális jelenségről van szó (pl. m. *Cirmai* > rom. *Ţirmai,* m. *Sinkai* > rom. *Şincai,* m. *Kabai* > rom. *Cabai,* m. *Maksai* > rom. *Macşai*) (vö. BENŐ 2013: 171).

A legfrissebb román helynévszótárnak tekinthető ION TOMA 101 nume de locuri [101 helynév] című munkája (TOMA 2015). A magyar eredetű földrajzi neveket is tartalmazó szótár szakirodalmi jegyzéke egyetlen magyar szerzőre sem hivatkozik. Az egyes névcikkek részletes tájékoztatást nyújtanak a földrajzi nevek változatairól, homonimikus viszonyairól. Így például megtudhatjuk, hogy a magyar eredetű *Almaş* (< m. *Almás*) név 15 falu, 6 patak és két domborzati forma nevében fordul elő egyszerű *(Almaş)* vagy képzett alakban *(Almăşel, Almăjeni),* esetleg összetétel elemeként *(Almaşu-Sălişte)*. A magyar vonatkozású etimológiai magyarázatok többnyire összhangban vannak a magyar névtani kutatásokkal, amint ezt az *Apahida* (< m. *Apahida* ← *apát* + *hídja*), *Ardeal* (< m. *Erdély*), *Beclean* (< m. *Bethlen*), *Căpâlna* (< m. *Kápolna*), *Hunedoara* (< m. *Hunyadvára*) névcikkek magyarázatai szemléltetik. Vannak azonban olyan etimológiai magyarázatok is, amelyek eltérnek a magyar névtani kutatásokban elfogadottnak tekinthető eredeztetéstől. Így például a szerző a *Făgăraş* településnevet románban keletkezett névnek tekinti, amely egy *Fagar, Fogar* személynévből jött létre a román *-aş* képzővel, és a magyar név szerinte átvétel a románból. Hasonló módon *Torda* város román alakját *(Turda)* románban keletkezett névnek tekinti, PĂTRUŢ (1984) vitatható etimologizálását követve, amely szerint a név a *Tur* román családnévből keletkezett egy feltételezett *-d* képző alkalmazásával. KISS LAJOS szerint ezzel szemben a *Torda* településnév puszta személynévből keletkezett, Torda vármegye első ispánjának nevére utal, a románban pedig magyar átvétel (FNESz.). ION TOMA *Temesvár* nevét is román eredetűnek tartja: a román *Timiş* név

átvételével és a *vár* főnév hozzáadásával jött létre, majd az ily módon keletkezett név került vissza a románba, és honosodott meg *Timişoara* alakban. A *Hordou* (magyarul *Hordó)* településnevet a szerző egy feltételezett szláv **Hordov* névre vezeti vissza. A FNESz. szerint ez valószínűleg a régi magyar *Hordowkuth (Hordokút)* rövidült alakja. Mindez azt mutatja, hogy ebben a kötetben az etimológiai vonatkozások megbízhatósága eltérő: megbízható, tudományosan megalapozott eredeztetések váltakoznak erősen vitatható vagy cáfolható magyarázatokkal.

3. Személynévszótárak. A személynevek szótárai közül máig az egyik leggyakrabban használt román lexikográfiai kézikönyv N. A. CONSTANTINESCU (1963) Dicţionar onomastic românesc [Román névszótár] című munkája. A több mint félezer oldalas mű egyaránt ismertet kereszt- és családneveket. Külön érdekessége, hogy a személyneveket nem így csoportosítja, hanem keresztény (naptári) és világi nevekre osztja.[5] A 70 oldalnyi bevezető tanulmányban a szerző részletesen elemzi a román személynevek eredetrétegeit és kialakulásuk formai kérdéseit (meghonosodás, rövidülés, képzős nevek létrejötte). A magyar eredetű családnevek sorából többek között a következőkre utal: *Almaş (< Almás), Ciomortan (< Csomortán), Cionca (< Csonka), Coposu (< Kopasz), Delţeg (< Délceg), Farcaş (< Farkas), Frenţ(iu) (< Ferenc), Ghimeş (< Gémes), Habîş (< Habos), Hodoi (< Hód), Horga (< Horgas), Laslău (< László), Lehaci (< léha), Mogoş (< Magas), Reaţeş (< Recés, Récés), Suciu (< Szűcs), Tarco (< Tarkó).* A szerző ugyanakkor azt is kimutatja a leggyakoribb magyar eredetű személynevekkel kapcsolatban, hogy többségük keresztnévi vagy népnévi eredetű: *Blaj (< Balázs), Dămăcăuş (< Domokos), Dieniş (< Dénes), Endreş (< András), Gabor (< Gábor), Ianăs (< János), Miclăuş (< Miklós), Şandru (< Sándor), Tămaş (< Tamás); Arvat (< Horvát), Orăş (< Orosz), Raţiu (< Rácz), Tăut (< Tót).*

Kizárólag családnevekkel foglalkozik IORGU IORDAN 1983-ban megjelent névszótára (Dicţionar al numelor de familie româneşti [Román családnevek szótára]). Adatai sorában több mint 100 magyar eredetű családnevet jelenít meg. Az etimológiai információk azonban nem mindig megbízhatóak. A magyar eredetű neveket gyakran a magyar köznévi formára vezeti vissza, olyan esetekben is, amikor az adott közszó nem került át a románba, tehát a magyar tulajdonnevet vették át, és nem az annak alapjául szolgáló köznevet, ahogy ezt a szótár sugallja: r. *Naghi* < m. *nagy,* r. *Olas* < m. *olasz,* r. *Panţel* < m. *páncél.* A névcikkek közlik a bemutatott nevek variánsait, önálló és képzős változatait. Így például megtudhatjuk, hogy a *Boros* családnév *Boroş, Boroşan, Boroşoiu* alakban honosodott meg a románban, a *Kis* névnek pedig *Chiş, Chişu, Chişiu* változatai vannak. A szótár adatai azt is jelzik, hogy a magyar eredetű képzővel integrálódott névalakok igen nagy alaki változatosságra utalnak: pl. r. *Fodor**ică**, Fodor**eanu**, Fodor**uţ*** ← *Fodor* < m. *Fodor;* r. *Fărcaş**u**, Farcaş**anu**, Farcaş**iu**, Fărcăş**escu*** ← *Farcaş* < m. *Farkas;* r. *Maric**aru**, Maric**aş**, Maric**escu*** ← *Marica* < m. *Marika.*

A morfológiailag összetett névalakok nagy száma lehetővé teszi az alaki integrálódás szabályszerűségeinek tanulmányozását is. Megfigyelhetjük például, hogy az apai névre utaló *-escu* családnévképző (a magyar *-fi* morféma analóg párja) a magyar eredetű névalakokban is megjelenik, és annyira produktív, hogy a szótárban szereplő, magyar eredetű képzős családnevek mintegy 11%-a ezzel a képzővel is előfordul másodlagos származékszóként: r. *Balint**escu*** ← *Balint* < m. *Bálint;* r. *Enăş**escu*** ← *Ianoş* < m. *János;*

[5] A szótárt magyarul GÁLDI LÁSZLÓ ismertette megjelenésekor (GÁLDI 1964).

r. *Fărcăș**escu*** ← *Fărcaș* < m. *Farkas;* r. *Herăș**escu*** ← *Hirăș* < m. *Híres;* r. *Lucac**escu*** ← *Lucaci* < m. *Lukács;* r. *Maric**escu*** ← *Marica* < m. *Marika;* r. *Mezeic**escu*** ← *Mezei* < m. *Mezei;* r. *Mic**lescu*** ← *Miclea* < m. *Miklós;* r. *Nagi**escu*** ← *Naghi* < m. *Nagy;* r. *Nemeț**escu**, Nemeț**escu*** ← *Nemet* < m. *Német;* r. *Tămăș**escu*** ← *Tămaș* < m. *Tamás*. (A magyar eredetű családnevek román nyelvi alaki integrálódásáról részletesebben l. BENŐ 2015.)

Figyelemre méltó kísérletnek tekinthető a romániai családnevek gyakorisági szótára: Dicționar de frecvență a numelor de familie din România (OANCĂ 2003). A több kötetesre tervezett kiadványnak eddig csak az első kötete jelent meg, amely az *A* és *B* kezdőbetűs családneveket mutatja be. A szótár anyaga a népességnyilvántartási hivatal 1994-es adatait hasznosítja, így a mai Románia egészére kiterjed. Gyakorlatilag minden, az adott évben román állampolgárként nyilvántartott személy családneve megjelenik a szótár alapjául szolgáló adatbázisban, jóllehet a szótár csak azokat a neveket jeleníti meg, amelyeknek az előfordulása 10-nél nagyobb, amint ezt az előszóból megtudhatjuk. Így a szótár nem a román, hanem a romániai családnevek adattára kíván lenni, és értelemszerűen az erdélyi magyar családnevek szinte kivétel nélkül megjelennek vagy meg fognak jelenni benne. (Elvileg csak azok hiányozhatnak, amelyekről kevesebb mint 10 adat van az országos nyilvántartásban.) A szótár történelmi régiók és megyék szerinti felbontásban mutatja be a családnevek előfordulását. Így például megtudhatjuk, hogy a *Balla* családnév a leggyakoribb a történelmi Erdélyben (1941 személy viseli ezt a nevet), Körösvidéken (1491 előfordulás) és Máramarosban (373 névviselő). Más régióban (Dobrudzsa, Moldova, Olténia, Bánság) csak szórványosan, néhány vagy néhány tíz adat jelzi az ottani jelenlétét. A szótár szerint Erdélyben a *Balla* név Hargita (565), Kolozs (556) és Maros (484) megyében a leggyakoribb. A szótár önálló szócikkekben rögzíti és adatolja a névváltozatokat íráskép szerint: például külön-külön szócikk van a *Bakos, Bakoș* és *Bacoș* családnévről, és mindegyiknek megnézhetjük a régió és megye szerinti gyakoriságát. Mivel hivatalos forrásból nincsenek adataink a romániai (erdélyi) magyar családnevek gyakoriságáról és földrajzi elterjedtségéről, a kiadvány hiánypótló lehet a magyar kutatók számára is, különösen, ha megjelennek a szótár további kötetei is.

A Moldovai Köztársaságban jelentették meg a Dicționar de prenume si nume de familie purtate de moldoveni [Moldovaiak által viselt család- és keresztnevek szótára] című kiadványt, amely – méreténél fogva – inkább névjegyzéknek tekinthető (COSNICEANU 1991). Az egyszerű névlista magyar eredetű családneveket is tartalmaz, és ez egyben azt is jelzi, hogy a magyar családnevek keleti irányban való terjedése túlmutat Románia mai határain. Többek között a következő magyar eredetű, családnévként használt elemek szerepelnek a kiadványban: *Bologa (< Balog), Fărcăşeanu (< Farkas), Iănuş (< János), Laslău (< László), Mogoş (< Magas), Şandru (< Sándor), Şuteu (< Sütő), Tomaş (< Tamás), Totu (< Tót).*

Újabb keletű CRISTIAN IONESCU névszótára, amely (második, javított kiadásként) 2008-ban jelent meg Dicționar de onomastică [Névszótár] címen. Ez a lexikográfiai munka az előszó szerint mintegy 4000 keresztnevet mutat be, utalva a név eredetére, történelmi, kultúrtörténeti vonatkozásaira. A szócikkek végén a szerző jelzi, hogy az adott névnek milyen rövidüléses vagy becéző formái vannak a románban, és hogy az adott név különböző nyelvekben milyen alakban használatos. Mindegyik szócikk feltünteti a név magyar megfelelőjét (ha van), és gyakran a magyar név változatait, becéző formáit is felsorolja. Így a *Barbara* név ismertetésekor megemlíti a szótár, hogy a magyarban ehhez a névhez kapcsolódik a *Borbála, Boriska, Boróka*. A *Benedict* szócikkben jelzi a *Benedek* névből kialakult névformákat: *Bede, Beke, Bence, Bencő, Bende, Bene, Béni,*

Benkő, Benyó. Hasonlóképpen a *Gheorghe* szócikkben megtaláljuk a név magyar változatait, becéző formáit: *György, Dudó, Györi, Györök, Gyura.* A szótár összesen több ezer magyar keresztnevet, keresztnévváltozatot említ a különböző nyelvű párhuzamos névformák bemutatásakor.[6]

A névtani kutatásokban jól hasznosítható a DEXonline internetes szótárgyűjtemény,[7] amely 53 román szótár különböző kiadásaiban keresi a vizsgált szót vagy nevet, és különkülön megjeleníti az egyes szótárakban található szócikkeket. A tulajdonneveket (is) tartalmazó szótárak közül a következők épülnek be az internetes szótárgyűjtemény anyagába: 1. az enciklopédikus jellegű Dicţionar universal al limbii române [A román nyelv általános szótára] (ŞĂINEANU 1929), 2. CONSTANTINESCU (1963) említett személynévszótára és 3. a hétkötetes Dicționarul enciclopedic [Enciklopédikus szótár] (POPA szerk. 1993–2009). Ha beírjuk például az internetes szótárgyűjtemény keresőjébe a magyar eredetű *Fărcaş* nevet, megtudhatjuk a Dicţionarul enciclopedic szócikkéből, hogy a név egy Dolj megyei települést is jelöl, CONSTANTINESCU szótárának adataiból pedig azt, hogy családnévként *Fărcaș, Fărcaşa, Fărcășeul, Fărcășești* alakban is előfordul.

4. Összegzés. Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a román névszótárak (akárcsak a szlovák és ukrán lexikográfiai munkák; vö. BAUKO 2020, SEBESTYÉN 2020) gazdag magyar vonatkozású névanyagot tartalmaznak, amelyek a névtani kutatások mellett a nyelvtörténeti, a kontaktológiai és a művelődéstörténeti vizsgálatokban is forrásként szolgálhatnak. Ugyanakkor a szótárakban szereplő etimologizálások megítélése kellő óvatosságot igényel, mert némelykor nem kellően megalapozottak, esetleg mellőzik a magyar forrásokat, magyar szerzőket. Mind a földrajzi nevek, mind a személynevek szótárai téves, olykor ideologikusnak minősíthető etimologizálásokat is tartalmaznak. Ez az ideologizálás egyfajta folytonosságot is jelez, ha figyelembe vesszük, hogy IOAN PĂTRUȚ egy-egy, 1984-ben megfogalmazott, tudományosan nem igazolható állítása visszaköszön ION TOMA 2015-ben megjelent névtani munkájában. Pontatlanságként említhető, hogy régebbi román szótárakban a magyar névalakok ékezetes betűi nemritkán hibásan írva jelennek meg, és az etimológiai magyarázatok néha pontosításra, kiegészítésre szorulnak. Amint azt a megfelelő helyen jeleztem, a román névszótárak részben vagy egészben elektronikusan is elérhetők, és ez megkönnyíti a konkrét névvizsgálatok magyar és román vonatkozásainak ellenőrzését, egybevetését.

---

[6] Sok szempontból vitatható megállapításokat is tartalmaz a legújabb, történészek által kiadott névtörténeti monográfia: Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI–XIV). Evaluare statistică, evoluţie, semnificaţii [Nevek a középkori Erdélyben: XI–XIV. század. Statisztikai értékelések, változásfolyamatok, jelentések] (TURCUȘ főszerk. 2011), amely Erdély 11–14. századi személynévanyagát dolgozza fel a korabeli oklevelek alapján. A tudományos kutatás számára a kiadvány leginkább hasznosítható részei a nevek statisztikai feldolgozásának adatait bemutató táblázatok, diagramok, amelyek többek között a névviselők társadalmi megoszlását is jelzik. A kötet bevezető tanulmánya arról is bizonyságot tesz, hogy a szerzők a román történetírásnak azt a módszertani hagyományát alkalmazzák, amely egy bebizonyítandó előzetes koncepcióra épül: a románok már a 11–14. században többségben voltak Erdélyben. Amint a kötet magyar nyelvű recenzense, NAGY LEVENTE jelzi, a szerzők a „szláv–bizánci keleti alaphoz" sorolnak olyan személyneveket, amelyek a korabeli Magyar Királyságban is a leggyakoribb nevek voltak (NAGY 2015: 223–224).

[7] https://dexonline.ro (2020. 04. 17.)

Felhasznált források

AVRAM, CEZAR GABRIEL szerk. 2009. *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Olt. Editura Alma, Craiova.*

BOLOCAN, GHEORGHE szerk. 1993–2007. *Dicţionarul toponimic al României. Oltenia* 1–7. Editura Universitara, Craiova.

BOLOCAN, GHEORGHE – ŞODOLESCU-SILVESTRU, ELENA – BURCI, IUSTINA – TOMA, ION szerk. 2009. *Dicţionar entopic al limbii române* 1–2. Editura Universitaria, Craiova.

CHENDE-ROMAN, GHEORGHE 2006. *Dicţionar etimologic al localităţilor din judetul Sălaj.* Editura Caiete Silvane, Zalău.

CONSTANTINESCU, NICOLAE A. 1963. *Dicţionar onomastic românesc*. Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti.

COSNICEANU, MARIA 1991. *Dicţionar de prenume si nume de familie purtate de moldoveni.* Redacţia Principală a Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti, Chişinău.

CREŢAN, REMUS 2006. *Dicţionar toponimic şi geografico-istoric al localităţilor din judeţul Timiş.* Editura Universităţii de Vest, Timişoara.

FRĂŢILĂ, VASILE – GOLCU, VIORICA – SUFLEŢEL, RODICA 1984–1994. *Dicţionarul toponimic al Banatului* 1–7. (A–O). Universitatea din Timişoara, Timişoara.

IONESCU, CRISTIAN 2008. *Dicţionar de onomastică.* Ediţia a II-a. Editura Elion, Bucureşti.

IORDAN, IORGU 1983. *Dicţionar al numelor de familie româneşti*. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

LOȘONȚI, DUMITRU – VLAD, SABIN szerk. 2010. *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Valea Ierii*. Editura Academiei Române, Bucureşti.

MOLDOVANU, DRAGOŞ szerk. 1991–2014. *Tezaurul toponimic al României. Moldova* 1–2. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi.

OANCĂ, TEODOR 2003. *Dicţionar de frecvenţă a numelor de familie din România* 1. (A–B). Editura Universitaria, Craiova.

PĂTRUŢ, IOAN 1984. *Nume de persoane si nume de locuri româneşti.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

PAVEL, EUGEN – POP, AUGUSTIN – ROŞIANU, ION – VASILIU, GABRIEL 2006. *Tezaurul toponimic al României. Transilvania. Judeţul Sălaj.* Editura Academiei Române, Bucureşti.

POPA, MARCEL D. szerk. 1993–2009. *Dicţionar enciclopedic* 1–7. Editura Enciclopedică, Bucureşti.

ROZ, ALEXANDRU – KOVACH GHEZA 1997. *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad.* Editura Universităţii „Vasile Goldiş”, Arad.

ŞĂINEANU, LAZĂR 1929. *Dicţionarul universal al limbii române.* Editura „Scrisul Românesc”, Bucureşti.

SARAMANDU NICOLAE szerk. 2005–2015. *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia* 1–6. Editura Academiei Române, Bucureşti.

ŞTEF, DORIN 2016. *Dicţionar etimologic al localităţilor din judeţul Maramureş.* Editura Ethnologica, Baia Mare.

SUCIU, CORIOLAN szerk. 1967. *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania*. Editura Academiei R. S. R., Bucureşti.

TOMA, ION 2015. *101 nume de locuri.* Editura Humanitas, Bucureşti.

TURCUŞ, ŞERBAN főszerk. 2011. *Antroponimia în Transilvania medievală (secolele XI–XIV). Evaluare statistică, evoluţie, semnificaţii* 1–2. Editura Mega, Cluj-Napoca.

Hivatkozott irodalom

BAUKO JÁNOS 2020. Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 199–207. https://doi.org/10.26546/4892373.12

BENŐ ATTILA 2013. Román eredetű családnevek etimológiai és morfológiai kérdései. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek. A 2013. június 8-i dunaszerdahelyi tanácskozás előadásai.* Savaria University Press, Szombathely. 169–176.

BENŐ ATTILA 2015. Román–magyar nyelvi kapcsolatok a családnevek tükrében. In: VÖRÖS FERENC – MISAD KATALIN szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok. A 2014. november 20–21-i pozsonyi névföldrajzi tanácskozás előadásai.* Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony. 172–183.

BOROVSZKY SAMU 1914. *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság, Budapest.

ErdHnK. = VISTAI ANDRÁS JÁNOS, *Erdélyi helynévkönyv* 1–3. [Hely és év nélkül, csak a világhálón közzétéve.] https://web.archive.org/web/20110710231100/http://www.fatornyosfalunk.com/html/erdelyi_helynevkonyv.html (2020. 04. 17.)

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

GÁLDI LÁSZLÓ 1964. N. A. Constantinescu, Dicționar onomastic romînesc. [Recenzió.] *Nyelvtudományi Közlemények* 1: 464–466.

NAGY LEVENTE 2015. Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 37: 221–238.

PESTY FRIGYES 1881–1885. *Krassó vármegye története* 1–4. Athenaeum, Budapest.

PESTY FRIGYES 1888. *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben* 1. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Budapest.

POZSONY, FERENC 2006. *The Hungarian Csángó of Moldova*. Corvinus Publishing, Buffalo–Toronto.

SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye településneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2020. Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 209–219. https://doi.org/10.26546/4892373.13

SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.

TAMÁS, LAJOS 1966. *Etymologisches-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

VASILIU, GABRIEL 1985. Ioan Pătruț, Nume de persoane şi nume de locuri româneşti. [Recenzió.] *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1: 89.

BENŐ ATTILA
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6931-2999
Babeş–Bolyai Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ATTILA BENŐ, Hungarian proper names in Romanian name dictionaries

The study presents the Hungarian elements of the most important Romanian place name, family and given name dictionaries. Through a brief overview of the Romanian dictionaries, the author indicates issues regarding Hungarian names, the shortcomings of the approaches employed, and debatable elements of the works. The lexicographical data referenced in the study showcase that Romanian name dictionaries are a rich data source for Hungarian names that should be considered by not only onomastic research but historical linguistics, contact studies, and the history of culture. The article emphasizes that some of the methods used in Romanian dictionaries could be employed in Hungarian lexicography as well. However, the author notes that Romanian name dictionaries should be referenced with caution regarding the etymology of Hungarian names, as the statements made are often unsubstantiated, and lack reference to Hungarian sources or authors. The inaccuracy of etymological information is emphasized by how the diacritics of Hungarian names are often misspelled in older Romanian name dictionaries. Thus the information in them is often in need of review or correction. Both geographic and personal name dictionaries, at times, contain false or even ideological etymologizations. Throughout the overview, the author references the Hungarian reviews of these dictionaries to facilitate detailed evaluation. It should be uniquely helpful to researchers that Romanian name dictionaries, or excerpts of them, are available online, this should facilitate research into names when Romanian and Hungarian factors must both be considered.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 199–207. DOI: 10.26546/4892373.12

Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban*

1. Bevezetés. A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a cseh és szlovák névszótárakban szerepelnek-e magyar tulajdonnevek, és ha igen, miként magyarázzák őket; használnak-e magyar szakirodalmat; van-e tendenciaszerűség és időbeli változás a magyarázatokban. Csak azokat a névszótárakat, illetve névszótári részeket tartalmazó publikációkat tárgyaljuk, melyekben találhatók magyar tulajdonnevekkel kapcsolatos névcikkek, névmagyarázatok. Előbb a magyar tulajdonneveket is tárgyaló cseh és szlovák keresztnév-, majd családnév-, végül pedig helynévszótárakat tekintjük át.

2. Keresztnévszótárak. A legismertebb cseh keresztnévszótárat MILOSLAVA KNAPPOVÁ írta, a kiadvány a Jak se bude vaše dítě jmenovat? [Hogy hívják majd az Ön gyermekét?] címet viseli. A könyv első kiadása 1978-ban, legutóbbi, átdolgozott és bővített hatodik kiadása 2017-ben jelent meg, s mintegy 17 000 keresztnevet tartalmaz (KNAPPOVÁ 2017). Csehországban egy olyan keresztnév bejegyzése érdekében, amely nem található meg az említett névkönyvben, a kérvényezők a Cseh Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Névtani Osztályához fordulhatnak, ahol szakvélemények készülnek a nevekről.

KNAPPOVÁ (2017) a kiadványban a keresztnevekkel összefüggő általános kérdésekkel is aprólékosan foglalkozik. A szótári részt megelőzően ír a keresztnevek történetéről, a névadást motiváló tényezőkről, a nevek anyakönyvezéséről, a kettős keresztnévadás lehetőségéről, a névválasztással kapcsolatos ajánlásokról, a névdivat változásáról és a névnapokról.

A szótári részben az egyes névcikkekben magyarból átvett keresztnevek is szerepelnek címszóként: a férfinevek közül az *Ákos, Aladár, Alajos, Antal, Arpád, Atila, Bálint, Béla, Csaba, Farkas, Ferenc, Gál, Imre, István, Kálmán, Kelemen, Lajos, László, Levente, Lóránt, Nándor, Ödön, Pál, Sándor, Šándor, Tivadar, Vidor, Zoltán, Zsolt;* a női nevek közül az *Aranka, Boglárka, Csilla, Dalma, Enikő, Erzsébet, Hajnal, Hajnalka, Iboja, Ila, Ildika, Ilona, Margit, Marika, Mirtill, Orsolya, Piroska, Réka, Sarolta, Timea, Tünde*. A keresztnévszótárban található magyar névcikkek megírásához alapvető forrásul a LADÓ JÁNOS és BÍRÓ ÁGNES által kiadott Magyar utónévkönyv szolgált (MUnk. 1998). Egyes névalakok azonban az adott keresztnév cseh nyelvbe való adaptációjáról, névcsehesítésről árulkodnak: *Arpád, Atila, Šándor, Iboja, Ildika, Timea.* A szótár névcikkeiben KNAPPOVÁ többnyire feltünteti a név eredetét és jelentését, becéző alakváltozatait, idegen nyelvekben szereplő megfelelőit, előfordulásának gyakoriságát és a névnap időpontját. A címszóként álló, magyarból átvett keresztnevek mellett a rövidebb névcikkekben gyakran csak a név eredetét és – ha létezik – cseh megfelelőjét találjuk. A bővebb névcikkekben megfigyelhető a keresztnevekből alkotott becenevek cseh nyelvben való használata is: *Antal – Antek, Antalek; Arpád – Arpa, Arpouš(ek), Arp(ád)ek; Atila – Ata,*

* A tanulmány a Tempus Közalapítvány államközi ösztöndíjának támogatásával készült.

Atík, Atilek; Gál – Galek, Galouš(ek), Galo; Vidor – Vid(ek), Vidorek, Dorek; Zoltán – Zoltánek, Zolek, Zoli, Tan(ek); Aranka – Arana, Arka, Arin(k)a, Aruška; Dalma – Dalka, Dalmuška, Dalmička; Iboja – Boj(k)a, Ibojka, Ibuš(ka); Ildika – Ilka, Ilda, Ildička, Ildin(k)a, Ildun(k)a; Ilona – Ila, Ilka, Ilča, Ilun(k)a, Iluš(ka), Ilonka; Margit – Margitka, Gita, Gitka, Gituš(ka), Marga, Margo(t); Marika – Marička, Marka, Márinka, Mara, Mája, Májina, Maruna, Majčinka; Timea – Timka, Timča, Timuš(ka), Timečka.

A szlovák keresztnévszótár, melyet a szlovákiai anyakönyvi hivatalokban is használtak, illetve használnak, a MILAN MAJTÁN és MATEJ POVAŽAJ szerzőpárostól származik. A névszótár első kiadása 1983-ban látott napvilágot, a bővített változata pedig 1998-ban, Vyberte si meno pre svoje dieťa [Válasszon keresztnevet gyermekének] címen (MAJTÁN–POVAŽAJ 1998). A szótárban az egyes keresztnevek betűrendben találhatók. A keresztnevek mellett rövidítések jelölik a női vagy férfinevet. A névcikkekben a keresztnév eredete és jelentése után a különböző nyelvekben (angol, cseh, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol, svéd stb.) meglévő névmegfelelők, valamint a keresztnévből származó családnevek szerepelnek. A szótárban a betűrendes névlistában fel van tüntetve az összes névváltozat, amely visszakereshető az utaló névcikk alapján; pl. *Zsaklin* p. Žakelína (p. = pozri 'lásd'), *Zsanett* p. Žaneta, *Zseni* p. Eugénia, *Zseraldina* p. Geraldína, *Zsigmond* p. Žigmund, *Zsófia* p. Žofia, *Zsóka* p. Alžbeta, *Zsuzsa* p. Zuzana, *Zsuzsanna* p. Zuzana. A szerzők a magyar névmegfelelők megadásakor LADÓ JÁNOS Magyar utónévkönyv című kiadványára támaszkodtak (MUnk. 1972).

A szótári részen túl a könyvben olvashatunk a személynevek történetéről, a keresztség felvétele előtt használatos régi szláv nevekről, a keresztségben kapott személynevekről, a keresztnévi eredetű családnevekről, a névdivatról, a keresztnevek anyakönyvezéséről, a hármas keresztnévadás lehetőségéről, az új keresztnevek létrejöttéről, a névválasztásról és -változtatásról, a női családnevek használatáról, az egyes nevek névnapjának időpontjáról, a keresztnevek becenévi alakváltozatairól. Az 1998-ban megjelent szótár óta nagyban változott a keresztnévdivat, bővült a névállomány Szlovákiában, ezért szükség lenne az említett névszótár bővített kiadására. Tudomásom szerint nincs tervben a könyv újabb kiadása. A szlovákiai anyakönyvi hivatalokban egyéb online névforrásokat használnak: minden olyan keresztnevet bejegyeznek az anyakönyvbe, mely megtalálható bizonyos nemzetközi weboldalak valamelyikén.[1] Egy újonnan kérvényezett keresztnév bejegyzésével kapcsolatban csak ritkán fordulnak a Szlovák Tudományos Akadémiához tanácsadásért, és szakvélemények sem készülnek a nevekről. Ez annak is köszönhető, hogy a vonatkozó törvényekben nincs ezzel kapcsolatos meghatározás, és az anyakönyvvezetők online keresztnévjegyzékeket is használnak, melyek bőséges névadatbázist nyújtanak ugyan, de téves névformákat is tartalmazhatnak.

3. Családnévszótárak. MILOSLAVA KNAPPOVÁ Naše a cizí příjmení v současné češtině [A mai cseh nyelvben lévő hazai és idegen családnevek] című családnévkönyve 1992-ben, majd bővített kiadása 2008-ban jelent meg. Nem klasszikus családnévszótárról van szó, a szerző a családneveket általában szövegkörnyezetben tárgyalja, de bizonyos fejezetekben névcikkek is előfordulnak. A könyv végén található névmutató megkönnyíti az egyes családnevek visszakeresését. A kiadvány a következő fejezetekből áll: a cseh családnevek története, a cseh családnevek eredete és jelentése, a családnevek

[1] A használatos weboldalak: www.babynames.com, www.babynameworld.com, www.babynology.com. (2020. 04. 24.)

alaktani sajátosságai, az idegen (női) családnevek adaptációja a cseh nyelvbe, a családnevek helyesírási sajátosságai, a családnevek átírása egyes idegen nyelvekből, családnévváltoztatások, nemesi családnevek, a családnevek gyakorisága (KNAPPOVÁ 2008).

A szerző a magyar eredetű családnevek értelmezésekor KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótára című művére (CsnSz.) támaszkodik. KNAPPOVÁ a magyar családnevek helyesírásával, kiejtésével, a cseh nyelvben való toldalékolásával kapcsolatban is megjegyzéseket tesz. A magyar tulajdonnevek cseh nyelvben megfigyelhető helytelen kiejtése a két nyelvben előforduló eltérő fonémákkal függ össze. A szerző megemlíti a családnevek helyesírása és cseh nyelvbeli kiejtése közötti különbségeket, genitívuszi alakváltozatát és a női nevekhez kapcsolódó *-ová* névformánst; pl. *Balázs* [baláž], *-zse – Balázsová* [balážová]; *Juhász* [juhás], *-sze – Juhászová* [juhásová]; *Jankovics* [jankovič], *-cse – Jankovicsová* [jankovičová]. Felhívja a figyelmet továbbá arra is, hogy a kisebbségi nők elhagyhatják a családnév végéről az *-ová* képzőt: *Aranyová* [araňová] és *Arany* [araň]*; Nagyová* [naďová] és *Nagy* [naď]*; Királyová* [kirájová] és *Király* [kiráj]. A kettős családneveknél többféle alakváltozattal is találkozhatunk a nőknél; pl. *Dudásová-Vigová, Dudás-Vigová, Dudás-Vig.* A magyar családnevek adaptációja a cseh nyelvbe a család- és keresztnév eltérő névsorrendjében, valamint a névforma variábilis használatában is mutatkozik: *Kovács Pálné Szabó Katalin → Katalin Kovácsová Szabóová (Szabó), Katalin Kovácsová* rozená ('született') *Szabóová (Szabó); Kovácsné Szabó Katalin → Katalin Kovácsová Szabóová (Szabó); Kovácsné Sz. Katalin → Katalin Kovácsová, Katalin Sz. Kovácsová; K. Szabó Katalin → Katalin K. Szabóová; Kovács Katalin → Katalin Kovácsová.* A magyar családnevek csehesítését példákkal szemlélteti KNAPPOVÁ: *Bárczi – Bárci, Csillag – Čillag, Gergely – Gergej, Kiss – Kišš, Nagy – Naď, Nyíri – Níri, Szatmári – Satmári, Tyúk – Ťúk, Zsolt – Žolt.*

MILAN MAJTÁN szlovákiai családnevekről írott, Naše priezviská [Családneveink] című monográfiája 2014-ben jelent meg. A kiadványban névcikkek is találhatók, de a cseh családnévkönyvhöz hasonlóan többnyire a szövegben előforduló felsorolások, adatolások részeként szerepelnek az egyes családnevek. A szerző az első fejezetben a szlovák családnevek kialakulásával, nyelvi eredetével és formájával, gyakoriságával foglalkozik. A második részben a családnévadás indítékairól, a nevek képzésmódjairól olvashatunk. Az egyes családnevek etimológiáját és a köztük lévő összefüggéseket a legterjedelmesebb fejezet tárgyalja, amelyben a következő kérdéseket érinti a szerző: a névadás indítéka, a név nyelvi eredete, művelődéstörténeti vonatkozásai, történeti forrásokban való megjelenése, területi és számbeli előfordulása, alakváltozatai, idegen nyelvű megfelelői, a névalkotás módja és a nyelvjárások hatása a családnév keletkezésében. A negyedik részben turzófalvai családnevek magyarázata található rövid névcikkek formájában (bővebben l. MAJTÁN 2011). Az ötödik fejezet a családnévkutatás és a genealógia közötti összefüggésekről számol be. A könyv végén lévő névmutató segíti a névvel kapcsolatos információk keresését (MAJTÁN 2014).

Nagy számban jelennek meg a kötetben magyar nyelvből származó családnevek. Az 1995-ös szlovákiai lakosság-nyilvántartás alapján a Szlovákiában használatos leggyakoribb családnevek között is szerepelnek magyar eredetűek, melyek többsége különféle alakváltozatban fordul elő: *Kováč* (*-áč* 15238, *-ač* 125, *-ács* 4832, *-acs* 25), *Horváth* (*-áth* 15092, *-át* 1269, *-ath* 285, *-at* 1539), *Varga* (11699), *Tóth* (11419), *Szabó* (*Szabó* 6818, *Szabo* 1585, *Sabó* 395), *Nagy* (10315) / *Naď* (433), *Baláž* (*-áž* 7351, *-áš* 21, *-ázs* 860, *-azs* 80), *Molnár* (*-ár* 6714, *-ar* 6), *Lukáč* (*-áč* 5132, *-ač* 134, *-ács* 740, *-acs* 49). Egyes családnevek e példasorból szláv családnévadás eredményei is lehetnek. A magyar

családnevek interpretációjakor HAJDÚ MIHÁLY Családnevek enciklopédiája című munkáját (CsnE.) vette alapul MAJTÁN. A szerző a névadás indítéka szerint csoportosítja a névanyagot, s magyarból átvett példákat is említ könyvében. Magyar keresztnévalakból származó családnevek: *Miklós > Mikla, Mikľa, Mikle, Miklánek, Mikláš, Miklo, Mikloš, Miklošík, Mikloško, Miklošovič, Miklovič* stb.; magyar foglalkozásnevekből származó családnevek: *Áč, Barát, Bíro, Doboš, Fazekaš, Kadár, Lakatoš, Lovás, Madarás, Mesároš, Molnár, Sabo, Sakáč, Sekereš, Šipoš, Takáč, Vámoš, Varga, Žoldoš* stb.; magyar helynévből alakult családnevek: *Arvai, Bartfai, Budaj, Gömöri, Honti, Kaššai, Lévai, Liptai, Nyitrai, Sepeši, Šároši, Turóci, Zólyomi, Žolnai* stb.; a népnév magyar megnevezéséből alakult családnevek: *Horvát, Lendel, Lengyel, Morvai, Német, Oláh, Oros, Rác, Tót, Török* stb.; tulajdonságra utaló ragadványnévből származó magyar eredetű családnevek: *Farkaš, Igaz, Pirošík, Rigo, Sarka, Szarka, Varju, Veréb, Vereš* stb. A családnevek lejegyzésében megfigyelhető, hogy a magyar eredetű családnevek java része a névszlovákosítás eredményeképpen szlovákos helyesírással fordul elő.

DANIEL DUDOK Priezviská Slovákov v Juhoslávii [A szlovákok családnevei Jugoszláviában] című, 1998-ban megjelent könyvében szintén nagyobb számban találkozhatunk magyar családnevekkel. Ez sem hagyományos családnévszótár, a következő főbb részekből áll: a személynevek története, szlovák családnevek és szlovákok által viselt családnevek, a vajdasági és szlovákiai szlovákok családnevei, a vajdasági szlovákok családneveinek lexikális-szemantikai elemzése. A névmutató segíti a családnevek fellelhetőségét a könyvben. A szerző a legterjedelmesebb fejezetben lexikális-szemantikai szempontból osztályozza és névcikkek formájában közli a korpuszt (több mint 4200 családnevet). Az egykori Jugoszláviában élő szlovákok családneveiben a névszlovákosítás a magyar eredetű családnevek helyesírásában figyelhető meg; pl. *András, Baláž, Birkáš, Bizoň, Bordáš, Búzáš, Čásár, Čordáš, Déneš, Derď (< György), Doboš, Farkaš, Frideš, Híreš, Ištók, Ištván, Kálman, Láslo, Madarás, Mesároš, Mihaľ, Naď, Oľajoš, Pálinkáš, Sakáč, Sakáloš, Šándor, Tamaši, Vašaš, Vereš, Vilmoš, Žíroš.* Az etnikumra utaló *Magyar* családnév különféle alakváltozatokban fordul elő: *Maďar, Maďara, Maďarek, Maďarík.* DUDOK a magyar névtani szakirodalomból KNIEZSA ISTVÁN A magyar és szlovák családnevek rendszere (1965) című munkáját használta az egyes családnevek etimologizálásakor.

Szótárszerű részek, magyar családnevek magyarázatai is találhatók a magyarországi szlovákok családneveit feldolgozó Čabianske priezviská [Békéscsabai családnevek] és Komlóšske priezviská [Tótkomlósi családnevek] című kiadványokban (DIVIČANOVÁ et al. 2015, 2017).

4. Helynévszótárak. Nem hagyományos helynévszótár, de szótárszerű részeket, névcikkeket, magyar tulajdonneveket is tartalmaz a cseh VLADIMÍR ŠMILAUER Vodopis starého Slovenska [A régi Szlovákia vízrajza] című, 1932-ben megjelent munkája, mely behatóan elemzi a szláv, magyar és más eredetű vízneveket. A szerző jól ismeri és szakszerűen használja a korabeli magyar szakirodalmat és a középkori magyarországi okleveleket. A mű bevezető részében ismerteti a történeti forrásokat (1300-ig vizsgálja a névanyagot), a kutatás módszereit és a munka szerkezetét (ix–xliii). Az egyes folyók (Morva, Duna, Dudvág, Vág, Nyitra, Garam, Ipoly, Sajó, Hernád, Bodrog, Poprád) szerint haladva mutatja be a vízneveket. Az adattárban közli a víznevek etimológiai magyarázatát. Az összegyűjtött korpuszt a névadás indítéka szerint rendszerezi: köznévi, személy- és helynévi, ismeretlen és bizonytalan eredetű vízneveket különböztet meg. A magyar eredetű köznévből származó víznevek mellett feltünteti cseh megfelelőjüket,

jelentésüket, továbbá a történeti forrásokban előforduló magyar névalakokat, melyekben az adott névrész megtalálható. A magyar személy- és helynévből keletkezett víznevekénél szerepel az adott névrész írott forrásokban való előfordulása és a név keletkezésmagyarázata. A könyv befejező részében a történeti forrásokban szereplő nevek magyar nyelvű lejegyzésének sajátosságairól olvashatunk, majd a források értékelése és a nevek jegyzéke következik (ŠMILAUER 1932).

Az utóbbi években újra fellendült a víznevek kutatása, melyet egykor ŠMILAUER kezdeményezett. 2005-ben jelent meg JAROMÍR KRŠKO Spracovanie hydronymie Slovenska [Szlovákia vízneveinek feldolgozása] című monográfiája, melyben módszertani útmutatót ad a Hydronymia Slovaciae nevezetű projekt keretén belül készülő tanulmányok elkészítéséhez (KRŠKO 2005). Önálló kötetekben a következő folyók vízneveit dolgozták fel a szlovák névtanosok: a Sajó szlovákiai része (SIČÁKOVÁ 1996), Ipoly (MAJTÁN–ŽIGO 1999), Túróc (KRŠKO 2003), Nyitra (HLADKÝ 2004), Árva (MAJTÁN–RYMUT 2006), Garam (KRŠKO 2008), a Vág felső része (KRŠKO 2011), Kiszuca (KRŠKO–VELIČKA 2011), Dudvág (HLADKÝ 2011), a Morva (ZÁVODNÝ 2012) és a Hernád folyók szlovákiai része (GOÓTŠOVÁ–CHOMOVÁ–KRŠKO 2014), Kis-Duna (BELÁKOVÁ 2014, BELÁKOVÁ–HLADKÝ–ZÁVODNÝ 2018), valamint a Csallóköz víznevei (HLADKÝ–ZÁVODNÝ 2015). A hidronimákat feldolgozó szlovák kiadványokban szótári rész is található, melynek névcikkeiben a címnév után következik az adott helynév pontos lokalizálása, a történeti forrásokban szereplő névalakváltozatok felsorolása, a víznév etimológiájának magyarázata. Az említett kötetekben gyakran találkozhatunk magyar eredetű víznevekkel. A magyar névtani munkák közül a legidézettebb KISS LAJOS kétkötetes, Földrajzi nevek etimológiai szótára című műve (FNESz.).

Magyar településneveket is tárgyaló szlovák helységnévszótár JÁN STANISLAV 1947-ben megjelent, Odkryté mená slovenských miest a dedín [Szlovák városok és falvak feltárt nevei] című könyve, melyet 2008-ban újranyomtattak. A névcikkekben a címnévként álló helységnév után következik a település lokalizálása, a történeti forrásokban lévő névváltozatok ismertetése, s végül az adott név keletkezésmagyarázata. Egyes névcikkekben a szlovák helységnév magyar névpárjáról (pl. *Eperjes, Pozsony, Kassa*) bővebb névmagyarázatot olvashatunk (STANISLAV 1947).

Hasonló szerkezetben szerepelnek a névcikkek JÁN STANISLAV 1948-ban kiadott, majd 1999-ben (1. kötet) és 2004-ben (2. kötet) újranyomott Slovenský juh v stredoveku [A szlovák dél a középkorban] című terjedelmes kétkötetes könyvének második, szótári részében. E névtárban nemcsak helységnevek, hanem egyéb helynévfajták (pl. víznevek, domborzati nevek) etimológiája is megtalálható. A szerző gyakran idézi monográfiájában KNIEZSA ISTVÁN, MELICH JÁNOS és MOÓR ELEMÉR tanulmányait. Az irodalomjegyzék azt mutatja, hogy jól ismerte a korabeli magyar munkákat, forrásokat, nyelvészeti folyóiratokat. A helynévszótár több ezer helynév etimológiáját tartalmazza. STANISLAV számos magyar eredetű nevet tendenciaszerűen a szlávból magyaráz. Az idők során a névkutatók sok, általa helytelenül etimologizált nevet újraértelmeztek, de számos, elsősorban nem magyar eredetű helynevekkel kapcsolatos megállapítását elfogadták. A kiadvány második részére gyakran hivatkozik KISS LAJOS a FNESz. egyes névcikkeiben, cáfolva STANISLAV magyar eredetű helynevekkel kapcsolatos helytelen etimologizálásait.

A cseh helynévszótárakban csak ritkán találkozhatunk magyar nevek magyarázataival, a szláv eredetű nevek mellett német etimonúak jelennek meg nagy számban a vonatkozó kiadványokban (l. PROFOUS 1947–1960, HOSÁK–ŠRÁMEK 1970–1980, LUTTERER–ŠRÁMEK 2004). Az IVAN LUTTERER, ĽUBOŠ KROPÁČEK és VÁCLAV HUŇÁČEK

szerzőhármas által írt Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů [Helynevek eredete. 1000 tulajdonnév – országnév, településnév, természeti objektum – etimológiai szótára] című, 1976-ban kiadott cseh nyelvű helynévszótár magyar helyneveket is etimologizál. A helynévfajták közül városnevek *(Budapest, Debrecen, Esztergom, Győr, Pécs, Szeged, Székesfehérvár, Szolnok, Sopron, Veszprém)* és egy-egy folyónév *(Tisza),* hegynév *(Kékes),* országnév *(Magyarország)* eredetmagyarázata fordul elő a publikációban. A magyar névtani irodalomból KÁLMÁN BÉLA A nevek világa című könyvét (1967) használták a szerzők (LUTTERER–KROPÁČEK–HUŇÁČEK 1976).

AZ IVAN LUTTERER, MILAN MAJTÁN és RUDOLF ŠRÁMEK által írt Zeměpisná jména Československa [Csehszlovákia földrajzi nevei] című 1982-es kiadványban mintegy 1200 helynév (helységnév, hegynév, víznév) etimológiája szerepel névcikkek formájában. Egyes, Szlovákia területén lévő helynevek eredetmagyarázatánál a magyar névpárok (pl. *Bártfa, Nagyszombat, Somorja, Tornalja*) etimológiája is megtalálható.

A szlovákiai helységnevek jegyzékét és az egyes toponimák 1773–1997 közötti névváltozatait tartalmazza MILAN MAJTÁN több kiadásban megjelent Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997 [A Szlovák Köztársaság helységnevei. Változásuk az 1773–1997 közötti években] című könyve (MAJTÁN 1998). A bevezetőt követi a szótári rész, melyben 2871 névcikk szerepel;[2] az egyes helységnevek mellett időrendi sorrendben szerepelnek a történeti forrásokban előforduló névalakváltozatok. Az adatok a társadalmi változások névanyagra való hatását, a szlovák–magyar helységnévpárok alakulását és a lejegyzett magyar alakváltozatok variabilitását is mutatják (pl. *Hurbanovo* – 1773, 1786 *O-Gyalla,* 1808 *Ó-Gyálla,* 1863–1913, 1938–1945 *Ógyalla,* 1920–1938, 1945–1948 *Ó-Gyalla*). A betűrendes névmutatóban az összes névváltozat listája található.

MILAN MAJTÁN irányításával valósult meg 1966–1975 között egy egész Szlovákiára kiterjedő, helyneveket összegyűjtő kérdőíves kutatás, melynek eredményeképpen mintegy 250 000 mikrotoponima gyűlt össze (l. MAJTÁN 1983). Ezen névkorpusz feldolgozása napjainkban a Szlovák Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében zajlik. IVETA VALENTOVÁ, a Névtani Osztály vezetője dolgozik a digitális helynévtáron. Egyelőre az ábécé első betűjéhez tartozó mintegy 2000 helynév feldolgozása készült el a Slovník lexiky slovenských terénnych názvov [A szlovák mikrotoponimák lexikájának szótára] című projekt keretén belül (l. VALENTOVÁ 2009, 2014, 2018; LSTN.). A helynévanyag feldolgozása a cseh és morva mikrotoponimák digitális helynévtárához hasonló módon történik (l. ČIŽMÁROVÁ 2010a, 2010b; OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ–MALENÍNSKÁ 2000; SPJČ.; SPJMS.). A szlovák digitális helynévtár névcikkeiben szlovák nyelvbe adaptált magyar eredetű helynevekkel (pl. *Ajandéky* < *ajándék, Aďagaš* < *agyagos, Almáš* < *almás, Pod álomášom* < *állomás*), illetve ezek lokalizálásával, etimologizálásával, toldalékolásával, digitális térképre vetítésével is találkozhatunk.

5. Összegzés. A cseh és szlovák keresztnév-, családnév- és helynévszótárakban, illetve névszótári részeket tartalmazó publikációkban található magyar tulajdonnevekkel kapcsolatos névcikkek, névmagyarázatok azt mutatják, hogy az említett cseh és szlovák névtani lexikográfiai munkák többsége elfogadhatóan interpretálja a magyar tulajdonneveket, és hivatkozik – ha viszonylag kis mértékben is – a magyar szakirodalomra is. Egyes magyar

[2] Az egyes településekhez kapcsolódó névcikkeket l. http://www.juls.savba.sk/nazvy_bci.html. (2020. 04. 24.)

eredetű tulajdonnevek lejegyzésében megfigyelhető, hogy a név adott nyelvbe való adaptációja a névcsehesítés, illetve névszlovákosítás eredményeképpen csehes, illetve szlovákos helyesírással használatos. A cseh és szlovák névszótárak fontos forrásként szolgálnak a szláv eredetű tulajdonnevek magyarázatát illetően is a magyar névkutatók számára.

Felhasznált források

BELÁKOVÁ, MÁRIA 2014. *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja.* Trnavská univerzita, Trnava.

BELÁKOVÁ, MÁRIA – HLADKÝ, JURAJ – ZÁVODNÝ, ANDREJ 2018. *Hydronymia Malého Dunaja.* Trnavská univerzita, Trnava.

DIVIČANOVÁ, ANNA et al. 2015. *Čabianske priezviská.* Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba.

DIVIČANOVÁ, ANNA et al. 2017. *Komlóšske priezviská.* Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak.

DUDOK, DANIEL 1998. *Priezviská Slovákov v Juhoslávii.* Spolok vojvodinských slovakistov, Nový Sad.

GOÓTŠOVÁ, ANDREA – CHOMOVÁ, ALEXANDRA – KRŠKO, JAROMÍR 2014. *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu.* Belianum, Banská Bystrica.

HLADKÝ, JURAJ 2004. *Hydronymia povodia Nitry.* Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava.

HLADKÝ, JURAJ 2011. *Hydronymia povodia Dudváhu.* Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava.

HLADKÝ, JURAJ – ZÁVODNÝ, ANDREJ 2015. *Hydronymia Žitného ostrova.* Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava.

HOSÁK, LADISLAV – ŠRÁMEK, RUDOLF 1970–1980. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* 1–2. Academia, nakladatelství Československé akademie vied, Praha.

KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1978/2017. *Jak se bude vaše dítě jmenovat?* Academia, Praha.

KNAPPOVÁ, MILOSLAVA 1992/2008. *Naše a cizí příjmení v současné češtině.* AZ KORT, Liberec.

KRŠKO, JAROMÍR 2003. *Hydronymia povodia Turca.* Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Banská Bystrica.

KRŠKO, JAROMÍR 2008. *Hydronymia povodia Hrona.* Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.

KRŠKO, JAROMÍR 2011. *Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčianky po prameň Váhu).* Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.

KRŠKO, JAROMÍR – VELIČKA, DRAHOMÍR 2011. *Hydronymia povodia Kysuce.* Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.

LSTN. = *Lexika slovenských terénnych názvov.* https://lstn.juls.savba.sk (2020. 04. 24.)

LUTTERER, IVAN – KROPÁČEK, ĽUBOŠ – HUŇÁČEK, VÁCLAV 1976. *Původ zeměpisných jmen. Etymologický slovník 1000 vlastních jmen zemí, měst a přírodních objektů.* Mladá fronta, Praha.

LUTTERER, IVAN – MAJTÁN, MILAN – ŠRÁMEK, RUDOLF 1982. *Zeměpisná jména Československa.* Mladá fronta, Praha.

LUTTERER, IVAN – ŠRÁMEK, RUDOLF 2004. *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje.* 2. vydání. Tobiáš, Havlíčkův Brod.

MAJTÁN, MILAN 1972/1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)*. Veda, Bratislava.

MAJTÁN, MILAN 2011. Slovník turzovských priezvisk. In: GAJDIČIAR, IVAN ed., *Turzovské priezviská*. Spolok priateľov Turzovky, Turzovka. 75–211.

MAJTÁN, MILAN 2014. *Naše priezviská.* Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.

MAJTÁN, MILAN – POVAŽAJ, MATEJ 1983/1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa.* Art Area, Bratislava.

MAJTÁN, MILAN – RYMUT, KAZIMIERZ 2006. *Hydronymia povodia Oravy.* Veda, Bratislava.

MAJTÁN, MILAN – ŽIGO, PAVOL 1999. *Hydronymia povodia Ipľa.* Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, LIBUŠE – MALENÍNSKÁ, JITKA 2000. *Slovník pomístních jmen v Čechách. Úvodní svazek.* Academia, Praha.

PROFOUS, ANTONÍN 1947–1960. *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny* 1–5. Nakladatelství ČSAV, Praha.

SIČÁKOVÁ, ĽUBA 1996. *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej.* Pedagogická fakulta UPJŠ, Prešov.

ŠMILAUER, VLADIMÍR 1932. *Vodopis starého Slovenska.* Učená společnost Šafaříkova, Praha–Bratislava.

SPJČ. = *Slovník pomístních jmen v Čechách.* https://spjc.ujc.cas.cz (2020. 04. 24.)

SPJMS. = *Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku.* https://spjms.ujc.cas.cz (2020. 04. 24.)

STANISLAV, JÁN 1947/2008. *Odkryté mená slovenských miest a dedín.* Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin.

STANISLAV, JÁN 1948/1999/2004. *Slovenský juh v stredoveku* 1–2. Národné literárne centrum, Bratislava.

VALENTOVÁ, IVETA 2018. *Lexika slovenských terénnych názvov (Koncepcia lexikografického spracovania).* Slovak Academic Press, Bratislava.

ZÁVODNÝ, ANDREJ 2012. *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy.* Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, Trnava.

Hivatkozott irodalom

ČIŽMÁROVÁ, LIBUŠE 2010a. Tvorba elektronického slovníku pomístnich jmen na Moravě a ve Slezsku. *Acta onomastica* 51: 79–93.

ČIŽMÁROVÁ, LIBUŠE 2010b. Ke konstrukci heslových slov ve Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. *Acta onomastica* 51: 94–105.

CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY, *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink.* A magyar nyelv kézikönyvei 17. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010.

CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított *kiadás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa.* Gondolat Kiadó, Budapest.

KNIEZSA ISTVÁN 1965. *A magyar és szlovák családnevek rendszere.* Sokszorosított gépirat. Budapest.

KRŠKO, JAROMÍR 2005. *Spracovanie hydronymie Slovenska (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae).* Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, Banská Bystrica.

MAJTÁN, MILAN 1983. Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky slovenských terénnych názvov. *Slovenská reč* 48: 199–206.

MUnk. 1972 = LADÓ JÁNOS, *Magyar utónévkönyv.* 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

MUnk. 1998 = LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, *Magyar utónévkönyv.* Vince Kiadó, Budapest, 1998.

VALENTOVÁ, IVETA 2009. Ku koncepcii pripravovaného Slovníka slovenských anojkoným. *Slovenská reč* 74: 283–291.

VALENTOVÁ, IVETA 2014. Výstavba heslových slov slovníka lexiky slovenských terénnych názvov. In: ONDREJOVIČ, SLAVOMÍR – SATINSKÁ, LUCIA – VRÁBĽOVÁ, JÚLIA szerk., *Štefan Peciar a moderná lexikografia. Zborník k 100. výročiu narodenia Štefana Peciara.* Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava. 280–296.

BAUKO JÁNOS
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1297-6177
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem
Közép-európai Tanulmányok Kara

JÁNOS BAUKO, Hungarian proper names in Czech and Slovakian name dictionaries

The study aims to discern whether Czech and Slovakian name dictionaries list Hungarian proper names, and if yes, how these are defined; is Hungarian scholarly literature referenced; can any tendencies or changes over time be found in their definitions. Only name dictionaries and publications that include name dictionaries that contain entries for Hungarian proper names are discussed. First, the Czech and Slovakian given name dictionaries, then family name dictionaries that contain Hungarian proper names are discussed. Finally, dictionaries of toponyms are also reviewed. The majority of Czech and Slovakian name dictionaries or publications that contain such elements define Hungarian proper names acceptably, and (to a minor degree) reference Hungarian academic literature. The adaptation of the orthography of specific Hungarian proper names can be seen in some cases. As a result, Slovakian or Czech name forms are in use. Czech and Slovakian name dictionaries are also an essential source of information regarding names of Slavic origin in the Hungarian language for Hungarian onomasticians.

Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 209–219. DOI: 10.26546/4892373.13

Magyar tulajdonnevek az ukrán névszótárakban

1. Bevezetés. Az ukrán névtudomány Ukrajna függetlenné válása (1991) óta jelentős fejlődésen ment keresztül. Az eredményes kutatás intézményi háttere már a szovjet időkben létrejött, a szervezett névtani kutatásokat ugyanis az Ukrán Tudományos Akadémia (UTA) Nyelvtudományi Intézetének (НАН України, Інститут української мови) névtani részlege koordinálja 1960 óta.[1] Az akadémiai kutatóműhely főbb projektjei közé tartozott korábban az ukrajnai víznevek összegyűjtése és szótárazása (SHU.), az oklevelekben előforduló tulajdonnevek etimológiai szótárának az elkészítése, valamint Ukrajna ősszláv névrendszerének a feltárása. Az ország méretei és névgazdagsága miatt nagyobb, országos méretű projektek, névgyűjtések lebonyolítására nem került sor. A hosszútávú tervek között szerepel ugyan Ukrajna helységneveinek történeti-etimológiai vizsgálata, eddig azonban sem a gyűjtő-, sem a feldolgozó munkáról nem jelentek meg írások.

Az UTA mellett az elmúlt évtizedekben több, névtudománnyal foglalkozó központ is létrejött, elsősorban az egyes felsőoktatási intézmények nyelvészeti tanszékein a nagyobb egyetemi városokban, például Lvivben, Rivnében, Ternopilban és Ivano-Frankivszkban. A kutatómunka eredményei a névtani jellegű tanulmányok, monográfiák, regionális helynévgyűjtések, névelméleti munkák, szótárak, egy-egy helynévtípus vizsgálatával foglalkozó monográfiák stb. nagy számában mutatkoznak meg. Az 1855–2000 közötti időszak névtani munkáit listázó, Szvjatoszlav Verbics által szerkesztett, Ukrajinszka onomasztika. Bibliohraficsnij pokazscsik [Ukrán névtudomány. Bibliográfiai mutató] című ukrán névtani bibliográfia (Verbics 2013) 4534 tételt tartalmaz, zömmel a 20. század második feléből. Emellett 2000 után számos, mérföldkőnek számító etimológiai szótár jelent meg, ami az ukrán onomasztika töretlen fejlődését mutatja.

Az ukrán névszótárak magyar eredetű anyagának vizsgálata kapcsán fontos megemlíteni, hogy az ukrán névtudomány (ellentétben például a szlovák és román nyelvészek vizsgálataival, vö. a jelen kötetben Bauko János [2020] által ismertetett szlovák és a Benő Attila [2020] által bemutatott román helynévszótárakkal) a kárpátaljai névkincscsel csak a terület Szovjetunióhoz való csatolása után kezdett foglalkozni. Szervezett, kiterjedt névgyűjtések ugyanakkor a mai napig nem történtek, a kutatók figyelme rendszerint egy-egy részkérdésre terjed ki. A kárpátaljai magyar névanyag kutatása még kevesebb figyelmet kap ukrán részről, aminek nyelvi és nyelven kívüli okai egyaránt vannak.

2. Helynévszótárak. Az ukrán névtudományban még nem készült a FNESz.-hez hasonló jellegű és terjedelmű helynév-etimológiai szótár. A kárpátaljai helységnevekről az első (és máig az egyetlen), ukrán nyelven született tudományos munka Kirilo Halasz 1961-ben készült, Toponimija Zakarpatszkoji oblasztyi (nazvi naszelenih punktiv) [Kárpátontúl megye helynevei (településnevek)] című kandidátusi disszertációja. A dolgozat

[1] http://www1.nas.gov.ua/institutes/ium/Structure/Departments/Department6/Pages/default.aspx (2020. 05. 05.)

kéziratban maradt, így szélesebb olvasóközönséghez nem jutott el, ugyanakkor az ukrán nyelvű szakirodalomban rendszeresen hivatkoznak rá. A 607 kárpátaljai településnév közül csak néhány tucatról mutatja ki a magyar eredetet, az évszázadokon keresztül használt magyar névalakokkal nem foglalkozik, etimológiáinak nagy része helytelen vagy félremagyarázott.

Egyes kárpátaljai helységnevek etimológiájával azonban két kiadványban is találkozhatunk. Az első, úttörő jelentőségű monográfia MIKOLA JANKO 1998-ban megjelent, Toponimicsnij szlovnik Ukrajini [Ukrajna helynévszótára] című szótára. Ez a kiadvány az Ukrán Oktatási Minisztérium tudománynépszerűsítő programja keretében készült, elsődleges célja a nyelv- és történettudomány eredményeinek szélesebb olvasóközönséghez való eljuttatása. A szótár Ukrajna legfontosabb helységeinek, járási központjainak, ún. városi típusú településeinek, ismertebb falvainak, valamint történelmi, kulturális stb. szempontból fontos helyeinek a nevét tárgyalja etimológiai szempontból. Az elsődleges célközönség a diákok, középiskolások, egyetemisták korosztálya, de például tanárok a helytörténeti, nyelvészeti oktatásban segédkönyvként is használhatják. Ez a cél teljes mértékben meghatározza a szótár szerkezetét, illetve tartalmát. A szócikkek rövidek, kevés információt tartalmaznak, a részletes etimológiai vizsgálatra és bizonyításra a szerző nem fordít megfelelő figyelmet. JANKO eltekint a nevek történelmi adatainak a közlésétől, a hivatalos nevekből kiindulva etimologizál, az esetleges korábbi, történelmi névváltozatokkal – ezáltal az eredeti etimológiákkal – ritkán foglalkozik. Ezt kiemelten fontos figyelembe venni a szótár kárpátaljai névkorpusza kapcsán, ugyanis a hivatalos helységnevek rendszerébe 1946-ban jelentős beavatkozás történt. A szótár mintegy 50 kárpátaljai nevet tartalmaz. A helységnevek közül *Beregszász, Nagyberezna, Nagybocskó, Tiszaújlak, Nagyszőlős, Volóc, Bátyú, Dombó, Ilosva, Gyertyánliget, Királyháza, Ökörmező, Munkács, Alsóverecke, Perecseny, Rahó, Szolyva, Szerednye, Aknaszlatina, Taracköz, Ungvár, Királymező, Huszt, Szentmiklós, Kőrösmező* hivatalos ukrán nevét vizsgálja.

1. ábra: Beregszász nevének névcikke (JANKO 1998)

Бе́регове — м., рц. Закарпатської обл. Розташоване в долині р. Тиса (бас. Дунаю). Виникло в XI ст., входило до складу Київської Русі. З кінця XI ст. під владою Угорщини. Назва від слов. *берег* **«ділянка землі біля води, гора» та суф. -ов(е). Звідси ж назва Берегі́вські горби́ — підвищення, розташовані на пд. зх. Закарпатської низовини, сх. від м. Берегового.**

A víznevek köre szinte kizárólag a nagyobb folyókat öleli fel *(Fehér-Tisza, Borzsova, Latorca, Nagy-ág, Szinevér, Talabor, Tisza, Túr, Ung, Fekete-Tisza),* de egy-két kisebb, kevésbé ismert patak neve is bekerült a szótárba (pl. *Bogdán, Bronyka, Sipot*). A Kárpátaljára leginkább jellemző hegynevek közül csak a *Beszkidek, Bliznica, Gorgánok, Priszlop* és a *Szinyák* nevekről, illetve a legfontosabb hágók nevéről ír (pl. *Vereckei-hágó, Volóci-hágó, Ruszkij Puty, Uzsoki-hágó, Tatár-hágó*). A szótár a szláv eredetű nevek többé-kevésbé megbízható etimológiáját adja, a magyar vagy magyar vonatkozású nevek esetében azonban hajlamos a tények elferdítésére vagy mellőzésére, gyakran esik a népetimológia csapdájába.

Beregszász szűkszavú szócikkében például olyan, forrásokkal, adatokkal alá nem támasztott információk olvashatók, miszerint a város a 11. században jött létre, s a Kijevi

Ruszhoz tartozott, de a század végétől Magyarország uralma alá került. A helységnevet a szl. *bereg* 'víz melletti földdarab, part, hegy' főnév *-ов(е)* melléknévképzős származékának tartja, így annak jelentése tkp. 'part menti, hegy melletti'.

A *Munkács* név magyarázatánál a városról szintén azt írja, hogy bár alapításának ideje bizonytalan, egyértelmű, hogy a 9–10. században a Kijevi Rusz része volt. A település konkrét adatainak hiányában állítja a szerző az ősi szláv államhoz való tartozását. Az 1946-tól hivatalos ukrán *Мукачів* névalakot magyarázza, a történelmi *Munkács* névformát megemlíti ugyan, de az etimológia szempontjából nem tartja relevánsnak.

2. ábra: Munkács nevének névcikke (JANKO 1998)

Мука́чеве (Мука́чів) — м., рц. Закарпатської обл. Розташоване на обох бер. р. Латориця (бас. Дунаю), на стику відгорів Вулканічних Карпат і Закарпатської низовини. Час заснування невідомий. Гадають, що воно виникло в IX—X ст. М. входило до складу Київської Русі. В письмових джерелах уперше згадується в 1196. Походження назви не встановлено. Існує кілька легенд і народних переказів про її утворення. У хронікальних записах і в науковій літературі зустрічаємо варіанти Мункач, Мункачів, що вказує на можливість походження назви міста від угор. *мунка* «праця, труд» (пор. з укр. *Трудовач*, *Трудниця*, *Трудолюбівка*). Проте найбільш вірогідне припущення походження назви міста від імені *Мукач*, утворена присв. суф. -ів. У наш час не виправдано змінено ім. форму назви на прикм.

A szerző által vallott sajátos történelemfelfogás a *Kárpátalja* névről írt szócikkében is tetten érhető: *Kárpátontúli Ukrajna* vagy *Kárpátontúl* ugyanis szerinte történelmi régió, amihez hozzátartozott a mai *Kárpátontúli megye,* s azon földek részének tekinti, ahol a keleti szlávság létrejött.

3. ábra: Kárpátalja nevének névcikke (JANKO 1998)

Закарпа́тська Украї́на, Закарпа́ття (Підкарпатська Русь) — історична територія, до складу якої входила суч. Закарпатська обл. Частина земель, на яких створювалося східне слов'янство [УРЕ II, 4, *71*]. Назва від розташування *за Карпатами*. Утворена від основи Карпат- преф. за- і суф. -ськ(а).

A szótárra jellemző az a hivatalos ukrán történelemszemlélet, általánosan elfogadott és tanított dogma, mely szerint a mai Kárpátalja területén a honfoglalást megelőzően keleti szlávok éltek, akiknek – az egyébként nemzetiségként el nem ismert – ruszinok az egyenes ági leszármazottai. A magyarok bejövetele előtt egy feltételezett szláv államot vizionálnak, ami a Kijevi Ruszhoz tartozott, így a területnek a Szovjetunióhoz, majd Ukrajnához való csatolását újraegyesülésként *(возз'єднання)* értelmezik és tanítják. JANKO szótára ennek szellemében íródott, hiteles adatokkal nem dolgozik, ezért tudományos kutatásra kevésbé alkalmas, a bevezetőben kitűzött népszerűsítő és hazafias gondolkodásra nevelő célt azonban minden bizonnyal megvalósítja. Hasonló szemlélet

más határon túli régiókban is visszaköszön: a szlovák STANISLAV a kárpátaljai helyneveket szintén a szlávból magyarázza (vö. STANISLAV 1948; a felvidéki nevekhez l. BAUKO 2020), a román DRĂGANU pedig mindenhol román neveket vél felfedezni (vö. DRĂGANU 1933; az erdélyi névanyaghoz l. még BENŐ 2020).

A laikus közönség számára készülő, névtant, nyelvészetet népszerűsítő munkák mellett idővel felmerült egy pontosabb, tudományos alapokon nyugvó helynévszótár létrehozásának igénye. A két szempontot kívánja ötvözni, valamint a névtan legfrissebb eredményeit a nagyközönség elé tárni VASZILIJ LUCSIK Etimolohicsnij szlovnik toponimiv Ukrajini [Ukrajna helyneveinek etimológiai szótára] című, 2014-ben megjelent etimológiai szótára.[2] A szerző az UTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, évtizedek óta foglalkozik helynévkutatással, elsősorban víznevekkel és földrajzi köznevekkel. A szótár közvetlen előzménye a JANKO-féle kiadvány, a két szótár között mind a szócikkek, mind azok tartalma között jelentős átfedés tapasztalható. Ugyanakkor LUCSIK a hibákat figyelembe véve egy részletesebb és pontosabb szótár elkészítését, a hiányosságok pótlását tűzte ki célul. A kötet 2600 szócikkben mintegy 3700 földrajzi név etimológiáját tárgyalja. Vizsgálata a helynevek minden típusára és Ukrajna teljes területére kiterjed. A szótár elsődleges bázisát a makrotoponimák (víznevek, domborzati és településnevek) alkotják, de foglalkozik például természetvédelmi területek, erdők, dűlők elnevezéseivel is. A névkorpuszban mintegy másfélszáz kárpátaljai toponima magyarázata található meg, zömmel önálló szócikkben. A teljesség igénye nélkül a következő nevek magyarázatai szerepelnek a kötetben:

– Helységnevek: *Ungvár, Munkács, Csap, Beregszász, Huszt, Nagyszőlős, Ilosva, Perecseny, Rahó, Szolyva, Técső, Bátyú, Bustyaháza, Nagyberezna, Nagybocskó, Tiszaújlak, Visk, Volóc, Dombó, Zsdenyova, Kölcsény, Gyertyánliget, Királyháza, Ökörmező, Szerednye, Aknaszlatina, Taracköz, Királymező, Szentmiklós, Kőrösmező.*

– Víznevek: *Tisza és mellékágai, Apsica, Apsinec-tó, Bajlova, Bruszturjanka, Horodilovai vízesés, Ilosva, Kerepec, Krivulya, Mokrjanka, Pinye, Pomejnica, Repinka, Szalva, Vicsa* stb.

– Hegy- és hágónevek: *Berlyaszka, Beszkidek, Gorgánok, Bliznica, Bouvan, Borzsahavas, Brebenyeszkul, Hoverla, Gutin-Tomnatek, Kobila, Popagya, Pop Iván, Priszlop, Rebro, Ruszka, Szvidovec, Jabloncai-hágó, Vereckei-hágó, Uzsoki-hágó, Volóci-hágó, Toronyai-hágó* stb.

A szócikkek felépítése már a filológiai igényű etimológiai szótárak szokásos eljárását követi. A hivatalos, ukrán nevek mellett sajnos a népnyelvi adatokat, névvariációkat nem közli a kiadvány, de a lokalizálás után a nevek történeti adatait közreadja. Ez a szerző hangsúlyozott újítása, ugyanis a korábbi etimológiai szótár fő hiányossága éppen ennek a mellőzése volt. Sajnos LUCSIK sem tudja teljes mértékben teljesíteni a célkitűzését. Az eltérő történelmi múlttal rendelkező ukrán területek múltjának dokumentumai, oklevelei főként külföldi (lengyel, magyar, osztrák, román, orosz stb.) levéltárakban vagy nyomtatásban megjelent adattárakban találhatók. Megismerésük és feldolgozásuk ukrán részről a mai napig nem történt meg. Ezzel magyarázható, hogy történeti adat helyett csak egy évszámot vagy még azt sem közöl a szerző. A kárpátaljai településnevek adatait rendszerint HALASZ korábban hivatkozott munkájából (1961), közvetett és kevésbé megbízható forrásból meríti.

[2] Részletes ismertetését l. SEBESTYÉN 2016.

4. ábra: Beregszász nevének névcikke (LUCSIK 2014)

Бе́регове — місто, Закарпат. обл. [АТП, 156]; засн. в XI ст. [ГЕУ 1, 83], сакс. *Zaz* = угор. *Szàsz* (1141), *Bereg* (1214), *Lampertszàsz, Lamprechtszàsz, Lamperthàz, Luprechtszasz* (XIII ст.), *Beregszàsz* [Галас, 58], *Бе́регово* (1981) [СЭС, 132]. Суч. ойконім виник унаслідок субстантиваціі та онімізації відн. прикм. *береговий* «розміщений, розташований на прибережних ділянках» [СУМ 1, 158] у формі сер. роду, яка узгоджує ойконім з номенкл. іменем *село, поселення, місто*; пор. назву нп *Берегове* в Криму і в різних обл. України [АТП, 581]. В основі твірного прикм. ГТ *бе́рег* (див. *Бе́рег*), який під пд.слов. та герм. впливом на Закарпатті міг виражати також актуальне значення «гора» й закріпитися в істор. назвах пос. *Bereg* і *Beregszàsz*. Найдавніша форма *Zaz*, якій відповідає угор. *Szàsz*, постала семант. способом від етноніма *zaz, szàsz* «саксонець», що відбився в прізв. закарп. українців [Чучка, 503]. Композитні сакс. та угор. назви з цим компонентом включають фонет. варіанти герм. антропоніма *Лампе́рт* [Галас, 58]. Перенесення наголосу на перший склад ойконіма *Бе́регове* з останнього у твірному *береговий* «стос. до *бе́рег*» зумовлене впливом угор. мови; пор. оронім *Бе́регівське горбогір'я*, що називає масив плосковершинних вулкан. горбів і розчленованих силових поверхонь побл. м. *Берегового* [ГЕУ 1, 82], суміж. с. *Nagy Bereg*, укр. *Береги* [Галас, 58] і ще 13 ойконімів *Берегове* в різних регіонах України [АТП, 581].

A teljes magyar vonatkozású névanyag bemutatásától természetesen eltekintek, de érdemes összehasonlítani JANKO és LUCSIK etimológiai szótárának egy-két szócikkét. *Beregszász*-szal nagyobb terjedelemben foglalkozik, közli a település korábbi névalakjait is *(Szász, Lampertszász, Beregszász)*. Elsődlegesen a mai hivatalos helységnevet *(Берегове)* etimologizálja, ami szerinte az ukrán *береговий* 'part melletti helyen telepített (falu, város)' melléknév származéka. Úgy véli azonban, hogy a melléknév alapjául szolgáló *берег* főnév másodlagos 'hegy' jelentése figyelhető meg a helység régi *Bereg* és *Beregszász* nevében, mivel a város hegy lábánál települt. A legkorábbi *Szász* formát – helyesen – a *szász* népnévből eredezteti, míg a *Lampert* nevet személynévi eredetűnek tekinti. A magyar településnévhez fűzött magyarázatai tehát megfelelnek a valóságnak (vö. FNESz. *Beregszász,* SEBESTYÉN 2010: 25). A helységnév szláv eredeztetése azonban téves. Példaként megemlíti ugyan a megyének is nevet adó *Nagybereg* helységet, azzal azonban nincs tisztában, hogy a *Bereg-* előtag *Beregszász* nevében a megyére utal, s nem a város melletti hegyre.

Hasonló részletességgel tárgyalja a szerző *Munkács* nevét. A mai *Мукачеве* helységnévből indul ki, ami szerinte „ukrán környezetben" keletkezett, s a *Mukacs* személynév birtoklást kifejező *-ове/-еве* képzős származéka. Kitér a személynév magyarázatára, amelynek szerinte a *мукати* 'dörmög, dünnyög' ige az alapja. Úgy véli, hogy az *-ач* képző különböző víznevek hatására kerülhetett a helységnévbe. A magyar *Munkács* névalak szerinte másodlagos, létrejöttében szerepet játszhatott az ősszláv *munka* főnévvel való összecsengése, amit már Anonymus is említ (An. 12). (A név tudományos névfejtését l. FNESz. *Munkács,* SEBESTYÉN 2010: 99.)

5. ábra: Munkács nevének névcikke (LUCSIK 2014)

Мука́чеве — місто, Закарпат. обл. [АТП, 161]; відоме з IX ст. [ГЕУ 2, 393], за ін. джерелами — згадується 1196 р. і має варіанти *Мука́чів, Мункач, Мункачів* [Янко, 237]; *Munkács* [Галас 1957-а, 204], як відоме з XII ст., *Мука́чево* (1981) [СЭС, 854]. Суч. ойконім виник в укр. середовищі як посесив на *-ове / -еве*, варіант *-ев / -ів*, від антропоніма *Мукач* з основою дієсл. *мукати* «мугикати», який відомий у пол. мові як *Muk-acz* з 1430 р. [Rymut 2, 124]; пор. серб., хорв. апелятив *мукач* «жаба-джерелянка» і похідний від нього топонім *Mukačije* [Галас 1957-а, 204] із суф. *-ije* в посес. функції. Завдяки суф. *-ач* у структурі твірного слова ойконім міг функціонувати без додаткових афіксів подібно до гідронімів *Головач, Рвач, Лукач, Тлумач, Лехач* [Трубачев, 225], що відбиває угор. *Munkács*, у якому звукосп. *-un-* постало під впливом запозиченого д.слов. *tunka* «мука» (< псл. **tǫka*), на що вказує у зв'язку з назвою *Мукачеве* ще Анонім; пор. у Потиссі угор. топонім *Mukacs* без нос. *-un-* в основі [Галас 1957-а, 204] і закарп. прізв. *Му́нка, Мункач, Мункачі, Мункаш, Мункович* з таким дифтонгом в угор. джерелах [Чучка, 402].

A szerző javára kell írnunk ugyanakkor, hogy több esetben javítja JANKO hibás etimológiáit. A Munkács melletti *Szentmiklós* ukrán nevéről *(Чинадієве)* adott JANKO-féle népetimológiás magyarázat helyett mind a magyar, mind az ukrán név pontos jelentését közli: az előbbi védőszent nevéből, az utóbbi képzős személynévből ered. Helytálló etimológiái mellett számos esetben tévesen elemzi a helységneveket, amit kevésbé róhatunk fel a szerző hibájaként, ugyanis magyarázatainál elsősorban HALASZ (1961) kéziratos munkájára támaszkodik. A *Bátyú* helységnévnél például az 1995-ig érvényben lévő hivatalos ukrán nevet tárgyalja *(Вузлове),* illetve az újabb, ukránosított *Батеве* névalakra is kitér. A hagyományos, történelmi *Bátyú* névről azonban szót sem ejt, így a helységnek egy szláv eredetű, képzéssel létrejött nevet kreál, szemben a puszta személynévi eredetű magyar névvel (vö. FNESz. *Bátyú,* SEBESTYÉN 2010: 22). Hasonló az eljárása a szintén magyar, puszta személynévi *Técső* névnél is (vö. FNESz. *Técső,* SEBESTYÉN 2012: 139), aminek a hivatalos *Тячів* alakját a *Тяч* személynév birtoklást kifejező *-ів* képzős formájának tartja, holott az a magyar név ukrán kiejtéshez igazított adaptációja.

Bár LUCSIK szótára a JANKO-féle kötettel összevetve tudományos szempontból pontosabb, a modern névtudományi elveknek kevésbé felelnek meg a szótárak névcikkei. A szerzők nem vagy csak szórványosan közlik a denotátumok adatait, valamint a névfejtések a szláv eredet ideológiáitól sem mentesek, sőt többször megfigyelhető az adatok értelmezésében az anakronizmus.

3. Személynévszótárak. Az általános helynévszótárakkal ellentétben ukrán nyelven számos személynévszótár jelent meg, bár ezek mind módszerükben, mind a vizsgált névkorpusz tekintetében jelentős eltéréseket mutatnak. Kárpátaljai, illetve magyar vonatkozású névanyag általában ritkán szerepel ezekben a kiadványokban. Az ukrán személynévkutatás legfontosabb szótára azonban teljes mértékben a kárpátaljai személynévkincsre támaszkodik. 2005-ben jelent meg PAVLO CSUCSKA Prizviscsa zakarpatszkih ukrajinciv. Isztoriko-etimolohicsnij szlovnik [A kárpátaljai ukránok családnevei. Történeti-etimológiai szótár] című, a kárpátaljai ukránok családneveit bemutató történeti-etimológiai szótára.[3] A szerző az 1970-es évek óta foglalkozott a kárpátaljai ukrán családnevekkel, a 702 oldalas szótár évtizedes gyűjtő- és kutatómunkájának az eredménye. A kötetben jelentős a magyar eredetű nevek aránya, ami azzal magyarázható, hogy ukránnak tekinti a közép-

[3] Részletes ismertetését l. SEBESTYÉN 2009.

korban még a nyelvhatáron fekvő, magyar többségű vagy vegyes lakosságú, de mára elukránosodott települések lakosságát, s az ő neveiket is felveszi a szótárba. CSUCSKA tudományos igénnyel megírt szótára kiemelkedő jelentőséggel bír mind az ukrán, mind a magyar névtudomány számára. A magyar eredetű névkorpusz részletes bemutatására itt nem térek ki, csak két névtípus segítségével bemutatom a szerzőnek a szótárban előforduló, már-már típushibának tekinthető és vitatható eljárását.

A szótárban elemzett, egyértelműen magyar nevek esetében a szerző rendszerint elsődlegesen nem a magyar, hanem az ukrán nyelvből igyekszik magyarázatot találni a néveredetre. Ez a törekvése a legszembetűnőbb módon a foglalkozásnévi eredetű családnevek körében figyelhető meg. A nyelvi érintkezés nyomán a helyi ukrán nyelvjárásokban ugyanis jövevényszóként számos magyar foglalkozásnév él (vö. CSOPEI 1883). CSUCSKA úgy véli, hogy ezekből a foglalkozásnevekből már az ukrán névadók hoztak létre családneveket, holott családnévvé válásuk valószínűleg még a magyar névadásban történt meg. Ezt a példaként hozott korai történelmi adatok is alátámasztják, amik jellemzően a korábban magyar (vagy részben magyar) településekről származnak. A *Lakatos* és *Kondás* családnevekre példaként Ugocsából említ 1565-ös adatokat (Szászfaluból és Fancsikáról; a két faluban még ma is élnek magyarok), holott ekkor a ruszinok körében – állítása szerint – még nem voltak családnevek. Mindkét esetben magyar jövevényszóból magyarázza az etimológiát. A foglalkozásnévi eredetű családnevek körében szinte kivétel nélkül ezt az irányt követi, mesterségesen „szlávosítva" őket, pl. *Сабов (Szabó), Бийреш (Béres), Варга (Varga), Кочіш (Kocsis), Сокач (Szakács).*

Ugyancsak több esetben vitathatók a helynévi eredetű családnevekhez fűzött magyarázatai. A mind a belső, mind a külső migráció által nagy mértékben érintett területen jelentős a helynevekből létrejött nevek aránya a magyar és a helyi ukrán névadásban. A magyar *-i* képző ukrán *-ський, -цький* megfelelőjével számos családnév keletkezett, CSUCSKA azonban az ukrán eredetűek közé sorol olyan családneveket is, amelyek egyértelműen magyar névalkotással jöttek létre. A foglalkozásra utaló neveknél alkalmazott szlávosítás, az ukrán etimológia kényszeredett erőltetésének hatása alól itt sem tudja függetleníteni magát. Ennek példáit hosszasan sorolhatnám, illusztrációként csak egy-két jellegzetes nevet emelek ki.

6. ábra: A *Lipcse (Lipcsej)* családnév névcikke (CSUCSKA 2005)

Липче́й [*Липчи́й*], **-ея́** — **Хс, Тч, Ір, Мж, Уж. 1542, 1550, 1600: вл.** *Jo. Lypchey* — **Липча (Bélay 171); 1550: шл.** *Sim. Lipchei* — **Руське Поле (Bélay 211); 1600: кр.** *Ge. Lipczei* — **Буштино (Bélay 132); 1600: землевласник** *Lipcsei Ferena* — **Голятин (Bélay 147); 1726:** *Липчей Продан* — **Сокирниця (Гаджеґа-М 75). ◄ 1. Укр. патр. з суф. -ей від антр. Ли́пча. 2. Угор. утворення з формантом** *-i* **від укр. ойк.** *Липча* **(по-угор. —** *Lipcse*, **а по-рум. —***Lipşa*). **Останнє відбилося й на деяких офіційних записах п-щ. Пор. рум. п-ща** *Lipşa*, *Lipşei* **(Iordan 280).**

A szótárban szerepel a *Липчей (Lipcsej)* családnév, amely a magyar *Lipcsei* név ukrán kiejtéshez igazított alakja. A helységnévből keletkezett magyar családnevek ukrán

adaptációiban gyakran találkozunk a szóvégi magyar *-ai/-ei* hangkapcsolatok *-aй/-eй* megfelelőivel. CSUCSKA azonban a *Липчей* nevet elsődlegesen személynévi eredetűnek tartja: úgy véli, hogy az az ukrán *Липча* személynév *-eй* képzős alakja. Illeszkedéssel viszont a *Липчай* forma lenne a szabályos. Érezvén az etimológia bizonytalanságát és erőltetettségét, másodlagos magyarázatként megemlíti, hogy a név származhat a máramarosi *Lipcse* helységnévből is, magyar *-i* képzővel (legkorábbi adatát is erről a településről hozza!). A *Бедей (Bedei)* családnevet Bedőházáról említi, mely település neve évszázadokon keresztül *Bedő* alakban volt használatos. A név lehetséges etimológiájaként elsőként ősszláv, majd magyar vagy horvát személynevet hoz, végül harmadik eshetőségként a *Bedő* helységnév *-i* képzős származékát is megemlíti. Ezt az eljárást követi még a *Бачкай (Bacskai), Добай (Dobai), Добрай (Dobrai), Довгай* (*Dovhai,* de minden történelmi adata *Dolhai*), *Долинай (Dolinai), Левай (Lévai), Моргітай (Margitai), Ревай (Révai), Редей (Rédei), Сіксай (Szikszai)* stb. neveknél is. A helynévi eredetű családnevek körében előforduló tévedéseire részben magyarázat lehet a magyar szakirodalom, illetve a forrásmunkák, történeti helységnévtárak, a történelmi helynévanyag hiányos ismerete.

7. ábra: A *Sztritei (Sztritej)* családnév névcikke (CSUCSKA 2005)

Стрітей †. 1523: *Ztrithei Pal* — Зняцьово (LchBcr 309). ◄ Угор. п-ще з суф. *-і* від якогось ойк. на зразок *Стріте*.

Jól illusztrálja ezt a kihaltnak feltüntetett *Стрітей (Sztritei)* családnév, melynél szlávosítja az egyetlen, Ignéc faluból származó 1523-as *Ztrithei* adatot, mert a település ma ukrán lakosságú, holott a középkorban még magyar volt. A nevet egy „valamilyen" *Sztrite* helységnévből a magyarban képzett alaknak tartja, amire nincsenek adatai. A település azonban nem ismeretlen a kárpátaljai magyar kutatók számára, hiszen az a Csucska szülőfalujától, az ungi Baranyától 10 km-re (!) fekvő mai *Szürte* (vö. SEBESTYÉN–ÚR 2014: 113–4).

8. ábra: Az *Újbári (Ujbarij)* családnév névcikke (CSUCSKA 2005)

Ўйбарій — Крива. 1751: *Илія Уйбар* — Тересва (Гаджеґа-М 180). Пор. 1605: кр. *Mich. Ujbardi* — Тересва (HodOkm 442); 1614: кр. *Gr. Ujbardi* — Теребля (Bélay 201); 1715: кр. *El. Ujbart* — Тересва (Bélay 205). ◄ Угор. утворення з формантом *-і* від давнього місц. укр. ойк. *Уйбáрьово* (суч. укр. оф. іменування — *Новє Баровo*), яке угорці часто називали *Ujbárd*.

Végezetül még egy jellemző példa a történeti adatok kezelésével és értelmezésével kapcsolatban. Az *Уйбарій (Ujbári)* családnévhez hozott történelmi példái: *Ujbar, Ujbardi* és *Ujbart.* Más neveknél is gyakran előfordul, hogy a történelmi formák nem egyeznek meg a vizsgált családnévvel. A nevet ugyan magyar eredetűnek tartja, de az szerinte a „régi ukrán *Ujbarjovo*" helységnév *-i* képzős alakja, mely helységet a magyarok „gyakran *Ujbárd*-nak nevezték".

CSUCSKA szótára mellett érdemes megemlíteni még egy ukrán nyelvű, de nem Ukrajnában készült kiadványt. 2003-ban jelent meg Eperjesen MIKOLA DUJCSAK Antroponimija Pjasivcsini [Eperjes vidékének személynevei] című szótára, amely a felvidéki Eperjes környékén élő ukránok családneveit tartalmazza. A gyűjtés 270 szlovákiai, zömmel ukrán nemzetiségű falura terjedt ki, s a településekről 4278 nevet közöl. Célja a mai családnévanyag összegyűjtése és szótárazása volt. A szerző a személynevek nyelvészeti (etimológiai, szemantikai, alaki) szempontú vizsgálatát tűzi ki elsődleges feladatként, s bár az etimológiai elemzés kiemelt szempontként szerepel a bevezetőben, a nevek eredetének magyarázatára a szerző nem tér ki minden szócikkben.

Az idegen eredetű, magyar, német, román, szlovák családnevek a teljes névállomány mintegy 20%-át teszik ki. Körülbelül két tucat név esetében jelzi a szerző a közvetlen magyar eredetet: *Адзіма (Hagyma?), Андраш (András), Андраші (Andrási), Арвай (Árvai), Барна (Barna), Варга (Varga), Галас (Halász), Ґал (Gál), Йугас (Juhász), Лаката (Lakat), Секела (Székely), Терек (Török), Чікош (Csikós)* stb. Ennél nagyobb számban szerepelnek a szótárban ugyanakkor olyan családnevek, amelyek esetében DUJCSAK nem utal a név eredetére, de egyértelműen magyar származékról van szó: *Байус (Bajusz), Бакош (Bakos), Балоґ (Balog), Бан'ас (Bányász), Барат (Barát), Бочкай (Bocskai), Будай (Budai), Вагаші (Vágási), Веспремі (Veszprémi), Вірак (Virág), Вісокай (Viszokai), Гегедуш (Hegedűs), Ґабор (Gábor), Ґонос (Gonosz), Добош (Dobos), Ештван (Estvan), Камараш (Kamarás), Корпонай (Korponai), Кормош (Kormos), Кочіш (Kocsis), Легін' (Leginy), Мінд'ар (Mingyár), Німет (Német), Н'ергеш (Nyerges), Петровай (Petrovai), Пушкаш (Puskás), Ракоці (Rákóci), Сабо (Szabó), Фаркаш (Farkas), Чонтош (Csontos)* stb.

9. ábra: A *Bányász* családnév névcikke (DUJCSAK 2003)

***БАН'АС, -А** Вд-1/6, Ки-2/9, Мп-5/12. **До Бан'аса** – Андрій Родак [його отец пристал До Бан'аса] ВП, **Бан'аска** – Іл'а Бружына [з Кожуховец за слоб.] Вк. *Banyász, Baňas* ПК Мп. Оф. *Baňas.*

10. ábra: A *Kocsis* családnév névcikke (DUJCSAK 2003)

КОЧІШ, -А Мц-1/4 [з Ґіралтовец], Ок-1/3 [з Керештвейа], Шн-4/13 [гурал'і]. Оф. *Kočiš.*

Végül, bár nem személynévszótár, de mégsem hagyható ki a felsorolásból CSOPEI LÁSZLÓ ruszin–magyar szótára (CSOPEI 1883). A mű jelentős keresztnévanyagot tartalmaz, ezért egyfajta 19. századi ruszin–magyar névjegyzékként is használható; pl. *Абрунъ ~ Ábris, Ábrahám, Акакий ~ Ákos, Алексий ~ Elek, Андрей ~ András, Andor, Endre, Антоний ~ Antal, Tóni, Арий ~ Áron, Викторъ ~ Győző, Георгий ~ György, Gyuri, Gyurka, Дмитрий ~ Demeter, Döme, Евгений ~ Ödön, Иванъ ~ János, Jancsi, Iván, Илий ~ Illés, Микула ~ Miklós, Петро ~ Péter, Федоръ ~ Tódor* stb.; *Варвара ~ Borbála, Biri, Гафа ~ Agápia, Ева ~ Éva, Елизавета ~ Erzsébet, Örzsi, Ирина ~ Irén, Irénke, Катерина ~ Katalin, Katica, Kati, Магдалина ~ Magdolna, Одарка ~ Dorottya, Олена ~ Ilona* stb.

CSOPEI nemcsak a személynevek „hivatalos” formáit közli, hanem szép számmal adatolja a beregi ruszin beceneveket is: *Васьо ~ Vaszily* kicsinyítve, *Грицько ~ Gerő, Gergely, Данко ~ Dániel, Дзуря ~ György, Gyuri, Илько ~ Illés, Леца ~ Sándor, Луцьо ~ Lukács, Мґьшка ~ Miska, Палий ~ Pál, Pali, Тоний ~ Antal, Tóni, Яцько ~ Jakab* stb.; *Анця ~ Anna, Anica, Anikó, Галька ~ Ilka, Ilona, Ilonka, Ержа ~ Erzsi, Örzsi, Örzsébet, Маруня ~ Mariska, Marcsa, Mária, Настя ~ Neszti, Eszti, Оришко ~ Irén* stb.

4. Összegzés. Rövid összefoglalásként elmondható, hogy a mai Kárpátalja területén az évszázados ukrán (ruszin) és magyar együttélés nyomán sajátos hely- és személynévkincs jött létre, ami mindkét nemzet névtudósai számára lehetőséget nyújt a kutatásra. A vidék peremterület jellege miatt azonban sajnos általában kiesik a kutatók látóköréből. A röviden bemutatott ukrán hely- és személynévszótárak némelyike a tudományos megközelítés mellett sajnos egyoldalú ideológiai és politikai célokat is szolgál, ami gátolja az objektív következtetések levonását.

Felhasznált források

CSOPEI = ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ 1883. *Русько мадярский словарь.* Будапештѣ.

CSUCSKA 2005. = ЧУЧКА, ПАВЛО 2005. *Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник.* Видавництво „Світ”, Львів.

DUJCSAK 2003. = ДУЙЧАК, МИКОЛА 2003. *Антропонімія Пряшівщини.* K. n., Пряшів.

HALASZ 1961. = ГАЛАС, КИРИЛО 1961. *Топоніміка Закарпатської області (назви населених пунктів)*. Ужгород. Kézirat.

JANKO 1998. = ЯНКО, МИКОЛА 1998. *Топонімічний словник України*. *Словник–довідник*. Знання, Київ.

LUCSIK 2014. = ЛУЧИК, ВАСИЛЬ 2014. *Етимологічний словник топонімів України*. Академія, Київ.

Hivatkozott irodalom

BAUKO JÁNOS 2020. Magyar tulajdonnevek a cseh és szlovák névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 199–207. https://doi.org/10.26546/4892373.12

BENŐ ATTILA 2020. Magyar tulajdonnevek a román névszótárakban. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak.* ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 187–197. https://doi.org/10.26546/4892373.11

DRĂGANU, NICOLAE 1933. *Romanii in Veacurile IX–IV. Pe baza toponimiei şi a onomasticei*. Academia Română, Bucureşti.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított *kiadás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.

SEBESTYÉN ZSOLT 2009. Pavlo Csucska: Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 31: 267–271.

SEBESTYÉN ZSOLT 2010. *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára.* Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.

SEBESTYÉN ZSOLT 2016. В. В. Лучик: Етимологічний словник топонімів України. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 38: 255–257.

SEBESTYÉN ZSOLT – ÚR LAJOS 2014. *Ung megye helységneveinek etimológiai szótára.* K. n., Ungvár.

SHU. = *Словник гідронимів України.* Szerk. НЕПОКУПНИЙ, АНАТОЛИЙ ПАВЛОВИЧ – СТРИЖАК, ОЛЕКСІЙ СИЛЬВЕСТРОВИЧ – ЦІЛУЙКО, КИРИЛО КУЗЬМОВИЧ. Наукова Думка, Київ, 1978.

STANISLAV, JÁN 1948. *Slovenský juh v stredoveku* 1–2. Matica slovenská, Turčiansky Sv. Martin.

VERBICS 2013. = ВЕРБИЧ, СВЯТОСЛАВ 2013. *Українська ономастика. Бібліографічний покажчик.* Національна академія наук України Інститут української мови, Київ.

SEBESTYÉN ZSOLT
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1817-424X
Nyíregyházi Egyetem
Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

ZSOLT SEBESTYÉN, Hungarian proper names in Ukrainian name dictionaries

Ukrainian onomastics has undergone significant development in recent decades. The number of dictionaries and monographs published reflects the productive nature of this research. However, academic interest only turned towards the Transcarpathian name stock in the second half of the 20th century or after the turn of the millennium. Organized, extensive name collections have not taken place in the county to the present day; attention is generally limited to selected sub-issues. The study presents Ukrainian etymological dictionaries of names that contain Hungarian-related data. The historical and ethnic characteristics of the region must be taken into consideration when studying the Transcarpathian name stock. Unfortunately, the Hungarian name stock receives little attention, which is partly due to linguistic reasons but primarily a political decision. The authors of geographical name dictionaries often omit historical Hungarian toponyms from their works, only discussing the Ukrainian names that have been used officially since 1946. Personal name dictionaries contain an increased number of Hungarian data, but the general tendency to emphasize the Slavic traditions of the region over the linguistic facts of a Hungarian past are apparent in these as well.

Tulajdonnevekkel összefüggő köznevek a szótárakban

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 223–230. DOI: 10.26546/4892373.14

A Magyar földrajzi köznevek táráról*

1. A Magyar földrajzi köznevek tárának tudománytörténeti háttere és jelentősége. A földrajzi köznevek mint helyet jelölő kifejezések bármely nyelv szókincsének, így a magyarnak is a központi elemkészletébe tartoznak, a helyek fajtájának megjelölésére ugyanis kizárólag ezek az elemek alkalmasak. Érthető tehát, hogy a földrajzi köznevekkel kapcsolatos vizsgálatok a helynevek kutatásában mindenkor fontos szerepet töltöttek be. Ezért természetes az a jelenség is, hogy amikor a helynevekkel összefüggő feladatok a nyelvtudományban előtérbe kerültek, mindig erős figyelem fordult a földrajzi köznevek felé is (HOFFMANN 2000: 64). A szócsoport kutatásának fellendülését ily módon elsősorban a rendszeres helynévgyűjtés megindulásához, vagyis az élőnyelvi helynévi adatok felhalmozódásához köthetjük a magyar és a nemzetközi tudományosságban egyaránt (NEMES 2005: 4). A földrajzi köznevek kérdése mindamellett önmagában, azaz a helynevektől függetlenül is gyakran kerül a nyelvészeti vizsgálatok középpontjába (l. ehhez BÁBA 2016: 11–19).

A földrajzi köznevek tudományos igényű feldolgozásának alapvető feltétele az adott szócsoport adatainak lehető legteljesebb egybeállítása. Ennek köszönhető az, hogy nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi névtudományban is fontos célnak tekintik a szakemberek a földrajzi köznevek állományának összegyűjtését és sokféle igényt kielégítő, jól kezelhető formában történő közreadását. Ezen a téren a szláv névkutatók járnak az élen: KISS LAJOS már a IV. Magyar Névtudományi Kongresszuson arról számolhatott be, hogy több szláv nyelv földrajziköznév-szótára is elkészült (KISS 1989). A Finn Névtani Archívum, amely két és fél millió, élőnyelvi gyűjtésből származó helynévadatot tartalmaz, ugyancsak lehetővé teszi a finn földrajzi köznevek együttes elemzését (MIIKKULAINEN 1996: 249). Korán jelentkezik az angol nyelvre vonatkozó földrajziköznév-gyűjtemény is, amelyet SWAYNE nevéhez köthetünk (1956). A magyar nyelvészeti kutatásokban évtizedekkel ezelőtt ugyancsak megfogalmazódott egy minél teljesebb földrajziköznévszótár összeállításának és közreadásának a gondolata.

A Magyar földrajzi köznevek tára (FKnT.) tehát hiánypótló munkának tekinthető, amely a helynévkutatást segítő gyakorlati hasznossága mellett további kutatási lehetőségeket is kínál. Anyagának felhasználásával mindenekelőtt pontosíthatóvá válik a helynevek helynévfajtákba rendezése, ami a helynévrendszerek nyelvészeti elemzésének alapvető feltétele. Ezt a nyelvi szempontú osztályozást ugyanis akkor végezhetjük el megnyugtatóan, ha ismerjük az ide tartozó elemek jelentéstartalmát, alá-, fölé- és mellérendeltségi

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 Új Nemzeti Kiválóság Programja és a Debreceni Egyetem támogatásával, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja, valamint az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült. Az írás alapvetően – célkitűzéséből adódóan – a Magyar földrajzi köznevek tára című kötet (FKnT.) és a Földrajzi köznevek térben és időben című monográfia (Bába 2016) megfelelő egységeire, fejezeteire támaszkodik.

viszonyait. A névkutatás szempontjain túl a szótárnak szélesebb felhasználási lehetőségei is bőséggel vannak: a földrajzi köznevek nyelvtörténeti, etimológiai, nyelvföldrajzi célú vizsgálataiban e munkára egyaránt támaszkodhat a tudományos kutatás.

2. A szótár forrásai. A Magyar földrajzi köznevek tárát élőnyelvi (táj)szótárként határozhatjuk meg, ezért összeállításakor elsősorban az Új magyar tájszótárt (ÚMTsz.) tekintettük vonatkozási pontnak. Ez a szótár a szélesebb értelemben vett 20. századi magyar nyelvet reprezentálja 1890–1960 közé eső források tájszóanyagának közreadásával. A Magyar földrajzi köznevek tárának bázisanyaga a célba vett szókincsréteg tekintetében azonban gazdagabb ennél, az elmúlt évtizedekben ugyanis regionális tájszótárak és földrajzinév-tárak egész sora látott napvilágot, amelyek így jelentősen kiegészítették az ÚMTsz. anyagát.

A földrajzi köznevek tára e fontos szómező minél teljesebb körű bemutatásával járulhat hozzá a vizsgálatok kiteljesítéséhez. Az ÚMTsz. ugyanis az 1960 előtti időszak nyomtatott, kéziratos, nyelvjárási és néprajzi természetű forrásaiban szétszórtan heverő tájszóanyagot ad közre, a földrajzi köznevek nagy tömegeit felszínre hozó földrajzinévtárak viszont éppen ezt követően láttak egyre bővülő számban napvilágot. Ez a körülmény azzal a fellendüléssel áll kapcsolatban, amely a magyar helynévkutatásban az 1960-as évek közepétől a helynévgyűjtés és a -közzététel terén tapasztalható volt, s amely – noha lendülete egyre inkább apad – máig sem szűnt meg teljesen.

A megyénként, illetve járásonként, ritkábban kisebb tájegységenként, településenként közreadott helynévtárak a Somogy megye földrajzi nevei című munkával (SMFN.) kezdődően rendszerint a területre jellemző földrajzi közneveket is közzéteszik. E szójegyzékeknek – mint maguknak a helynévgyűjteményeknek is – a színvonala azonban igen egyenetlen. Lexikográfiailag pontos, jól szerkesztett, megbízható kis szótárakat éppúgy találunk közöttük, mint olyan listákat, amelyekben érezhető a gyűjtő, a közzétevő bizonytalansága. Ebből adódóan pedig a bennük található adatok forrásértéke sem egyforma. A helynévtárak földrajziköznév-jegyzékeinek eltérő értéke többek között abból adódik, hogy a névgyűjteményeknek a földrajzi köznevek gyűjtésére vonatkozó alapelvei és módszerei sem voltak egységesek.

A Somogy megye földrajzi nevei című kötet például nem a nevekből kiemelt földrajzi közneveket, hanem külön kérdőíves kikérdezéssel készült szólistát közöl (SMFN. 35–36). A munkát elvégző Markó Imre Lehel ugyanis joggal vélte úgy, hogy a nyelvközösség földrajziköznév-anyaga nem feltétlenül fedi a tulajdonnevekben megjelenő földrajzi köznevek állományát. A tulajdonnevek között vannak például mesterségesen alkotott nevek is, amelyek nem az illető nyelvközösségtől származnak, így például a kataszteri térképet készítő mérnök kiegészítő névelemként olyan földrajzi köznevet is használhatott, amelyet az adott nyelvközösség akár nem is ismert. A Somogy megyei kötetben a földrajziköznévlista összeállítóinak törekvése ezért az volt, hogy a nyelvközösség közvetlen nyelvhasználatán alapuló köznevek kerüljenek a listába, ebből adódóan pedig a földrajzi nevekben megjelenő, de közszói jelentésükben már kihalt elemeket (pl. *mál*) nem szerepeltették a jegyzékben. Az egyes címszavak értelmezései kapcsán arról is tudomást szerezhetünk a somogyi kötetből, hogy azok mindig a népi értelmezésen alapulnak, tehát semmiféle filológiai segédletet nem vettek hozzá igénybe a szerzők (SMFN. 35–36).

A Somogy megyei kötet elveit követve jelent meg a Tolna megye földrajzi nevei és a Baranya megye földrajzi nevei című kötetekben is a földrajzi köznevek értelmező szótára (TMFN. 37–47, BMFN. 2: 951–958). Ettől némiképp eltért azonban a Veszprém megye

földrajzi nevei című kiadványsorozat munkamódszere. Itt ugyanis a földrajzi nevekben szereplő földrajzi köznevekből előzetesen összeállított listát kérdezték ki bizonyos kutatópontokon (VeMFN. 1: 15, VeMFN. 2: 15, VeMFN. 3: 16, VeMFN. 4: 20). További problémát jelent, hogy egyes földrajzinév-tárakban a földrajzi köznevek jelentésmeghatározása nem feltétlenül a helyi nyelvhasználat, hanem korábbi, máshol közölt definíciók alapján történt (vö. HOFFMANN 2003: 57).

A Magyar földrajzi köznevek tárának legfontosabb feladata az ÚMTsz.-éhez hasonlóan az, hogy a kutatót e szócsoport vizsgálatakor a számos forrás átnézése alól mentesítse, s a szókincs benne megjelenített elemeit úgy tárja elé, mintha ezt a munkát maga ténylegesen elvégezte volna. Mindez azonban reményeink szerint korántsem jelenti azt, hogy a forrásokhoz való hűség a tárat a mutató szintjére süllyeszti. A Magyar földrajzi köznevek tára csak olyan információt használhat fel, amelyet a forrás közöl, de – ahogyan ez jellemzi az ÚMTsz. gyakorlatát is – a források adta lehetőségeken belül általánosításokat, összevonásokat vagy éppen jelentésekre tagolásokat is megvalósít.

3. A földrajzi köznevek körének meghatározása. Az ÚMTsz. adatfeltárását követő időből több mint hetven további forrást (többségükben szójegyzékeket, kisebb számban tájszótárakból, tanulmányokból kiemelt anyagot) dolgoztunk fel, de beépítettük azoknak az 1960 előtt megjelent kiadványoknak (például a SzamSz.-nak, a SzegSz.-nek stb.) a földrajzi közneveit is, amelyekre az ÚMTsz. az egyes szócikkek végén utalt ugyan, de a konkrét anyagközlés különböző okok miatt elmaradt. Az így egybeállt földrajziköznév-tár csaknem 3500 szócikke több mint 18 000 földrajzi köznévi adatot tartalmaz.

A felhasznált forrásokból azonban nem minden adatot vettünk figyelembe: a földrajzi köznevek kapcsán ugyanis komoly elhatárolási nehézségekbe ütközünk. A Magyar földrajzi köznevek tára összeállításakor azt a praktikus alapelvet igyekeztünk szem előtt tartani, hogy földrajzi köznévnek tekinthetünk minden olyan, helyet jelölő lexémát, amely a jelenkori helynevekben fajtajelölő szerepet tölt be, de egyúttal a helynevektől függetlenül, közszói minőségében is funkcionál.

Az adattárba kizárólag főnévi szófajú elemeket emeltünk be. Nem vettük tehát figyelembe az általunk forrásként felhasznált gyűjtemények adatai között gyakran szereplő „földrajzi jelzőket" (*alsó, közép, öreg* stb.) és a szótárakban címszóként nemigen használatos szintagmákat (*nagy állás, nagy árok* stb.). Eljárásunk kapcsán ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy elméleti szempontból a földrajzi köznevek fogalmának meghatározásakor nem húzhatunk meg e szócsoportot a nyelv más elemeitől elválasztó merev határokat, hiszen ez általában sem jellemző a nyelv egyes kategóriáira. Ez pedig azt jelenti, hogy a földrajzi köznév ugyan per definitionem főnévi jellegű lexikális elem, de átmenetet mutat más szófajok, illetve a szintagmák irányába (l. ehhez BÁBA 2012).

A földrajzi köznevek körének meghatározása során például az összetételek és a szintagmatikus kapcsolatok elhatárolása nem egy esetben komoly problémát jelent. A megyei és járási kötetek földrajziköznév-jegyzékébe, illetve tájszótárakba igen gyakran kerültek be olyan szintagmatikus formák, amelyek feltehetően gyakoriságuk folytán tűnhetnek közszói jellegűnek a névgyűjtők számára (vö. HEGEDŰS 2008: 130). NEMES MAGDOLNA doktori értekezésének mellékleteként közölt földrajziköznév-szótárában, amelynek fő forrásai éppen az elmúlt fél évszázadban készült helynévgyűjtemények voltak, csak a *nagy* jelző 44 különböző alaptaggal fordul elő (*nagy árok, nagy lénia, nagy utca, nagy ág, nagy állás, nagy ér, nagy gát, nagy gyep* stb.). Ezek gyakoriságát igazolja az a közvetlen tapasztalatunk is, hogy a Magyar Digitális Helynévtár több mint 250 000 rekordnyi átvizsgált

helynévanyagában a *nagy híd* szintagmatikus szerkezet például 70, a *nagy árok* 69, a *nagy hegy* 44 objektum neveként vagy névrészeként fordul elő. A Magyar földrajzi köznevek tárában az ilyen szerkezetű elemek földrajzi köznévi minősítésében fontos szempontként vettük figyelembe azt, hogy az elő- és utótag együttes jelentése egybeesik-e a szintagmatikus szerkezet jelentésével (pl. *nagydomb* 'nagyobb, magasabb kiemelkedés'), vagy az összetétel és a szerkezet jelentése eltér (pl. *nagylegelő* 'a falu közös legelője'). Csak ez utóbbi esetben tekintettük földrajzi köznévnek az adott alakulatot (l. FKnT. 10).

Komolyabb nehézséget jelentenek az olyan, összetételgyanús csoportok, mint például az állatnévi előtagú struktúrák (pl. *gulyaállás, gulyajárás*), amelyek megítélése még a kiegészítő gyűjtések után is bizonytalan marad (HOFFMANN 2000: 69). A földrajzi nevek helyesírása című kiadvány (FÁBIÁN–FÖLDI–HŐNYI 1998) ugyan részletes listát közöl a földrajzi köznévként kezelhető szavakról, s ebben a listában az összetett földrajzi köznevek számbavétele is megtörténik, ezek mindegyikének földrajzi köznévként való funkcionálása erősen kétséges (például *sárkánygödör, sárkányjárás, ördöglyuk*). Másfelől nyilvánvaló, hogy a listába vett kifejezések analógiája alapján további, eddig nem adatolt összetételek megléte tételezhető fel, kérdéses azonban, hogy a lista kiterjesztése milyen határokon belül működhet észszerűen. PÓCZOS RITA hívja fel a figyelmet arra, hogy a *Dinnyeföld, Csordakút* típusú neveket a tipológiai munkák nem egységesen ítélik meg: néhol egyrészes névnek tekintik (mivel összetett földrajzi köznévből alakult), néhol viszont kétrészes nevekként írják le őket (az utóbbi esetben csak a *föld* és a *kút* tartható bennük földrajzi köznévi elemnek). Ha a névadatokat a nyelvi környezetüket is figyelembe véve vizsgáljuk, az gyakran a kétrészesség mellett szól: ezeknek a helyneveknek ugyanis több esetben olyan szinonimáik vannak, amelyekkel utótagjukban megegyeznek, előtagjuk viszont a denotátum egy másik sajátosságát fejezi ki; pl. m. *Vásár/tér ~ Kocsmai/tér, Kender/föld ~ Pajta/föld,* n. *Hanf/Acker ~ Scheune/Acker* (PÓCZOS 2010: 59).

Az *-s* képzős szavak esetében a nyelvhasználat és a nyelvszokás hiányos ismerete miatt szintén problémát jelenthet a földrajzi köznévi jelleg megítélése. Az *-s* képzős helynevek ugyanis nemcsak földrajzi köznévből keletkezhettek, hanem a főtag ellipszisével, illetve közvetlenül helynévképzéssel is (HOFFMANN 2000: 69). Az *-s* képzős köznevek és tulajdonnevek így sok esetben alakilag egybeesnek, és szétválasztásuk azért is különösen nehéz, mert a különböző jelentések etimológiailag is összefüggnek (BÉNYEI 2012: 94). BÉNYEI ÁGNES szerint az *-s* képzős földrajzi köznevek esetében a gyűjtőnévképzői funkció szerkezeti változás eredményeképpen jött létre: a *Nádas-tó*-féle szerkezetből a jelző önállósul, és magára veszi az elmaradt főtag jelentését. A később létrejövő *-s* képzős szavak azonban már nem tapadás útján, hanem a meglévők mintájára, eleve képzővel alakulnak (B. LŐRINCZY 1962: 91, KÁROLY 1970: 303, HOFFMANN 1993: 76, BÉNYEI 2012: 98). A legtöbb ilyen lexikai egység növénynévből keletkezett (pl. *bükkös, füzes, nádas, nyíres*), de előfordulhat közöttük állatnévből alakult is (pl. *méhes*) (vö. NEMES 2005, BÉNYEI 2012: 98). Ezeknek a lexémáknak a nyelvi státusával kapcsolatos kérdések helyesírási problémaként is jelentkeznek, hiszen az *Alsó-nyíres/Alsó-Nyíres, Nagy-bükkös/Nagy-Bükkös* nevek utótagjának írásmódját az határozza meg, hogy köznévnek vagy tulajdonnévnek tekintjük-e őket. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a névadó és a névhasználó tudatában a földrajzi köznévből, az ellipszissel, illetve a helynévképzéssel való alakulás nemigen válik el egymástól, így a névrész tulajdonnévi vagy közszói státusa sem lényeges számukra.

A földrajzi köznevek jelentéseinek, fogalmi tartományainak közös jellemzője, hogy helyet jelölnek. Az ebbe a fogalomkörbe való tartozás meghatározása azonban már önmagában sem egyértelmű, mert a helyfogalom igen sok szó jelentésének fontos összetevője.

Ebben a vonatkozásban kínálhat gyakorlati szempontból hasznos fogódzót az a megközelítés, amely szerint földrajzi köznévnek csak azokat a helyjelölő szavakat tekinthetjük, amelyek – mivel a földrajzi köznevek a helynevek alkotásában lényeges szerepet játszanak a helyek fajtájának megjelölésére – helynévvel is megjelölhető helyfajtákat jelentenek. Kissé leegyszerűsítve pedig mindez azt jelenti, hogy az olyan, helyet jelölő közszavak, amelyek nem szerepelnek helynevekben, nem minősülnek földrajzi köznévnek (*ágyás, gyalogjárda, veteményeskert* stb.). A szótár anyagának egybeszerkesztésekor nem vettük figyelembe azokat az átvizsgált forrásokban előforduló szavakat sem, amelyek helynevekben viszonylag gyakoriak ugyan, de közszói absztrakciójú 'hely' jelentésük nincs (*halesz, kütyü* stb.) (HOFFMANN 2000: 71).

A jelentésen alapuló besorolást nehezíti az a körülmény is, hogy a szavak (így a helyet jelölők is) csak ritkán egyjelentésűek. A 'hely' jelentése egyes szavaknak (például az építményt, az intézményt vagy akár a növényt jelölőknek) másodlagosan is kialakulhat, így ezek a lexémák földrajzi köznévi jellegűvé válhatnak. Az épületeket jelölő neveket illetően az egyes helynévtárak sem képviselnek egységes gyakorlatot. A Mátészalkai (MJFN.) és a Nyírbátori járás (NyJFN.), valamint a Baranya megye földrajzi neveit tartalmazó kötetek (BMFN.) ezeknek az elemeknek csak egy részét (pl. a *kocsma, csárda* szavakat) vették fel a kötetben közreadott földrajziköznév-szótárba, ezzel szemben a Pápai és az Ajkai járás kötetei az *autóbuszállomás, mentőállomás, iskola* szavakat is tartalmazzák (VeMFN. 2–3; vö. NEMES 1999: 339).[1] Az olyan lexémáknak, mint például az *állomás, kocsma, kultúrház,* kétségkívül van 'hely' jelentésük is. Ugyanakkor szemantikai tartalmuk központi magva HOFFMANN ISTVÁN szerint elsősorban más típusú szavakkal (mégpedig az építménynevekkel) fűzi őket egy jelentésmezőbe, s az ezeket jelölő tulajdonnevek szintén csak másodlagosan tekinthetők helynévnek (2000: 68). Ezen megfontolások alapján nem tekintettük a földrajzi köznevek körébe tartozónak az olyan, épületet, illetve intézményt jelölő szavakat, mint az *iskola, templom, imaház, ispotály,* minthogy ezek csak másodlagosan jelölnek helyet. A belőlük alkotott tulajdonnevek is elsődlegesen intézménynévnek tekinthetők.

Szintén gondot okozhatnak a földrajzi köznévi jelleg megítélését illetően az olyan épületeket, építményeket jelölő kifejezések, mint a *kunyhó, esztena, istálló, akol, hodály* stb. Ezek kapcsán ahhoz az alapelvhez tartottuk magunkat, hogy amennyiben az adott építmények egy-egy belterületi telek részét képezik, az azokat jelölő lexémákat nem tekintettük földrajzi köznévnek. Ha ellenben az *akol, hodály* stb. szavak a települések külterületén levő építményeket jelölik meg, felvettük őket a földrajzi köznevek tárába. Ezt a döntést főképpen az magyarázza, hogy a települések külterületén található építményeket jelölő lexémák igen gyakran részt vesznek a helynevek lexikális felépítésében, elsősorban mint fajtajelölő elemek.

A helynévi kategória egzakt meghatározásának hiánya olyan esetekben is gondot jelenthet, amikor az adott helymegjelölést szemantikai tartalma alapján ugyan a tulajdonnevek közé tartozónak ítélhetjük, azzal kapcsolatban azonban, hogy a kifejezés köznévi vagy tulajdonnévi jellegű-e, sokszor még maguk a névhasználók sem tudnak egyértelműen állást foglalni; ilyenek például az *Egyház földje ~ egyház földje, Dobi Sándor tanyája* (HBmHn. 1: 46, 47) stb. kifejezések. Ez a bizonytalanság pedig a helymegjelölésben szereplő földrajzi köznevek státusát is befolyásolja.

[1] Az egyes helyfajták eltérő mértékű képviseltségéről a földrajzinév-tárakban, illetve az ezzel kapcsolatos nehézségekről l. HOFFMANN 2003: 45.

A Magyar földrajzi köznevek tára azokat a (táj)szavakat tartalmazza, amelyeket a 20. század folyamán, illetve a mai magyar nyelvhasználatban a beszélők a különböző helyfajták megjelölésére használtak vagy használnak fel. Mivel azonban egy-egy terület élő helynévkincse hosszú történeti fejlődés során alakult olyanná, amilyennek ma ismerjük, természetes jelenség, hogy bármely helynévrendszer nagy számban tartalmaz olyan földrajzi köznévi lexémákat is, amelyek napjainkban már nem élnek közszóként az adott vidéken. Ennek megfelelően az egyes források által *kihaló* és *régi* minősítéssel ellátott földrajzi köznevek felvettük a földrajziköznév-tárba, a *kihalt* jelöléssel ellátottakat viszont mellőztük.

4. Kitekintés. A földrajziköznév-tár létrehozásának elméleti előzményét NEMES MAGDOLNÁnak az adott szókincsréteg jelenkori állományát feldolgozó doktori disszertációja (2005), valamint a történeti földrajziköznév-állomány rendszerszerű áttekintését célul kitűző PhD-értekezésem képezte (BÁBA 2013). A Magyar földrajzi köznevek tára című kézikönyv közvetlen előzménye pedig az a szótár volt, amelyet doktori értekezéséhez NEMES MAGDOLNA állított egybe. E szótári állomány további források anyagával való kibővítését és megszerkesztését én végeztem el. Minthogy pedig a földrajzi köznevek állománya az egyik legkorábbról és leggazdagabban adatolható szócsoport, a feldolgozás következő fázisát egy olyan analitikus munka jelentheti, amely az egyes szavakra irányítja rá a figyelmet. Ennek a leginkább célszerű formája egy történeti-etimológiai földrajziköznév-szótár lehetne.

Felhasznált források

BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.

FKnT. = BÁBA BARBARA – NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014.

HBmHn. = *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. A Magyar Névarchívum Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015.

MJFN. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A mátészalkai járás földrajzi nevei.* KLTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Debrecen, 1989.

NyJFN. = JAKAB LÁSZLÓ – KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A nyírbátori járás földrajzi nevei.* Nyírbátor Városi Tanácsa, Nyírbátor, 1987.

SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

SzamSz. = CSŰRY BÁLINT, *Szamosháti szótár* 1–2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1935–1936.

SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.

TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei.* Szerk. ÖRDÖG FERENC – VÉGH JÓZSEF. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.

VeMFN. = *Veszprém megye földrajzi nevei* 1–4. Szerk. BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC [–VARGA MÁRIA]. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 156, 171, 192, 194. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1982–2000.

Hivatkozott irodalom

BÁBA BARBARA 2012. A földrajzi köznév fogalma. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 8: 121–131.

BÁBA BARBARA 2013. *Vizsgálatok a földrajzi köznevek története köréből.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen. Kézirat.

BÁBA BARBARA 2016. *Földrajzi köznevek térben és időben.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 39. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 26. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

FÁBIÁN PÁL – FÖLDI ERVIN – HŐNYI EDE 1998. *A földrajzi nevek helyesírása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

HEGEDŰS ATTILA 2008. Jel és jelentés a földrajzi köznevekben. In: GECSŐ TAMÁS – SÁRDI CSILLA szerk., *Jel és jelentés.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 83. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 129–133.

HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése.* A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.

HOFFMANN ISTVÁN 2000. Földrajzi közneveink szótáráról. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *Nép – nyelv – társadalom. Végh József emlékezetére.* A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 4. Berzsenyi Dániel Főiskola, Szombathely. 63–73.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen.

KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

KISS LAJOS 1989. Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede. In: BALOGH LAJOS – ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.).* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 18–31.

B. LŐRINCZY ÉVA 1962. *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyar korban.* Nyelvtudományi Értekezések 33. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MIIKKULAINEN, RAIJA 1996. The Database of Finnish Toponyms. In: NICOLAISEN, WILHELM FRITZ HERMANN ed., *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996.* 1–2. University of Aberdeen, Department of English, Aberdeen. 2: 248–255.

NEMES MAGDOLNA 1999. A földrajzi köznevekről. *Magyar Nyelvjárások* 37: 331–340.

NEMES MAGDOLNA 2005. *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata.* Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, Debrecen. Kézirat.

PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SWAYNE, JAMES COLIN 1956. *A concise glossary of geographical terms.* George Philip and Son, London.

BÁBA BARBARA
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2381-5216
Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Barbara Bába, On the Dictionary of Hungarian geographical common nouns

Geographical common nouns as elements that denote places are a central element of the lexicon of any language. The same can be said for Hungarian, as these are the only words suitable to designate the type of a place. Naturally, research into the nature of geographical common nouns has always been central to the study of toponyms. The base of such work is the academic collection of the highest possible number of such common nouns and their publication in an easy to use and accessible form. Projects of this nature have been the focus of both Hungarian and international onomastic research. The Dictionary of Hungarian geographical common nouns is thus a vital work, which not only provides practical support for the study of toponyms but raises unique research questions.

FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 231–240. DOI: 10.26546/4892373.15

Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban*

1. Bevezetés. Egyetérthetünk PARAPATICS ANDREÁval, aki szerint a magyar szleng szókészletével való foglalkozás rövid időn belül elvezeti a kutatót a köznevesülés jelenségéhez (2012: 159). Ennek a sajátos szóalkotási módnak a vizsgálata valóban kedvelt és gyakori témája mind a szlengkutatásnak és a névkutatásnak, mind pedig a lexikológiának. Gazdag szakirodalmi háttérrel találkozhatunk még akkor is, ha csak a legújabbakat emeljük ki az utóbbi évek részben vagy teljesen e témával foglalkozó szakcikkei közül (PARAPATICS 2012; KEMÉNY 2014; SARHEMAA–SIIVONEN 2015; H. VARGA 2017; RESZEGI 2018; SARHEMAA–TAKÁCS 2018).

A köznevesülés folyamatát általában az élőnyelvi nyelvhasználathoz kötik (TAKÁCS 2002: 123, PARAPATICS 2012: 159), s a konnotáció fontos szerepet kap benne. Az is tény, hogy minél gyakrabban használunk egy tulajdonnevet, minél több asszociáció fűződik hozzá, annál nagyobb a valószínűsége a közszói jelentés és használat kialakulásának (vö. TAKÁCS 2003: 605). Úgy vélem azonban, hogy a köznevesülésnek mint jelentésváltozási folyamatnak a beindulásában és lefolyásában egy-egy név esetén a konnotatív jelentés(ek) meglétén és a gyakori használaton kívül számos egyéb ok is közrejátszik, melyeknek bemutatása és feltérképezése sok esetben túlmutat a hagyományos nyelvészeti módszereken.

Tanulmányomban először azokat a tényezőket mutatom be röviden, melyek a köznevesülés jelenségének egyértelmű meghatározását nehezítik, illetve a szócsoport azon jellegzetességeit, melyek az ily módon létrejött alakok szótárba szerkesztésekor nehézséget jelenthetnek. Ezt követően az apellativizációval létrejött közszói alakok szóközlésekben és szótárakban való eddigi megjelenését vizsgálom, végül pedig a legfőbb szótári előzményeket mutatom be.

2. A köznevesülésről hagyományos és kognitív keretben. A köznevesülés (apellativizáció) az a jelentésváltozási folyamat, melynek eredményeképpen egy tulajdonnévként használt nyelvi elemet elkezdenek közszóként is használni. A köznevesülés jelentésváltozásként való felfogása azt feltételezi, hogy a kiindulásul szolgáló tulajdonnévnek jelentést tulajdonítunk. Sőt mára elfogadott tény az is, hogy a tulajdonnevek nyelvi (szemantikai-pragmatikai) viselkedése nem is magyarázható mással, mint a köznévinél összetettebb és sokrétűbb jelentésszerkezetükkel, arról azonban, hogy ez a folyamat nyelvileg hogyan értelmezhető és miként zajlik le, megoszlanak a vélemények.

A tulajdonnév jelentésével és közszóvá válásával kapcsolatban két markáns elméletkör rajzolódik ki. Az egyik a köznevesülést azzal magyarázza, hogy a jelentésszerkezet összetevőinek aránya, azok hangsúlyai a használat során megváltoznak, míg a másik az emberi gondolkodás általános természetéből fakadó jelenségnek tartja. A továbbiakban ezeket az elméleteket mutatom be röviden.

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen című projekt támogatta.

A tulajdonnévvel kapcsolatban jelentésszerkezetről a magyar szakirodalomban J. SOLTÉSZ KATALIN beszélt először (1979), elemeiként pedig az önkényességet és a motiváltságot, az információtartalmat, a denotációt, a konnotációt, valamint az etimológiai jelentést és e jelentés átláthatóságát nevezte meg. Ezek közül a jelentésváltozás szempontjából legfontosabb elemet, a konnotációt emeljük ki, melyet a névhez kötődő asszociatív értékként értelmezhetünk. J. SOLTÉSZ (1979: 30) szerint a köznévvé válás oka a tulajdonnév konnotatív jelentésének előtérbe kerülése, illetve az, hogy a metaforikus és metonimikus értelemben használt tulajdonnév jelentésében az asszociatív mozzanatok háttérbe szorítják az elsődleges névviselő tudati képét.

HAJDÚ MIHÁLY (2003: 70–71) a köznevesülésnek egyrészt társadalmi (amikor egy névviselő – legyen az személy, hely vagy más objektum – a többi hasonlónál ismertebbé válik, nevét egyre többen használják, s lassan, fokozatosan fogalommá válik), másrészt pszichológiai okát említi (a tulajdonnév a viselőjének jelentősége miatt szimbólummá válik). Társadalmi okon alapul a *cézár, király, mecénás* közszavunk létrejötte, a *júdás, snejderfáni, fritz, ádámcsutka* szó kialakulásának pedig szerinte pszichológiai okai vannak. Úgy vélem azonban, ezeket a köznevesülés általános indítékaként nem fogadhatjuk el.

KIEFER szerint (2007: 162) a tulajdonnevek deskriptív értelmezése konceptuális szinten történik, ahol döntő szerephez jutnak a tulajdonnév hordozójával asszociált mindennapi ismeretek, s a különböző értelmezések alapja az alábbi kognitív elv: bizonyos részek bizonyos jellemzői az egészet jellemezhetik. Ezt elfogadva tudunk a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy név előhívásával hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat is aktiválni (vö. RESZEGI 2010).

3. A köznevesült szóanyag megjelentetése. Ha a köznevesülésre kognitív szemlélettel tekintünk, nehezen elképzelhető, hogy nyelvünk szókincsét bemutató szótáraink legtöbbje ne tartalmazna ilyen keletkezésű elemeket is. A következőkben bemutatom mindazokat a kiadványokat (kezdetben szóközléseket és tanulmányokat, később szótárakat is), amelyek mellékesen vagy fő feladatuknak tekintve köznevesült szóanyagot is közölnek. Összefoglalásomban nem elsősorban a jelenséget elméleti szempontból megközelítő munkákra koncentrálok, hanem azokra, melyek a szóanyagot értelmezve, rendszerezve, később pedig szócikkek formájában is megjelentetik.

3.1. A korai források. A 19. század végétől kezdve számos tanulmány gyűjtötte össze és elemezte a nyelvjárásokban és/vagy a köznyelvben közszói jelentéssel bíró tulajdonneveket (pl. SIMONYI 1881; TOLNAI 1899; SZILY 1911; SZENDREY 1936; később pedig többek között LACZKÓ 1956; J. SOLTÉSZ 1959; KÁLMÁN 1967; VITÁNYI 1985, 1997; P. CSIGE 1986; B. LŐRINCZY 1991; LAKATOS 1993; TAKÁCS 2000, 2003; FARKAS 2003; HAJDÚ 2003).

A jelenségről kezdetben átfogó feldolgozás sokáig nem készült, csak a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szóközléseiben, névgyűjteményeiben fordultak elő szórványosan köznevesült tulajdonnevek – kezdettől fogva elsősorban keresztnevek. Ez az időszak nem az analízisé, hanem az adatközléseké volt: nagy mennyiségű, de nem kategorizált, legfeljebb csak szemantikai csoportokba sorolt adatokat találunk ezekben az írásokban. Egy-egy szerző néhol érinti azt a kérdést is, hogy miben különböznek ezek az adatok a tulajdonnevektől, és milyen formális sajátságai vannak a változásnak, de a fő cél még leginkább az adatok összegyűjtése és közlése volt. Az ebben az időben publikált adatok

közös jellemzője az is, hogy a szerzők teljesen összemossák a magyarban köznevesült és a nyelvünkbe jövevényszóként érkezett, az átadó nyelvben közszóvá vált alakokat. Az első szintézis igényű, már nemcsak adatközlése szorítkozó, hanem elméleti megközelítést is felvállaló munka szerzői közt találjuk TOLNAI VILMOSt, aki Személynevek mint köznevek című dolgozatában a köznevesülést úgy definiálja, hogy „a közhasználat a személyneveket valamely külön tulajdonsággal ruházza fel, sok esetben jelzőt tesz melléjük és így köznevekké teszi őket" (1898: 1).

3.2. A szótárba emelés problémái. A tulajdonnévi eredetű köznévi szókincs szótárba emelésének problémáira J. SOLTÉSZ KATALIN is utalt a tulajdonnév és köznév határterületeinek vizsgálata kapcsán (1959). A tulajdonneveket ő egyértelműen kizárná értelmező szótárainkból, ha azonban a tulajdonnévnek olyan jelentésével találkozunk, amely már értelmezhető, s használata nem alkalmi, hanem már többé-kevésbé általánosult, nézete szerint „nem kell visszariadnunk attól, hogy a szótárba felvegyük" (J. SOLTÉSZ 1959: 470). Megközelítése alapján tehát a *Petőfi* ne kerüljön be az értelmező szótárba, hiába jelent alkalmilag verset, iskolát vagy forradalmi költőt, a teljesen köznevesült *pecsovics*-ot viszont vegyük fel címszóként. Jogosan teszi fel ugyanakkor a kérdést, hogy hol a határ, milyen objektív kritériumai vannak a tulajdonnévi jelentésnek (J. SOLTÉSZ 1959: 470).

Érdemes ezt a kérdést diakrón szempontból is (bár csak szűk 60 évre visszatekintve) megvizsgálni. J. SOLTÉSZ újságcikkek alapján megállapítja, hogy 1958-ban a *Moszkvics* az 'autó', a *Csepel* a 'motorkerékpár', a *Zetor* pedig a 'traktor' fogalmához kapcsolódott (1959: 467), azaz az említett márkanevekhez a tulajdonnévi jelentések mellett ekkor már egy új, közszói jelentést hordozó mikrojegy is kapcsolódott. Ezek közül mára csak a *zetor*-nak van közszói (bár még egyetlen szótárban sem szereplő) jelentése is, ennek viszont a tulajdonnévi azonosíthatósága vált korlátozottá. Azt tehát, hogy egy folyamatban lévő jelentésváltozás mennyire lesz általános érvényű és tartós, megjósolni nem lehet.

Az általánosult jelentéssel bíró, egyértelműen közszóvá vált alakoknak J. SOLTÉSZ (1959: 468) szerint az egyik legegyértelműbb jele a képzős használat (a szerző példáival: *Sidol* > *kiszidoloz, Brunolin* > *brunolinozható*[1]), de közszóvá vált tulajdonneveinknek csak kis részét érinti a szemantikai mellett ilyen jellegű, egyértelműen felismerhető alaktani változás is, azaz viszonylag ritkán kapunk ennyire egyértelmű segítséget a szó köznévi csoportba sorolásához.[2] Szótáraink viszont csak az egyértelműen besorolható, definíciószerűen megadható jelentéssel bíró közszói adatokat veszik fel szócikként is.

Általában ezt az elméleti megközelítést elfogadva közelítenek a tulajdonnevekhez értelmező szótáraink. Az előbb említett *pecsovics*-nak például mindkét értelmezését megtaláljuk az ÉrtSz.-ben (rég. gúny. 'a Habsburgok, illetve a kormánypárt szolgai híve' és 'túlzó kormánypárti'), sőt a szócikkben még tulajdonnévhez is kötik (Petsovics István szekszárdi tiszttartó nevéből). Az etimológiát azonban (a szótártípussal kapcsolatos elvárásoknak megfelelően) nem minden esetben találjuk meg a szóval kapcsolatos információk részeként. Az ismertebb közszói alakok mellett megjelenik, pl. *zeppelin* 'szivar alakú, igen nagy léghajó' (F. Zeppelin német feltaláló nevéből), *bédekker* '(részletes) útikalauz, útikönyv' (K. Baedeker lipcsei könyvkiadóról) (ÉKsz.[1]); máshol viszont még az egyértelműen tulajdonnévhez köthető szavak esetében is elmarad, pl. *ripacs* 'olcsó

[1] Ez utóbbi márkanév közszói használatára (bútorfényesítő neveként) interneten manapság is találunk példát.

[2] A magyarban képzőt kapott alakokból bőven hoz példát HAJDÚ (2002: 55, 2003: 78).

hatásokra törekvő rossz színész (ritkábban előadó vagy szónok)' (ÉrtSz., ÉKsz.[1]). Úgy tűnik, a tulajdonnévi eredet megadása a szó ismertségén és/vagy gyakoriságán kívül egyéb (sokszor szubjektív) tényezőktől is függ.

Etimológiai szótárainkban szinte minden ilyen keletkezésű szó esetén nagy hangsúly esik a tulajdonnévi eredet feltárására. Utalás van rá például (az ismertebbek közül véve a példákat) az *aggastyán, ádámcsutka, pálfordulás, pali, panama, paprikajancsi* szócikkben (TESz., ESz.), néha azonban etimológiai szótárban is elmarad a tulajdonnévhez kötés (pl. *ripacs*), illetve néhány esetben egyes, sokak által ismert tulajdonnevekhez köthető szavak még címszóként sem jelennek meg; pl. *bédekker, pecsovics, zeppelin* (ESz.).

A köznevesült tulajdonnevek egyes nyelvváltozatokban feltételezhető nagy számára az Új magyar tájszótár anyaga kapcsán már B. Lőrinczy Éva (1991) is felhívta a figyelmet (ő elsősorban a nyelvjárásokban való gyakori előfordulásra utalt), ám a szótár még az általa feltételezetteknél is nagyobb gazdagságban tartalmazza a tulajdonnévi (dominánsan keresztnévi) eredetű szókincset. Néhány példát kiemelve közülük: *andrástartó* 'azok közül a hajótetőt tartó cölöpök közül egy, amelyeken keresztben fekszik a süvegfa', *büdöspanna* 'poloska', *fiúpista* 'fiúpecér', *böskebab* 'babfajta neve', *sanyarúfáni* 'zsugori, fösvény nő'. B. Lőrinczy elsősorban a kereszt- és becenévből létrejött adatok nagy számára utal, de természetesen ebben a nyelvváltozatban is – bár jóval kisebb számban – köznevesülnek egyéb tulajdonnévtípusok is; pl. *júdásfa* 'évelő holdviola' (ÚMTSz.), *amerikadohány* 'dohányfajta, melyet a bébai dohánykertészek termeltek' (SzegSz.), *kanadaranett, sándorcár* és *biszmark* 'almafajta' (a SzegSz. *alma* címszavánál), *virginia* 'muzsikaszó, zene' (SzegSz.).

Bár nem hagyományos értelemben vett szótár, hanem az enciklopédikus szótárak közé sorolható (vö. Fábián 2015), de mindenképpen ide kívánkozik a Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről című munka (Fercsik–Raátz 1997). A kötet nemcsak a hagyományos szótárak sorába nem illeszkedik, de a hagyományos utónévkönyvekébe sem: a korábbi (részben hasonló célú) kiadványoktól eltérően nem elégszik meg az anyakönyvezhető keresztnevek betűrendes közlésével, de sok közérdeklődésre számot tartó egyéb információt is ad a nevekről: számos hozzájuk kapcsolódó néprajzi, kultúrtörténeti és nyelvészeti információt is megad (vö. Hajdú 1998). A szerzők írnak például a személynevek helynevekben és idegen nyelvekben való előfordulásáról, más nevekkel való összefüggéseiről és – ami a maga idejében ilyen típusú kiadványokban úttörő jelentőségű volt – a közszóval való kapcsolatukról, azaz közszóvá válásukról is.

Jellegénél fogva ez a kötet is csak keresztneveket dolgoz fel, csaknem százat azok közül. Az, hogy ez az alapvetően ismeretterjesztőnek szánt kiadvány a névcikkekben a nevekhez hozzákapcsolja a közszói származékokat is, arra utal, hogy a szerzők fontosnak tartják egyértelműen a tulajdonnévhez kötni a már szótárazható jelentéssel is bíró közneveket. Még hangsúlyosabb ez a szemlélet a szerzőpáros Keresztnevek enciklopédiája című kiadványában (KnE.), melyben száz-száz női és férfinév szerepel. A névcikkek szerkezete követi a korábbi munkájuk mintáját (a keresztnévnek a nyelvészetin kívül számos kulturális, néprajzi vonatkozását közli), de sokkal erőteljesebben (tipológiailag is) elkülöníti a nevek jellemzésének egyes szempontjait.

A köznévi előfordulásokat a szócikkek utolsó pontja adja meg. Ezeket áttekintve azt láthatjuk, hogy egy-egy névcikkben csak a nyelvjárási és (a valószínűleg) általánosan ismert köznyelvi adatok jelennek meg, ám a forrásokat itt sem találjuk meg az adatok mellett, s feltűnő, hogy a magyarban történt jelentésváltozásokat és a nyelvünkbe már eleve közszói formában érkezett, az átadó nyelvben köznevesült adatokat sem különítik el. Természetesen ennek a kiadványnak nem is a közszói adatok forrásának pontos közlése

volt a fő célja, de sajnos emiatt a szócikkek kutatási célra nehezen használhatók. A kötetben elsőként álló *Ádám* név közszói származékai például így jelennek meg (KnE. 39):

> A köznyelvi *ádámcsutka* megnevezése a népnyelvben is Ádám nevéhez kötődik, például *ádámalma, ádámbütyök, ádámcsomó, ádámcsont, ádámfalat, ádámgége, ádámgombja, ádámgörcs* stb.
>
> Tudjuk, hogy aki *ádámkosztüm*ben van, az valójában ruhátlan, pucér. Ismerjük a népmesékből az *ádámbűz* megnevezést, amely főleg az idegenekre, a házhoz nem tartozó személyekre vonatkoztatva jelöli az emberszagot. De vajon mit csinál az, aki *ádám villájá*val eszik? Tréfásan ezt olyankor mondják, ha az illemet megsértve, evőeszköz nélkül, kézzel eszik valaki. Az *adamiták* ókori, majd középkori eretnekek voltak. Nevüket a bibliai Ádám nevéből kapták.
>
> A zúzott kővel borított, hengerelt utak, az úgynevezett *makadám* utak is Ádámra emlékeztetnek. Ezt a burkolatot egy skót mérnök, J. L. MacAdam találta fel a múlt század elején (*MacAdam* magyarul *Ádám fia,* azaz *Ádámfi*). Az ő nevét a magyar nyelv hangsúlyaival ejtve jött létre és vált köznévvé a *makadám* szavunk.

3.3. A tulajdonnévi eredetű szóanyag forrásai és típusai. A korábbi, szótáralapú szógyűjtések elsősorban a kifejezetten könnyen tulajdonnévhez köthető, az egyéb névtípusokhoz képest egyszerűbben felismerhető köznevesült keresztnevekre koncentráltak, s mára 36 szótár teljes anyagának szókincsét vizsgálták át. Ezek között vannak etimológiai szótárak (SzófSz., TESz.), értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz.[1]), regionális és teljes tájszótárak (pl. Tsz., MTsz., BodrSz., FTsz., KiskSz., SzegSz., SzamSz.), szlengszótárak (pl. Jenő–Vető 1900, Kabdebó 1917, Fazakas 1991, Hoffmann 1996) és kisebb, egy-egy nyelvi réteg szókincsét felölelő, illetve szak- és regionális szótárak (pl. MNövSz., Vörös 1996). Az említett szótárakban szereplő keresztnévi eredetű korpusz elemzését magam végeztem el (Takács 2007: 45–97), az újabb szlengszótárak (Timár–Fazakas 2003, Parapatics 2008, Szűts 2008, Kövecses 2009) köznevesült személynévi anyagának vizsgálata pedig Parapatics Andrea (2012) munkája.

Tapasztalataim alapján a nyelvjárási szótárakban elsősorban a keresztnévi eredetű szókincs, a szlengszótárakban pedig (főleg a legújabbakban) az egyéb tulajdonnévfajták (elsősorban család- és helynevek) közszói alakjai jelennek meg legnagyobb számban. Néhány példát idézve ezek közül: *kádárkolbász* 'gumibot', *zrínyizik* 'fizetés nélkül elmegy, elszökik', *blöki* 'kutya', *nyelesdemalgon* 'vodka (üvegből)' (Kövecses 2009); *rákóczitér* 'folyosó a női börtönben' (Szabó 2008); *balkán* 'rendetlenség, zűrzavar' (Parapatics 2008); *antaljózsi* 'LSD-vel átitatott bélyeg, kábítószer', *csikágó* 'veszélyes környék', *dzsurasszikpark* 'nem dolgozó körlet, rezervátum' (Kis 2015).

Főleg újabb börtönszlengszótárunk (Kis 2015) mutat igen sok köznevesült alakot, amelyek sok esetben analogikus változások alapjául is szolgálnak: egész köznevesült szócsaládok jöttek létre hasonló vagy akár ugyanolyan jelentéssel; pl. *mengele, csaucseszku, bubó* 'börtönorvos'; *terminátor, zsan, mikrobi, kintekunta* 'az elítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, zárkatársa(i) kiszolgálására kényszerített, megalázott személy, csicska'; *dzsémszbandi, geréb, júdás, matahari, donibraszkó* 'áruló, besúgó, vamzer'. A börtönszlengben közszóként is használt, különböző típusokból származó tulajdonnevek korpuszát szemantikai és morfológiai szempontból elemeztem (Takács 2020a, 2020b),

a magyar és finn szlengben köznevesült keresztneveket pedig a két szócsoport legfőbb különbségeinek kiemelésével vizsgáltuk meg (SARHEMAA–TAKÁCS 2018). Úgy vélem, hogy a szlengből származó gazdag szóanyag minél több szempontot felölelő további vizsgálata feltétlenül indokolt, alapvető fontosságú ismeretekkel gazdagíthatja ugyanis tudásunkat az apellativizáció folyamatával, típusaival, mentális hátterével kapcsolatban.

3.4. A magyar deonomasztikon kezdeménye. Olyan magyar nyelvű szótár, mely kizárólag a tulajdonnévi eredetű közszavak állományát tartalmazná, jelenleg nem létezik, bár idegen nyelvekben (az olaszban és a németben) van rá példa (KÖSTER 2012, SCHWEICKARD 1997–2013; ismertetéseiket l. FÁBIÁN 2014, MÜLLER 2015). A legbővebb ilyen jellegű magyar munka a jelenségről szóló (idáig egyetlen) magyar monográfia (Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje) névtári része (TAKÁCS 2007: 97–136). Ez a mű az egyik tulajdonnévtípust középpontba állítva mutatja be a változást: 28 magyar kereszt- és becenév közszói származékai szerepelnek benne szócikk formájában.

A kötet 32 szótár teljes anyagából meríti korpuszát,[3] melyet három (általános, szerkezeti és jelentéstani) szempontból is elemez, a jelenséggel kapcsolatos általános jellemzőket pedig csaknem 400, apellatív alakot is mutató magyar keresztnév kb. 2300 közszói adata alapján fogalmazza meg. A monográfia csak a keresztnévi eredetű példákat és a magyarban közszóvá vált alakokat tartalmazza, tulajdonnévi eredetű jövevényszavakat nem. Terjedelmi okokból azonban a kötet névtári részében a vizsgálat alapjául szolgáló 396 keresztnév közül csak 28-hoz kapcsolódó névcikk kapott helyet.

Az alábbiakban az egyik, tulajdonnévként is ritka használatú és kevés közszói származékot mutató férfinév, az *Andor* névtárban szereplő szócikkét mutatom be (TAKÁCS 2007: 99):

> **1.** Az *András* név régi *Andorjás* formájából rövidült alakja, de lehetett a régi magyar *Andornak* keresztnév rövidülése is. Az *Andornak* az *Andronicus* név magyarosított alakja (Ladó 130, Ladó–Bíró 29). Családnévként 1453-ból adatolható *Tomas Andor* alakban. A családnév a CsnSz. szerint az *András* régi egyházi személynév *Andorjás* változatának rövidült becézőnevéből, az *Andor*-ból származó apanév. Ennek képzett alakjai (az *Andorka, Andorkó*) is megjelentek családnévként (OklSz.).
> **2.** Népi gyógyszer neve az *andortea* (Herba Marubii) (ÚMTsz.).

4. Összegzés. A köznevesült tulajdonnévi adatok megjelenése az általános szótárakban igen esetleges: kiválogatásuk és értelmezésük, illetve a hozzájuk fűzött információk (köztük a tulajdonnévi eredet feltárása is) a szótár típusán és céljain túl sok esetben függ a szerkesztő megítélésétől is. Meglátásom szerint mindenképpen szükséges és érdemes lenne ennek a szóanyagnak az önálló szótárba rendezése, egy magyar deonomasztikon létrehozása: ehhez a későbbiekben jó alapot szolgáltathatnak a korábbi szótárak anyagán alapuló eddigi gyűjtések és a jelenségről szóló monográfia névtári része. A mintaként említett olasz és német szótár közül, úgy vélem, célszerű lenne a német mintáját követni: a magyar köznevesült szóanyagot elsődlegesen leíró szempontból, értelmező szótárként lenne érdemes feldolgozni, ám a korpusz kialakítása során fontos a jövevényszavak és a magyar szóalkotások egyértelmű elkülönítése.

[3] A teljes egészében és részben feldolgozott szótárak listáját l. TAKÁCS 2007: 159–161.

Meg kell jegyeznünk, hogy mivel az előzményként használható összes magyar kiadvány jórészt keresztnévi eredetű alakokat közöl, igen lényeges az egyéb névtípusok (helynevek, családnevek stb.) közszói származékainak bevonása és felmutatása is. Az újabb névtípusok beemelésén kívül fontos kérdés a források körének bővítése is: a hagyományos, nyomtatott szótárakon, szógyűjteményeken túl érdemes lenne nyitni az online források (elsősorban szlengszótárak és blogok, illetve a közösségi tereken zajló nyelvhasználat) felé is, hiszen ha a közszóvá válást az élőnyelvi névhasználathoz kötjük, az online szótárak kiváló forrásai lehetnek a köznevesüléssel létrejött szóanyagnak.

Az e szempontok alapján kialakított magyar deonomasztikon jól illeszkedne a tanulmányomban is említett, keresztnevekhez kapcsolódó, tudományos igényességgel készült tudománynépszerűsítő névtani kiadványok sorába (KÁLMÁN 1967, FERCSIK–RAÁTZ 1997, KnE.), melyek egyszerre tartanak számot a nyelvészet felé csupán érdeklődéssel fordulók figyelmére, és szolgálnak forrásokként további (szemantikai, alaktani vagy lexikológiai jellegű) névtani kutatások számára is.

Felhasznált források

BodrSz. = NAGY GÉZA, *Bodrogközi tájszótár*. Bodrogközi Kastélymúzeum Baráti Köre, Pácin, 1992.

ÉKsz.[1] = *Magyar értelmező kéziszótár.* Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZŐKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSZKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.

ESz. = *Etimológiai szótár.* Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.

FAZAKAS ISTVÁN 1991. *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről.* Korona Kiadó, Budapest.

FTsz. = IMRE SAMU, *Felsőőri tájszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

HOFFMANN OTTÓ 1996. *Mini-tini szótár. A mai magyar diáknyelv szótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ, Pécs.

JENŐ SÁNDOR – VETŐ IMRE 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára.* Béta Irodalmi Részvénytársaság, Budapest.

KABDEBÓ OSZKÁR 1917. *Pesti jassz-szótár*. Török Ignác Kiadóvállalata, Mezőtúr.

KIS TAMÁS 2015. *Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár*. Szlengkutatás 9. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

KiskSz. = MARKÓ IMRE LEHEL, *Kiskanizsai szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek.* A magyar nyelv kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.

KÖVECSES ZOLTÁN 2009. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MNövSz. = CSAPODY VERA – PRISZTER SZANISZLÓ, *Magyar növénynevek szótára.* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1966.

MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.

PARAPATICS ANDREA 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Az ékesszólás kiskönyvtára 6. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

SZABÓ EDINA 2008. *A magyar börtönszleng szótára.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SzamSz. = CSŰRY BÁLINT, *Szamosháti szótár* 1–2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1935–1936.
SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
SZŰTS LÁSZLÓ 2008. *Diáksóder*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest.
TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
TIMÁR GYÖRGY – FAZAKAS ISTVÁN 2003. *Szleng-szó-szedet.* Fekete Sas Kiadó, Budapest.
Tsz. = *Magyar tájszótár.* A' Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.
ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LŐRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
VÖRÖS ÉVA 1996. *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen.

Hivatkozott irodalom

P. CSIGE KATALIN 1986. *Személynevek frazeológiai egységekben*. Magyar Névtani Dolgozatok 62. ELTE, Budapest.
FÁBIÁN ZSUZSANNA 2014. Wolfgang Schweickard szerk.: Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 36: 282–285.
FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár" műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLŐSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
FARKAS TAMÁS 2003. Névkutatás – szlengkutatás: nevek és köznevesülés a katonai szlengben. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára.* ELTE, Budapest. 641–650.
HAJDÚ MIHÁLY 1998. Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 20: 134–139.
HAJDÚ MIHÁLY 2002. A tulajdonnevek köznevesülése. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére.* Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Miskolc. 50–59.
HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. *Személynevek.* Osiris Kiadó, Budapest.
KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest.
KEMÉNY GÁBOR 2014. Az antonomázia helye a nyelvi képek családjában. *Magyar Nyelv* 110: 257–265, 385–393.
KIEFER FERENC 2007. *Jelentéselmélet*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.
KÖSTER, RUDOLF 2012. *Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon.* Walter de Gruyter, Berlin.
LACZKÓ GÉZA 1956. Köznévvé vált tulajdonnevek. In: LŐRINCZE LAJOS szerk., *Nyelvművelő*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 92–97.
LAKATOS ERIKA 1993. Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban. *Névtani Értesítő* 15: 212–215.
B. LŐRINCZY ÉVA 1991. *Jancsi* és *Juliska*. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára.* ELTE, Budapest. 423-426.
MÜLLER MÁRTA 2015. Rudolf Köster: Eigennamen im deutschen Wortschatz. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 37: 274–277.

PARAPATICS ANDREA 2012. Közszóvá váló személynevek a mai magyar szlengben. In: PARAPATICS ANDREA főszerk., *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. (A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8.).* Tálentum Sorozat 2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 156–169.

REszegi KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.

REszegi KATALIN 2018. On the proper name-to-apellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24: 25–46.

SARHEMAA, MARIA – SIVONEN, JARI 2015. Suomen ja unkarin slangin appellatiivistuneet etunimiyhdyssanat. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 191–212.

SARHEMAA, MARIA – TAKÁCS JUDIT 2018. 'Ember' jelentésű köznevesült keresztnevek a finn és a magyar szlengben. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 211–225.

SCHWEICKARD, WOLFGANG szerk. 1997–2013. *Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico*. Niemeyer, Tübingen.

SIMONYI ZSIGMOND 1881. Andalog. *Magyar Nyelvőr* 10: 405–407.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.

J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZENDREY ZSIGMOND 1936. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelv* 32: 248–259.

SZILY KÁLMÁN 1911. Régi dolgok új kiadásban. Személy- és helynevekből lett közszók. *Magyar Nyelv* 7: 90-98, 135-138.

TAKÁCS JUDIT 2000. *Bödekata, fagyurka* és társaik. Közszóvá vált keresztneveinkről. *Magyar Nyelvjárások* 38: 403–409.

TAKÁCS JUDIT 2002. Az igeképzés egy sajátos esete: keresztnévből alkotott igék. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.).* Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen–Jyväskylä. 121–126.

TAKÁCS JUDIT 2003. *Istvánok, Istik, Pistik*. Egy keresztnév közszói származékainak vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 41: 603–607.

TAKÁCS JUDIT 2007. *Keresztnevek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.

TAKÁCS JUDIT 2020a. Közszóvá vált tulajdonnevek a börtönszlengben. In: BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet.* A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelenés előtt.

TAKÁCS JUDIT 2020b. A szleng fekete humora: márkanevek a börtönszlengben. In: A VI. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Megjelenés előtt.

TOLNAI VILMOS 1899. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelvőr* 28: 1–9.

H. VARGA MÁRTA 2017. Bibliai eredetű személynevek köznevesülése. *Folia Uralica Debreceniensia* 24: 259–274.

VITÁNYI BORBÁLA 1985. Értjük-e a nyelvjárások üzenetét? *Édes Anyanyelvünk* 7/4: 11–12.

VITÁNYI BORBÁLA 1997. Keresztnevek és becézőnevek népnyelvi mezőben. *Magyar Nyelvjárások* 121: 39-43.

TAKÁCS JUDIT
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8665-0893
Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

Judit Takács, Common nouns derived from proper names in Hungarian dictionaries

The study first presents the factors that limit the precise definition of the process that results in proper names becoming common nouns and then continues with an overview of common nouns formed through appellativization as listed in dictionaries and the characteristics of the word group that complicate listing these words in dictionaries. Research shows that the inclusion of commons nouns derived from proper names in dictionaries is incidental. Their selection, definition, and further information provided (including their origin from proper names) depend on the goal of the dictionary and often simply the editors' personal judgement. It is the author's view that the word group should be collected into a Hungarian deonomasticon. The databases compiled for previous dictionaries and the word lists attached to a chapter on the phenomenon from a monograph could be used as the bases of such a book. It would be best to process the appellativized common nouns from a primarily descriptive standpoint in a monolingual dictionary. However, particular emphasis should lie on the separation of loan words and words created in Hungarian. Furthermore, it would be vital to bring common nouns derived from different name types (place names, family names) to the fore, alongside common nouns derived from given names, a category which has many well-known examples. The sources used should also be expanded: beyond traditional dictionaries and word lists, digital sources (slang dictionaries, blogs, language use on social media) should also be exploited. Such a Hungarian deonomasticon would fit in well among the many popular scientific works published on given names, which are not only of interest to those interested in linguistics but are the sources of further (semantic, morphological, or lexicological) onomastic research.

Farkas Tamás – Slíz Mariann szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*.
ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság,
Budapest, 2020. 241–243.

Kötetünk szerzői

Bába Barbara PhD, egyetemi adjunktus, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének munkatársa. 2007-től a Debreceni Egyetem oktatója, PhD-értekezését 2013-ban védte meg. A Magyar Nyelvjárások című folyóirat szerkesztőbizottságának tagja. Fő kutatási területe a névtan, nyelvtörténet, nyelvjárástörténet. Kutatásai jelentős részben a földrajzi köznevek jelenkori és történeti állományának kérdéseivel foglalkoznak, a témában önálló monográfiája és társszerzős földrajziköznév-szótára jelent meg. Ímél: baba.barbara@arts.unideb.hu.

Bauko János PhD, habilitált egyetemi docens, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Középeurópai Tanulmányok Kara Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, intézetigazgató. 1996-tól a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem oktatója. PhD-értekezését 2007-ben védte meg, 2017-ben habilitált. 2009-től a Magyar Tudományos Akadémia külső köztestületi tagja. 2012-től a Szlovák Tudományos Akadémia Névtani Bizottságának elnökségi tagja. 2014-től a Névtani Értesítő szerkesztőbizottságának tagja. Fő kutatási területe a névtan, elsősorban a szlovákiai magyarok névhasználatát érintő kérdésekkel foglalkozik. Lexikográfiai munkálatokat is végez, több publikációja tárgyalja az előkészületben lévő magyar–szlovák keresztnévszótár sajátosságait. Ímél: jbauko@ukf.sk.

Benő Attila PhD, habilitált egyetemi tanár, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszékének munkatársa, tanszékvezető. 1999-től a BBTE oktatója. PhD-értekezését 2000-ben védte meg Kolozsváron, 2013-ban habilitált. A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények című folyóirat főszerkesztő-helyettese. Kutatásai a nyelvi érintkezések, a névkontaktusok szociolingvisztikai és lexikográfiai vonatkozásainak feltárására irányulnak. Több tanulmányt közölt ebben a témakörben román–magyar, magyar–román vonatkozásban. Ímél: beno.attila@lett.ubbcluj.ro.

Fábián Zsuzsanna CSc, habilitált professzor emeritus. 1973–1988 között a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Olasz Tanszékének oktatója, 1988–2019 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Romanisztikai Intézete Olasz Tanszékének munkatársa. Kandidátusi értekezését 1996-ban védte meg, 2007-ben habilitált, 2011-ben nevezték ki egyetemi tanárnak. 2016-tól második ciklusban nem akadémikus közgyűlési képviselője az MTA I. Osztályának és tagja az MTA Nyelvtudományi Bizottságának. A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányi tagja (2005-től). Több cikluson keresztül titkára, illetve elnöke volt az MTA I. Osztálya mellett működő Szótári Munkabizottságnak. Fő kutatási területei: az olasz leíró nyelvtan, a lexikológia és a lexikográfia, valamint a névtan, de oktatott szociolingvisztikát és írástörténetet is. Szerkesztőbizottsági tagja a Nuova Corvina, a Rivista Italiana di Onomastica és a Névtani Értesítő című folyóiratoknak. Ímél: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu.

Farkas Tamás PhD, habilitált egyetemi docens, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének munkatársa, tanszékvezető, intézetigazgató-helyettes. 1997-től az ELTE oktatója. PhD-értekezését 2002-ben védte meg, 2013-ban habilitált. A Magyar Nyelvtudományi Társaság titkára, a Magyar Nyelv folyóirat társszerkesztője, a Névtani Értesítő felelős szerkesztője. Fő kutatási területe a névtan, kiemelten a magyar személynévtörténet, az általános, illetve az alkalmazott névtan; kutatásait a dimenzionális nyelvészeti megközelítésmód jellemzi. Több publikációjában foglalkozik a tulajdonnévszótárak, illetve a névlexikográfia egyes kérdéseivel. Ímél: farkas.tamas@btk.elte.hu.

N. Fodor János PhD, egyetemi adjunktus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének munkatársa. 2001-től az ELTE oktatója, PhD-értekezését 2008-ban védte meg. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Csűry-díj Bizottságának tagja, a Magyar Névtani Értekezések sorozat szerkesztője. Fő kutatási területe a névtan, elsősorban a személynévtörténet és a névföldrajz. Publikációinak jelentős része e két kutatási területhez kapcsolódik. A Történeti Magyar Családnévatlasz kutatási program vezetője, egy történeti magyar személynévszótár szerzője. Ímél: nfodor.janos@btk.elte.hu.

Gerstner Károly PhD, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének egyetemi docense. 1995-ben szerezte meg a PhD-fokozatot. Kutatói munkáját 1976 óta végzi, oktatói tevékenységet 1978 óta folytat (ELTE, Rijksuniversiteit Groningen, PPKE). 2007–2012-ig az MTA Szótári Munkabizottságának, 2012–2017-ig az MTA Nyelvtudományi Bizottságának titkára. A Lexikográfiai Füzetek, a Magyar Nyelv és a Névtani Értesítő szerkesztőbizottságának tagja. Fő kutatási területe a leíró és történeti lexikológia és lexikográfia. Egyik szerkesztője volt az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen című szótárnak (1993–1995), szótári főmunkatársként pedig részt vesz A magyar nyelv nagyszótára munkálataiban. Ímél: gerstner.karoly@nytud.hu.

Juhász Dezső CSc, egyetemi tanár, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének munkatársa, intézetigazgató. 1979-től az ELTE oktatója. Kandidátusi értekezését 1991-ben védte meg, 2002-ben habilitált. A Magyar Nyelvtudományi Társaság főtitkára, a Magyar Nyelv folyóirat felelős szerkesztője, a Névtani Értesítő szerkesztőbizottságának tagja. Fő kutatási területei: történeti és szinkrón dialektológia, nyelvföldrajz, magyar nyelvtörténet, dimenzionális nyelvészet, névtan. A névtanon belül az általános kérdéseken túl főleg a történeti helynevek, tájnevek világa érdekli; monográfiát írt a magyar tájnévadásról (1988). Ímél: juhasz.dezso@btk.elte.hu.

Kovács Éva PhD, az MTA-DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. PhD-értekezését 2013-ban védte meg a Debreceni Egyetemen. Fő kutatási területe a magyar nyelvtörténet és a történeti névtan. Elsősorban történeti helynévkutatással foglalkozik. Két fontos szórványemlék helyneveinek a monografikus feldolgozását végezte el. Két névtani tárgyú, angol nyelvű kötet szerkesztője, illetve társszerkesztője. Aktívan közreműködik a Magyar Nemzeti Helynévtár nevű elektronikus adatbázis részeként működő Magyar Digitális Helynévtár korai moduljának kialakításában, valamint a Korai magyar helynévszótár című sorozat munkálataiban. Ímél: kovacs.eva@arts.unideb.hu.

Mártonfi Attila PhD, nyelvész-informatikus, tagja az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottságának, valamint a Földrajzinév-bizottságnak. 2002 és 2014 között az MTA Nyelvtudományi Intézetében dolgozott lexikográfusként A magyar nyelv nagyszótárának első hat kötetén. PhD-értekezését 2007-ben védte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Társszerzője, illetve -szerkesztője számos (zömében helyesírási) szótárnak, köztük a széles körben használt Osiris Helyesírásnak. Tanulmányai túlnyomórészt helyesírási és lexikográfiai témákban születtek.

Sebestyén Zsolt PhD, főiskolai docens, a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének a munkatársa, a Nyelvészeti Intézeti Tanszék tanszékvezetője, intézetigazgató-helyettes. 2004-től a Nyíregyházi Főiskola (2016-tól Nyíregyházi Egyetem) oktatója. PhD-értekezését 2006-ban védte meg. Fő kutatási területe a névtan. Elsődlegesen a történelmi Magyarország északkeleti régiójának, illetve a mai Kárpátalja helység-, víz- és dűlőneveinek a gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozik. Több monográfiája és szótára jelent meg a régió helységneveinek etimológiájáról, valamint a Felső-Tisza-vidék víz- és dűlőneveiről. Ímél: sebestyen.zsolt@nye.hu.

Slíz Mariann PhD, habilitált egyetemi docens, az ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszékének munkatársa. 2004-től az ELTE oktatója. PhD-értekezését 2010-ben védte meg, 2016-ban habilitált. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtani tagozatának titkára, a Névtani Értesítő szerkesztője. Fő kutatási területe a névtan, elsősorban a személynévtörténet, a névelmélet, az alkalmazott névtan és az írói névadás. Írásainak jelentős része történeti személynévkutatással foglalkozik. Két magyar történeti személynévszótár szerzője, a Dictionary of Medieval Names from European Sources című nemzetközi online személynévszótár magyar szerkesztője. Ímél: sliz.marianna@btk.elte.hu.

Szilágyi-Kósa Anikó PhD, egyetemi docens, 1998–2007 között a veszprémi Pannon Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének, majd Germanisztikai és Fordítástudományi Intézetének, 2007-től pedig a Károli Gáspár Református Egyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. A magyarországi németek névhasználatáról szóló PhD-értekezését 2008-ban védte meg. Fő kutatási területe a névtan, elsősorban a magyarországi német névanyag vizsgálata és kontrasztív névtani kutatások, valamint a kisebbségtudomány (magyarországi németek) és a kontrasztív frazeológia. Ímél: kosa.aniko@kre.hu.

Takács Judit PhD, egyetemi docens, az Eszterházy Károly Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének oktatója. 2004–2016 között a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének, azóta pedig az Eszterházy Károly Egyetem munkatársa. Doktori disszertációját magyar névtanból 2006-ban védte meg. Fő kutatási területe a finnugor nyelvészet terén a magyar nyelv eredetének oktatásmódszertana, névtanból pedig a személynevek jelentésváltozása, az általános és alkalmazott névtan. Publikációiban gyakorlati szempontból is foglalkozik a tulajdonnévből származó apellatív adatok szótárazásának problémájával. Ímél: takacs.judit@uni-eszterhazy.hu.

A kiadásért az együttműködő intézmények vezetői felelnek
Kiadta az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete és a
Magyar Nyelvtudományi Társaság
Címük: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/A

Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft., Budapest
Felelős vezető: Marosi Attila